



ОЛЕКСАНДР ЗАБОЛОТНИЙ  
ВІКТОР ЗАБОЛОТНИЙ

# УКРАЇНСЬКА МОВА

РІВЕНЬ СТАНДАРТУ



11

ОЛЕКСАНДР ЗАБОЛОТНИЙ  
ВІКТОР ЗАБОЛОТНИЙ

# УКРАЇНСЬКА МОВА

(РІВЕНЬ СТАНДАРТУ)

Підручник для 11 класу  
закладів загальної середньої освіти

*Рекомендовано  
Міністерством освіти і науки України*






Київ  
«Генеза»  
2019

УДК 811.161.2(075.3)  
З-12

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України*  
(наказ Міністерства освіти і науки України від 12.04.2019 № 472)

**Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено**

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

-  завдання дослідницького характеру;
-  завдання підвищеної складності;
-  завдання з розвитку мовлення.

**Заболотний О.В.**

З-12 Українська мова : (рівень стандарту) : підруч. для 11-го кл. закл. заг. серед. освіти / Олександр Заболотний, Віктор Заболотний. – Київ : Генеза, 2019. – 240 с.

ISBN 978-966-11-0998-7.

Підручник укладено відповідно до нової програми з української мови для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Це видання завершує вивчення української мови на рівні стандарту в старшій школі.

У виданні представлено основні відомості з риторики, поглиблено повторено й систематизовано отримані раніше знання з морфології, синтаксису та правопису української літературної мови. Підручник покликаний навчити старшокласників доцільно використовувати мовні засоби в різних життєвих ситуаціях.

УДК 811.161.2(075.3)

ISBN 978-966-11-0998-7

© Заболотний О.В.,  
Заболотний В.В., 2019  
© Видавництво «Генеза»,  
оригінал-макет, 2019

## ШАНОВНІ ОДИНАДЦЯТИКЛАСНИКИ Й ОДИНАДЦЯТИКЛАСНИЦІ!

Ми готові допомогти вам удосконалити знання **МОВИ**, щоб ви могли легко й вільно **СПІЛКУВАТИСЯ**, повноцінно брати участь у суспільному **ЖИТТІ**, досягати **УСПІХІВ**.

У цьому підручнику поєдналися традиції та новації, багаторічний досвід і сучасність. Тут упроваджено спільні для всіх шкільних предметів наскрізні змістові лінії: «Екологічна безпека і сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість і фінансова грамотність».

Мандруючи сторінками підручника, ви матимете змогу опанувати основи риторики, а також поглиблено повторити й систематизувати отримані раніше знання, зокрема сягнути вершин морфологічних, синтаксичних, правописних норм української літературної мови. Навчіться доцільно використовувати мовні засоби в різних життєвих ситуаціях, зробіть своє мовлення більш унормованим, точним, багатим, виразним. Ще отримаєте задоволення від самостійного дослідження мовних явищ, виконання проєктів, створення власних висловлень, ознайомлення з матеріалами рубрик *«Культура мовлення»* й *«Моя сторінка»*. На вас чекають оригінальні завдання *«Ситуація»*, *«Попрацюйте в парах»*, *«Два – чотири – усі разом»*, *«Коло думок»*, *«Поспілкуйтеся»*. Поради щодо виконання таких вправ наведено в додатках.

І пам'ятаймо, що **МОВА** – це ключ до розвитку **ОСОБИСТОСТІ**.

Тож бажаємо вам високих результатів, цікавих планів, самостійних пошуків і відкриттів.

*Автори*

## § 1. МОВНА СТІЙКІСТЬ ЯК КЛЮЧОВА РИСА НАЦІОНАЛЬНОМОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

### КУХЛИК

Дід приїхав із села, ходить по столиці.  
Має гроші – не мина жодної крамниці.

Попросив він:

– Покажіть кухлик той, що з краю.

Продавщиця:

–Что? Чево? Я не понимаю.

– Кухлик, любя, покажіть, той, що збоку смужка.

– Да какой же кухлик здесь, если это кружка.

Дід у руки кухлик взяв і нахмурич брови:

– На Україні живете й не знаєте мови.

Продавщиця теж була гостра та бідова.

– У меня есть свой язык, ні к чему мне мова.

І сказав їй мудрий дід:

– Цим пишатися не слід,

Бо якраз така біда в моєї корови:

Має, бідна, язика і не знає мови.

*Павло Глазовий*

**Мовна стійкість** (англ. *language stability*) – намір і поведінка особистості чи групи людей, спрямовані на послідовне, непохитне користування в щоденному спілкуванні певною мовою чи мовними засобами, незалежно від того, якою мовою спілкується співрозмовник.

Головні джерела, що живлять мовну стійкість:

- ✓ національна традиція;
- ✓ національна культура;
- ✓ національна свідомість та солідарність;
- ✓ національний мир і співпраця з іншими народами.

*Мовна СТІЙКІСТЬ  
дає ЛЮДЯМ змогу  
формУВАти середовище,  
а НЕ залежати  
від НЬОГО*



«Утративши свою мовну стабільність, народ завдяки мовній стійкості може поступово повернути й свою мовну стабільність, навіть зміцнити її. Утративши мовну стабільність і не маючи або не виробивши мовної стійкості, народ може втратити навіть найстабільнішу і найвпливовішу, найпоширенішу у світі мову, про що свідчать долі таких колись поширених світових мов, як давньоєгипетська, шумерська, хетська, що стали мертвими й тепер відомі лише з пам'яток».

*Орест Ткаченко  
(мовознавець, соціолінгвіст, поліглот)*

Один з ранніх прикладів українськомовної стійкості – у поемі **Тараса Шевченка «Сон»**:

*Штовхаюсь я; аж землячок,  
Спасибі, признався,  
З циновици гудзиками:  
«Де ты здесь узялся?»  
«З України». — «Так як же ти*

*Й говорить не вмієш  
По-здешньому?» — «Ба ні, — кажу, —  
Говорить умію,  
Та не хочу». — «Экой чудак!» ...*

### Аналізуймо

- ✓ Наведіть приклади мовної стійкості в художній літературі, українському кіно (сучасних серіалах), телевізійних передачах.
- ✓ Визначте ознаки мовної стійкості в мовленні літературних героїв.

## Я обираю УКРАЇНСЬКОМОВНИЙ інтерфейс!



- ДИСКУСІЯ**
- ✓ Змодельймо мовну поведінку молодого людини в тому випадку, коли до неї в транспорті, магазині, на вулиці українського міста звертаються українською мовою та, відповідно, при звертанні російською.
  - ✓ Змодельймо мовну поведінку молоді в тих випадках, коли до співрозмовників, що спілкуються українською мовою, приєднується російськомовна особа і, навпаки, коли до співрозмовників, що говорять російською, приєднується третій, українськомовний, учасник (дія відбувається в Україні).
  - ✓ У певних ситуаціях мовна стійкість може бути проявом духовного опору поневоленню. За умов рівноправних міжнаціональних стосунків прояви мовної стійкості дехто трактує негативно – як нетолерантність щодо співрозмовника. **Чи потрібно БУТИ мовно стійким?**

**МІРКУЙМО.** Що таке, на вашу думку, мовна мода й мовний смак?

**РОЗПОВІДАЙМО.** 1. Розкажіть про культурний простір вашого населеного пункту або вашої родини. 2. Розкажіть про естетичні смаки українців у слові, побуті, одязі.

*Якщо людина говорить справді те, що думає,  
то знайдуться слухачі, хоч би якими були перешкоди.*

Томас Карлейль

# ПРАКТИЧНА РИТОРИКА

## § 2. ЗАСОБИ МОВНОГО ВИРАЖЕННЯ ПРОМОВИ. МЕТАФОРА, МЕТОНІМІЯ, ЇХНЯ РОЛЬ У МОВЛЕННІ

*Про те, що таке тропи та як посилити емоційне  
й оцінне забарвлення промови або ж сфокусувати увагу слухачів  
на найважливішому слові*

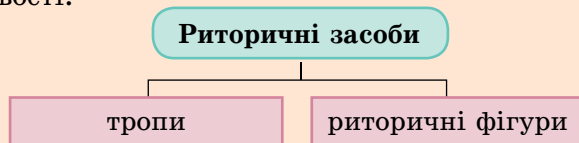
1. Прочитайте висловлення. Поміркуйте, що потрібно врахувати, готуючи текст публічного виступу.

- ◆ Істинно красномовний той, хто звичайні речі виражає просто, великі – велично, а середні – помірно (*Цицерон*).
- ◆ У промові повинно бути те саме, що буває в тілі людському, яке бере свої істинні прикраси від доброї своєї будови (*Ш. Роллен*).
- ◆ Форма, у яку одягнені думки оратора, збуджує увагу й захоплення натовпу (*Ф. Честерфілд*).
- ◆ Чудова думка втрачає свою цінність, коли вона погано висловлена (*Вольтер*).



*Риторичні засоби*

Засоби мовного вираження промови – це спеціальні художньо-риторичні прийоми, лексичні й граматичні засоби мови, що привертають увагу до висловлення. Їх використовують для надання промові експресії, емоційності, образності, переконливості.



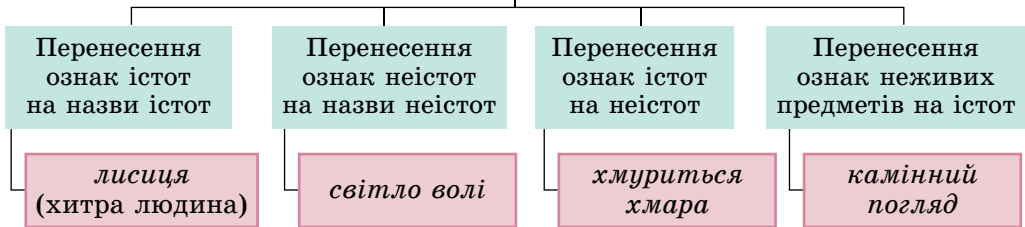
*Тропи*

**Тропи** (від гр. *tropos* – *зворот*) – це слова (словосполучення, вислови), які вжито в переносному значенні та які є одним з основних засобів створення образності. До тропів належать *метафора, метонімія, гіпербола, епітет, оксиморон, іронія, літота, перифраз, персоніфікація* та ін.

## Метафора

**Метафора** (від гр. *metaphora* – переміщення, перенесення) – це троп, який розкриває суть, особливість одного явища чи предмета через перенесення на нього схожих ознак іншого явища чи предмета.

## Різновиди метафор



Удало використані метафори розкривають багатство асоціативних відтінків, посилюють емоційне й оцінне забарвлення, а також допомагають підкреслити основну думку, збагатити, увіразнити мовлення. Запам'ятається образ – запам'ятається ідея.

## Метонімія

**Метонімія** (від гр. *metonymia* – перейменування) – це троп, який ґрунтується на перенесенні назви одного предмета, явища на інші, що перебувають з ним у тому чи тому зв'язку. **НАПРИКЛАД:** *подай математику* (підручник з математики), *відділ у відпустці* (співробітники відділу), *Львів зустрічає гостей* (львів'яни), *золото у вухах* (золоті сережки), *його знає весь будинок* (мешканці будинку), *читав Коцюбинського* (твори Коцюбинського).

Влучне використання метонімії дає ораторові змогу сфокусувати увагу слухачів на найважливішому слові, зробити його центром фрази.

## Зверніть увагу!

Велика кількість тропів, риторичних фігур або одноманітність їх застосування можуть викликати роздратування в слухачів, тому застосовувати ці засоби потрібно обережно, без зловживань.

**2. 1.** Прочитайте речення. Знайдіть у них метафори й метонімію. Розкрийте на конкретних прикладах їхню роль у мовленні.

1. Наша Батьківщина благає допомоги красномовства, бо так багато її преславних подвигів поминається глибокою мовчанкою (*Ф. Прокопович*).  
 2. Століття – зморшка на чолі Землі (*І. Драч*).  
 3. Нашу націю кілька століть перевертали з ніг на голову, тому серед нас так багато **перевертнів** (*В. Яворівський*).  
 4. Як земне тяжіння, тримає лемків пам'ять про рідний край (*Т. Северин*).  
 5. Київ радо зустрічає гостей (*Олесь Гончар*).  
 6. Велике дерево виростає з паростка, дев'ятиповерхова вежа – зі жменьки землі, а подорож у тисячу лі починається з першого кроку (*Лао-Цзи*).  
 7. Кипить у нас в артеріях сучасність; поезія згубила **камертон** (*Л. Костенко*).  
 8. Ми важко добуваємося до свого коріння, ми ще й сьогодні не заглянули в



душу нашого предка, не розгледіли його істинного обличчя в тумані історії (Ю. Мушкетик).

II. Поясніть лексичні значення виділених слів.

III. Складіть і запишіть два речення з метонімією.

### ситуація

3. Уявіть, що ви директор (директорка) школи й маєте презентувати свій заклад. Доповніть поданий текст 2–3 реченнями з метафорами й метонімією та запишіть. Виголосіть текст промови.

#### Мої вітання, шановне товариство!

Наша школа відповідає запитам найвибагливіших батьків, які прагнуть, щоб їхні діти здобували якісну освіту й водночас отримували від цього насолоду.

Саме тому професійна команда нашого закладу знайде індивідуальний підхід до кожного учня та учениці. Педагогічний колектив знає: таланти створити неможливо, але можливо створити ґрунт, на якому вони ростуть і процвітають, – і в цьому наше покликання.



4. I. Прочитайте фрагменти промов українських діячів під час вручення премії Фундації Омеляна й Тетяни Антоновичів. Який з фрагментів, на вашу думку, найбільш образний? Чому саме?

\* \* \*

1. Україна ще не помолилася як слід Богові й не подякувала йому за подаровану незалежність. Це був царський дар, а наші люди часто беруть його під ноги й витирають об нього підшви (Д. Степовик).

\* \* \*

2. Художні образи накидаються на мене з усіх сторін. Вони налітають на мене з такою силою і в такій незчисленній кількості, що я під їхнім навальним тиском гублюся (М. Вінграновський).

\* \* \*

3. У двадцять першому столітті людство повинно позбутися породжених рабством гріхів – зради, покори, ксенофобії, віроломства, незгідливості, – змити їх із себе, як змивається з немовляти первородний гріх... (Р. Іваничук).

\* \* \*

4. Не тільки вітер доносить до нас гіркий полинний запах нашої історії. Ми ще пишемо її окремі сторінки, окремі фрагменти. Але я вірю, що незабаром вона буде написана вся, вповні, прочитана нашими нащадками, освітить їхні серця великою, чистою любов'ю до України, задля якої й живемо на світі (Ю. Мушкетик).

II. Знайдіть метафори, метонімію й розкрийте їхній прихований зміст.

### коло думок

5. Чи згодні ви з тим, що метафору можна розглядати як найкоротший шлях до істини? Відповідь поясніть.

6. Поміркуйте, як виникли подані метафори. Які з них можна вважати «канцелярськими штампами»? Складіть і запишіть три речення в публіцистичному стилі з трьома метафорами (на вибір).

Гострий зір, залізні нерви, закон вимагає, поле діяльності, зіткнення думок, золотий характер, м'яка людина, загострити питання.



7. Складіть і запишіть невелику промову (6–8 речень) на одну з поданих тем, використавши метафору й метонімію.

- Збереження біосфери – необхідна умова виживання людини.
- Людина – частинка природної біосфери.
- Ландшафтотерапія: черпаймо сили в красі природи.
- Геть автомобілі, свободу велосипедам!



Людству потрібно якомога швидше вирішити дилему: або воно зроби́ть так, що в біосфері буде менше забруднювальних речовин, або біосфера розвиватиметься так, що в ній стане менше людей (Дж. Баттон).

### § 3. РИТОРИЧНІ ФІГУРИ (АНТИТЕЗА, ГРАДАЦІЯ, ПОВТОРЕННЯ)

Про те, як надати промові більшої переконливості, виділити істотне, підкреслити певні деталі та як підсилити смислове значення



8. А. Порівняйте варіанти цитати. Чим вони різняться?

1. За свою кар'єру я пропустив понад 9000 кидків, програв майже 300 ігор... Я зазнавав поразок... І саме тому я домігся успіху.

2. За свою кар'єру я пропустив понад 9000 кидків, програв майже 300 ігор... Я зазнавав поразок знову, і знову, і знову. І саме тому я домігся успіху (М. Джордан).

Б. У якому варіанті вплив на слухача більш потужний? Завдяки чому?

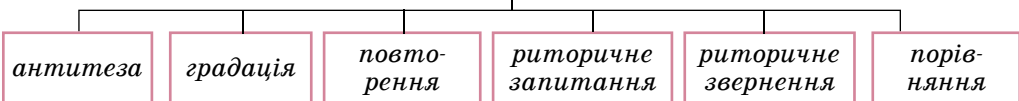
В. Поміркуйте: засобом емоційної чи інформаційної аргументації є повторення?

Риторичні фігури

**Риторичні фігури** – це засоби художньої виразності мовлення, що являють собою мовні звороти, утворені шляхом своєрідного сполучення слів і синтаксичної побудови фрази чи речення.

Удале застосування риторичних фігур у мовленні дає змогу прикрасити форму подачі, посилити смислове навантаження будь-якої думки чи промови, увиразнити її емоційну колоритність, досягти більшої переконливості, аргументованості.

#### Різновиди риторичних фігур

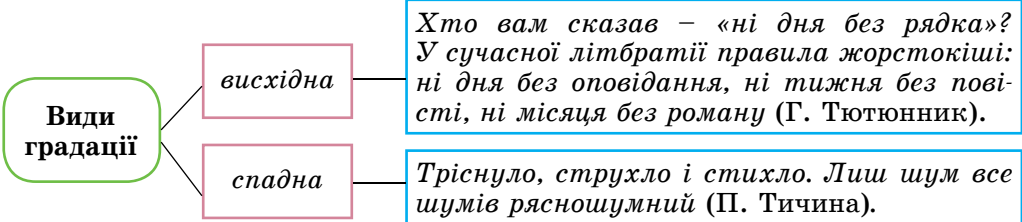


**Антитеза**

**Антитеза** (від гр. *antithesis* – протиставлення, суперечність) – риторична фігура, яка полягає в зумисне підкресленому зіставленні двох протилежних, але пов’язаних між собою понять, явищ, речей та образів для підсилення вражень, для більшої переконливості. **НАПРИКЛАД:** 1. *Такий близький ти, краю мій, і безнадійно так далекий* (В. Стус). 2. *Не тіло, а душа є людиною* (Г. Сковорода).

**Градація**

**Градація** (від лат. *gradatio* – підвищення, посилення) – риторична фігура, яка полягає в такому розташуванні слів, речень (їхніх частин), коли кожне наступне містить у собі підсилення (чи послаблення) смислового або емоційно-експресивного значення. Градація додає промові виразності, привертає увагу слухачів.



**Повторення**

**Повторення** – риторична фігура, яка передбачає повторення того самого слова, словосполучення, речення, фрази з метою виділити істотне в мовленні, підкреслити певні деталі в розповіді, описі, посилити експресивно-зображальні властивості мови. **НАПРИКЛАД:** *Не плач, не плач за юністю своєю* (М. Рильський). Повторення створює ефект тиску, посилює вплив на адресата, спонукає його до висновків, сприяє чіткій деталізації та концентрації уваги, збільшує переконливість висловлення. Повторення знижує інформаційний коефіцієнт будь-якого ораторського виступу та є засобом насамперед емоційної аргументації.

9. Прочитайте й порівняйте два висловлення. Що спільного в їхньому змісті й у їхній будові? Яка риторична фігура допомагає підсилити виразність, переконливість думки?

У цьому цілому світі бачу я два світи... Світ видний та невидний, живий та мертвий, цілий та розпадливий. Цей є риза, а той – тіло. Цей – тінь, а той – дерево... Отже, світ у світі є то вічність у тлінні, життя в смерті, пробудження у сні, світло у тьмі, у брехні – правда, у печалі – радість, в одчай – надія.

Г. Сковорода

На нашій стороні бореться почуття честі, на тій – нахабство; тут – вірність, там – обман; тут – доблесть, там – злочин... Невже при такому зіткненні, вірніше, у такій битві самі безсмертні боги не дарують цим прославленим доблестям перемоги над такими важкими пороками?

Цицерон

**10. І.** Визначте, у яких реченнях є антитеза, а в яких – градація. Розкрийте на конкретних прикладах роль цих риторичних фігур у мовленні.

1. З поганими законами й хорошими посадовцями цілком можна правити країною. Але якщо посадовці погані, не допоможуть і найкращі закони (*Отто фон Бісмарк*). 2. Я не можу запропонувати нічого, окрім крові, тяжкої праці, сліз та поту (*В. Черчилль*). 3. Найбільше бо з усіх лих не біль, а ганьба, біль минає, а ганьба довічна (*П. Загребельний*). 4. Закон паперовий, беззаконня – реальне (*П. Мовчан*). 5. За квартиру – плати, хочеш далі вчитися – плати, хочеш, аби тебе краще лікували, – плати (*З журналу*). 6. Прийшов, побачив, переміг (*Юлій Цезар*). 7. За гроші можна купити ліжко, але не сон; їжу, але не апетит; ліки, але не здоров'я; будинок, але не домашній затишок; книги, але не розум; прикраси, але не красу; розкоші, але не щастя; релігію, але не спасіння (*П. Брегг*).

**ІІ.** Поясніть, як ви розумієте висловлене в останньому реченні.

**ІІІ.** Складіть і запишіть одне речення в публіцистичному стилі з антитезою й одне – з градацією.

**11.** Прочитайте висловлення. Укажіть повторення й визначте їхню роль.

1. Хвалить мене найбільшими похвалами, стільки кораблів, стільки війська, стільки продовольства є не уявного, що аби лише люди змогли зібрати. 2. Я ніколи ні свої гроші, ні союзників не відбирав за допомогою вимагань. Я ніколи ні здобич, що була відібрана у ворогів, ні військові трофеї серед нечисленних моїх друзів не ділив. 3. Ні будинок, ні посуд, ні який-небудь дорогий одяг, ні дорогоцінний раб, ні служниця мені не потрібні.

## ситуація

**12.** Уявіть, що ви маєте виступити на конференції з питань збереження рослинних ресурсів. Перебудуйте поданий текст так, щоб підсилити його емоційну колоритність, надати йому більшої переконливості, аргументованості. Використайте антитезу, градацію, повторення.



### Рослинні ресурси

Законодавство України гарантує громадянам право на загальне використання природних рослинних ресурсів. Можна збирати лікарську сировину, квіти, ягоди, плоди, гриби та інші харчові продукти для власних потреб. При цьому заготівники не повинні допускати збору сировини, що призводить до виснаження наявних ресурсів, знищення рослин. Заборонено збір сировини дикорослих рослин, занесених до Червоної книги України.

**13. І.** Прочитайте фрагменти публічних промов. У якому з них, на вашу думку:

- 1) відчувається найбільше емоційне навантаження;
- 2) відчувається найбільша динамічність через ефект тиску;
- 3) основну увагу зосереджено на предметі аргументації? Відповідь поясніть.

\* \* \*

1. ...Не можна бути науковцем, якщо не вірити, що пізнавати нове – це добре. Безглуздо бути науковцем, якщо не вважати вищою цінністю мож-

ливість ділитися своїми знаннями з кожним, кого вони зацікавлять. Неможливо бути науковцем, якщо не думати, що знання про світ і сила, яку вони дають, – це невід’ємне надбання цивілізації, і що ви використовуєте їх, щоб допомогти поширенню знань, і готові прийняти всі потенційні наслідки (*Д. Оппенгеймер*).

\* \* \*

2. ...Не варто тішити себе ілюзіями, бо найкращий у світі уряд, найкращий парламент і найкращий президент самі по собі зробити багато не можуть. Було б марно сподіватися, що тільки вони вигадують якийсь загальний рецепт вирішення наших проблем (*В. Гавел*).

\* \* \*

3. ...Терористи думали, що змінять наші цілі й покладуть край нашим амбітним намірам, але в моєму житті змінилося лише одне: слабкість, страх і безпорадність щезли. Народилися сила, міць і мужність... Мої амбітні цілі залишилися незмінними. Мої сподівання – незмінні. Мої мрії – незмінні (*М. Юсуфзай*).

\* \* \*

4. ...Поки в нас відбирали хліб і майно, ми мовчали. Поки нам завдавали болю тілесного, ми терпіли. Поки хилили шиї наші під ярмо панське, ми сподівалися виприснути. Та коли накладено кайдани на волю нашу, коли спробовано уярмити душу нашу, ми взялися за меч... (*З промови В. Хмельницького; за романом П. Загребельного*).

II. Знайдіть риторичні фігури й визначте їхню роль у кожному фрагменті.



14. Антитезу, градацію, повторення часто використовують у прислів'ях, приказах, рекламних слоганах. Наприклад: *слова – як мед, а діло – як полова; з'їсть за вола, а зробить за комара; здорова мама – здорове й дитячко*. Пригадайте й запишіть декілька прислів'їв, приказок, рекламних слоганів, у яких є антитеза.

Людина

15. I. Прочитайте виразно текст промови. Яке її комунікативне призначення?

### НІКОЛИ НЕ БІЙТЕСЯ

...У вас, юнаків і дівчат, що зібралися в цьому залі й тисячах таких залів по всьому світу, стане сил змінити землю, назавжди врятувати її від війни, несправедливості й страждань – якщо ви будете знати, як і що робити...

Не людська маса врятує Людину. А сама Людина...

Тому ніколи не бійтеся. Ніколи не бійтеся сказати слово на захист чесності, правди та співчуття, проти несправедливості, брехні та жадібності. Якщо ви – не тільки ті, які зібралися сьогодні в цьому залі, а й ті, хто ще збереться в тисячах таких самих залів по всій землі, і завтра, і через тиждень, – зробіть це не як клас чи класи, а як індивідууми, чоловіки та жінки, ви зміните світ. І тоді всі **наполеони, гітлери, цезарі, муссоліні**, усі тирани, котрі прагнуть влади й поклоніння, і просто політики, і пристосуванці, розгублені, темні чи злякані, котрі користувалися, користуються чи розраховують скористатися страхом чи жадібністю людини, щоб уярмити її, – усі вони за одне покоління зникнуть з лиця землі (*В. Фолкнер, лауреат Нобелівської премії*).

## II. Виконайте завдання до тексту.

1. Знайдіть приклади градації. Яка її роль у тексті?
2. Знайдіть приклади повторення. Чи доречно та з якою метою їх ужито в тексті?
3. Поясніть, у якому значенні вжито в тексті виділені слова. Який це риторичний засіб?

## ПІДГОТОВКА ТА ВИГОЛОШЕННЯ ПРОМОВИ

ЗДОРОВИЙ  
СПОСІБ ЖИТТЯ –  
ЦЕ МОДНО  
Й ЛЕГКО!



16. Прочитайте висловлення. Яке з них, на вашу думку, є більш образним, емоційним і переконливим?

- ✓ Здоров'я – такий самий **УНІКУМ**, як картина Рафаеля. Знищити його легко, відновити неможливо (*І. Бородін*).
- ✓ Здоров'я настільки переважає решту благ **ЖИТТЯ**, що здоровий жебрак щасливіший за хворого короля (*А. Шопенгауер*).
- ✓ Головним **СКАРБОМ** життя є не землі, що ти їх завоював, не багатства, що їх маєш у скринях... Головний скарб життя – **ЗДОРОВ'Я**, і, щоб його зберегти, потрібно багато що знати (*Авіценна*).
- ✓ Хвороби виникають від того, що **ЛЮДИ** порушують закони, за якими повинні жити (*Р. Грінс*).
- ✓ Нас троє – я, ти і хвороба. Якщо ти будеш **ЗІ МНОЮ**, ми вдвох подужаємо хворобу. Якщо ж ти будеш на боці хвороби, то мені одному з вами двома не впоратися (*А. Фарадж*).
- ✓ Здоров'я набагато більше залежить від наших звичок і **ХАРЧУВАННЯ**, аніж від лікарського мистецтва (*Д. Леббок*).



17. **ПОСПІЛКУЙТЕСЯ**. Як ви розумієте слова відомого лікаря Миколи Амосова: «У більшості хвороб винна не природа, не суспільство, а сама людина. Найчастіше людина хворіє через лінощі й жадобу, а інколи – і від нерозумності?»



18. Уявіть, що ви братимете участь у конференції про здоровий спосіб життя. Організаторам стало відомо, що на захід прибуде група скептично налаштованих студентів, які намагатимуться переконати присутніх, що в житті потрібно встигнути спробувати все, а тому в молодому віці не варто перейматися своїм здоров'ям.

Підготуйте невеликий **виступ** на тему «Здоровий спосіб життя: мрія чи реальність?». Спробуйте переконати учасників у необхідності турботи про своє



здоров'я. Для підсилення смислового й емоційного навантаження, переконливості використайте антитезу, градацію, повторення. Скористайтеся поданою нижче пам'яткою.

пам'ятка

Як виголосити незабутню промову

- ✓ Почніть із несподіваного аргументу або риторичного запитання.
- ✓ Викладайте думки послідовно й логічно.
- ✓ Придумайте кілька влучних фраз, доречно використовуючи анти-тезу, метафору, порівняння.
- ✓ Посильте вплив на слухача, використовуючи повторення, градацію.
- ✓ Добре вивчіть текст промови.
- ✓ Потренуйтеся виголошувати промову, але не перестарайтеся.

§ 4. РИТОРИЧНІ ФІГУРИ

(РИТОРИЧНЕ ЗАПИТАННЯ, ЗВЕРНЕННЯ, ПОРІВНЯННЯ)

*Про те, як можна під час монологічної промови створити ефект діалогу, активізувати уяву слухачів, спонукати їх домислити висловлене*



19. А. Доповніть усно речення порівняннями з довідки.

1. Деякі давні твори згасають назавжди, \_\_\_\_\_, деякі знову спалахують (За П. Загребельним).

2. Я прагну намалювати Україну, \_\_\_\_\_, бо такі нема на світі красивішої землі, ніж наша (За Р. Іваничуком).

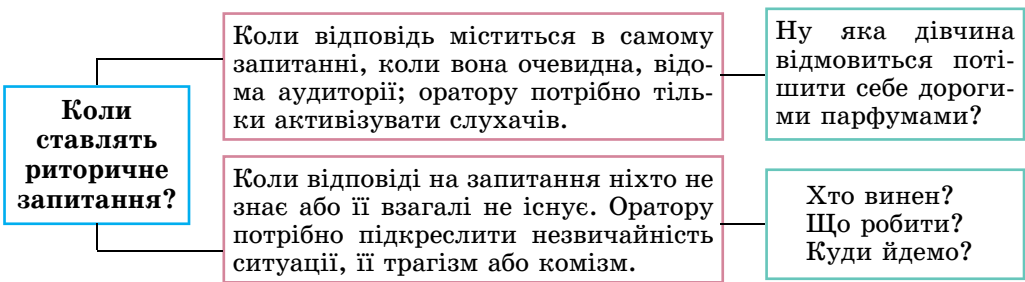
Б. Порівняйте подані й доповнені речення. Які з них більш увиразнені й активізують уяву слухачів?

В. Поміркуйте, чи можуть порівняння передати ставлення оратора до предмета повідомлення.

ДОВІДКА

як далекі зорі; мов наречену у вінку

**Запитання** **Риторичне запитання** – це риторична фігура у формі запитання, яке не передбачає відповіді й спрямоване на ствердження (чи заперечення) певної думки або посилення уваги аудиторії. **НАПРИКЛАД:** *Чи ж можна присягати на погибель Вітчизни?! (П. Орлик).*



<i>Роль запитання</i>	<p>Мета риторичного запитання – активізувати слухачів, дати їм можливість домислити самим. Таке запитання підсилює інтерес до мовлення, в експресивній формі доносить певну інформацію, створює ефект діалогу в монологічному мовленні.</p> <p>Іноді риторичне запитання використовують для висміювання, тобто воно є засобом іронії. <b>НАПРИКЛАД:</b> <i>Бажали як краще... краще кому?</i> (О. Ткаченко).</p>
<i>Звернення</i>	<p><b>Риторичне звернення</b> – це риторична фігура у формі звернення до абстрактних понять, неживих предметів або відсутніх людей як до присутніх. Воно здебільшого викликає певну експресію, часто містить оцінну характеристику, виявляє ставлення промовця до об'єкта звернення. <b>НАПРИКЛАД:</b> <i>Благословенна будь, моя незаймана дівчице Десно... Далека красо моя! Щасливий я, що народився на твоєму березі</i> (О. Довженко).</p>
<i>Роль звернення</i>	<p>Риторичне звернення надає тексту відтінок розмовного стилю, бесіди, полемічного діалогу, за яким уміщено розмірковування адресанта. <b>НАПРИКЛАД:</b> <i>О трибуну! Скільки дурнів сходило з тебе переможцями</i> (О. Довженко).</p>
<i>Порівняння</i>	<p><b>Порівняння</b> – це риторична фігура, у якій словесне зображення одного предмета передається через найхарактерніші ознаки іншого, подібного до нього. Ознака може визначатися за кольором, формою, розміром, запахом, відчуттям, якістю тощо.</p>
<i>Роль порівняння</i>	<p>Порівняння допомагає промовцеві сконцентрувати увагу слухачів на найхарактернішому й найважливішому, виявити власне ставлення до предмета обговорення; активізує пам'ять й уяву слухачів, увиразнює мовлення.</p> <p>Порівняння вводять за допомогою сполучників (<i>як, мов, ніби, неначе, неначебто</i> та ін.) або без них. <b>ПОРІВНЯЙМО:</b></p> <ol style="list-style-type: none"> <li>1. <i>У Львові почувашь себе так, наче блукаєш подвір'ям стародавнього замку й казково торкаєшся минулого.</i></li> <li>2. <i>Львів – стародавній казковий замок.</i></li> </ol>

**20.** Прочитайте виразно фрагмент виступу Пантелеймона Куліша під час поховання Тараса Шевченка. Яка риторична фігура надає тексту більшої емоційності й експресивності?

Радуйся ж, Тарасе, що спочив ти не на чужині, бо немає для тебе чужини на всій слов'янщині, і не чужі люде тебе ховають, бо всяка добра й розумна душа тобі рідна. Бажав еси, Тарасе, щоб тебе поховали над Дніпром-Славутом: ти ж бо його любив, і малював, і голосно прославив. Маємо в Бозі надію, що й се твое бажання виконаємо. Будеш лежати, Тарасе, на рідній Україні, на узбережжі славного Дніпра, ти ж бо його ім'я зі своїм ім'ям навіки з'єднав.

**21. 1.** Прочитайте речення. Які риторичні фігури в них використано? Поясніть роль цих засобів у кожному реченні. Які з фігур допомагають створити ефект діалогу?

1. Хто ж такі приниження, хто це рабство може витерпіти? Де ж суспільство? Де віра предків? Хіба є хто на Землі крилатіший за людину?



(Олесь Гончар). 2. Як свині в багні, вони насолоджуються, валяючись у нечистотах срібллюбства (І. Златоуст). 3. Матюки, абрєвіатури, різні словесні кентаври – це мовні тромби, що призводять до загальнонаціонального паралічу (П. Мовчан). 4. Ви не змусите людину бути культурною, якщо не пробудите в ній потребу до культури. Чи стане вона їсти, якщо не голодна? (З посібника). 5. Слово на папері – для мене це щось на зразок, як для дитини, яка не вмєє ще плавати, уперше ввійти в ріку... (М. Вінграновський). 6. Що то за народ, коли за свою користь не дбає й очевидній небезпеці не запобігає? (І. Мазєна).



II. Перечитайте висловлення-запитання Олєся Гончара. Чи потребує воно відповіді? Чому? Складіть і запишіть імовірно продовження цього висловлення (3–4 речення).

ситуація



22. Уявіть, що ви працюєте в рекламному агентстві. Підготуйте й виголосіть невеликий текст (4–6 речень) для

Просто зроби це!  
Ів, засоб  
тощо. Використайте риторичні  
ричні: Час економити!

Пришвидши свій  
шлях до успіху!



Ось що я люблю!

Завжди з вами!

Думай інакше!

Адже ви цього варті!

Кожна дрібниця  
важлива!

Спілкуйся з людьми  
без будь-яких  
причин!

Смак бажання.

23. I. Прочитайте уривки з публічної лекції Ліни Костенко, з якою письменниця виступила перед студентами Києво-Могилянської академії.

ГУМАНІТАРНА АУРА НАЦІЇ,  
АБО ДЕФЕКТ ГОЛОВНОГО ДЗЕРКАЛА



Ліна Костенко

1. Якби українці не були нацією, то вони давно були б уже не українці. Одначе був же якийсь божественний вітер, що кидав покоління за поколінням на боротьбу саме за цей народ, за цей шматок землі, який Бог на планеті подарував саме українцям.

2. Де вже ті давні греки, де римляни, а історичне безсмертя їм гарантоване на віки... Або німці. Нація філософів і композиторів, хіба не так? Хто дав світові Бетховена, Гете, Шиллера, Гегеля, Канта, Ніцше? І хоч Бухенвальд недалеко від дуба Гете, і дуб той спиляний, і солдати вермахту відкривали на тому пні бляшанки – все одно не Гітлер визначає образ нації з його Геббельсом, що хапався за пістолет при слові «культура», і не Ельза Кох, а доктор Фауст і Лорелай над Рейном.

3. Кожній нації є за що посипати собі голову попелом. Тільки не треба тим попелом запорошувати очі наступних поколінь. Ніхто з нас, нині живущих, не може нести відповідальності за давні неспокутувані гріхи. Але кожен з нас зобов'язаний їх не повторити і не примножити.

II. Визначте, завдяки яким риторичним засобам лекторці вдалося активізувати увагу слухачів, надати виступу емоційності, образності, аргументованості, виділити основну думку.

III. З'ясуйте, скориставшись тлумачним словником, лексичне значення слів «гуманітарний», «аура», «нація», «ідентифікація».



24. Знайдіть у мережі Інтернет повний текст лекції Ліни Костенко «Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала» й прочитайте вступну частину. Яким трьома ключовими поняттями промови дає визначення авторка? Як вона тлумачить ці поняття? Чи вдалося письменниці підготувати слухачів до сприйняття основної частини промови?

## ПІДГОТОВКА ТА ВИГОЛОШЕННЯ ПРОМОВИ



Прагни не до того,  
щоб добитися  
успіху,  
а до того,  
щоб твоє життя  
мало сенс  
(А. Ейнштейн)



25. I. Прочитайте фрагмент промови Марка Цукерберга перед випускниками Гарвардського університету. Визначте комунікативне призначення промови.

Успіх

### ГЛОБАЛЬНІ ЗМІНИ ПОЧИНАЮТЬСЯ З МАЛОГО

Зуміти створити світ, де в кожного буде відчуття мети, – виклик для нашого покоління.

Я згадую вечір, коли запустив Facebook з маленької кімнати у своєму гуртожитку. Я пішов у піцерію зі своїм другом Кей Ексом. Тоді я сказав йому, що радий

можливості об'єднати Гарвард, але колись хтось зможе об'єднати весь світ. Я навіть не підозрював, що цими «кимось» зможемо стати ми. Адже ми були звичайними студентами й нічого про це не знали. Існували відомі технологічні компанії з величезними ресурсами, і я думав, що це зробить якась з них. Але сама ідея того, щоб усі люди були об'єднані, здавалася нам дуже простою й зрозумілою. І ми з кожним днем ішли до цього... До створення Facebook я розробляв ігри, чати, програми для навчання й програвання музики.



Джоан Роулінг дванадцять разів відмовляли в публікації «Гаррі Поттера», а Бейонсе довелося написати сотні пісень до Halo. **Успіх приходить тоді, коли є право на помилку.**

У кожного покоління є велике й важливе досягнення. Понад 300 тис. людей працювали, щоб відправити людину на Місяць. Мільйони волонтерів роблять щеплення дітям від поліомієліту по всьому світу. Ще мільйони людей побудували греблю Гувера... Прийшла й наша черга визначитися, який значущий суспільний проект обрати.

Як щодо того, щоб зупинити зміну клімату заради збереження планети й залучити мільйони людей до використання сонячних батарей? Як щодо того, щоб вилікувати всі хвороби й залучити добровольців поділитись інформацією про своє здоров'я та геном?.. Як щодо того, щоб модернізувати демократію, щоб кожен міг голосувати онлайн? Як щодо того, щоб персоналізувати освіту, щоб кожен мав змогу навчатися? Це в наших силах. Глобальні зміни починаються з малого – із нас самих (*М. Цукерберг, засновник соціальної мережі Facebook*).

## II. Виконайте завдання до тексту.

1. Знайдіть у тексті риторичні запитання, визначте їхню роль. Чи допомагають вони автору досягти мети виступу? Обґрунтуйте відповідь.
2. Поясніть, як ви розумієте сказане у виділеному реченні.
3. Який значущий спільний проект, на вашу думку, потрібно реалізувати сучасному поколінню на міжнародному рівні? А на рівні вашого міста (села, області)?
4. Чим співзвучний текст промови з висловленнями, поданими нижче? Про які секрети й складники успіху говорять автори?

26. Прочитайте висловлення відомих людей. Чи з усіма думками ви погоджуєтесь?

- ✓ Я не можу керувати напрямком вітру, але завжди можу так поставити вітрила, щоб досягти своєї **МЕТИ** (*О. Уайльд*).
- ✓ **УСПІХ** – це здатність крокувати від однієї невдачі до іншої, не втрачаючи ентузіазму (*В. Черчилль*).
- ✓ Успішна людина – завжди неймовірний художник своєї уяви. **УЯВА** набагато важливіша за **ЗНАННЯ**, бо знання обмежені, а уява – безмежна (*А. Ейнштейн*).
- ✓ Щоб увійти в **БЕЗСМЕРТЯ**, людина мусить скласти два екзамени: один перед сучасниками, другий – перед історією (*І. Вільде*).
- ✓ Іти шляхом, яким колись ішли інші, – розумне рішення; тому **ПРОГРЕСУ** можуть досягти тільки ті, хто приймає «нерозумні» **РІШЕННЯ** і йде власним шляхом (*С. Джебс*).
- ✓ Ідучи до успіху, забудьте такі фрази: я зайнятий; мені бракує **НАТХНЕННЯ**; я надто стомився; я не готовий до цього; не буду цього робити, бо результат не гарантований; я не гідний цього; мені постійно не **ЩАСТИТЬ** (*А. Тан*).



27. **ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Що, на вашу думку, означає бути успішним (успішною)? Кого з відомих українців (українок) ви вважаєте успішним (успішною)? Чому?



**28.** Підготуйте текст промови (1,5–2 стор.), використавши тропи та риторичні фігури, на одну з поданих тем. Виголосіть промову в класі.

1. Секрети успіху.
2. Історія одного успіху.
3. Перші кроки для досягнення мети.
4. Як стати успішним.

**29.** Виконайте тестові завдання.

**1.** Метонімія є в реченні

**А** Брехня мов куля зі снігу, бо що далі котиться, то більша стає (*Нар. творчість*).

**Б** Перегукувалися балкони через вулицю-ріку (*С. Журахович*).

**В** Горить-тремтить ріка, як музика (*П. Тучина*).

**Г** Блакитні планети твого дитинства. Цвіт слова народного (*Олесь Гончар*).

**2.** Риторична фігура, яка створює ефект діалогу, є в реченні

**А** Мусимо зробити світ безпечним для демократії (*В. Вільсон*).

**Б** Ми не боїмося ніяких переговорів, але ми ніколи не вестимемо переговори через страх (*Д. Кеннеді*).

**В** Така таємниця агави: вона цвіте, щоб умерти, і вмирає, щоб цвісти (*М. Коцюбинський*).

**Г** Чи потрібні людині зміни, якщо вона всім задоволена? (*О. Квітневий*).

**3.** Градація є в реченні

**А** Хто поверне в рабство ту країну, де стяг свободи затрепетав? (*М. Рильський*).

**Б** Єдине, чого нам треба страхатися, – це самого страху (*Ф. Рузвельт*).

**В** Минали дні, тижні, місяці, роки... (*О. Квітневий*).

**Г** Душа, зруйнована, як Троя, своїх убивць переживе (*Л. Костенко*).

**4.** Установіть відповідність між реченням і риторичною фігурою, яка в ньому є.

*Речення*

*Фігура*

**1** Увесь вітряк відразу вибухнув реготом (*М. Стельмах*).

**А** антитеза

**2** Співають солов'ї, щебечуть садки, витьохкують дерева... (*Є. Гуцало*).

**Б** градація

**В** повторення

**3** Є сотня мов, а правда лиш одна (*М. Рильський*).

**Г** метонімія

**Д** метафора

**4** ...Не зляка ні страждання, ні горе, ні смерть (*Леся Українка*).

**5.** Прочитайте фрагмент промови.

*Християнська культура – це не тільки церковна тематика у творах літератури й мистецтва, а й культура християнської поведінки, у якій нема місця ненависті до ближнього, але є відкритість серця для вмісту нової Христової заповіді: щоб ми любили одне одного* (*Д. Степовик*).

Провідною риторичною фігурою в тексті є

**А** антитеза

**В** градація

**Б** риторичне запитання

**Г** порівняння

6. Антитеза є в реченні

А Держави стоять не на династії, а на внутрішній єдності й силі народу (О. Теліга).

Б Душа вночі – як чергова аптека» (В. Цибулько).

В Я зупинив таксі, але воно заявило, що не поїде туди, куди мені потрібно (З газети).

Г Історія – це святая святих народу, недоторканна для злодійських рук (О. Довженко).

7. Правильним продовженням речення «Постійна рухливість і надмірна жестикуляція промовця...» є рядок

А ...спонукають до бурхливої полеміки в аудиторії.

Б ...викликають зацікавленість текстом промови.

В ...викликають утому й роздратування слухачів.

Г ...посилюють значимість промови.

8. Прочитайте висловлення. Поясніть письмово, як ви його розумієте (3–4 речення).

*Промова повинна розцвітати й розгортатися на основі повного знання предмета; коли ж за нею не стоїть зміст, засвоєний і пізнаний оратором, то словесне її вираження уявляється порожньою й навіть дитячою балаканиною (Цицерон).*



## Проект

### Конкурс ораторів

Проведіть в освітньому закладі у вільний від уроків час конкурс з ораторського мистецтва, під час якого учасники (учасниці) мають виступити з короткою промовою.

Час виступу – 3–4 хвилини.

**Орієнтовні теми промов:** «Германія – хвороба ХХІ століття», «Учнівське самоврядування: міф чи реальність?», «Скажи наркотикам – ні!», «Реклама – психологічний терорист», «Є характер – будуть перемоги», «Чесність – норма, а не аномалія», «Красномовство – ключ, що відчиняє двері й серця» та ін.

Високої оцінки заслуговує промова, у якій глибоко розкрито тему, відчувається самостійність мислення ритора, доречно використано тропи й риторичні фігури.

Запросіть батьків, учителів, друзів.

Правильно	Неправильно
досягають бажаного ефекту їм властиві великого значення вона приділяла унаслідок цього настає похолодання	здійснюють бажаний ефект вони характеризуються великого значення вона надавала це має наслідки відбувається похолодання

## Корисно знати

### ЗБИГАТИСЯ – СПІВПАДАТИ

Слово *співпадати* не тільки часто звучить в усних стилях, на нього натрапляємо й у письмових текстах. Однак в українській літературній мові таке утворення вважають порушенням норми. Це калька з російської – *совпадать*. Йому в українській мові відповідає дієслово *збігатися*. Воно має такі відтінки значень: «відбуватися одночасно» – *збігаються* такти, *збігається* з ювілеєм, події *збіглися*; «бути однаковим» – *збігаються* думки, погляди і под.; «мати той самий напрям» – напрямки *збігаються* (За матеріалами Інституту української мови).

### ВЕЛОПАРКУВАННЯ

По радіо можна було почути про корисну справу – проведення дня під гаслом «велосипедом на навчання». Чудово! Але ж журналістка кілька разів ужила слово «велопарковка»... Як відомо, упродовж останніх двох десятиліть мовознавці наголошують на тому, що в офіційній сфері розмовним формам віддієслівних іменників на зразок «перевозка», «шліфовка», «парковка» мають відповідати книжні *перевезення, шліфування, паркування – паркування авто, місце для паркування машин...*

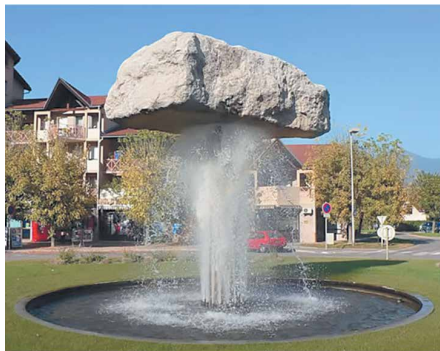
Отож, заховаючи до велопересування містом, треба зауважувати про наявність місць для велопаркування біля шкіл, університетів, магазинів, поштових відділень тощо, а на відповідних оголошеннях писати: «Тут паркування для велосипедів», «Місце для паркування велосипедів», «Надаємо послуги з велопаркування» (С. Бибик).

## Антисуржик

Правильно	Неправильно
вживаний щодо цього зазнати поразки численні дзвінки ставити за мету або мати на меті мати гарний вигляд добросовісний постачальник коли б не зурочити	бувший у користуванні на рахунок цього потерпіти поразку багаточисельні дзвінки задаватися метою гарно виглядати добросовісний поставщик аби не зглазити

### СИЛА ВОДИ

Слово *вода* стало центром багатьох приказок, прислів'їв, фразеологізмів, у яких образно визначається поведінка людини. Тих, хто веде нечесний спосіб життя, *виводять на чисту воду*. Того, хто занадто запальний, іноді *обливають холодною водою*. Не подумайте тільки, що і справді ллють воду. У таких випадках досить спокійних, розважливих слів. Коли когось дуже ненавидять, волюють його *втоптити в ложці води*.



Вода виявляє свою силу і в характеристиках людей. Про неробу кажуть, що він *не береться й за холодну воду*. Про того, хто вперто мовчить, – що він *набрив у рот води*. Про шахрая, який уникає покарання, – що він *виходить сухим із води*. Нерозлучних друзів часто називають *не розлий вода*. Базикало неодмінно *товче воду в ступі*, а тишко виявляє покірність і *сидить нижче від трави, тихіше від води*. А той, хто наперед не дуже вдало пророкує, *мов вилами по воді пише* (Н. Клименко).



### І таке буває

\*\*\*

Альберт Ейнштейн знайомив публіку зі своєю найскладнішою теорією відносності в ясній і доступній формі. Він жартував: «Коли молодий чоловік сидить з дівчиною цілу годину, ця година йому здається хвилиною. Але якщо його посадити на розжарену піч, хвилинка буде здаватися йому більшою за годину. Усе відносно».

### Цікаво знати

#### ПРО МАСЛО, БУТЕРБРОД І САНДВІЧ

Слово *масло* утворено від *мазати* й означало спочатку те, що в нас існує під назвою *мазь*. Ним мазали не хліб, а тіло, і було це не коров'яче масло, а те, що ми сьогодні звемо олією. Звичай натиратися олією пішов від греків і римлян. Ця процедура замінювала використання мила, якого тоді ще не було, частково захищала тіло від холоду й спеки. *Олія* (грецьке *елеон*) дістала свою назву від плодів, з яких її виготовляли, – оливок.

Слово *бутерброд* німецьке, воно складається з двох слів: *буттер* – «масло» і *брот* – «хліб». Проте в нас це слово набуло значно ширшого, ніж первісне, значення: це може бути хліб із сиром, ковбасою, повидлом, варенням, медом, а от масла в ньому може й не бути.

Про *сандвіч* розповідають таку історію: лорд Джон Монтег'ю Сандвіч був пристрасним гравцем. Не бажаючи відірватися від карт для того, щоб повечеряти, він придумав новий, зручний для нього вид бутерброда: шматочок телятини, шинки або сиру він клав між двома скибками хліба (За А. Коваль).

Ми з дитинства вивчаємо мови.  
Не залишайте цього потрібного  
для думки заняття й далі.

І. Вихованець

# МОРФОЛОГІЧНА НОРМА

**Морфологія** (грец. *morphe* – форма, *logos* – слово, учення) – це розділ мовознавства, що вивчає слова як частини мови.

## § 5. ПРИКМЕТНИК. ВІДМІНКОВІ ЗАКІНЧЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

*Про творення присвійних прикметників, особливості відмінювання прикметників, а також про прикметники, що перейшли в іменники*

**ПРИГАДАЙМО.** Що таке прикметник? Чим якісні прикметники відрізняються від присвійних?

**30. А.** Порівняйте закінчення іменників і прикметників жіночого роду в орудному відмінку однини. Зверніть увагу, що наведені слова мають основу на м'який або шиплячий приголосний.

кручею  
тишею  
кузнею

пахучою  
милішою  
художньою

**Б.** Поставте усно прикметники в орудному відмінку однини, користуючись поданими вище прикладами.

робоча, ведмежа, всесвітня, вишнева

**В.** Зробіть висновок про закінчення прикметників жіночого роду в орудному відмінку однини. Чи однакове це закінчення із закінченням іменників м'якої та мішаної груп в аналогічній формі?

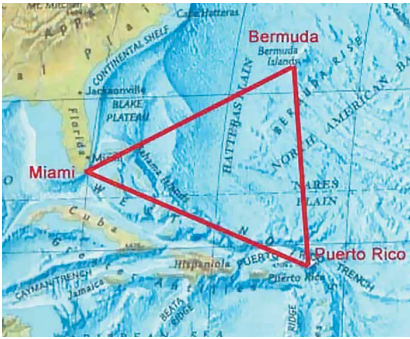
### Групи прикметників за значенням

Група	Що позначають	Приклади
Якісні	ознаку предмета, яка може бути в ньому в більшій чи меншій мірі	<i>добрий (добріший, менш добрий)</i>
Відносні	ознаку предмета за його відношенням до інших предметів	<i>гречаний, дощовий, кристалевий</i>
Присвійні	належність чого-небудь особі або тварині	<i>батьків, сестрин, Марійн, тюленевий</i>



31. I. Прочитайте текст. Укажіть тематичні речення.

### БЕРМУДСЬКИЙ ТРИКУТНИК



Свого часу на сторінках багатьох газет можна було прочитати про таємничий Бермудський трикутник. Незбагненно, але в районі Атлантичного океану за дивних обставин безслідно зникали кораблі й літаки. Дехто із сучасників пов'язував ці незрозумілі зникнення з космосом, стверджуючи, що Бермудський трикутник – це «вікно» в космос. Усі **аномальні** явища неодмінно приписували інопланетянам.

Бермудський трикутник – специфічний район для літаків і кораблів. Тут можуть раптово виникати **локальні** урагани. Інколи метеорологічні служби не встигають вчасно попередити про зародження такого урагану, і він застає пілотів та моряків знезацька. Достовірно відомо, що рельєф морського дна в районі Бермудського трикутника дуже складний і постійно змінюється під дією вихороподібної течії.

Тому сьогодні вчені не бачать нічого протиприродного в катастрофах, які трапляються в цьому районі (*З довідника*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Поясніть лексичне значення виділених прикметників. Доберіть до них синоніми.
2. Випишіть п'ять словосполучень з прикметниками (на вибір). Позначте закінчення та зазначте розряд за значенням, рід, число й відмінок цих прикметників.

**ЗРАЗОК.** Морськ[ого] дна – віднозн., с. р., одн., Р. в..



32. **ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Яким чином, на вашу думку, люди можуть убезпечити себе від негативних наслідків тих чи тих природних катаклізмів?

### КОЛО ДУМОК

33. Поміркуйте, чому в одному з поданих речень виділене слово вважаємо прикметником, а в іншому – іменником. Чи можуть обидва ці слова змінюватися за відмінками й числами? А за родами?

1. Важливо приймати рішення з думкою про **майбутнє**.
2. **Майбутнє** рішення стосується всіх нас.

34. I. Прочитайте прислів'я. У яких з них є прикметники, що перейшли в іменники?

1. Два хитрих мудрого не переважають. 2. Що темніша ніч, то ясніші зорі. 3. Ситий голодного не розуміє. 4. Добре ім'я дорожче за великі багатства. 5. Розумний б'є на те, що справді в його є.

II. Складіть і запишіть два речення зі словом *військовий* так, щоб у першому реченні воно було прикметником, а в другому – іменником.

## Творення присвійних прикметників

Від іменників (назв осіб) І відміни*	→ за допомогою суфіксів <b>-ин-, -ін- (-їн-)</b>	<i>доччин, Софійн, Миколин;</i> АЛЕ: <i>суддів, Іллів</i>
Від іменників (назв осіб) II відміни*	→ за допомогою суфіксів <b>-ів- (-їв-, -ов-, -ев-, -єв-), -івськ-</b>	<i>батьків, батькова, Андріїв, Андрієва</i>
Від назв тварин	→ за допомогою суфіксів <b>-ач- (-яч-), -ин-, -ін- (-їн-), -ов-, -ев-</b>	<i>мішачий, орліний, тюленевий;</i> АЛЕ: <i>вовчий, ведмежий</i> тощо

\* I відміна – іменники Ж. р. й Ч. р. із закінченнями -а, -я в Н. в. одн.

II відміна – іменники Ч. р. з кінцевим приголосним основи та із закінченням -о в Н. в. одн.; іменники С. р. із закінченнями -о, -е, -я.

**35.** Замініть подані словосполучення синонімічними з присвійним прикметником. Утворені словосполучення запишіть. Позначте суфікси прикметників.

**ЗРАЗОК.** *Планшет Андрія – Андріїв планшет.*

Телефон Аліни, рюкзак Максима, виступ Надії, самокат Тараса, ролик Сергія, брат Світлани, стіл брата, батько Назара, кімната сестри, твори Франка, пароль Марійки, блокнот учителя, голова тюленя, хвіст миші.

## Зразок відмінювання прикметників м'якої групи

	Однина		Множина
Н.	безкраїй	безкрая	безкраї
Р.	безкрайого	безкрайої	безкраїх
Д.	безкрайому	безкраїй	безкраїм
Зн.	= Н. або Р.	безкраю	= Н. або Р.
Ор.	безкраїм	безкрайою	безкраїми
М.	(на/у) безкрайому (безкраїм)	(на/у) безкраїй	(на/у) безкраїх

Зразок відмінювання прикметників на *-лицій*  
(повнолицій, круглолицій)

	Однина		Множина
Н.	білолицій	білолиця	білолиці
Р.	білолицього	білолицьої	білолицих
Д.	білолицьому	білолицій	білолицим
Зн.	= Н. або Р.	білолицю	= Н. або Р.
Ор.	білолицим	білолицьою	білолицими
М.	(на/у) білолицьому (білолицім)	(на/у) білолицій	(на/у) білолицих

## Зверніть увагу!

В орудному відмінку однини прикметники жіночого роду мають лише закінчення **-ою** (а не **-єю, -єю**). **НАПРИКЛАД:** *пахучою, найвищою, довговійою, круглолицьою, ранньою.*

попрацюйте в парах

36. Розподіліть між собою словосполучення. Запишіть свої словосполучення в **орудному** відмінку однини. Перевірте одне в одного правильність виконання.

сестрин планшет  
 Андріїв скейтборд  
 доброзичливий погляд  
 найвища круча  
 безкрайня рівнина

братів подарунок  
 Маріїна перемога  
 стародавній звичай  
 дорожня валіза  
 всесвітня мережа

ситуація



37. Уявіть, що ви з друзями (подругами) перебуваєте на садово-городній ділянці. Розкажіть їм про свою ділянку та працю на ній або висловіте враження від побаченого чи міркування з цього питання (4–6 речень). Використайте щонайменше два поданих словосполучення в **орудному** відмінку.

- новітня технологія
- свіжа городина
- дружня порада
- найвища врожайність
- городня ділянка
- достатня кількість
- літня пора



38. I. Спишіть речення, ставлячи прикметники у відповідній формі.

1. Виробництво хліба із *(житній)* та *(пшеничний)* борошна має суттєві відмінності. 2. Кухарі ресторану бігають за *(свіжий)* городиною не на ринок, а на дах свого закладу. 3. Автоматизована система керування *(дорожній)* рухом працює на основі *(супутниковий)* зв'язку. 4. Жінка не одразу помітила *(смагляволиций)* підлітка, який нісся тротуаром на скейт-ті *(З випусків новин)*. 5. Ранок був чудовий. На *(безкрайній)* лазуровому небі – ні хмаринки *(В. Гжицький)*. 6. Вночі горять *(сторожевий)* вогні *(Л. Костенко)*.

II. Підкресліть усі прикметники як члени речення. Надпишіть скорочено над прикметниками їхній відмінок.

III. Доберіть усно синоніми до виділеного прикметника.



39. I. Запишіть словосполучення, ставлячи прикметники в потрібній формі.

З *(білолиций)* місяцем, на *(безкрай)* полях, від *(безкрай)* рівнини, *(безкрай)* степами, *(безкрайній)* степами, *(довговій)* дівчини, *(короткошій)* хлопця, *(смагляволиций)* парубка, *(повнолиций)* дівчат.

II. З одним поданим словосполученням (на вибір) складіть речення, ускладнене вставним словом (словосполученням).

40. I. Запишіть правильно слова. Підкресліть і поясніть вивчені орфограми.

**Матч(о,е)вий**, (не)впинний, алюміні(йо,є)вий, плеч(о,е)вий, свинц(о,е)-вий, гірч(і,и)чний, хірург(і,и)чний, гімназ(і,и)чний, кавка(з,с)ький, солов'їн(н)ий, цін(н)ий, орлин(н)ий, добро/вільний, **одно/сторон(н)ий**, світло/коричневий, садово/парковий.

II. Складіть і запишіть по одному реченню з виділеними прикметниками у формі родового або орудного відмінка.



41. Виконайте завдання одного з варіантів.

**А** Складіть усно розповідь (7–9 речень) про родину друга (подруги) з використанням присвійних прикметників.

**Б** Складіть усно опис (7–9 речень) зимового лісу з використанням відносних прикметників.

42. Виконайте тестові завдання.

1. Правильно утворено всі присвійні прикметники в рядку

- А Андріїв, мішачий, Наталчин
- Б Миколів, качиний, Маріїн
- В братів, Світланів, Тарасів
- Г мамин, Сергіїн, Ларисин

2. Правильно утворено форму **орудного** відмінка однини обох прикметників у рядку

- А довгошиєю, безкраїми
- Б поздовжнім, кругосвітньою
- В ведмежою, короткошиєм
- Г прийдешнім, білолицею

3. Неправильно утворено відмінкову форму прикметника в рядку

- А Р. в. безкрайньої
- Б Д. в. безкрайній
- В О. в. безкрайнею
- Г М. в. на безкрайній

4. Прикметник, що перейшов в іменник, є в прислів'ї

- А Недобрий шлях веде в злий край.
- Б Доброму каменю пісок не страшний.
- В Лінивий двічі ходить, а скупий двічі платить.
- Г І найменша іскорка зродить великий вогонь.

5. Через ДЕФІС треба писати всі прикметники в рядку

- А синьо/жовтий, східно/український, старий/престарий
- Б мовно/літературний, історико/культурний, чужо/земний
- В чорно/гривий, осінньо/зимовий, гірко/солоний
- Г північно/західний, темно/зелений, військово/морський

## § 6. СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ. ПРИКМЕТНИКОВІ СУФІКСИ ТА ПРЕФІКСИ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ СУБ'ЄКТИВНОЇ ОЦІНКИ

Про творення форм вищого й найвищого ступенів порівняння, про синонімію, а також про надмірний вияв чи недостатню інтенсивність ознаки

43. А. Зіставте записи з прикметником вищого ступеня порівняння. Яку помилку допущено в другій колонці?

<b>Правильно</b>
міцніший за сталь

<b>Неправильно</b>
міцніший сталі

Б. Зіставте записи з прикметником найвищого ступеня порівняння. Яку помилку допущено в другій колонці?

<b>Правильно</b>
найбільш сміливий

<b>Неправильно</b>
найбільш сміливіший

В. Зробіть висновок про те, яких помилок потрібно уникати під час уживання прикметників вищого й найвищого ступенів порівняння.

### Творення ступенів порівняння якісних прикметників

ВИЩИЙ СТУПІНЬ		НАЙВИЩИЙ СТУПІНЬ	
Проста форма	Складена форма	Проста форма	Складена форма
Використовуємо суфікси <b>-ш-, -іш-</b>	Додаємо слова <b>більш, менш</b> до звичайної форми прикметника	Додаємо префікс <b>най-</b> до простої форми вищого ступеня	Додаємо слова <b>найбільш, найменш</b> до звичайної форми прикметника
<i>дальший рідніший</i>	<i>більш далекий менш рідний</i>	<i>найдальший найрідніший</i>	<i>найбільш далекий найбільш рідний</i>

**Зміна звуків** При утворенні простої форми вищого ступеня порівняння кінцеві приголосні кореня [г], [ж], [з'] разом із суфіксом [ш] змінюються на [жч]. **НАПРИКЛАД:** *дорожчий, вулжчий, тяжчий, нижчий, дужчий, ближчий, важчий.*

**Додаткові засоби** Значення найвищого ступеня можна посилити префіксами **як-, що-**. **НАПРИКЛАД:** *якнайвищий, щонайвищий.* Інколи найвищий ступінь виражають додаванням до вищого ступеня сполучень **від усіх, над усе, за всіх.** **НАПРИКЛАД:** *тихіший від усіх, миліший над усе.*

## Винятки

Не мають ступенів порівняння:

- ✓ прикметники, що виражають абсолютні ознаки, не порівнювані щодо міри вияву (*сліпий, лисий, босий, голий, живий, порожній, готовий*);
- ✓ складні прикметники (*кисло-солодкий, чорноокий*);
- ✓ прикметники з префіксами *пре-, за-, над-, без-, архі-, супер-, ультра-, екстра-* (*предобрий, заважкий, надлегкий*);
- ✓ прикметники із суфіксами *-еньк-, -есеньк-, -езн-, -енн-, -ущ-, -уват-* (*тихенький, старезний, жовтуватий*).

## Зверніть увагу!

Ступені порівняння можуть мати лише якісні прикметники.

## Досягнення

44. І. Прочитайте текст. Укажіть фрагменти, у яких ідеться про вагомість наукового здобутку Олени Полонської.

ІЇ ПОКЛИКАННЯ – НЕБЕСНА  
МЕХАНІКА

На її честь названо планету, про неї знімають фільми та пишуть книги. Так коротко неможливо розповісти про відому українку, учену зі світовим іменем Олену Полонську.

Небесна механіка — один з розділів теоретичної астрономії. Саме українка відповіла на складні питання, які не давали спокою астрономам усього світу. Ідеться про дослідження руху комет і спробу відповісти на запитання: звідки беруться ці загадкові, майже примарні об'єкти. Спираючись на власні методики та програми, Олена Полонська першою у світі розробила безперервну числову теорію руху **комети Вольфа** за весь історичний період її спостережень (1884–1984). Учена підтвердила гіпотезу щодо захоплення комет **Сонячною системою** й дослідила їхній рух за 400 років. Завдяки точним розрахункам Олени Полонської астрономи відшукали багато «загублених» комет (*Із журналу*).

II. Знайдіть у тексті прикметники, які можуть мати ступені порівняння, і утворіть просту та складену форму вищого ступеня цих слів (письмово).

III. Обґрунтуйте написання слів з великої та малої літери у виділених сполученнях.

Культура  
мовлення

- ✓ Слово *са́мий* з прикметниками ніколи не вживаємо, замість нього треба використовувати префікс *най-*. **НАПРИКЛАД:** *найкращий* (а не *самий кращий*).
- ✓ Помилкою є додавання слів *більш, менш, найбільш, найменш* до простої форми вищого ступеня. **НАПРИКЛАД:** *менш яскравий* (а не «*менш яскравіший*»).

✓ Порівняння приєднуємо до прикметників вищого ступеня обов'язково за допомогою слів *ніж* (таке порівняння виділяємо комами), *від*, *за*. **НАПРИКЛАД:** *кращий за брата* (а не «кращий брата»).

Правильно	НЕправильно
найточніший	самий точний
більш точний; точніший	більш точніший
менший від сестри менший за сестру менший, ніж сестра	менший сестри
найдорожча; дорожча за всіх	найдорожча за всіх
день довший	день довше

45. I. Утворіть (де можливо) та запишіть просту й складену форми вищого й найвищого ступенів порівняння поданих прикметників. У яких словах відбулися зміни звуків?

Переконаливий, каштановий, близький, дорогий, преспокійний, свіженький, доречний, надпотужний, синьоокий.

II. З однією утвореною формою складіть і запишіть речення.

### ситуація



46. Висловте думку (4–6 речень) щодо наведеної нижче тези, використовуючи прикметники вищого ступеня порівняння. Ви можете скористатися наведеними аргументами.

**Краще харчуватися вдома, ніж у ресторанах.**

погоджуюся

погоджуюся частково

не погоджуюся



#### Орієнтовні аргументи

- приготівані власноруч страви дешевші
- домашня їжа корисніша
- ресторанна їжа смачніша
- домашнє харчування потребує більших зусиль
- у ресторанах креативніший інтер'єр
- удома більш спокійна атмосфера

47. Відредагуйте письмово речення. Поясніть помилки. Скористайтеся поданою вище таблицею.

1. Олег самий веселий у групі. 2. Північна частина озера Синевир набагато глибша південної. 3. Найбільш цікавішою була розповідь Наталі. 4. У природі алюміній більш поширений заліза. 5. Я знаю більш простіший варіант розв'язання задачі. 6. Рівень Каспійського моря на 28 м нижчий рівня Світового океану.



## два – чотири – усі разом

48. Заповніть місця пропуску в реченнях поданими словами. Ви можете використати кожне слово лише один раз.

толерантний, спритніший, найвищий

1. Назар \_\_\_\_\_ у класі.
2. Остап більш \_\_\_\_\_.
3. Василь \_\_\_\_\_ за всіх.

49. Виберіть чотири прикметники й запишіть з кожним з них по два речення так, щоб у першому цей прикметник було вжито в простій формі вищого (або найвищого) ступеня порівняння, а в другому – у складеній формі.

Близький, рідний, популярний, милий, улюблений, щирий, дружній, дорогий, спритний, дзвінкий, потужний, мелодійний, доброзичливий, вигідний, обґрунтований, різкий, талановитий, відповідальний.

50. I. Прочитайте виразно речення, замінюючи форми ступенів порівняння прикметників синонімічними.

1. Відомо, що мова – найважливіший маркер національної самоідентифікації (*І. Малкович*). 2. Більший за всіх хижак серед птахів – кондор, що живе в Андах (*З енциклопедії*). 3. Підгорецький замок, по праву **охрещений** «українським Версалем», вважається найкрасивішим із замків Золотої підкови. 4. Тепер аграріям у **південному** степу буде вдосталь дніпровської води, а отже, будуть щедріші **овочеві** плантації та рисові чеки. 5. Зазвичай, що **угіддя** ближче до хмар, то трави слабші. 6. Нові технології, які **прийшли** в будівництво, дають змогу зробити наші оселі більш теплими й затишними (*Із засобів масової інформації*).

II. Поясніть лексичне значення слова *самоідентифікація*, ужитого в першому реченні.

III. Назвіть орфограми у виділених словах.

Якість  
ознаки

Для вираження різних рівнів вияву ознаки (недостатній, помірний, надмірний) використовуємо:

- ✓ прикметники з **прислівниками** *дуже, вельми, занадто, напрочуд, вкрай, надзвичайно, не в міру, зовсім, особливо, трохи, мало, децю, злегка* та інші (*занадто великий, ледве помітний*);
- ✓ прикметники із **суфіксами** та **префіксами** зі значенням суб'єктивної оцінки (*тонкуватий, зеленавий, старенький, височенний, широчезний, злющий, всесильний, пресмачний, завеликий, надпотужний*).

51. I. Доберіть до кожного з поданих прикметників і запишіть по дві форми для вираження недостатнього, помірного чи надмірного рівня вияву ознаки.

**ЗРАЗОК.** *Різкий – різкуватий, занадто різкий.*

Дзвінкий, широкий, переконливий, потужний, глибокий, вразливий.

II. З двома дібраними формами (на вибір) складіть і запишіть по одному реченню.



**52. I.** Спишіть речення, уставляючи на місці пропуску прикметник із суфіксом чи префіксом зі значенням суб'єктивної оцінки або сполучення «прислівник + прикметник».

1. Нам приготували лате, яке мало ... аромат ванілі. 2. Сьогодні ... день для початку нових справ. 3. У всіх районах пройшли ... дощі. 4. Іринин тато – командир ... морського корабля. 5. До бабусиної хати вела ... стежка. 6. Піцу їли із задоволенням, хоча корж її був ... .

**II.** У першому й другому реченнях визначте частини мови (надпишіть скорочено над словами).

**53.** Виконайте завдання одного з варіантів (на вибір).

**A** Випишіть із «Книги рекордів України» 4–6 речень з прикметниками у формі вищого й найвищого ступенів порівняння.

**B** Укладіть перелік назв премій, конкурсів, рейтингів з використанням прикметників вищого й найвищого ступенів порівняння.



**54.** Виконайте завдання одного з варіантів (на вибір).

**A** Складіть текст (6–8 речень) порівняльної характеристики двох гаджетів, фільмів, комп'ютерних програм тощо з використанням прикметників вищого й найвищого ступенів порівняння.

**B** Складіть діалог у розмовному стилі (8–10 реплік), використавши прикметники, що містять суб'єктивну оцінку обговорюваних об'єктів.

**55.** Виконайте тестові завдання.

1. **Форми ступенів порівняння можна утворити від прикметника**

**A** досвідчений      **B** зеленуватий  
**B** залізний          **Г** величезний

2. **Форми ступенів порівняння можна утворити від усіх прикметників у рядку**

**A** потужний, холодний, гнідий  
**B** суперскладний, цікавий, злий  
**B** вразливий, старанний, чесний  
**Г** сліпий, глибокий, добрий

3. **Неправильно утворено форму прикметника в рядку**

**A** активніша, більш теплий  
**B** повільніший, менш завзятіший  
**B** дужчий, найдружніша  
**Г** найсміливіша, скромніший

4. **Граматичну помилку допущено в рядку**

**A** легший за воду                      **B** вищий брата  
**B** важливіший над усе              **Г** веселіший від усіх

5. **Букву *н* на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка**

**A** жадан..ий, пісен..ий, неоцінен..ий  
**B** височен..ий, священ..ий, безвин..ий  
**B** туман..ий, шален..ий, числен..ий  
**Г** недоторкан..ий, баклажан..ий, гречан..ий

## § 7. ПРИСЛІВНИК. СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ

Про роль прислівників у мовленні, їхні розряди за значенням, а також про творення вищого й найвищого ступенів порівняння

**ПРИГАДАЙМО.** Що таке прислівник?

**56. А.** Визначте лексичне значення виділених слів, поставте до них питання. Поміркуйте, яке з них змінюється за родами, числами й відмінками. У якому реченні виділене слово – прислівник?

1. Найкраще місто планети.

2. Тут жити найкраще.

**Б.** Складіть усно речення з прикметником **глибше** та прислівником **глибше**.  
**В.** Зробіть висновок, як розрізнити однозвучні прикметники й прислівники.

Лексичне  
значення

Прислівник означає ознаку дії, ознаку предмета чи ознаку іншої ознаки. **НАПРИКЛАД:**

їхали **швидко**, дорога **ліворуч**, **щільно** зачинений.  
ознака дії                      ознака предмета                      ознака ознаки

Розряди  
за  
значенням

За значенням прислівники поділяють на якісно-означальні (*спокійно*), кількісно-означальні (*двічі*), способу дії (*уголос*), місця (*вгорі*), часу (*вдень*), причини (*згарячу*), мети (*навмисне*).

Морфо-  
логічні  
ознаки

Прислівники **не змінюються**. Вони не мають закінчень:

*високо́, здалеку́, бігом, зліва́.*

**57. І.** Спишіть речення, розкриваючи дужки й замінюючи виділені слова синонімами.

1. «Ревізор» **несподівано** навідався в (супер)маркет та (міні)готель у Дніпрі. 2. Лісівники Віннич(ч)ини **повсякчас** дбають як про охорону довкіл(л)я, так і про безпеку жит(т)єдіяльності. 3. В умовах економічної (не)стабільності багато хто квапливо переводить дол(л)ари в євро й навпаки. 4. (На)весні в Харкові посадили дерева із застосуванням технології поливання під корінь, яка дає змогу рясно підживлювати вологою саджанці. 5. На День міста в Одесі скрізь веселощі й звідусіль звучить музика (*З Інтернету*).

**II.** Підкресліть прислівники відповідно до їхньої синтаксичної ролі. Визначте розряд за значенням кожного з них.

### КОЛО ДУМОК

**58.** Поміркуйте, чому в першому й другому реченнях виділені слова – прислівники, а в інших – прийменники.

1. Село **впоперек** перетинали річечки з численними кладочками (*Ірина Вільде*).
2. Зрозумівши Лесин маневр, Юрій пішов **напереріз** (*А. Хижняк*).
3. **Упоперек** цієї кімнати стояли великі шафи (*О. Іваненко*).
4. Таїр та Іса хвалько вилетіли **напереріз** машині (*Т. Масенко*).

**Ступені порівняння**

Прислівники, які утворено від якісних прикметників (*теплий – теплий*), можуть мати просту й складену форми **ступенів порівняння**. Ступені порівняння прислівників творимо подібно до прикметників:

Вищий ступінь	Найвищий ступінь
швидше	найшвидше
більш швидко	найбільш швидко

**Винятки**

**Не мають ступенів порівняння** прислівники з префіксами *пре-, за-* та суфіксами *-еньк-, -есеньк-* (*забагато, тихенько*).

**Додаткові засоби**

Значення вищого ступеня можна **посилити** словами *значно, набагато, куди, ще, трохи*. **НАПРИКЛАД:** *значно тепліше, куди швидше, трохи вище*.

Значення найвищого ступеня можна посилити префіксами *як-, що-*. **НАПРИКЛАД:** *якнайтепліше, щонайповніше*.

**59.** Утворіть (де можливо) і запишіть просту й складену форми вищого й найвищого ступенів порівняння поданих прислівників.

Практично, близько, преспокійно, свіженько, рішуче, тяжко.

**60.** Відредагуйте письмово речення. Поясніть помилки.

- У спеку люди почуваються більш комфортніше в приміщеннях, обладнаних кондиціонером.
- Їхати ранковим рейсом найбільш зручніше.
- Саме краще тут весною, коли цвітуть вишні.
- Я знаю історію краще географії.
- Ліля намагалася ступати якнайтихесенько.
- Нинішнього року пшеницю зібрали більш раніше.
- Чиста совість – саме краще сподійне.

**ситуація**



**61.** Пригадайте або уявіть перебіг якоїсь спортивної події. Вас попросили розповісти про неї. Складіть усну розповідь (4–7 речень) з використанням прислівників вищого й найвищого ступенів порівняння.

- швидше за всіх
- найвлучніше
- спритніше
- найкраще
- більш дружно



**62.** Спишіть речення, замінюючи форми ступенів порівняння прислівників синонімічними. Підкресліть члени речення.

- У неозорих херсонських степах зайців чи фазанів нині можна побачити частіше, ніж овець.
- Рідкісна професія копача криниць ще затребувана: усе-таки мати на подвір'ї колодязь надійніше.
- У гірській місцевості, на відміну від пониззя, косовиця стартує трішки пізніше (*Із засобів масової інформації*).

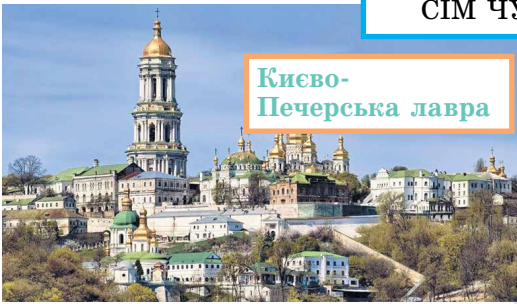
63. Виберіть чотири прислівники й запишіть з кожним із них по два речення так, щоб у першому цей прислівник було вжито в простій формі вищого (або найвищого) ступеня порівняння, а в другому – у складеній формі.

Відверто, близько, добре, вузько, вправно, погано, доречно, дружно, щиро, часто, дорого, спритно, дзвінко, потужно, мелодійно, доброзичливо, вигідно, обґрунтовано, різко, талановито, відповідально.



64. Напишіть есе про реальну чи віртуальну мандрівку до одного із семи чудес України. Використайте прикметники й прислівники вищого чи найвищого ступеня порівняння.

## СИМ ЧУДЕС УКРАЇНИ



Києво-  
Печерська лавра

Софія Київська

Херсонес  
Таврійський  
(Крим)

Хотинська  
фортеця

місто  
Кам'янець  
(Кам'янець-  
Подільський)

парк  
«Софіївка»  
(м. Умань)



Хортиця

65. Виконайте тестові завдання.

1. Прислівник є в реченні

- А Олесь тренується найкраще.  
Б Озеро Світязь глибше, ніж Синеvir.  
В Олена одягла зручніші чобітки.  
Г Нове приміщення комфортніше.

2. Виділене слово є прислівником у кожному поданому реченні, ОКРІМ

- А Він завжди був **поруч**.                      В Дівчата сиділи **навпроти**.  
Б Гуляли **навколо** школи.                      Г **Попереду** йде молодь.

3. НЕправильно утворено форму прислівника в рядку

- А активніше, менш завзято                      В вужче, найдружніше  
Б повільніше, більш тепліше                      Г найсміливіше, скромніше

4. Правильно утворено форму прислівника в рядку

- А тугше    Б дороще    В вишче    Г ближче

5. Виділені слова є прислівниками і їх треба писати разом в обох сполученнях рядка

- А в/середині речення, подарувала на/пам'ять  
Б прочитала на/пам'ять, на/зустріч вибігла кішка  
В в/середині кипіла робота, кинути до/купи сміття  
Г на/решті він прийшов, урізався в/гору

## § 8. ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ

Про складні випадки відмінювання кількісних числівників на позначення десятків і сотень, а також дробових числівників

**ПРИГАДАЙМО.** Що таке числівник? Чим кількісні числівники відрізняються від порядкових?

**66. А.** Прочитайте форми числівника. Чи змінюється перша його частина? А друга?

Р. в. – п'ятдесяти  
Ор. в. – п'ятдесятьма

**Б.** Прочитайте форми числівника. Чи змінюється перша його частина? А друга?

Р. в. – п'ятисот  
Ор. в. – п'ятьмастами

**В.** Зробіть висновок про особливості відмінювання числівників на позначення десятків і сотень.

5–20, 30

Числівники від *п'яти до двадцяти, тридцять, кільканадцять* у всіх відмінках, крім називного, мають паралельні форми.

Н.	п'ять	сім
Р.	п'яти, п'ятьох	семи, сімох
Д.	п'яти, п'ятьом	семи, сімом
Зн.	п'ять, п'ятьох	сім, сімох
Ор.	п'ятьма, п'ятьома	сьомá, сімома
М.	(на/у) п'яти, п'ятьох	(на/у) семи, сімох

40, 90, 100

Числівники *сорок, дев'яносто, сто* в усіх відмінках, крім називного й знахідного, мають закінчення *-а*. **НА-ПРИКЛАД:** *близько сорока днів, у ста будинках.*

Н.	сорок
Р.	сорока
Д.	сорока
Зн.	сорок
Ор.	сорока
М.	(на/у) сорока

Десятки,  
сотні

У числівниках на позначення **десятків** (*п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят, кількадесят*) відмінюємо лише **другу** частину. Вони мають паралельні форми.  
У числівниках на позначення **сотень** (від *двохсот* до *дев'ятисот, кількясот*) відмінюємо **обидві** частини. **ПОРІВНЯЙМО:**

	Десятки	Сотні	
Н.	шістдесят	шістсот	двісті
Р.	шістдесяти, шістдесятьох	шестисот	двохсот
Д.	шістдесяти, шістдесятьом	шестистам	двомстам
Зн.	шістдесят, шістдесятьох	шістсот	двісті
Ор.	шістдесятьма, шістдесятьома	шістьмастами, шістьомастами	двомастами
М.	(на/у) шістдесяти, шістдесятьох	(на/у) шестистах	(на/у) двохстах

## Зверніть увагу!

Правильно в **орудному** відмінку – *шістьмастами* або *шістьомастами*.  
Неправильно – *шестистами*.

Дробові

У **дробових** числівниках першу частину відмінюємо як відповідний **кількісний** числівник, а другу – як **порядковий**.  
**НАПРИКЛАД:**

Н.	дві п'яті	шість десятих
Р.	двох п'ятих	шести десятих
Д.	двом п'ятим	шести десятим
Зн.	дві п'яті	шість десятих
Ор.	двома п'ятими	шістьма десятими
М.	(на/у) двох п'ятих	(на/у) шести десятих

Дробові числівники *півторá, півторі́, півторáста* (*півтора відра, півтори тисячі*) не відмінюємо.

## Зверніть увагу!

Слова *півтора, кілька, декілька, кількадесят, кільканáдцять, кількасот* є числівниками. До числівників можуть належати й слова *багато, небагато, мало, чимало*, якщо вони поєднуються з іменниками. **НАПРИКЛАД:** *багато учнів, чимало призів*.

67. Спишіть речення, замінюючи цифри словами.

1. На товари із жовтими цінниками діє знижка від 40 до 70 відсотків.  
2. Нині на планеті живе близько 350 видів акул. 3. Ластівки розвивають швидкість до 20 кілометрів за годину. 4. Текст проекту надруковано на 799 сторінках. 5. Співбесіду з 85 абітурієнтами заплановано на 20 липня. 6. Щодня на полі працювало від 100 до 170 чоловік. 7. Розмір доплат збільшено на 12,7 відсотка.

68. I. Запишіть числівники у формі давального й орудного відмінків. Наведіть паралельні форми виділеного числівника.

Вісімнадцять, нуль, мільйон, кількасот, сто одинадцять, **шістсот двадцять п'ять**, тисяча вісімсот вісімдесят чотири, дві тисячі дев'яносто.

II. Один з поданих числівників (на вибір) у формі орудного відмінка введіть у речення.

## попрацюйте в парах

69. Прочитайте по черзі одне одному фразеологізми, правильно вживаючи числівники. Поясніть значення двох висловів (на вибір).

Бути на (7) небі; ухопити в (обидва) жмені; пам'ятати до (7) віників; (5) колесо до воза; між (2) вогнів; (10) дорогою обминати; на всі (4) сторони; (7) одного не чекають; сидіти на (2) стільцях.

70. Прочитайте вголос арифметичні приклади, чітко вимовляючи числівники. Запишіть приклади словами.

1. Від 124 – 17.      3. Від 477 – 54.      5. До  $6\frac{3}{4} + 2/7$ .  
2. До 3691 + 999.      4. До 687 + 11.      6. Від 90,6 – 14.

71. Прочитайте вголос гумористичні тексти так, щоб викликати сміх у слухачів. Які слова ви промовите з гумором у голосі?

\* \* \*

- Миколо, якщо в тебе є 50 гривень і ти попросиш у брата ще 50, скільки в тебе буде грошей?
- 50 гривень.
- Та ти просто не знаєш математики!
- Це ви не знаєте мого брата.

\* \* \*

Ой, жінко, нездужаю! Якби ти мені зварила вареників. Та не вари більше 40 й не вари 40, бо не з'їм, а звари 39 та великих. Може, я з'їв та чи не одужав би.

### ситуація



72. Уявіть, що ви з класом вирішили здійснити туристичну мандрівку в Карпати (у Холодний Яр, Одесу, Львів або шевченківськими місцями). Вам доручили спланувати бюджет цього заходу. Озвучте бюджет, скориставшись за потреби поданими опорними словосполученнями (4–6 речень).

#### Бюджет мандрівки

- ▶ витрати на харчування
- ▶ спорядження коштуватиме
- ▶ вартість проїзду
- ▶ послуги екскурсовода
- ▶ у розрахунках ураховано
- ▶ загальний бюджет становить
- ▶ витрати на одну особу



73. **ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Як треба організувати мандрівку, щоб отримати від неї насолоду й позитивні емоції?

### два – чотири – усі разом

74. З'ясуйте, у яких двох сполученнях допущено помилки. Запропонуйте правильні варіанти.

Три п'яті частини, із чотирма друзями, сто трьох сторінок, триста сорок дев'ятого, п'ятдесятма трьома, на сіми сторінках, однією сьомою, на дев'ятисотому кілометрі, чотирьохсот осіб.

75. Провідмініяйте письмово числівники, особливу увагу звертаючи на орудний відмінок.

П'ятсот п'ятдесят, дев'яносто вісім, дві шості.



76. Провідмініяйте одне з поданих сполучень спочатку усно, а потім – письмово.

1. Сімсот сімдесят сім кілометрів. 2. Вісімсот вісімдесят вісім тонн.

77. Знайдіть неправильні форми числівників і запишіть їх правильно.

Двомастами сорока трьома, стами, трьохсот двадцяти сімох, п'ятмастами сорока одним, двадцятьома п'ятьома, двадцятьма дев'ятьма, тридцяти вісьми, ста сорока одним, шістьдесят сімох, восьмисот трьох, шестистами дев'яносто трьома, восьмистами п'ятдесятма сьома, восьмисот трьох, семидесятилітній.

78. Спишіть, замінюючи цифри словами.

Від 50 до 70 кілометрів, від 2/3 до 6/7, до 5,66 грама, із 6 друзями, 465 мішків, до 40 років, від 300 до 900 сторінок, на 587 кілометрі.

79. Спишіть текст, замінюючи цифри словами.

### ТВАРИНИ-РЕКОРДСМЕНИ

Найшвидше по землі рухається гепард. Відомий випадок, коли він подолав відстань близько 650 метрів за 20 секунд, що відповідає середній швидкості 120 кілометрів за годину. У здатності прискорюватися гепард перевершує гоночний автомобіль: за 2 секунди нарощує швидкість від 0 до 72 кілометрів за годину (З довідника).

80. Доберіть і запишіть 10–15 прислів'їв і приказок, назв пісень, кінофільмів, художніх творів, що містять числівники.

81. Виконайте тестові завдання.

1. Граматично правильною формою Р. в. числівника *сімсот* є

- А семисот                      В семиста  
Б сімохсот                    Г сімохста

2. Правильно написано словосполучення

- А семидесяти роки                      В шістдесяті відсотків  
Б дискотека восьмидесятих            Г десяти річний ювілей

3. Правильну відмінкову форму числівника *п'ятдесят* наведено в рядку

- А Р. в. п'ятидесяти                      В Ор. в. п'ятдесяти  
Б Д. в. п'ятдесяти                      Г М. в. п'ятидесятьох

4. НЕправильно вжито числівник у сполученні

- А протягом чотирьох днів              В після сто днів  
Б із сімома учнями                      Г у восьми квартирах

5. НЕправильно утворено відмінкову форму числівника в реченні

- А Українці дуже талановиті: до дев'яносто відсотків з них музикальні, здатні до музикування.  
Б Понад двісті років тому на території Лівобережної України з'явилось це мальовниче село.  
В Місяць мчить навколо Землі зі швидкістю три тисячі шістсот вісімдесят один кілометр за годину.  
Г Молоко містить близько ста різних речовин, має високі споживні властивості, зумовлені його хімічним складом.



## § 9. УЗГОДЖЕННЯ ЧИСЛІВНИКА З ІМЕННИКОМ

Про те, як поєднати числівник з іменником у всіх відмінках, про збірні числівники, а також про те, як позначити дату й години

**ПРИГАДАЙМО.** Які числівники називають дробовими, а які – збірними?

**82. А.** Визначте відмінок і число іменників у сполученнях із числівниками *два, три, чотири*.

два коктейлі, три тролейбуси, чотири смайлики

**Б.** Пригадайте, яке закінчення має слово *дубок* в уривку з пісні:

Ой на горі два дубк.., два дубк..  
Схилилися докупки.

**В.** Зробіть висновок, у якому числі вживаємо іменники із числівниками *два, три, чотири*.

**Цілі числа**  
2, 3, 4

Із числівниками *два, три, чотири* іменник уживаємо в **множині** в тому самому відмінку, що й числівник. При цьому в називному відмінку іменник зберігає **наголос** форми родового відмінка однини.

**ПОРІВНЯЙМО:**

Правильно	Неправильно
<p><i>два мѐтри</i> <i>три місяці</i> <i>чотири нóмери</i></p> <p><b>мн.</b></p>	<p><i>два <del>метр</del></i> <i>три <del>місяч</del></i> <i>чотири <del>номер</del></i></p> <p><b>одн.</b></p>

**АЛЕ:** 1) *два громадянина, три вірменина* й подібні іменники із суфіксом *-ин-*, що знакає у формах множини (*вірмени*); 2) *два чоловіка* (людина, особа), *три друга*.

**5 і більше**

Із числівниками *п'ять і більше* в називному відмінку іменник уживаємо в **родовому** відмінку **множини** (*кого? чого?*). **НАПРИКЛАД:** *п'ять метрів, десять місяців*.

У **непрямих відмінках** іменник стоїть у тому самому відмінку, що й числівник. **НАПРИКЛАД:** *семи учнів, сімом учням, сімома учнями*.

Із числівниками *тисяча, мільйон, мільярд* іменник незмінно вживаємо в **родовому** відмінку. **НАПРИКЛАД:** *тисяча тонн, тисячею тонн, тисячі тонн*.

**Дробові**

При **дробових числівниках** (крім *півтора, півтори*), які означають кількість частин одного предмета, іменник незмінно вживаємо в **родовому** відмінку **однини**. **НАПРИКЛАД:** *три чверті лимона*.

При числівнику *півтора, півтори* іменник уживаємо за поданим нижче зразком. **НАПРИКЛАД:**

Н.	дві п'яті метра	півтора метра
Р.	двох п'ятих метра	півтора метра
Д.	двом п'ятим метра	півтора метрам
Зн.	дві п'яті метра	півтора метра
Ор.	двома п'ятими метра	півтора метрами
М.	(на/у) двох п'ятих метра	(на/у) півтора метрах

АЛЕ якщо до складу дробового числівника входять слова з *половиною*, з *чвертю*, то іменник пов'язуємо із цілим числом. **НАПРИКЛАД:** *три з половиною метри*.

## ПОРІВНЯЙМО:

Правильно	НЕправильно
<p><i>півтори тонни</i> <i>дві треті кілограма</i> <i>двом третім кілограма</i></p> <p><i>два</i> з половиною <i>кілограми</i></p> <p><i>п'ять</i> із чвертю <i>літрів</i></p>	<p><i>півтори тонн</i> <i>дві треті кілограм</i> <i>двом третім кілограм</i></p> <p><i>два</i> з половиною <i>кілограма</i></p> <p><i>п'ять</i> із чвертю <i>літра</i></p>

## Зверніть увагу!

Іменники при складених числівниках уживаємо в тому відмінку, якого вимагає останнє слово: *двадцять три дні*, *двадцять п'ять днів*.

## Збірні

**Збірні** числівники поєднуємо тільки з тими іменниками, які:

- ✓ є назвами істот **чоловічого** роду: *трое коней*, *семеро хлопців*;
- ✓ є назвами **неістот середнього** роду або назвами малих за віком тварин: *двое вікон*, *трое ведмежат*;
- ✓ мають форму лише множини: *четверо дверей*, *трое саней*.

Після збірних числівників (крім *обидва*), ужитих у називному відмінку, іменник ставимо в родовому відмінку множини: *двое коней*, *четверо учнів*.

## Зверніть увагу!

З іменниками **жіночого** роду уживаємо тільки збірний числівник *обидві*. **НАПРИКЛАД:** *обидві сестри*, *обидві дівчини*.

**83.** Спишіть словосполучення, ставлячи іменник у потрібній формі. Обґрунтуйте вибір форми.

Два (смартфон), двадцять чотири (комбайн), дві тисячі (тонна), з мільйоном (гривня), три (апельсин), дві п'яті (метр), чотири з половиною (процент), півтора (місяць), півтора (рік), сім (бутель), два (коктейль), чотири (кролик), десять (кролик), однієї цілої п'яти восьмих (відсоток), чотири (стілець), три (сантиметр), шістдесят два (учень), два (громадянин).

**У називному відмінку**  
Числівник + Іменник  
2, 3, 4 + Н. в. мн.  
5 і більше + Р. в. мн.  
дробовий + Р. в. одн.

## КОЛО ДУМОК

84. Поясніть, чому в поданих реченнях іменник **кілограм** ужито в різних формах.

1. Купити три кілограми цукру.
2. У мішку п'ятдесят кілограмів цукру.
3. Додаємо дві треті кілограма цукру.
4. Засипати три з половиною кілограми цукру.

Безпека

85. Прочитайте вголос текст, правильно поєднуючи числівники з іменниками. Висловте міркування щодо порушеної в тексті проблеми.

## ЇЖТЕ НА ЗДОРОВ'Я



Здоров'я людини значною мірою залежить від харчування.

Здоровій людині дієтологи рекомендують їсти 4 (раз) на день. Якщо важко тримати перерви між основними прийомами їжі, допускається з'їсти яблуко, морквину, сухий хлібець, випити склянку соку. Їсти необхідно повільно, а після їди не можна відразу лягати спати. Найважливіший продукт – це чиста вода. Потрібно вживати 1,5–2 (літр) негазованої води на день. Основою раціону мають бути овочі, фрукти, різні каші. Крім того, в ідеалі на день потрібно з'їдати 2 (грам) білка на 1 (кілограм) ваги. Інакше красивих м'язів, здорового й сильного тіла не буде. До речі, найбільше білків – від 15 (грам) – міститься в м'ясі, морепродуктах, яйцях, горіхах, квасолі, сої тощо, а найменше – від 0,4 до 1,9 (грам) – у грибах, ягодах, фруктах. Поширена думка, що жінці за один раз варто з'їдати не більше ніж 200 (грам) їжі, а чоловікові – не більше ніж 300 (грам).

Пам'ятаймо, що їжа повинна бути нашими ліками, а не ліки – їжею (З посібника).



86. **ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Яким чином харчування впливає на здоров'я людини? Які продукти, страви, на вашу думку, слід уживати обмежено, а які допоможуть зберегти здоров'я?

87. I. Запишіть сполучення, вибравши з дужок потрібне слово.

Шестеро (кролів, ялинок), троє (відер, жолудів), десятеро (журналів, пасажирів), троє (сестер, братів), двоє (ножиць, дисків), четверо (оленят, учениць), десятеро (музикантів, балерин), двадцяттеро (днів, військових).

II. Складіть і запишіть складне речення з одним утвореним словосполученням (на вибір).

88. Відредагуйте усно речення.

1. На зустрічі глав держав були присутні три міністрів. 2. Золоті медалі вибороли на Олімпіаді шестеро спортсмени. 3. Сестри обоє ще досить молоді. 4. Уведено в експлуатацію п'ятеро житлових будинків. 5. Приблизно трьома тисячами тоннами. 6. Підійшли три киянини.

89. Заповніть вільні місця в реченнях поданими числівниками. Ви можете використати кожен числівник лише один раз.

чотири, двоє, шість, три з половиною, дві треті

1. Фільм іде \_\_\_\_\_ години.
2. Виорали \_\_\_\_\_ гектара.
3. Не голосувало \_\_\_\_\_ депутатів.
4. Минуло \_\_\_\_\_ років.
5. Пробігли \_\_\_\_\_ кілометри.

### попрацюйте в парах

90. Повідомте одне одному наведену інформацію, використовуючи різні варіанти конструкцій на позначення часу. Ви можете скористатися поданою нижче таблицею.

1. Зараз **09:00**
2. Фільм розпочнеться... **17:45**
3. Потяг Одеса – Тернопіль прибуває... **11:13**
4. Зустріч триватиме з **14:15** до **15:50**
5. Зустріньмося після **16:00**

Правильно	Неправильно
<i>одина́дцять година о шостій годині дев'я́та тридцять пів на сьому за чверть дев'я́та по сьомій</i>	<i>одинадцять годин у шість годин дев'ять тридцять пів сьомої за чверть дев'ять восьмий час</i>

91. I. Прочитайте вголос дати.

7 січня 2018 року, з 24 серпня 1991 року, на 14 жовтня 2019 року, з 1648 по 1657 рік, Визвольна війна 1648–1657 років, з 1 по 15 липня 1996 року, 1970–1980-ті роки.

II. Назвіть число й місяць, коли в Україні відзначають: Різдво, День Незалежності України, День українського козацтва.

### попрацюйте в парах

### ситуація



92. Уявіть, що ви вирішили відвідати під час канікул кілька заходів (вистави, фільми, екскурсії, виставки тощо). Аби зробити вибір, підійшли до каси.

Візьміть участь у можливому в цій ситуації діалозі (8–12 реплік), що містить запитання й відповіді із числівниками на позначення часу й дат.

Можливі учасники діалогу:

- а) старшокласники (старшокласниці);
- б) касирка й старшокласник (старшокласниця).



93. Знайдіть у підручнику з історії два речення з датами історичних подій, а в підручнику з географії – два речення з кількісними даними (про розміри території, чисельність населення, особливості клімату тощо). Спишіть ці речення, замінюючи цифри словами.



## § 10. УСНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ІЗ ЧИСЛІВНИКАМИ



98. І. Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку.

Досягнення

## БУДИНОК З ХИМЕРАМИ

У 1902–1903 роках у Києві було зведено дивовижну будівлю, яку ми називаємо Будинком з химерами. Цю споруду вважають вершиною творчості Владислава Городецького – одного з найвидатніших київських архітекторів кінця XIX – початку XX століття, справжнього романтика й невтомного мандрівника.

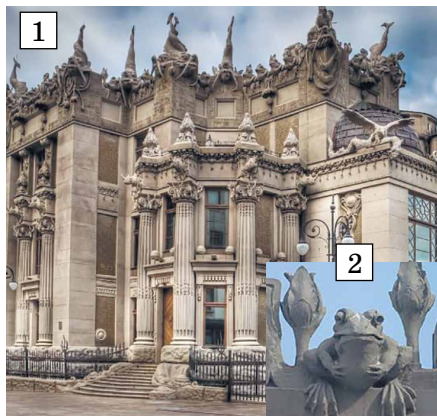
У світовій практиці немає нічого подібного. За оригінальністю задуму з київською будівлею може змагатися лише знаменитий будинок Каса Міла в Барселоні, який спорудив кількома роками пізніше, у 1905–1910 роках, іспанський архітектор-фантазер Антоніо Гауді.

Для свого дітища В. Городецький обрав дешеву ділянку землі, яка тривалий час пустувала через складність рельєфу. Кажуть, будімото зведення будівлі пов'язане з тим, що архітектор посперечався зі своїм колегою Олександром Кобелевим: останній категорично заперечував реальність успішного проведення будівельних робіт на такій складній ділянці. Городецький це парі виграв, продемонструвавши власні творчі здібності.

Завершилося будівництво до 40-річного ювілею автора. Отож день народження Владислав Городецький святкував у власному будинку, у квартирі з десяти кімнат на першому поверсі.

Цю дивовижну споруду збудовано із цегли. З Банкової вулиці вона має три поверхи, а з протилежного боку – шестиповерхова. Усього було сім квартир: від двокімнатних до десятикімнатних. Крім необхідних допоміжних приміщень – кухні, ванної та туалету – були й льодовні, льохи, дров'яний склад (будинок опалювався), пральня, екіпажні й корівники, де тримали корів для мешканців – любителів свіжого молока.

Найвизначнішим у цій архітектурній пам'ятці є скульптурне оформлення з істот наземного й підводного тваринного світу: зображення морських міфічних чудовиськ, слонів, носорогів, антилоп, ящірок. Більшість істот мають спокійний і мирний вигляд. Слони, носороги, косулі, ящірки, жаби завмерли, споглядаючи вулиці. Київський архітектор зумів оживити важкий матеріал – бетон – зображеннями рослинності, рухом життя міфічних тварин і людей. Величезна кількість скульптур, створених фантазією 39-річного архітектора, і дала споруді її сучасну назву – «Будинок з химерами». Городецький сам робив креслення скульптур і шаблони для них на величезних аркушах картону в натуральну величину. За цими шаблонами італійський скульптор Еліа Сая виконав оформлення з високоякісного цементу.



1) Будинок з химерами (загальний вигляд); 2) фрагмент фасаду

Тематика зовнішнього оздоблення приміщення пов'язана із захопленням Городецького далекими подорожами та екзотичним полюванням у регіонах Азії та Африки. А бетонні скульптури фасаду виконано виключно з метою реклами художніх можливостей цементу. Цей матеріал у той час ще не мав великої популярності, тому виробник запропонував його архітектору безплатно в рекламних цілях.

Владислав Городецький мешкав у новій будівлі порівняно недовго: у 1913 р. він її продав (*Із книжки «100 найвідоміших шедеврів України»*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Визначте тип і стиль мовлення тексту.
2. Випишіть з тексту словосполучення із числівниками та складними словами, частиною яких є числівник (цифри запишіть словами).
3. Підготуйте складний план тексту.
4. Прочитайте текст удруге. Перекажіть за планом стисло прочитане (усно), використавши всі виписані словосполучення.

## § 11. ДІЄСЛОВО, ДІЄСЛІВНІ ФОРМИ

*Про неозначену та інші форми дієслова, доконаний і недоконаний вид, способи дієслова, а також про безособові дієслова*

**ПРИГАДАЙМО.** Яку форму дієслова називають початковою та які її особливості? Чим дієслова дійсного способу відрізняються від дієслів умовного й наказового?



**99. А.** Зіставте групи слів. З'ясуйте, на які питання відповідають дієслова доконаного виду, а на які – недоконаного.

Доконаний вид  
*скачав фотографію  
надішлю повідомлення*

Недоконаний вид  
*скачував фотографію  
надсилатиму повідомлення*

**Б.** У якій з поданих вище колонок дієслова означають дію, завершену в минулому, або дію з вказівкою на її завершеність у майбутньому?

**В.** Зробіть висновок про ознаки дієслів доконаного й недоконаного виду.

### Форми дієслова

Неозначена форма (що робити? що зробити?) <i>малювати</i>	Особова форма (що роблю? що зроблю?) <i>малюю</i>	Безособова форма на <i>-но, -то</i> (що зроблено?) <i>розмальовано</i>
Дієприкметник (який?) <i>змальований</i>	Дієприслівник (що роблячи? що зробивши?) <i>малюючи</i>	

**Інфінітив**

**Неозначена форма дієслова (інфінітив)** – це початкова незмінювана форма дієслова, що означає дію або стан предмета узагальнено, без вказівки на час, особу, рід, число. Такі дієслова мають наприкінці суфікс *-ти (-ть)*. **НАПРИКЛАД:** *відчувати, відчувать.*

Дієприкметник

**Дієприкметник** – це відмінювана форма дієслова, що передає ознаку за дією і відповідає на питання *який? яка? яке? які?*  
**НАПРИКЛАД:** *відірваний, розквітлий.*

Дієприкметник

**Дієприкметник** – це незмінювана форма дієслова, що передає додаткову дію предмета й відповідає на питання *що роблячи? що зробивши?* **НАПРИКЛАД:** *читаючи, підійшовши.*

Форма на -но, -то

Безособові дієслівні форми на **-но, -то** творимо від пасивних дієприкметників шляхом заміни закінчення на суфікс **-о**. **НАПРИКЛАД:** *прочитаний – прочитано.* Ці форми невідмінювані.

## Підприємливість

**100. I.** Прочитайте уривок з фантастичної повісті Анатолія Костецького «Суперклеї Христора Тюлькіна». Чим цей уривок співзвучний з поданою ілюстрацією?

## ФАНТАЗІЯ ТЮЛЬКІНА

Можливості суперклею, який винайшов Христофор Тюлькін, були безмежні. Ним, як сподівався хлопець, можна буде склеювати труби, мости, літаки, пароплави. Не треба нічого зварювати! А це, як підрахував Христофор, зекономить державі велику кількість металу. Можна буде склеювати й будинки – замість цементного розчину. Адже клей такий міцний, що йому нічого не страшно!

Христоророва фантазія сягала й у космічні далі. Він уявляв, як склеюють його клеєм космічні орбітальні станції, такі величезні, що на них вистачить місця для всього їхнього класу...

Од таких думок Христоророві аж у голові паморочилося!

От у їхнє невелике містечко злітаються найвидатніші вчені сучасності... Вони в захваті від клею й щиро дякують Христоророві за неперевершений винахід! А потім... Потім президент власноруч вручає йому орден і запрошує до Академії наук!..

Ех, ну й ну!.. Тюлькін аж прицмокнув язиком і поставив крапку (А. Костецький).

**II.** Виконайте завдання до тексту.

1. Випишіть дієслова в неозначеній формі й утворіть від них особові дієслова теперішнього й майбутнього часу (письмово).

2. Випишіть три дієслова недоконаного виду й доберіть до них форми доконаного виду (письмово).

3. Два речення (на вибір) перебудуйте так, щоб особові дієслова було вжито у формі теперішнього часу (письмово).



**III.** Перебудуйте усно текст так, щоб розповідь ішла від імені винахідника суперклею – Христора, а всі особові дієслова було вжито лише у формі майбутнього часу.



В. Рекуненко. Новий світ





**101. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Чи може, на вашу думку, фантазія стати поштовхом для успішної підприємницької діяльності? Що треба для того, щоб наші фантазії хоча б частково стали дійсністю?

**102. I.** Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть дієслова як члени речення.

1. Нанизуємо радощі й жалі на нитку (не)скінченної розмови, і намистинки юних наших літ нам грані відкр(е,и)вають веселкові (*Г. Дудка*).
2. І місяць падає у руки, (з,с)пинивши на секунду біг (*О. Довгоп'ят*).
3. Вулиця – як довга казка, яку можна оповідати без кінця (*Н. Бічуя*).
4. Гіл(л)я вишневе (з,с)палено в печі, горшки воркочуть, сяючи цоками (*Г. Дудка*).
5. Я не втомлюся й сотню літ тебе, коханий мій, ч(е,и)кати (*О. Довгоп'ят*).
6. Не(в)довзі буде ро(з,с)почато будівництво ще однієї станції метро в Києві (*З газети*).

**II.** Випишіть дієслова групами залежно від форми: 1) неозначена; 2) особова; 3) безособова на **-но, -то**; 4) дієприслівник.

### КОЛО ДУМОК

**103.** Поясніть, чому в першому реченні неозначена форма дієслова виконує роль означення, у другому – додатка, а в третьому – обставини.

1. Ярослав мав мрію – потанцювати з однокласницею.
2. Софійка попросила нас прийти раніше.
3. Женя пішов купувати раритетні книги.

**104. I.** Перебудуйте подані словосполучення, замінюючи неозначену форму дієслота: 1) дієприслівником; 2) дієслівною формою на **-но, -то**. Утворені словосполучення запишіть.

- прикрашати ялинку
- отримувати подарунки
- бажати щасливого Різдва
- співати колядки
- готувати кутю
- записувати привітання

**II.** Складіть і запишіть по одному реченню з утвореним словосполученням кожної групи.



### попрацюйте в парах

**105.** Від поданих дієслів недоконаного виду утворіть по черзі усно дієслова доконаного виду.

Розвивати, прикрашати, розкида́ти, зупиня́тися, скачувати, копати, розписувати, лишати, звикати, смикати.

Недоконаний вид  
що робити?

Доконаний вид  
що зробити?

**Безособові** Дієслова, що означають дію без вказівки на діяча (особу чи предмет), називаємо **безособовими**. **НАПРИКЛАД:** *світає, замело, щастить.*

**106.** I. Випишіть спочатку речення, у яких безособові дієслова означають явища природи, а потім – у яких такі дієслова означають фізичний і психічний стан людини.

1. Під цим високим зоряним небом думається про все одразу (*О. Сизоненко*). 2. Зранку захмарило і довго сіяло на землю холодною дрібною мжу (*Г. Тютюнник*). 3. Хомі й за вухом не свербить (*Л. Глібов*). 4. Довкола мене гриміло, рехло, клекотіло, мов у котлі (*І. Франко*).

II. Складіть і запишіть з дієсловом *мрячить* два речення так, щоб у першому воно було безособовим, а в другому – особовим.

### Способи дієслова

дійсний	умовний	наказовий
(досліджую, досліджував, досліджуватиму)	(досліджував би)	(досліджуй, досліджуймо, досліджуйте, нехай досліджує)

**107.** Перебудуйте речення, замінюючи дієслова наказового способу неозначеною формою (письмово). Як це позначилося на змісті речень?

**ВРАЗОК.** *Говоріть голосніше.* – *Прощу говорити голосніше* (*Вам треба говорити голосніше*).

1. Зайдіть до зали. 2. Обов'язково проконсультуйтеся з лікарем. 3. Поставте свій підпис. 4. Проходьте швидше! 5. Зробіть Ваш вибір. 6. Приймаючи рішення, дотримуйтеся норм закону. 7. Не перемикайте на інший канал.

**108.** Випишіть із текстів художнього або публіцистичного стилю чотири речення з дієсловами умовного чи наказового способу. Перебудуйте ці речення, змінивши спосіб дієслів. Які зміни стались у змісті речень?



**109.** Прочитайте речення. Знайдіть і поясніть випадки вживання дієслів дійсного й умовного способів у значенні наказового. З якою метою використано такий засіб?

1. Виходимо, друзі, по одному, не поспішаючи. 2. Сину! Залишив би ти вже свої ковзани та сідав за уроки. 3. Після уроків забіжиш до бібліотеки й візьмеш книжки. 4. Може, залишився б ще на день у нас, Микола?

### попрацюйте в парах

### ситуація



**110.** Уявіть: працівник (працівниця) туристичного агентства дає роз'яснення відвідувачам щодо туру й оформлення документів. Розіграйте за особами діалог-розпитування (7–10 реплік), можливий у цій ситуації. Уведіть у діалог 2–3 поданих сполучення.

- перебуваючи за кордоном
- включено медичну страховку
- володіти іноземною мовою
- перетнувши кордон
- паспорт, виданий міграційною службою
- звернувшись до Посольства України



**111.** Уявіть, що вашому класу доручили підготувати свято з нагоди Дня українського козацтва (дня вашого освітнього закладу тощо). Скориставшись дієсловами майбутнього часу й дієприслівниками, сплануйте колективну роботу, розподіліть ролі кожного учасника (5–7 речень). Озвучте свій план.



112. Виконайте завдання одного з варіантів.

**А** Складіть письмово план на літні канікули (7–10 пунктів) з використанням дієслів майбутнього часу.

**Б** Прокоментуйте письмово новину (новини) тижня, висвітлену (висвітлені) на одному з телеканалів (8–12 речень). Використайте дієслова доконаного виду.

**В** Складіть розповідь (6–7 речень) про враження від цікавої мандрівки (екскурсії). Використайте дієприслівники та дієслова в неозначеній формі.

113. Виконайте тестові завдання.

1. Особове дієслово доконаного виду є у віршованому рядку

- А Холонуть верб потріскані вуста,
- Б А дощ німий торкає руку гілки.
- В Повільно гасне жовта мить густа:
- Г Упала осені корона золота
- Д Під звуки Лукашевої сопілки.

(М. Боровко)

2. Установіть відповідність між формами дієслова та виділеними словами.

*Форма дієслова*

*Приклад*

- |                 |   |
|-----------------|---|
| 1 особова       | А Краще недосолити, ніж <b>пересолити</b> ( <i>Нар. творчість</i> ).  |
| 2 неозначена    | Б І мчать вітри, неначе діти босі, <b>насунувши</b> на очі картузи ( <i>М. Боровко</i> ).                   |
| 3 дієприкметник | В Як не <b>казав</b> ти правду вчора, то не повірять і сьогодні ( <i>Д. Білоус</i> ).                       |
| 4 дієприслівник | Г Скільки <b>складено</b> пісень, легенд, переказів про рідну батьківську хату ( <i>В. Скуратівський</i> ). |
|                 | Д Чого старий <b>тремтячими</b> руками ловив секунди крильце золоте? ( <i>Л. Костенко</i> ).                |

3. Дієслово наказового способу вжито в реченні

- А Треба терміново видати наказ.
- Б Відповідь надішлемо завтра.
- В Тепер визначімо наші пріоритети.
- Г Мешканці попросили надати допомогу.

4. Безособове дієслово вжито в сполученні

- А речі зібрані
- В надворі вечоріє
- Б почали будувати
- Г співає сидячи

5. Граматично правильне продовження речення «Спілкуючись через Інтернет...» наведено в рядку

- А ...мою увагу привернуло одне повідомлення.
- Б ...мене охопила радість.
- В ...ти знайдеш нових друзів.
- Г ...у моїй уяві постають яскраві картини.

## § 12. СЛОВОЗМІНА ДІЄСЛІВ

Про букви *е, и* в особових закінченнях, складні випадки словозміни окремих дієслів, а також про вираження наказового способу

**114. I.** Прочитайте речення, ставлячи дієслова в правильній формі. Визначте особу й число цих дієслів.

1. Похвала – це сонячне світло, яке (*зігрівати*) людську душу; ми не (*могти*) розквітнути, коли більшість з нас завжди готова обдуги інших холодним вітром критики, ми дуже неохоче (*дарувати*) сонячне тепло похвали (*Дж. Лер*). 2. Слово, яке не із серця (*вийти*), до серця не (*дійти*) (*Нім. прислів'я*). 3. Те, що ми (*знати*), – обмежене, а те, чого ми не (*знати*), – нескінченне (*П. Лаплас*). 4. Кожний цвіт на своєму стеблі (*розпускатися*). 5. Не кажи гоп, поки не (*перескочити*). 6. З добрим поживеш – добро (*перейняти*) (*Нар. творчість*).

**II.** Визначте граматичну основу в останньому реченні.

<i>I дієвідміна</i>	До <b>I дієвідміни</b> належать дієслова, які в <b>3-й особі множини</b> мають закінчення <b>-уть (-ють)</b> . <b>НАПРИКЛАД:</b> пишу ( <i>пишуть</i> ), читаю ( <i>читають</i> ).
<i>II дієвідміна</i>	До <b>II дієвідміни</b> належать дієслова, які в <b>3-й особі множини</b> мають закінчення <b>-ать (-ять)</b> . <b>НАПРИКЛАД:</b> кричу ( <i>кричать</i> ), стою ( <i>стоять</i> ).

### Зразки дієвідмінювання в теперішньому часі

Особа	I дієвідміна		II дієвідміна	
	Однина	Множина	Однина	Множина
<b>1-ша</b>	іду чую	ідемо чуємо	бачу клею	бачимо клеїмо
<b>2-га</b>	ідеши чуєш	ідете чуєте	бачиши клеїши	бачите клеїте
<b>3-тя</b>	іде чую	ідуть чують	бачить клеїть	бачать клеять

### Букви *е (е), и (і)* в особових закінченнях дієслів

I дієвідміна				II дієвідміна			
<b>е</b>	пишеш	працюємо	<b>є</b>	<b>И</b>	любим	стоїш	<b>ї</b>
	пишемо	працюєш			любимо	стоїмо	
	пишете	працюєте			любите	стоїте	

**115.** Запишіть дієслова у 2-й особі однини теперішнього часу. Доберіть до них (де можливо) дієслова-антоніми в тій самій формі.

Друкую, запитую, їжджу, обідаю, будую, мирюся.

**116. I.** Запишіть прислів'я, уставляючи пропущену букву в закінченнях дієслів.

1. Як хоч..ш багато жати, то треба мало спати. 2. Як буд..ш робити, то буде й родити. 3. Зга..ш на жнивах хвилину, втрат..ш не одну зернину. 4. Добрі жорна все перемел..ть. 5. Кожен звір своєї стежини трима..ться. 6. Думай не думай, а вище себе не стриби..ш. 7. І каші ми не хоч..мо, і по воду не підемо.

**II.** Підкресліть дієслова як члени речення.



**117. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Як ви розумієте прислів'я «Кожен звір своєї стежини тримається»?

**118.** Спишіть дієслова, уставляючи пропущену букву *е* (*є*) або *и* (*ї*). Виділіть закінчення.

Стан..ш, перепрошу..мо, люб..ш, люб..те, каж..мо, скаж..ш, майстру..ш, поміт..ш, вирост..ш, перемож..мо, крут..те, вивч..мо, говор..мо, переход..ш, пиш..ш.

**119.** Поставте дієслова в 1-й особі однини теперішнього часу. Усно прокоментуйте, які приголосні чергуються.

Ходити, їздити, мазати, брести, чистити, молоти, тесати, просити, кликати, скакати, топити, полоскати.

Окремі дієслова

Дієслова *бути*, *дати*, *їсти* й дієслова з основою на *-вісти* (*розповісти*, *відповісти* та ін.) відрізняються своїми формами від інших дієслів. **НАПРИКЛАД:**

Особа	Однина			Множина		
<b>1-ша</b>	дам	їм	відповім	дамо	їмо	відповімо
<b>2-га</b>	даси	їси	відповіси	дасте	їсте	відповісте
<b>3-тя</b>	дасть	їсть	відповість	дадуть	їдять	відповідять

Від дієслова *бути* вживаємо тільки форму *є*.

### Зверніть увагу!

У 2-й особі однини дієслова *дати*, *їсти*, *відповісти* мають форму *даси*, *їси*, *відповіси* (без кінцевого [ш]).

**120. I.** Спишіть речення, ставлячи подані в дужках дієслова в **2-й особі**.

1. Ти (відповісти) на моє запитання? 2. Завтра (передати) мені книжку?
3. Друзі, (розповісти) мені про подорож? 4. Коли (їсти), не розмовляй.
5. (Дати) мені погратися на планшеті?

**II.** Провідмініайте письмово за особами й числами дієслово *розповісти*. Ви можете скористатися поданим вище зразком.

Наказовий спосіб

Деякі дієслова у формі 1-ї особи множини **наказового** способу мають паралельні закінчення. **НАПРИКЛАД:** *ходімо* – *ходім*. Паралельні закінчення *-імо* та *-ім* звичайно бувають:

- ✓ під наголосом (*припустімо* – *припустім*);
- ✓ у дієсловах з наголошеним префіксом *ви-*, які без префікса мають кінцевий наголос (*вiберімо* – *вiберім*, бо *берімо* – *берім*);
- ✓ після *н* у дієсловах, що мають у неозначеній формі суфікс *-ну-* (*кивнімо* – *кивнім*, бо *кивніти*);
- ✓ у дієсловах з основою на *л* або *р* після приголосного (*пiдкреслімо* – *пiдкреслім*; *прoвiтрімо* – *прoвiтрім*).

Інші дієслова у формі 1-ї особи множини наказового способу мають закінчення *-мо* (*покличмо*, *повірмо*, *чистьмо*, *злазьмо*).

## Культура мовлення

✓ В українській мові форми наказового способу НЕ утворюємо за допомогою частки *давайте*.

Правильно	Неправильно
<i>заспіваймо</i> <i>ходімо</i> <i>робіть</i>	<i>давайте заспіваємо</i> <i>давайте підемо</i> <i>робіте</i>

✓ Від дієслів *розповісті́*, *доповісті́* й под. форми наказового способу не утворюємо. Проте за потреби звичайно вживаємо форми *розповідай* (від *розповідати*), *доповідай* (від *доповідати*).

121. I. Утворіть і запишіть форми 1-ї особи множини наказового способу (до перших чотирьох дієслів наведіть паралельні форми).

Любити, допомогти, визначити, підкреслити; досліджувати, вірити, погоджуватися, покликати.

II. З одним словом у формі наказового способу складіть і запишіть речення з однорідними членами.

## ситуація

122. Уявіть, що ви з друзями (подругами) святкового дня перебуваєте в центрі міста й обмінюєтеся ідеями, як провести час. Складіть текст-пропозицію (3–4 речення) з дієсловами наказового способу. Ви можете використати подані словосполучення.

- зробімо селфі
- сфотографуймося біля фонтану
- купімо морозива
- зателефонуймо друзів (подрузі)
- присядьмо біля фонтану
- зайдімо до кав'ярні
- візьмімо участь у конкурсі



## два – чотири – усі разом

123. I. Визначте, які два речення НЕ потребують редагування. Поясніть недоліки, допущені в інших реченнях.

1. Давайте поїдемо на екскурсію. 2. Запишімте новий розклад руху. 3. Розповісиш мені про аквапарк? 4. Тільки робіте все правильно. 5. Коли ви відповісте на всі запитання? 6. Через тиждень подасиш заяву. 7. Солодкого багато не з'їсиш. 8. Ми беремо участь у змаганнях. 9. Таїса являється адвокатом.

II. Відредаговані речення запишіть.



124. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи відомі вам випадки забруднення довкілля промисловими підприємствами? Яких заходів доцільно вживати громадськості, щоб попереджувати такі факти?

125. I. Прочитайте текст. Яку актуальну проблему в ньому порушено?



### ЧИСТА ПРОМИСЛОВІСТЬ

Заводи й фабрики – одні із забруднювачів довкілля. Тому відповідно до закону підприємства мають уживати низку природоохоронних заходів. Щоденна робота екологів на промислових об'єктах спрямована передусім на:

- ✓ виконання вимог природоохоронного законодавства;
- ✓ дотримання принципів ресурсоефективності й чистоти виробництва;
- ✓ зменшення викидів шкідливих речовин;

- ✓ скорочення викидів парникових газів;
- ✓ запобігання надзвичайних екологічних ситуацій.

За екологічне правопорушення законом передбачено екологічну відповідальність.

II. Знайдіть у тексті фрагмент, у якому наведено перелік заходів. Перебудуйте цей фрагмент, уживаючи в кожному його пункті дієслова у формі 2-ї особи дійсного або наказового способу.

126. I. Спишіть речення, уживаючи наведені в дужках дієслова в **наказовому** способі. Визначте усно особу й число цих дієслів.

1. (Розпочати) наш день з віртуальної мандрівки заповідником «Асканія-Нова» (*З радіопередачі*). 2. Слова, від яких самому неприємно, (тримати) при собі. 3. На грубе слово не (сердитися), на ласкаве не (здаватися) (*Нар. творчість*). 4. Погляньмо у небо, (зігріти) долоні в долонях (*Л. Юферова*). 5. Краю рідний, (цвісти), як Малишковий гай, і (шумувати) яворинням розлогим (*О. Довгоп'ят*).

II. Підкресліть граматичні основи.

127. Виконайте тестові завдання.

1. Помилку в написанні особового закінчення дієслова допущено в слові

- А лічити – лічиш      В продати – продаси  
Б дати – даси      Г з'їсти – з'їсиш

2. НЕПРАВИЛЬНО утворено форму наказового способу дієслова

- А давай згадаємо      В нехай продають  
Б покиньмо      Г не сердься

3. Паралельні форми 1-ї особи множини наказового способу має дієслово

- А доглядати      В провітрити  
Б вирівнювати      Г повірити

4. Правильно вжито дієслівну форму в реченні

- А Ходімте швидше додому.
- В Знаю, що ви розповісте мені.
- Б Парламент ухвале рішення.
- Г Покличімо когось на допомогу.

5. Правильно вжито дієслівну форму в реченні

- А На річці лід розмерзається.
- Б Розповісиш мені про подорож?
- В Сформулюймо наші висновки.
- Г Дасиш корисну пораду.

## § 13. АКТИВНІ Й ПАСИВНІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ

Про ознаку предмета за дією, про творення й роль дієприкметників, а також про норми щодо вживання їх у мовленні

**ПРИГАДАЙМО.** Що спільного, а що відмінного між дієприкметниками й дієприслівниками? Що таке дієприкметниковий зворот?

**128. А.** Зверніть увагу на виділені суфікси у словах. З'ясуйте, у якій колонці наведено НЕПРАВИЛЬНІ форми дієприкметників.

потемнівший  
розмокший

потемнілий  
розмоклий

**Б.** З'ясуйте, у якому реченні підрядну частину можна замінити дієприкметниковим зворотом, а в якому – ні. Чому?

Дівчинка, яка грається на планшеті.  
Планшет, який подарували на день народження.

**В.** Зробіть висновки-рекомендації щодо правильного вживання дієприкметників.

Активні

Активні дієприкметники виражають ознаку предмета за дією, яку він сам виконує. **НАПРИКЛАД:** *розквітле* дерево (само розквітло). Активні дієприкметники мають форми теперішнього часу (їх уживаємо зрідка) та минулого часу.

### Творення активних дієприкметників

#### Теперішній час

За допомогою суфіксів  
*-уч- (-юч-), -ач- (-яч-):*

*хвилюючий, ваблячий*

#### Минулий час

За допомогою суфікса  
*-л-:*

*змарнілий, промоклий*

### Зверніть увагу!

При творенні активних дієприкметників минулого часу суфікс *-ну-* основи інфінітива випадає: *засохнути* – *засохлий*; *змерзнути* – *змерзлий*.



Пасивні

**Пасивні** дієприкметники виражають ознаку предмета за дією, яку виконує над ним інший предмет. **НАПРИКЛАД:** *зрубане* дерево (хтось зрубав). Пасивні дієприкметники мають **форму** лише минулого часу.

**Творення пасивних дієприкметників**

За допомогою суфікса <b>-н-</b> : <i>обраний</i>	За допомогою суфікса <b>-ен- (-єн-)</b> : <i>озброєний</i>	За допомогою суфікса <b>-т-</b> : <i>вбитий</i>
---	---	--

**Зверніть увагу!**

Від дієслів із суфіксом **-н- (-ну-)** та від дієслів з основою інфінітива на **-оро-, -оло-** можна утворити паралельні форми: *згорнути – згорнутий, згорнений; колоти – колотий, колений*.

**129. I.** Випишіть з речень дієприкметники у дві колонки: 1) активні; 2) пасивні. Яку роль виконують у мовленні дієприкметники кожної групи?

1. Та хіба ж не буває, що раптом розквітнуть каштани, коли вітер змітає останні пожовклі листки (*Г. Дудка*). 2. Майдани, парки, вулиці, мости, напнуті над трамваями дроти, розсіпані у просторі вогні – усе немовби в летаргійнім сні (*М. Луків*). 3. Як сірничок, припалений від сонця, день **спалахнув**, обвуглився, **погас** (*Л. Костенко*). 4. Усохлий дуб, насупившись рогато, червоний обрій настромив на ріг (*Л. Костенко*). 5. Дорога. Ранок. Тиша. Довгий яр, весь білою черемхою залитий (*М. Рильський*). 6. Уся земля – живі квітчасті фрески, вічний шум невігорілих трав (*О. Ющенко*).

II. Доберіть синоніми до виділених слів.

**130. I.** Перебудуйте речення, замінюючи підрядну частину дієприкметниковим зворотом (письмово). У якому реченні таку заміну зробити не можна? Розставте потрібні розділові знаки.

1. Нічого не варті слова, які чітко не вимовив й уважно не вислухав (*Французьке прислів'я*). 2. Гріш **збережений** не гірший від гроша, який заробили працею (*Чеське прислів'я*). 3. У світі, який набуває щоразу помітнішої стандартизації, дедалі важче зустріти щось оригінальне й **самобутнє**. 4. **Підгорецький** замок – це ренесансний палац, який оточений оборонними спорудами. 5. З правоохоронних органів звільнили працівника, якого затримали під час вимагання хабара. 6. У Мережу виклали фото будівлі, яка вціліла після тайфуну (*З газети*).

II. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією. У яких з них звуків більше, ніж букв?

Культура мовлення	<p>✓ В українській мові <b>немає</b> активних дієприкметників із суфіксом <b>-ш- (-вш)</b>. <b>НАПРИКЛАД:</b> <i>збіднілий</i> (а не <i>збіднівший</i>); <i>наболіле</i> (а не <i>наболівше</i>).</p> <p>✓ <b>Активні</b> дієприкметники <b>теперішнього</b> часу вживаємо зрідка. В окремих випадках замість них використовуємо описові форми. <b>НАПРИКЛАД:</b> <i>який говорить</i> (а не <i>говорячий</i>); <i>той, що рухає</i> (а не <i>рухаючий</i>).</p>
-------------------	--

Культура  
мовлення

✓ Замість деяких **активних** дієприкметників **теперішнього часу**, які не відповідають нормам сучасної української мови, суперечать її духові, мовознавці рекомендують уживати прикметники. **НАПРИКЛАД:**

Рекомендовано	НЕ рекомендовано
мийний засіб	миючий
омолоджувальний крем	омолоджуючий
охочі взяти участь	бажаючі
панівне становище	пануюче
життєствердний фільм	життєстверджуючий
координаційний центр	координуючий
розбурхане море	вируюче
випнутий живіт	виступаючий

Крім того, беремо до уваги:

Рекомендовано	НЕ рекомендовано
поет-початківець	початкуючий поет
лікар-практик	практикуючий лікар
виконувач обов'язків	виконуючий обов'язки
завідувач відділу	завідуючий відділом
командувач флоту	командуючий флотом
нападник	нападаючий
відпочивальник	відпочиваючий
вступник	поступаючий
доповідач, промовець	виступаючий

**131.** Утворіть і запишіть від першої групи дієслів **пасивні** дієприкметники, а від другої – **активні** дієприкметники **минулого** часу. З одним утвореним словом складіть і запишіть речення.

- Створити, згорнути, замкнути, запросити, замовити.
- Достигнути, почервоніти, уціліти, виготовити, змокнути, висохнути.

**132.** Виберіть з поданих слів те, яке відповідає сучасним рекомендаціям мовознавців. Прочитайте наведене нижче речення, уставивши на місці пропуску вибране слово.

### 1) пануючий, панівний

Своїм походженням і конфігурацією дюни завдячують \_\_\_\_\_ вітрам, які тривалий час дмуть в одному напрямку.

### 2) навколишній, оточуючий

Треба складати нові уявлення про \_\_\_\_\_ світ – нові будуть повніші й справедливіші.

### 3) самоклеїний, самоклеючий

Пропонуємо купити \_\_\_\_\_ стрічки за найнижчими цінами.

133. Відредагуйте усно речення. Поясніть суть допущених недоліків.

1. Над степом розкинулося потемнівшє небо. 2. Студенти сіли в потяг, слідуючий до Рівного. 3. Не можна байдуже ставитися до людей, потребуєчих допомоги. 4. Із цієї вишки можуть стрибати початкуючі спортсмени. 5. Бажаючі взяти участь в екскурсії повинні записатися в профкомі. 6. Миючі засоби — це речовини, які роблять речі чистими. 7. Виступаючий наголосив на важливості очисних споруд.

два – чотири – усі разом

134. З'ясуйте, у яких трьох сполученнях допущено помилки. Запропонуйте правильні варіанти.

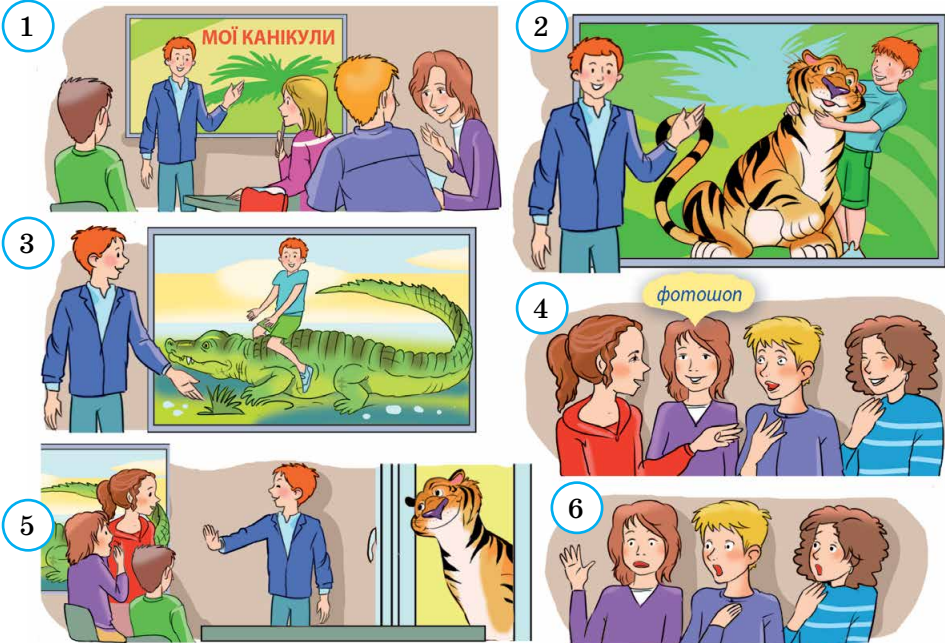
Розподілити заощаджені кошти, милуватися позеленівшим листям, спадає на думку, докласти зусиль, прийняти участь в олімпіаді, оплачений проїзд, висохлий за літо потічок, домогтися желаного результату, рішення прийнято.

135. Відредагуйте письмово словосполучення. З одним правильним словосполученням (на вибір) складіть і запишіть речення.

Засохший корінь, промокнувший під дощем, записуючий пристрій, командуючий флотом, виконуючий обов'язки директора, завідууючий складом, початкуючий спортсмен, екскурсія для відпочиваючих, маневр нападаючого, недостижима висота, блокуючий пристрій, координуючий центр, догораюче багаття, діуючий за правилами.



136. I. Розгляньте комікс. Про що нам розповів художник? Чи вдалося йому передати емоційний стан персонажів у різні моменти?



II. Складіть усно за коміксом невелику розповідь (5–6 речень), використовуючи активні й пасивні дієприкметники.



**137.** Уявіть, що на вулиці до вас звернувся журналіст одного з телеканалів із проханням висловити свою думку щодо важливої події місяця (тижня, дня). Визначте таку подію та висловіть усно свою думку (4–6 речень). У першому реченні стисло зазначте, яку саме подію ви коментуватимете. Скористайтеся 2–4 дієприкметниками.



**138.** Випишіть словосполучення з дієприкметниками, обґрунтуйте свій вибір.

Неоцінений товар, неоціненний внесок, пекучий біль, неблаганний батько, палаюче сонце, спіла вишня, зріла ягода, нездоланий народ, нездоланний народ, квітучий сад, розквітлий сад, нездійснена мрія, нездійснена мрія, солоний піт, соблені огірки, укладена угода.

### Правопис

У суфіксах пасивних дієприкметників **пишемо**:

- ✓ букву **е** (**е**), а не **и**, **ї** (*заплачений, присвоєний*);
- ✓ одну букву **н** (*розказаний, закінчений*).

**139.** Спишіть, розкриваючи дужки. Виділіть суфікси. Підкресліть й обґрунтуйте орфограми в суфіксах пасивних дієприкметників.

Обмет(е,и)ний, визна(н,нн)ий, обкле(ї,є)ний, струш(е,и)ний, відчин(е,и)-ний, напо(ї,є)ний, затрима(н,нн)ий, заскл(е,и)ний, заплет(е,и)ний, запряж(е,и)ний, відпрош(е,и)ний, представл(е,и)ний, написа(н,нн)ий.

**140.** Виконайте тестові завдання.

1. Дієприкметник **е** в реченні

А Чорна ніч інкрустована ніжністю (*Л. Костенко*).

Б У сонці красуючись, біла хмаринка тріпоче вгорі (*П. Дорошко*).

В Білий кінь, поводдя погустивши, летить в степи (*А. Малишко*).

Г Що написано пером, не виволочиш і волом (*Нар. творчість*).

2. Дієприкметники лише пасивного стану наведено в рядку

А скопійований, навислий, усунутий

Б збентежений, розкиданий, почорнілий

В зроблений, перечитаний, зшитий

Г обмоклий, замкнутий, досліджений

3. Редагування НЕ потребує словосполучення

А життєствердна музика

Б оточуюче середовище

В стомившийся за день

Г перемігший у змаганнях

4. НЕправильно утворено дієприкметник

А змерзлий      В зжовклий

Б колений      Г наболівший

5. Редагування НЕ потребує словосполучення

А управляємий через Інтернет

Б діюче законодавство

В початкуючі художники

Г замкнений у кімнаті

141. I. Прочитайте текст і визначте його стиль мовлення. Що ви думаєте про вчинок знімальної групи та неписане правило, яке вона порушила?

### ВИНЯТОК ІЗ ПРАВИЛ



У журналістів, які знімають документальні фільми в дикій природі, є неписане правило: не втручатися в природний хід подій. Тому увагу громадськості привернули дії команди *Dynasties* під час зйомки в Антарктиді.

Документалісти кілька днів спостерігали за колонією імператорських пінгвінів, які боролися зі штормом і суворими холодами, намагаючись вижити. Але коли змо-

рені птахи опинилися в крутому яру без шансів вибратися, а кілька з них загинуло, журналісти втрутилися. Люди за допомогою лопат вирили для пінгвінів вихід, чим ті й скористалися, щоб урятуватися.

Епізод із цією подією вийшов на екрани, і телеглядачі та вчені підтримали рішення журналістів. Однак варто зауважити: ця подія стала винятком із правил (*З Інтернету*).

- II. Визначте усно частини мови всіх слів у другому абзаці.
- III. Укажіть прикметники, які можуть мати ступені порівняння.
- IV. Випишіть дієслова групами залежно від їхньої форми:
  - 1) особова;
  - 2) неозначена;
  - 3) дієприкметник;
  - 4) дієприслівник.



142. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Якби ви були тележурналістом, то про який куточок планети хотіли б зняти свій репортаж? Про яку подію? Яку думку при цьому вважали б за необхідне донести до глядачів?

### Запитання і завдання для самоперевірки

1. Провідмініайте усно словосполучення *дорожня розмітка*.
2. Як утворити форми ступенів порівняння прикметників? Наведіть приклади.
3. Яких помилок слід уникати під час утворення ступенів порівняння прикметників?
4. Розкажіть про особливості відмінювання числівників.
5. Як правильно поєднати числівники з іменниками?
6. Наведіть приклади форм ступенів порівняння прислівників.
7. Які є дієслівні форми? Наведіть приклади.
8. Розкажіть про особливості вживання дієслів наказового способу.
9. Провідмініайте усно за особами дієслово *їсти*.
10. Сформулюйте рекомендації щодо правильного вживання дієприкметників.

## Готуємося до тематичного оцінювання

*Виконайте завдання. Перевірте правильність виконання за допомогою відповідей у додатку*

1. НЕправильно утворено форму прикметника в рядку

- А відповідалніша, більш холодна
- Б найголовніша, світліший
- В найприємніший, дорожчий
- Г розумніший, більш потужніший

2. НЕправильно вжито відмінкову форму числівника в рядку

- А на п'ятистах гектарах
- Б до шестидесяти гривень
- В після сімдесяти кілометрів
- Г більше семисот метрів

3. Правильною є форма числівника

- А п'ятиста      В п'ятистами
- Б п'ятистам    Г (на) п'ятистам

4. Закінчення *-а* має іменник у сполученні

- А двадцять три персик..      В чотири екскаватор..
- Б сорок два телеканал..      Г три десятих кілометр..

5. НЕправильно утворено форму дієслова

- А вибачиш      Б відповісиш      В зачаруєш      Г з'їси

6. Потребує редагування словосполучення

- А виступаючий живіт      В завідувач відділу
- Б мийний засіб      Г самоклейна стрічка

7. Дієприкметниковим зворотом можна замінити підрядну частину в реченні

- А Дівчина милувалася квітами, що росли в саду.
- Б Чоловіки їхали шляхом, що пролягав через ліс.
- В Я читав книжку, яку подарували на день народження.
- Г Студенти, які успішно складають іспити, отримують стипендію.

8. З'ясуйте, якими частинами мови є виділені слова в реченні (*цифра позначає наступне слово*).

Життя – то (1) **неповторна** пісня, (2) **яку** треба вміти (3) **проспівати**, не збиваючись на фальш, (4) **уникаючи** різноголосся (*І. Цюпа*).

- А форма дієслова (неозначена)
- Б форма дієслова (дієприкметник)
- В форма дієслова (дієприслівник)
- Г прикметник
- Д займенник
- Е сполучник

1	
2	
3	
4	

9. Утворіть просту й складену форми ступенів порівняння прикметника *душій* і прислівника *радісно*.

10. Складіть по одному реченню з дієприкметником і дієприслівником.

### СІЗІФІВ ЧИ СІЗІФОВИЙ?

Усім відомий вислів *сізіфова праця* (або ще *сізіфів труд*), тобто безплідна, важка, нескінченна, а то й зовсім непотрібна праця. Слово-сполучення рівноцінне іншому – *праця Сізіфа*, так само утворюється, як *батькова праця* (*батьків труд*) – *праця (труд) батька*.

Іноді можна почути й *сізіфовий, батьковий*. Чи правильно це? Ні, неправильно. *Сізіфів, батьків* – присвійні прикметники, вони вказують на належність чого-небудь певній особі: *праця (труд) належить Сізіфові (батькові)*, пор.: *батьків портфель* – *портфель батька*.

А суфікс *-овий* указує лише на відношення до якогось матеріалу або взагалі на певну ознаку за її джерелом: *березовий, святковий* та ін.

Отже, правильні вислови *сізіфова праця (сізіфів труд)*, *батькова праця (батьків труд)* (За матеріалами Інституту української мови).

### Антисуржик

Правильно	НЕправильно
чинне законодавство	діюче законодавство
активна речовина	діюча речовина
впливовий важіль	діючий важіль
дійові особи	діючі особи
активний (незатухлий) вулкан	діючий вулкан

### Корисно знати

#### УЗЯТИ ДО УВАГИ – УЗЯТИ ДО ВІДОМА

Ці два вислови є взаємозамінні, близькі за змістом. *Брати (узяти) до уваги* означає «зважати / зважити на що-небудь, урахувати щось». При цьому від людини вимагається зосередженість думки, зору, слуху щодо якого-небудь об'єкта.

Вислів *узяти до відома* означає «усвідомлювати ту чи іншу зорову чи слухову інформацію», а отже, указує на вищий ступінь реакції людини на навколишні об'єкти дійсності.

У діловому спілкуванні слово *увага* вживається також у сполученнях типу «*Це заслуговує на увагу*», «*Цьому питанню варто приділити особливу увагу*». Звертаючись до аудиторії, кажуть: «*Прошу уваги*», «*Прошу Вашої уваги, шановні колеги*» (С. Бирик).

### Говорімо правильно

#### Як читати дробові числівники

1/2 – одна друга

2/3 – дві треті

2/7 – дві сьомі

3/4 – три четверті

3/5 – три п'яті

4/3 – чотири треті

5/2 – п'ять других

9/10 – дев'ять десятих

## МОЯ СТОРІНКА

### Як це було

#### ДЕСЯТЬ – ЦЕ ДВІ РУКИ

Не вирізняли раніше такої частини мови, як числівник. Для позначення кількості використовували імена-еталони. Число *п'ять*, наприклад, у багатьох мовах позначалося словом, яке називало *руку* (малося на увазі п'ять пальців). Ще й тепер чукотське *мынгыткен* (десять) буквально означає «дві руки», а ескімоське *югинак* (двадцять) – «уся людина» (тобто двадцять пальців) (За М. Кочерганом).

### Цікаво знати

#### СУВЕНІР

*Сувенір* – подарунок на спомин або річ, пов'язана зі спогадами. Походить від французького слова, що означає «спогад», «пам'ять». Здебільшого за сувеніри правлять оригінальні дрібнички, вироби з металу, скла, дерева, пластмаси та інших матеріалів. Поняття, що його виражає слово *сувенір*, можна передати такими словосполученнями, як *річ на спомин, пам'ятний дарунок* (За Є. Чак).



### Усміхнімося

#### З УЧНІВСЬКИХ ТВОРІВ

- Ми йдемо до майбутнього навіть не дивлячись під ноги.
- Шевченко був рабом у багатого пана.
- Він писав, стимулюючи свою поезію під пісню.
- Наталка Полтавка паралельно веселила себе.
- Я стараюся більше часу проводити зі своїми цінностями.
- Кожна людина тягнеться до майбутнього, як лебідь до лебідки.



### І так буває

#### ХТО НЕ ЛЮБИТЬ РАХУВАТИ?

На світі є плем'я, яке не любить рахувати. В амазонських джунглях живе плем'я мисливців піраха, мова якого має тільки три слова для позначення чисел – *один, два і багато*. «Один» може іноді вживатись у значенні *приблизно один, мало*, а слово «два» може означати насправді *небагато*. Точні числа не існують у мові племені тому, що в них немає необхідності. Піраха мають малорозвинену соціальну структуру. Гроші вони теж не рахують, валюту замінює натуральний обмін. Тому мова піраха складається з 10 різних звуків (*3 посібника*).



Українська мова може рівнятися з освіченими мовами гнучкістю й багатством синтаксису...  
Це мова поетична, музикальна, мальовнича.


І. Срезневський

# СИНТАКСИЧНА НОРМА

## § 14. ПОНЯТТЯ СИНТАКСИЧНОЇ НОРМИ. СКЛАДНІ ВИПАДКИ СИНТАКСИЧНОГО УЗГОДЖЕННЯ

Про різновиди синтаксичних помилок та про правильне поєднання слів у сполученнях з абрєвіатурами й географічними назвами

**ПРИГАДАЙМО.** Що таке словосполучення?

 **143. А.** Прочитайте словосполучення й розшифруйте кожен абрєвіатуру. Визначте рід основного слова в абрєвіатурі.

новостворене МВС  
України

реорганізована  
ЦВК

найпопулярніший  
ВНЗ

**Б.** Зверніть увагу на рід прикметника в кожному сполученні слів. Від чого цей рід залежить?

**В.** Зробіть висновок, у якому роді вживаємо прикметник у сполученні слів з абрєвіатурою.

<i>Норма</i>	<b>Синтаксичні норми</b> визначають правила побудови словосполучень і речень.
<i>Помилка</i>	<b>Синтаксична помилка</b> – це порушення синтаксичної норми. Причиною синтаксичних помилок є незнання мовцями законів синтаксичної сполучуваності слів.

### Приклади синтаксичних помилок

Різнovid помилки	Речення з помилками	Відредаговані речення
Порушення норм керування	Треба вжити термінові заходи. Діяли всупереч наших пропозицій.	Треба вжити термінових заходів. Діяли всупереч нашим пропозиціям.
Неправильний порядок слів у реченні	Успіхів у навчанні досягли завдяки наполегливій праці учні 11 класу.	Учні 11 класу досягли успіхів у навчанні завдяки наполегливій праці.

Ненормативне узгодження присудка з підметом	<i>Решта завдань залишилася невиконаними.</i>	<i>Решта завдань залишилася невиконаною.</i>
Неправильне поєднання однорідних членів речення	<i>Я не лише цікавлюся живописом, а й архітектурою.</i>	<i>Я цікавлюся не лише живописом, а й архітектурою.</i>
Збіг двох прийменників	<i>Я надіслав лист за в оголошенні зазначеною адресою.</i>	<i>Я надіслав лист за адресою, зазначеною в оголошенні.</i>
Неправильне вживання відокремленого члена речення	<i>Вийшовши з машини, несподівано пішов дощ.</i>	<i>Коли я вийшов з машини, несподівано пішов дощ.</i>

### Узгодження з абрєвіатурами

Норма	Приклади
У сполученні слів з <b>абрєвіатурою</b> дієслово чи прикметник уживаємо в тому самому роді, числі, що й основне слово в цій абрєвіатурі	НАН України проголосила ( <i>Національна академія наук</i> ); ЄС оприлюднив ( <i>Європейський Союз</i> ); МОЗ попереджало ( <i>Міністерство охорони здоров'я</i> )

### Узгодження з географічними назвами

Норми	Приклади
Назви <b>міст, сіл, селищ, річок</b> , які виступають у ролі прикладки до слова <i>місто, село, селище, річка</i> й виражені відмінюваним іменником, здебільшого узгоджуємо в усіх відмінках зі словом <i>місто, село, селище, річка</i> .	<i>з міста Харкова над містом Івано-Франківськом до міста Кривого Рогу за річкою Дунаєм</i>
<b>АЛЕ</b> деякі назви <b>міст, сіл, селищ, річок</b> , що складаються з двох чи більше слів або мають форму множини чи є маловідомими, зі словом <i>місто, село, селище, річка</i> здебільшого не узгоджуємо (вони зберігають форму <b>називного відмінка</b> ).	<i>за містом Старий Самбір у селищі Криве Озеро на річці Гнилий Тікич у місті Чернівці біля грецького міста Волос у місті Бугульма</i>
У спеціальній географічній і військовій літературі, історичних документах, щоб уникнути неточності, назви <b>міст, сіл, селищ, річок</b> зі словом <i>місто, село, селище, річка</i> також уживаємо в <b>називному відмінку</b> .	
Назву <b>озера, острова, півострова, гори, планети, станції</b> з родовим словом <i>озеро, острів, півострів, гора, планета, станція</i> не узгоджуємо.	<i>на горі Ельбрус на планеті Марс до озера Синеvir</i>

## ПОРІВНЯЙМО:

видно з Говерли  
були на Світязі  
до міста Харкова  
у місті Луцьку

видно з гори Говерла  
були на озері Світязь  
до станції Харків  
у місті Суми

144. I. Прочитайте розгорнуті найменування. Запишіть їх абрєвіатурами.

**БРАЗОК.** Служба безпеки України – СБУ. Учора СБУ повідомила про результати службового розслідування.

1. Національний банк України. 2. Світова організація торгівлі. 3. Державна міграційна служба. 4. Європейське Економічне Співтовариство. 5. Товариство з обмеженою відповідальністю. 6. Засоби масової інформації. 7. Міжнародний валютний фонд. 8. Міністерство закордонних справ. 9. Національна академія наук України. 10. Всесвітня організація охорони здоров'я.

II. Складіть і запишіть речення, використавши утворені абрєвіатури як підмети. Обґрунтуйте кожен з випадків узгодження підмета з присудком.

ДОВКІЛЛЯ

145. I. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому власні географічні назви. Чи є серед них маловідомі?



Озеро Синеvir

### ПЕРЛИНА КАРПАТ

Найкрасивіша водойма в Україні – озеро Синеvir. Воно розташоване у верхів'ях Терєблї – правої притоки річки Тиси. А утворилося в результаті потужного зсуву гірської породи близько 10 тисяч років тому.

Найзручніше дістатися до озера на машині. Спочатку треба доїхати до селища Міжгір'я, яке розміщено за 180 км від міста Львова. Із Міжгір'я потрібно доїхати до села Синеvirська Поляна, а від нього – кілька кіломет-

рів на північ до самого озера.

В озері Синеvir водиться велика кількість форелі декількох видів, але ловити її заборонено. Посередині водойми є крихітний острівцець. Його називають Морським оком, бо він нагадує зіницю ока.

Національний парк «Синеvir» – це прекрасне місце для гірських прогулянок, рафтингу\* на швидких річках Терєбля й Озерянка, відпочинку на природі (Із довідника).

II. Обґрунтуйте усно відмінкову форму кожної географічної назви в реченнях тексту.

\* Рафтинг – вид екстремального спорту, спортивний чи туристичний сплав гірською річкою через пороги на надувному човні, плоті.

146. I. Спишіть, розкриваючи дужки й ставлячи власні назви у відповідному відмінку.

Виїхали з міста (Кривий Ріг), повернулися з міста (Тернопіль), пролітали над містом (Київ), зустрілися в місті (Луцьк), відпочивали за містом

(Вінниця), билися під (Жовті Води), під'їхали до міста (Житомир), рибалили на річці (Південний Буг), відпочивали на озері (Світязь), піднялися на гору (Говерла), за містом (Переяслав-Хмельницький), поверталися з міста (Рівне), милувалися містом (Ужгород), лікувалися в місті (Трускавець), проживали за містом (Харків), прибули до міста (Бровари), зупинилися на станції (Жмеринка), зупинилися в місті (Жмеринка), спускалися з (Еверест).

за містом Києвом  
біля міста Одеси  
до міста Львова  
у місті Каневі  
від міста Вінниці

II. Складіть і запишіть речення з трьома словосполученнями (на вибір). Підкресліть граматичні основи.

## КОЛО ДУМОК

147. Поміркуйте, чому в першому реченні іменник *Полтава* має форму родового відмінка, а в другому – називного.

- ✓ Мандрівники під'їхали до міста Полтави.
- ✓ Мандрівники під'їхали до станції Полтава.

148. Спишіть, доповнюючи речення назвами міст, сіл, селищ, річок, які є у вашій області.

1. Фільм знімали недалеко від села ... . 2. Велопробіг відбувся в місті ... .  
3. У селищі ... побудували дитячий садок. 4. Виросли в місті ... . 5. У місті ... відбувся фестиваль повітряних зміїв. 6. Міст збудували через річку ... . 7. Туристи зупинилися біля озера ... .

149. Заповніть усно вільні місця в реченнях поданими словами. Ви можете використати кожне слово лише один раз.

Черкаси, Вінниця

1. Співак родом із міста \_\_\_\_\_.
2. Потяг прямує до станції \_\_\_\_\_.



150. Виконайте завдання одного з варіантів.

**А** Уявіть, що через декілька місяців в Україні відбудеться міжнародний спортивний турнір. Напишіть запрошення другові-іноземцеві на цю спортивну подію (8–10 речень). Використайте щонайменше три географічні назви.

**Б** Уявіть, що у вашому місті (селі, селищі) відбулася цікава спортивна подія. Напишіть лист другові (подрузі) з іншої країни про це (8–10 речень). Використайте щонайменше три географічні назви.



151. Знайдіть у газетних, журнальних публікаціях, у текстах вуличних оголошень чи в текстах на інформаційних сайтах приклади порушення синтаксичних норм. Запропонуйте однокласникам відредагувати ці приклади.

152. I. Прочитайте речення. У яких випадках неправильно узгоджено географічну назву зі словом *місто*?

1. Скориставшись залізничним транспортом, можна за 5 годин доїхати від міста Полтава до міста Кропивницький. 2. Потрібно подолати більше

175 км, щоб доїхати автомобілем з міста Миколаїв до міста Кривого Рогу.  
 3. Від міста Херсон до міста Голої Пристані можна доїхати за 40 хв.  
 4. Найкоротший автомобільний маршрут з міста Київ до міста Львів пролягає через Рівне. 5. Відстань від міста Білої Церкви до міста Чернігів становить близько 229 км. 6. По дорозі з міста Житомир до міста Івано-Франківськ можна зупинитися в Почеві.



II. Запишіть речення, дотримуючись синтаксичних норм і замінюючи цифри словами. Підкресліть члени речення.

153. Виконайте тестові завдання.

1. Помилку в побудові словосполучення допущено в рядку

- А за містом Львовом                      В від міста Дніпра  
 Б на планеті Юпітері                    Г до озера Байкал

2. Синтаксичну помилку допущено в реченні

- А Приїхали до міста Старий Самбір  
 Б Виїхали з міста Умані  
 В Під'їхали до міста Тернополя  
 Г Відпочивали в місті Одеса

3. Синтаксичну помилку допущено в реченні

- А За проектом українських інженерів побудували велику ТЕС.  
 Б Напередодні нового року в місті відкрили сучасну АЗС.  
 В ООН оприлюднила результати моніторингових досліджень.  
 Г У лютому ВАТ «Горизонт» розпочав випуск нової продукції.

4. Невдало вибрано відмінкову форму географічної назви в сполученні

- А до села Зелена Долина                      В у місті Борисполі  
 Б у селищі Кривому Озері                    Г за містом Житомиром

5. Правильно вжито граматичну форму дієслова в рядку

- А ТОВ розпочало                              В ЄС проголосила  
 Б ГЕС запрацювала                          Г НБУ встановив



### Для вас, допитливі

Як правильно сказати: «Відпустку ми провели на річці Десні» чи «на річці Десна»? Знайти відповідь на це запитання можна в посібнику Євгенії Чак «Складні питання граматики та орфографії». Для пошуку посібника скористайтеся мережею Інтернет (<http://litmisto.org.ua/?p=21821>).

## § 15. СКЛАДНІ ВИПАДКИ Й ВАРІАНТИ СИНТАКСИЧНОГО КЕРУВАННЯ

Про граматично правильне поєднання слів у словосполученні й реченні та про особливості дієслівного керування

**154. А.** Прочитайте співвідносні речення. У яких відмінках ужито виділені іменники?

Хлопець викликає довіру.

Хлопець не викликає довіри.

**Б.** Виберіть з кожного речення й порівняйте словосполучення «дієслово + іменник».

**В.** Поміркуйте, як уживання заперечної частки **не** при дієслові впливає на форму залежного іменника.

**Керування** При керуванні залежне слово в словосполученні завжди стоїть у певному непрямому відмінку незалежно від форми головного слова. В українській мові більшість дієслів керує іменниками (займенниками) у певному відмінку. **НАПРИКЛАД:** *шукати (що?) шляхи (З.в.); завдати (чого?) шкоди (Р.в.); не викликає (чого?) довіри (Р.в.); ігнорувати (що?) правила (З.в.).*

пробачати дякувати прощати дорікати	<b>кому?</b>	братові	докласти потребувати дійти завдавати набувати	<b>чого?</b>	зусиль допомоги згоди клопоту досвіду
зраджувати опікувати повідомляти доглядати	<b>кого?</b>	товариша	заслужувати сподіватися хворіти багатий скупий	<b>на що? на кого?</b>	на пошану на увагу на грип на друзів на слова
глузувати знущатися кепкувати насміхатися	<b>з кого?</b>	з невдахи	оволодівати милуватися нехтувати	<b>чим?</b>	знаннями краєвидом правилами

**Паралельні конструкції**

В українській мові можливі паралельні синтаксичні конструкції. **НАПРИКЛАД:** *радіти з перемоги – радіти перемозі; багатий на копалини – багатий копалинами.*

### Зверніть увагу!

У побудові словосполучень, особливо зі зв'язком керування, простежуються національні особливості мови. **НАПРИКЛАД,** потрібно казати *дякую вам* (а не «дякую вас»), *відповідно до закону* (а не «відповідно закону»), *пісня українською мовою* (а не «пісня на українській мові»).

**155. І.** Побудуйте й запишіть словосполучення, добираючи до поданих дієслів іменники у відповідному відмінку. Зверніть увагу на запитання, подані в дужках. Прочитайте записані словосполучення вголос.

**ВРАЗОК.** *Докласти (чого?) зусиль, зраджувати (кого?) друзів.*

Пробачати (кому?) ... , дорікати (кому?) ... , дякувати (кому? чому?) ... , запобігати (чому?) ... , зраджувати (кого? що?) ... , набувати (чого?) ... , нарікати (на кого? на що?) ... , опікувати (кого?) ... , опікуватися (ким?) ... , кепкувати (з кого?) ... , подібний (до кого?) ... , прощати (кому?) ... , навчатися (чого?) ... , потреба (у чому?) ... .

II. Складіть і запишіть два речення з утвореними словосполученнями (на вибір).

156. Спишіть словосполучення, виправляючи допущені помилки. Ви можете скористатися поданою нижче довідкою.

Вибачте нас, унести в порядок денний, докласти зусилля, дорікати мене, не викликає довіру, глузували наді мною, милувалися з краєвидів, повідомляти мені, потребувати допомогу, завдати збитки, сподіватися кращих часів, командувач військами, звітувати за успішність, доглядати за дітьми, захворіти бронхітом.

### ДОВІДКА

Вибачати *кому*, унести *до чого*, докласти *чого*, дорікати *кому*, не викликає *чого*, глузувати *з кого*, милуватися *чим*, повідомляти *кого*, потребувати *чого*, завдати *чого*, сподіватися *на що*, командувач *чого*, звітувати *про що*, доглядати *кого*, захворіти *на що*.

### попрацюйте в парах

157. Розподіліть між собою групи словосполучень. Спишіть словосполучення своєї групи, розкриваючи дужки. Перевірте одне в одного правильність виконання.

I. Опанувати (науку, наукою), вчитися (рідною мовою, на рідній мові), запобігати (руйнування, руйнуванню), хвилюватися (за сина, про сина), знущатися (з тварини, над твариною), зрадити (країну, країні), враження (від фільму, про фільм), дякувати (батькам, батьків), набувати (досвід, досвіду).

II. Докоряти (сусіда, сусідові), повідомляти (подругу, подрузі), тішитися (з перемоги, перемозі), глибше (за Світязь, Світязя), пробачити (кривдника, кривдникові), дякувати (вчителям, вчителів), опанувати (знаннями, знання), враження (від книги, про книгу), розмовляти (рідною мовою, на рідній мові).

Правильно	НЕправильно
співати українською мовою	співати на українській мові
дякую батькові	дякую батька
вибачте мені	вибачте мене
ліки від хвороби	ліки для хвороби
враження від вистави	враження про виставу
не викликає довіри	не викликає довіру
заслужувати на увагу	заслужувати уваги
оволодіти знаннями	оволодіти знання
опанувати мову	опанувати мовою
учитися ремесла	учитися ремеслу
оплатити проїзд	оплатити за проїзд
доглядати тварин	доглядати за тваринами

## ситуація



**158.** Пригадайте, який цікавий фільм ви дивилися нещодавно. Про що в ньому йдеться? Яку проблематику порушує автор? Чи хотіли б ви цей фільм переглянути ще раз? Поділіться з другом (подругою) своїми враженнями від перегляду фільму (3–4 речення). Використайте кілька поданих словосполучень.

враження від фільму



викликає захоплення

знатися на мистецтві

насладжуватися переглядом

заслуговує на увагу

гарно провести час

**159. I.** Перебудуйте речення, додаючи до дієслів-присудків заперечну частку *не*.

1. Біля автобусних кас ми побачили велику чергу. 2. Марина помітила на обличчі сльози. 3. Ми побачили на небі веселку. 4. Його слова викликали довіру.

**II.** Складіть і запишіть речення із словосполученням «*не вживати заходів*».

## два – чотири – усі разом

**160.** Оберіть із запропонованих дієслів одне, з яким іменник **закони** можна вжити у формі орудного відмінка.

Ігнорувати, опановувати, нехтувати.

**161. I.** Прочитайте словосполучення. Поясніть суть допущених помилок. Запишіть словосполучення правильно.

Милуватися з картини, підвищення в посаді, дякувати сусідів, наглядати над дітьми, діяти відповідно з договором, перекладати на сербську, докоряти мене, потребувати допомогу, ширший Дніпра, старший віком, захворіти бронхітом, докласти зусилля, завдати збитки, звітувати за успішність, спричинив до розколу.

**II.** Складіть і запишіть речення з трьома відредагованими словосполученнями (на вибір), підкресліть члени речення.

**162.** Заповніть усно вільні місця в реченнях поданими словами. Ви можете використати кожне слово лише один раз.

допомогу, мене, допомоги, мені

1. Вибачте \_\_\_\_\_ за непристойну поведінку.
2. Прошу негайно повідомити \_\_\_\_\_ про вжиті заходи.
3. Першокласники потребують \_\_\_\_\_ батьків.
4. Потрібно вміти надавати \_\_\_\_\_ в екстремальній ситуації.



**163.** Доведіть, що серед поданих речень лише у двох порушено граматичний зв'язок.

1. Нам залишається сподіватися кращих часів. 2. Для досягнення мети потрібно докласти великих зусиль. 3. Потрібно вміти прощати кривдників. 4. Екологам вдалося запобігти забрудненню води.

**164.** Знайдіть порушення синтаксичної норми. Запишіть речення правильно.

1. Підприємству завдано збитки на суму понад 100 тисяч гривень. 2. Прийнято рішення про підтримку осіб, які доглядають за людьми з інвалідністю. 3. Місто потребує нашу допомогу. 4. Біблійна заповідь учить прощати ворогів своїх. 5. Про вжиті заходи прошу повідомити директору. 6. Вибачте мене за непристойну поведінку. 7. Завдяки науковцям запобігли забрудненню води. 8. Прокинувся близько десяти годин. 9. Своєю поведінкою політик не викликає довіру. 10. Цей факт заслуговує особливої уваги дослідників.

**165.** Виконайте тестові завдання.

1. Потрібно відредагувати словосполучення

- А дякувати професорові Степаненку  
 Б радіти з успіхів професора Степаненка  
 В вибачати професора Степаненка  
 Г повідомляти професора Степаненка

2. Синтаксичну помилку допущено в словосполученні

- А сподіватися кращого            В знатися на мистецтві  
 Б зазнавати поразки            Г навчатися музики

3. Неправильно побудовано словосполучення

- А відгук про роботу            В ліки для хвороби  
 Б за нашими розрахунками    Г набувати досвіду

4. Граматично правильно утворено обидва словосполучення в рядку

- А запобігати руйнуванню, зрадити батьківщині  
 Б завідувач кафедри, командувач армією  
 В властивий мові, характерний для молоді  
 Г прощати кривдників, докласти зусиль

5. Граматичний зв'язок порушено в словосполученні

- А пробачте мене            В милуватися полем  
 Б зошит з алгебри            Г враження від фільму

## § 16. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ З ПРИЙМЕННОСТЯМИ

*Про вживання прийменників в і на з географічними назвами, про словосполучення з прийменниками при, за, через, завдяки, а також про «підступний» прийменник по*

**ПРИГАДАЙМО.** Що таке прийменники?

**166. А.** Прочитайте два речення. У якому з них ідеться про мету дії, а в якому – про напрямок руху? За допомогою яких прийменників це передано?

І в погоду, і в негоду ходила дівчина **ПО** воду (*Нар. творчість*).

Пливе човен по Дунаю один **ЗА** водою (*Т. Шевченко*).

**Б.** Чому можна стверджувати, що обидва словосполучення «*пішла за лікаркою*» і «*пішла по лікарку*» є граматично правильними?

**В.** Поміркуйте, чи правильно казати «*побіг за молоком*», «*поїхав за хлібом*». Чому?

*у (в), на*

Часто в мовленні трапляються граматичні помилки в словосполученнях із прийменниками.

У місцевому відмінку з географічними назвами **територіальних одиниць** (міст, сіл, держав) уживаємо прийменник **у (в)**. З **просторовими іменниками** на зразок *Черкащина, Вінниччина*, а також з іменниками – назвами **гір, островів** уживаємо прийменник **на**. Якщо ж назва гірського хребта має форму множини, то використовуємо прийменник **у (в)**. **НАПРИКЛАД:** *побувати в Україні, повернувся в Одесу, народився в Італії; жити на Сумщині, відпочивати на Десні, піднятися на Еверест; трапилося в Альпах.*

**ПОРІВНЯЙМО:**

Про острови	Про держави
<i>Їдемо відпочивати на Мальдіви.</i>	<i>Їдемо на навчання в Мальдівську Республіку.</i>
<i>Їдемо у відпустку на Кубу.</i>	<i>Їдемо до знайомих у Республіку Куба.</i>

*завдяки, через*

Прийменник **завдяки** містить вказівку на причину, яка сприяє здійсненню чогось, і може поєднуватися тільки зі словами з **позитивним** відтінком, а прийменник **через** вказує на причину, що заважає здійсненню чогось. **НАПРИКЛАД:** *завдяки допомозі друзів, завдяки наполегливості; АЛЕ через неухважність, через хворобу, через сильний вітер.*

*при, за*

Прийменник **при** вживаємо в конструкціях, які вказують на просторову близькість до якогось предмета, а також на належність до певного складу, до когось. Прийменник **за** вживаємо, коли є вказівка на певні умови (обставини) або ж ідеться про значення часу. **НАПРИКЛАД:** *росте при дорозі, при долині куц калини, книгарня при видавництві, представництво України при ЄС; прийду за будь-якої погоди, за часів Богдана Хмельницького.*

Правильно	НЕправильно
за несприятливих умов	при несприятливих умовах
за умови	при умові
за потреби	при потребі
за сприяння	при сприянні
за активної підтримки	при активній підтримці
підписуючи договір	при підписанні договору
підвищуючи ціни	при підвищенні цін
у разі похолодання	при настанні холодів
під час відкриття виставки	при відкритті виставки

167. Прочитайте словосполучення, зверніть увагу на їхню граматичну правильність. Складіть і запишіть з кожним словосполученням речення.

Їхати на Черкащину, піднятися на Еверест, побувати в Німеччині, повернутися в Україну, росте при дорозі, за часів Шевченка, за активної підтримки благодійного фонду.

## КОЛО ДУМОК

168. I. Поміркуйте, чому перше речення вважаємо граматично правильним, а друге – ні.

1. Збудували в Україні.      2. Збудували на Україні.

II. Поміркуйте, чому обидва речення вважаємо граматично правильними?

1. Збудували на Дніпрі.      2. Збудували в Дніпрі.

169. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте вибір прийменника.

1. Великодня зустріч на о. Хортиця відбудеться (за сонячної погоди, при сонячній погоді). 2. Студентський марш миру пройшов (за, при) участі активістів університету. 3. Багато винахідників народилося (в, на) Україні. 4. (При обговоренні, під час обговорення) проекту закону про приватизацію внесено кілька суттєвих поправок. 5. Книгу надруковано (за сприяння, при сприянні) громадських організацій. 6. Опалювальний сезон розпочнеться (при настанні холодів, у разі похолодання). 7. Пожежа спалахнула (через недотримання, завдяки недотриманню) норм безпеки. 8. (Завдяки, дякуючи) старанням лікарів хворий швидко одужав.

170. Заповніть вільні місця в реченнях поданими прийменниками відповідно до синтаксичних норм. Ви можете використати кожен прийменник лише один раз.

завдяки, через, в, на

1. Останню вулканічну активність \_\_\_\_ Кіліманджаро було зареєстровано 200 років тому.
2. Зими \_\_\_\_ Україні досить помірні, та зрідка мороз може досягати 30° С (і навіть нижче).
3. Окремі мікрорайони сучасного Києва почали інтенсивно розвиватися \_\_\_\_ метро.
4. Прибережні споруди було пошкоджено, усе навкруги вкрито уламками \_\_\_\_ цунамі.

Прийменник *по*

Багато порушень виникає під час використання прийменника *по*. **НАПРИКЛАД**, правильно казати *наказ по армії, відпочивати по обіді, АЛЕ з моєї вини* (а не «по вині»), *працювати за наказом* (а не «по наказу»).

Правильно	Неправильно	Правильно	Неправильно
по вівторках	по вівторкам	на замовлення	по замовленню
за свідченням	по свідченню	на вимогу	по вимозі
за дорученням	по дорученню	на прохання	по проханню
за вказівкою	по вказівці	називати <b>на</b> ім'я	називати по імені
за бажанням	по бажанню	у службових	по службових
за станом	по стану	справах	справах
здоров'я	здоров'я	в усіх напрямках	по всіх напрямках
за	по	відправити	відправити
сумісництвом	сумісництву	поштою	по пошті
за алфавітом	по алфавіту	само собою	саме по собі
за професією	по професії	зрозуміло	зрозуміло
старший	старший	<b>через</b> неухважність	по неуважності
за званням	по званню	обабіч дороги	по сторонах дороги
з ініціативи	по ініціативі	донині, дотепер,	по цей день
з вашої вини	по вашій вині	досі	
з питань	по питаннях	відсутній через	відсутній
торгівлі	торгівлі	хворобу	по хворобі
лекції з хімії	лекції по хімії	з багатьох причин	по багатьох причинах

### Зверніть увагу!

Після прийменника **по** іменник уживаємо в місцевому відмінку, а не в давальному. **НАПРИКЛАД:** *зв'язати по руках і ногах* (а не «по рукам і ногам»); *бити по воротах* (а не «по воротах»); *орієнтуватися по зірках* (а не «по зіркам»).

#### По і за

Коли йдеться про мету дії, уживаємо прийменник **по**. Прийменник **за** вживаємо, коли треба передати послідовність дій, напрям руху або порядок пересування.

#### ПОРІВНЯЙМО:

*Батько зайшов за сином.*  
(зайшов слідом за сином)

*Батько зайшов по сина.*  
(щоб забрати сина із собою)

**171. I.** Утворіть і запишіть прийменникові словосполучення, уникаючи прийменника *по*. Скористайтеся таблицею, поданою вище.

**БРАЗОК.** *Іспит (економіка) – іспит з економіки.*

Пішов (справи), екзамен (історія), автобус (замовлення), зупинка (вимога), діяти (інструкція), чемпіонат (футбол), конференція (питання екології), фахівець (історія), агент (постачання), інспектор (техніка безпеки), проживати (адреса), записати (алфавіт), перший (список), діяти (наказ), пливти (течія), великий (обсяг), сумувати (кохана), називати (ім'я), надіслати лист (адреса), приємний (смак), поїхати (виклик), працювати (вихідні дні), комітет (справи науки), заходи (покращення), пропустити (хвороба).

**II.** Складіть і запишіть речення з трьома поданими словосполученнями (на вибір).

Конструкції з прийменником **ПО**

іти по хліб  
 родич по матері  
 читати по складах  
 пізнати по голосу  
 видно по очах  
 орієнтуватися по зірках

ім'я по батькові  
 чинити по совісті  
 відповідати по черзі  
 наказ по школі  
 звертатися по допомогу  
 відпочивати по обіді

**172. I.** Прочитайте словосполучення. У яких з них прийменник **по** вжито правильно, а в яких допущено синтаксичні помилки?

Менеджер по професії, чемпіонат по тенісу, наказ по школі, великий по обсягу, зробити при умові, іти по молоко, по свідченню очевидців, отримав по дорученню, виконав по вказівці, консультант по питаннях освіти, факультатив по фізиці, автобус по замовленню, зупинка по вимозі, родич по батькові, приїхав по проханню батька, від'їхав по справах, відчинено по робочих днях, трапилося по непорозумінню, орієнтуватися по карті.

**II.** Відредагуйте й запишіть словосполучення.

**173.** Прочитайте фрагмент спілкування у вайбері двох одинадцятикласниць. Які граматичні помилки допущено в діалозі?

## Viber

Привіт!!! Вибач мене, бо не мала змоги написати раніше. Робила уроки. 😊

Я теж готуюся до контрольної по фізиці.

А я зараз доглядаю за братиком, бо дідусь пішов за продуктами в магазин, а мама з татом лише завтра повертаються на Україну.

Братик уже гарно читає?

Поки читає за складами. Робить помилки завдяки неухважності.

Зможеш мені пояснити одне тестове завдання?

Зможу. Дідусь повернеться, то я передзвоню й поясню.

Добре!!!! 😊



**174. I.** Прочитайте. Знайдіть граматичні помилки. Запишіть речення правильно.

1. Учасники конференції добре спілкувалися на українській мові. 2. На Україні закінчився чемпіонат по художній гімнастиці. 3. Матч відбудеться

при будь-якій погоді. 4. Контракт розірвано по нашій ініціативі. 5. Пропозиція про створення інформаційно-ресурсного центру заслуговує уваги. 6. Тренінг по енергозбереженню закінчився біля шостої години. 7. Ужито заходів відповідно постанови Кабінету Міністрів. 8. Зібрали поганий урожай завдяки сильним дощам. 9. Даринці передали підручник по хімії. 10. Великий дощ пройшов у Вінничині. 11. Сестрички побігли в магазин за хлібом.

II. Назвіть частини мови слів першого речення.

повернутися в Україну  
жити в Україні  
розмовляти українською  
відпочивати на Київщині

### ситуація



**175.** Уявіть, що вам з однокласником (однокласницею) потрібно виступити перед учнями 6–8 класів та спонукати їх відповідально ставитися до свого вільного часу й проводити його з користю. Підготуйте виступ у формі діалогу між вами й однокласником (однокласницею) на тему «Корисне дозвілля» (14–16 реплік). Обміняйтеся думками, чим можна займатись у вільний час, чим може бути корисною колективна творча справа. Скористайтеся поданими сполученнями слів.

ходити по гриби

піднятися на Еверест

збудовано в Україні

займатися із січня по травень

захоплюватися авіамоделізмом

відвідати виставку з татом

за активної підтримки

працювати в бібліотеці

побувати в Карпатах

виготовити кожному по сувенірові

безглузді вчинки



### Уживання прийменників

Прийменники	Приклади
ЗА	за свідченням, за бажанням, за дорученням, за наказом, за будь-якої погоди, працювати за схемою, за розрахунками, за часів Мазепи, за активної підтримки
З	контрольна з фізики, підручник з алгебри, з питань торгівлі, з багатьох причин, з власної волі, з нагоди (чогось)

<b>НА</b>	→	<b>на</b> замовлення, <b>на</b> вимогу, <b>на</b> прохання, <b>на</b> мою адресу, багатий <b>на</b> копалини, хворий <b>на</b> малярію, називати <b>на</b> ім'я, поглянути <b>на</b> Україну, жити <b>на</b> Черкащині, піднятися <b>на</b> Еверест
<b>ПІСЛЯ</b>	→	<b>після</b> одержання посвідчення, <b>після</b> повернення, <b>після</b> від'їзду, <b>після</b> розгляду (чогось)
<b>В (У)</b>	→	відбувається <b>в</b> Україні, відпочивав <b>у</b> вихідні, <b>в</b> усіх напрямках, пішов <b>у</b> справах, працювати <b>в</b> бібліотеці
<b>ПО</b>	→	черговий <b>по</b> школі, колеги <b>по</b> роботі, <b>по</b> можливості, іти <b>по</b> хліб, зауваження <b>по</b> суті, кожному <b>по</b> сувенірові, родич <b>по</b> матері
<b>ДО</b>	→	взяти <b>до</b> відома, припало <b>до</b> смаку
<b>ПРИ</b>	→	росте <b>при</b> дорозі, відкрито <b>при</b> заводі

176. Виконайте тестові завдання.

1. Граматичний зв'язок порушено в словосполученні

- А зошит з математики                      В відпочивати по обіді  
Б екзамен з астрономії                    Г дослідження по фізиці

2. Граматично правильно утворено словосполучення

- А знайти по слідах                              В відправити по пошті  
Б подорожувати по країнам                Г лікар по професії

3. Неправильно вжито прийменник у словосполученні

- А відповідати по черзі  
Б програти по неухважності  
В писати за зразком  
Г називати на ім'я

4. Правильно побудовано словосполучення

- А перший по списку  
Б дослідження з історії  
В іти за грибами  
Г говорити на українській мові

5. Синтаксичну помилку допущено в реченні

- А Забудову здійснено згідно з рішенням міської ради.  
Б На початку року при заводі було відкрито їдальню.  
В Новий парк відкрито при активній підтримці мера.  
Г Події відбувалися за часів Павла Полуботка.

6. Правильно вжито прийменник у словосполученні

- А виконувати по зразку                    В лекція по історії  
Б вишивати по шовку                      Г їхати по виклику

## § 17. ТВІР-РОЗПОВІДЬ ПРО ДОСЯГНЕННЯ ЛЮДИНИ

**ПРИГАДАЙМО.** Що таке твір-розповідь?

**177. І.** Прочитайте текст. Визначте його стиль і тип мовлення. Визначте комунікативне призначення тексту.

### ПРО НИХ ГОВОРИТЬ УВЕСЬ СВІТ

Багато разів Державний Гімн України лунав у різних куточках земної кулі. І не просто так, а з нагоди спортивних перемог. Створімо власний міні-список спортсменів і спортсменок, яких знає кожен українець і про яких говорить увесь світ.

**Сергій Бубка.** Газети про нього писали: «Бубка летить над Парижем». На його рахунку десятки перемог і 35 легкоатлетичних рекордів зі стрибків, які нікому не вдалося перевершити.

**Андрій Шевченко.** Український футболіст, який у своїй колекції має щонайменше 100 зіграних матчів у складі нашої збірної. Грав також за італійський «Мілан», але повернувся на Батьківщину і, беручи участь у Євро-2012, забив два таких важливих голи для України.

**Яна Клочкова.** Одинадцятиразова чемпіонка Європи, триразова чемпіонка світу, чотириразова олімпійська чемпіонка в плаванні на 200, 400 та 800 метрів, володарка Кубків світу. «Золотий рибці», як називають Яну, належить світовий та олімпійський рекорд на дистанції 400 метрів комплексом (4 хв 33,59 с).

**Василь Вірастюк.** Жартома кажуть, що це один із трьох китів, на яких стоїть Земля. Його вважають найсильнішою людиною України та світу з 2004 року. Будучи членом української команди, виборов для нас титул «Найсильніша нація світу».

**Володимир та Віталій Клички.** На своєму рахунку мають безліч нагород з боксу. За роки професійної кар'єри завоювали титули інтерконтинентальних чемпіонів (за різними версіями), чемпіонів Європи, чемпіонів світу.

**Ірина Мерлені.** Триразова чемпіонка світу та дворазова чемпіонка Європи з вільної боротьби. Ця тендітна Дюймовочка зростом 1,51 м тісно пов'язала своє життя зі спортом.

Берімо приклад та плекаймо у своєму серці любов до України (*Із довідника*).

**ІІ.** Що нового для себе ви дізналися? Якою інформацією ви могли б доповнити прочитане?

**ІІІ.** Іменами яких українських спортсменів і спортсменок ви хотіли б доповнити міні-список, створений автором?



*Сергій Бубка*



*Андрій Шевченко*



*Яна Клочкова*



*Василь Вірастюк*



*Володимир та Віталій Клички*



*Ірина Мерлені*





**178. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Хто з українських спортсменів (спортсменок), на вашу думку, найбільше прославив Україну? Відповідь обґрунтуйте.



**179.** Напишіть розповідь на одну із запропонованих тем, пов'язаних зі спортом. За потреби скористайтеся довідниковими джерелами. Не потрібно детально переказувати біографію спортсмена (спортсменки). Намагайтеся звернути увагу на цікавий, вагомий епізод зі спортивного життя. Передайте своє ставлення до того, про що розповідатимете.

1. Зірки українського спорту.
2. Олімпійський чемпіон (олімпійська чемпіонка), яким (якою) пишається Україна.
3. Параолімпійці: феномен духу.
4. Тернистий шлях до п'єдесталу.

## § 18. ГРАМАТИЧНИЙ ЗВ'ЯЗОК ПІДМЕТА І ПРИСУДКА

*Про те, як правильно узгодити присудок з однорідними підметами, а також зі складеним підметом*

**ПРИГАДАЙМО.** Що таке підмет і присудок?



**180. А.** Прочитайте речення. Зверніть увагу на число (однина, множина), у якому вжито присудки. Яка з названих дій важлива як повідомлення?

На перехресті стояло двоє поліцейських і регулювали рух транспорту.

**Б.** Прочитайте речення, зважаючи, що в першому з них увагу зосереджено на кількості виконавців, а в другому – на активності дії. У якій формі вжито присудки?

1. За нами їхало два автобуси.

2. Два автобуси виїхали на зустрічну смугу.

**В.** Поміркуйте, коли дієслово-присудок біля складеного підмета, вираженого поєднанням іменника із числівником, ставимо в однині, а коли – у множині.

*Підмет і присудок*

У більшості випадків підмет і присудок погоджують свої граматичні форми. Рід, число, особа присудка зумовлюються відповідними формами підмета.

### Узгодження присудка з однорідними підметами

Норми		Приклади
Якщо однорідні підмети вжито без сполучників або з єднальними сполучниками ( <i>і, й, та, ні... ні</i> ), то присудок можна ставити:		1. На галявині <u>росла</u> ялина й <u>дуб</u> . 2. На галявині <u>росли</u> ялина й <u>дуб</u> . 3. Ялина й <u>дуб</u> <u>росли</u> на галявині.
У ФОРМИ ОДНИНИ, якщо присудок стоїть перед підметами	У ФОРМИ МНОЖИНИ, якщо присудок стоїть перед підметами або після них	

Якщо однорідні підмети з'єднано <b>протиставними сполучниками</b> ( <i>не ... а, не тільки ... а й, не стільки ... скільки</i> ), то присудок уживаємо в <b>однині</b>	<i>Не тільки <u>ялина</u>, а й <u>дуб</u> <u>ріс</u> на галявині.</i>
Якщо однорідні підмети з'єднано <b>розділовими сполучниками</b> ( <i>або, чи</i> ), то присудок має форму <b>однини</b>	<i><u>Ялина</u> чи <u>береза</u> <u>росла</u> на галявині.</i>

## Узгодження присудка зі складеним підметом

Норми	Приклади
Якщо підмет виражено сполученням <b>іменника</b> (або особового займенника) у називному відмінку з <b>іменником</b> (або займенником) в орудному відмінку з <b>прийменником з</b> , то дієслово-присудок уживаємо у формі <b>множини</b>	<i>Батько із сином <u>рибалили</u> на ставку.</i>
Якщо складений підмет виражено поєднанням <b>числівника з іменником</b> , то дієслово-присудок ставимо:  <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; width: 45%;"> <p style="text-align: center;"><b>У ФОРМІ ОДНИНИ,</b> якщо увагу зосереджено на кількості виконавців</p> </div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; width: 45%;"> <p style="text-align: center;"><b>У ФОРМІ МНОЖИНИ,</b> якщо увагу зосереджено на виконавцях або присудок означає активну дію</p> </div> </div>	<i>П'ять учнів <u>прийшло</u> на репетицію. Семеро артистів <u>підготували</u> виступ. Двоє юнаків <u>носили</u> цеглу.</i>
<b>АЛЕ</b> якщо присудок стоїть <b>перед підметом</b> або ж він означає <b>часовий відрізок</b> (вік людини, кількість років, місяців, годин тощо), то його ставимо у формі <b>однини</b>	<i><u>Приїхало</u> три сини. Три сини <u>приїхали</u>. <u>Минуло</u> десять років.</i>
Якщо до складеного підмета входять слова зі значенням сукупності ( <i>гурт, зграя, група, купа, ключ</i> ), то присудок має форму <b>однини</b>	<i>Ключ журавлів <u>пролетів</u> над хатою.</i>
Якщо до складеного підмета входять слова <i>багато, мало, чимало, трохи, кілька, декілька</i> або іменники зі значенням кількості ( <i>десяток, сотня, частина, решта, половина, більшість</i> та ін.), то присудок переважно має форму <b>однини</b>	<i>Багато людей <u>поспішає</u> на концерт. Більшість громадян <u>підтримала</u> рішення. Більшість громадян <u>підтримали</u> рішення.</i>
Якщо при складеному підметі є <b>означення</b> у формі <b>множини</b> , то й присудок, коли він постпозиційний, також уживаємо у формі <b>множини</b> . Препозиційний присудок може мати форму <b>однини</b>	<i>П'ять високих сосон <u>росли</u> на галявині. На галявині <u>росло</u> п'ять високих сосон.</i>
Якщо підмет виражено словами <i>виставка-продаж, музей-садиба, школа-інтернат</i> і под., присудок узгоджуємо з першим словом	<i>Музей-садиба <u>придбав</u> нові експонати.</i>

**Назви за професією**

При підметах – **назвах осіб за професією**, виражених іменниками чоловічого роду, але які стосуються осіб жіночої статі, присудок в офіційно-діловому стилі вживаємо у формі чоловічого роду. Але якщо при такій назві вжито жіноче ім'я, прізвище, то присудок ставимо у формі жіночого роду. **НАПРИКЛАД:** 1. *Директор підписав наказ.* 2. *Директор Ольга Коваленко підписала наказ.*

**Пошана**

Інколи для **вираження пошани** до людини при підметі в однині вживають дієслово-присудок у множині. **НАПРИКЛАД:** 1. *Як-то тепер живуть дідуся, чи живі й здорові?* 2. *Чи не продали б ви, чоловіче, той ялинки, що росте в вашім садочку?* (М. Коцюбинський).

**181.** Прочитайте речення. Обґрунтуйте правилом кожен з випадків узгодження виділених присудків з підметами.

1. Липовий цвіт збирають, коли більшість квіток **розкриється**. 2. До прибуття автобуса в мене **лишалось** кілька хвилин. 3. Решта учнів змагалися **не захотіла**. 4. До входу **підійшла** частина студентів. 5. Сергійку **виповнилося** п'ять років з дня народження. 6. Троє драматургів **подали** свої п'єси на конкурс. 7. З роботи **повернувся** батько і син. 8. Не тільки крик, а й свист **тривожив** вечірню тишу. 9. Виставка-продаж творів сучасних художників **зацікавила** вітчизняних критиків. 10. Контрольну роботу **писало** п'ятнадцять учнів.

**182.** Спишіть речення. Підкресліть підмети й присудки та визначте способи їхнього вираження.

1. Там три верби схилилися... (*Л. Глібов*). 2. На щастя, усім мешканцям будинку вдалося врятуватися (*К. Колмикова*). 3. Деякі люди бувають занудами, часто «ниють» (*Т. Мостова*). 4. Унікальним геологічним утворенням, одним з найбільших річкових островів є Хортиця (*С. Гречанюк*). 5. Ваша усмішка – це посланець вашої доброї волі (*Д. Карнегі*). 6. Чоловік теж може брати й віддавати, гніватися й радіти (*М. Дочинець*).

**183. I.** Спишіть, вибираючи з дужок потрібну форму присудка. Свій вибір обґрунтуйте.

1. Небагато фахівців (виготовляє, виготовляють) корпусні меблі. 2. Музей-садиба Максима Рильського (запросив, запросила) відвідувачів на свято. 3. В Україні (діє, діють) кілька законів, які регулюють вступ у вищі навчальні заклади. 4. Десяток автобусів підприємства (потребує, потребують) ремонту. 5. Група студентів уже (поїхала, поїхали) на практику. 6. Про акцію «Людина року» (повідомляли, повідомляла, повідомляв) і телевізійна реклама, і відповідний сайт в Інтернеті. 7. До складу журі (ввійшли, ввійшло) п'ятнадцять осіб. 8. Пряму трансляцію вручення премії (дивилося, дивилися) чимало людей. 9. Чотири місяці (минуло, минули) із часу їхньої першої зустрічі. 10. Офіцер поліції Ярмутьська (подав, подала) річний звіт.

**II.** Підкресліть члени речення в першому реченні.

**184.** Складіть і запишіть речення, використавши подані сполучення слів у ролі складених підметів. Підкресліть граматичні основи. Обґрунтуйте узгодження присудка з підметом.

**БРАЗОК.** *Сотня будівельників.* – *Сотня будівельників працює на реконструкції будівлі дитячого садка.*

Гурт музикантів, десять місяців, частина випускників, більшість глядачів, шість з половиною років.

## КОЛО ДУМОК

**185.** Поясніть, чому лише в одному з трьох речень присудок може мати як форму однини, так і форму множини.

- ✓ Засідання (веде, ведуть) голова та його заступник.
- ✓ Голова та його заступник (веде, ведуть) засідання.
- ✓ Голова або його заступник (веде, ведуть) засідання.

**186.** Спишіть, ставлячи дієслова, що в дужках, у минулому часі. Обґрунтуйте форму присудка.

1. Найчастіше тут (збиратися) до п'ятнадцяти чоловік. 2. До мене (телефонувати) Катерина чи Валерій. 3. Андрій із Сергієм (допомагати) бабусі. 4. Частина кущів (засохнути). 5. (Радіти) і садок, і поле. 6. Біля каси (стояти) двоє пасажирів. 7. (Сидіти) нас чоловік з дев'ять. 8. З яру (почутися) тріск і людські голоси. 9. Не жаль, а злість (з'явитися) в серці. 10. Зненацька (піднятися) зграя качок. 11. Частина кімнат (пустувати).

## ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ

**187.** Один (одна) з вас має скласти й записати з поданими підметами речення, у яких дієслово-присудок було б у формі однини, а другий (друга) – у формі множини. Порівняйте складені речення.

Актор і режисер; чотири програмісти; вісім велосипедисток.

**188. I.** Спишіть речення, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте вибір форми присудка. Підкресліть граматичні основи.

1. Більшість акціонерів (висловились, висловились) за визнання зборів **правочинними** (*Із журналу*). 2. Ще кілька людей (схопилося, схопилися) на ноги (*Ю. Бедзик*). 3. Із села С до міста М (веде, ведуть) шість доріг, а з міста М до міста В – чотири дороги (*Задача*). 4. У цей час, мов у **підтвердження** слів капітана, у дверях (з'явилися, з'явилося) три постаті (*Ю. Яновський*). 5. Дві **високі** стіни лісу (обступили, обступило) білу пухову дорогу (*І. Нечуй-Левицький*). 6. Група приїжджих (зупинилися, зупинилася) на горбі, де колись над широкими плавнями підіймалася їхня церква (*О. Довженко*). 7. НБУ (подав, подала) звіт про золотовалютні запаси в Україні (*Із журналу*). 8. Остап із Соломією потиху (спустив, спустили) пліт на річку (*М. Коцюбинський*). 9. П'ятеро засідланих коней (проскакало, проскакали) без вершників (*О. Довженко*).

**II.** Розберіть за будовою виділені слова, поясніть їхнє лексичне значення та написання.

**189.** Виконайте тестові завдання.

1. Синтаксичну помилку допущено в реченні

- А Не тільки мати, а й донька стали прислухатися.
- Б Близько півночі зморила їх сонливість і втома.
- В На риболовлю сьогодні піде Сашко чи Олег.
- Г Високе дерево й кущ смородини росли за хатою.

2. Неправильно узгоджено підмет з присудком у реченні

А Дві години минуло з початку вистави.

Б До редакції надійшли два сценарії.

В П'ять років збігли за водою.

Г На галявині росло п'ять каштанів.

3. Граматичний зв'язок між підметом і присудком порушено в реченні

А Група танцюристів повернулися з гастролей.

Б Частина студентів уже поїхала на практику.

В Меншість депутатів проголосувала за закон.

Г Більшість туристів піднялися на вершину гори.

4. Правильно визначено граматичну основу в реченні

А Найдавніша фортеця побудована в VII–VIII століттях.

Б Тернопільський став був створений ще в XVI столітті.

В Біля пам'ятника люблять фотографуватися молодята.

Г Музейна експозиція розташована на території парку.

5. На місці пропуску в реченні «Узимку ... качок залишилися на озері» можна вставити кожне слово, ОКРІМ

А декілька

Б згряя

В чимало

Г п'ять

## § 19. СИНТАКСИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ З ФОРМОЮ НА -НО, -ТО. ПАСИВНІ КОНСТРУКЦІЇ З ДІЄСЛОВАМИ НА -СЯ

*Про активний характер побудови синтаксичних конструкцій*

**ПРИГАДАЙМО.** Яке речення називають односкладним безособовим?

**190. А.** Порівняйте речення. Які з них є односкладними безособовими?

Збори прийняли рішення.  
Колегія ухвалила пропозиції.

Рішення прийнято.  
Пропозиції ухвалено.

Б. У яких з наведених речень більше наголошено на факті завершення дії, а в яких – на виконавцеві дії?

В. Зробіть висновок, у яких випадках доцільно використовувати конструкції на *-но, -то*.

**Форми на -но, -то**

Дієслівні форми на *-но, -то* широко використовуємо як головні члени в односкладних безособових реченнях, зокрема тоді, коли потрібно наголосити, що **факт завершення дії** має більше значення, ніж указівка на виконавця. **НАПРИКЛАД:** 1. *Поснулим душам велено хропти: кого удещено дарами, кого утоплено в крові (Л. Костенко).* 2. *Пропозицію схвалено на загальних зборах.* 3. *Хліб розрізано навпіл.*

Коли ж треба виділити **установу** чи **особу**, яка виконує певну дію, то використовуємо конструкції активного стану. **НАПРИКЛАД:** 1. *Збори прийняли рішення.* 2. *Колегія ухвалила резолюцію.*

Порушенням є введення в речення діяча у формі іменника або займенника в **орудному** відмінку. **ПОРІВНЯЙМО:**

Невдала конструкція	Рекомендовано
<u>Президентом</u> підписано указ. Іспит складено <u>студентом</u> . <u>Нами</u> скошено траву.	Указ підписано./ <u>Президент</u> підписав указ. Іспит складено./ <u>Студент</u> склав іспит. Траву скошено./ <u>Ми</u> скошили траву.

В українській мові (особливо в офіційно-діловому стилі) вживання дієслівних форм на **-но**, **-то** більш прийнятно, ніж пасивних дієприкметників. **ПОРІВНЯЙМО:**

Невдала конструкція	Рекомендовано
Рішення прийняте <b>одноголосно</b> . Закон підписаний <b>у вересні</b> .	Рішення прийня <b>то</b> <b>одноголосно</b> . Закон підписа <b>но</b> <b>у вересні</b> .

Дієслова  
на **-ся**

Дієслова на **-ся** (**-сь**) називають дію, що спрямована на самого виконавця, або виражають внутрішній стан суб'єкта. **НАПРИКЛАД:** Там три верби схилилися, мов жураються вони (Л. Глібов).

В українській мові потрібно уникати пасивних синтаксичних конструкцій з дієсловами на **-ся** в ролі присудків. **НАПРИКЛАД:** 1. Лист надсилався дітьми. 2. Відповідь на звернення надавалася. Краще використати особові дієслова або дієслівні форми на **-но**, **-то**. **НАПРИКЛАД:** 1. Лист надсилали діти. 2. Відповідь на звернення надано. **ПОРІВНЯЙМО:**

Невдала конструкція	Рекомендовано
Міст <u>збудувався</u> восени. Двері <u>відчиняються</u> <u>водієм</u> .	Міст <u>збудували</u> восени. Міст <u>збудовано</u> восени. Двері <u>відчиняє</u> <u>водій</u> .

**191.** Прочитайте невдалі синтаксичні конструкції. Відредагуйте їх. Із чотирма відредагованими конструкціями складіть і запишіть речення. Підкресліть члени речення.

Рибу зловлено братом, речі складено бабушею, грядки полито дідусем, сміття спалюється в печі, магазин зачинено продавцем, пшениця скошена комбайном, антивірус установлено інженером, автомобіль відремонтований минулого тижня.

**192.** Замініть подані конструкції пасивного стану конструкціями активного стану й запишіть. Які з конструкцій є більш властивими українській мові?

**ЗРАЗОК.** Відповідь підготовлена оргкомітетом. – Оргкомітет підготував відповідь.

1. Резолюція схвалена одноголосно. 2. Закони приймаються Верховною Радою. 3. Пропозиція проголосована депутатами. 4. Звіт затверджений

делегатами з'їзду. 5. План складається інженером. 6. Ви запрошуєтеся директором. 7. Вчасна оплата гарантується. 8. Бракована партія товару повернена виробнику. 9. Постанови обговорюються в комітетах.

**два – чотири – усі разом**

**193. I.** З'ясуйте, чому не всі з поданих речень можна вважати синтаксично правильними. Виберіть ті з них, у яких допущено помилки.

- ✓ Текст надруковано на кольоровому принтері.
- ✓ Текст надрукували на кольоровому принтері.
- ✓ Текст надруковано секретарем на кольоровому принтері.
- ✓ Секретар надрукувала текст на кольоровому принтері.
- ✓ Текст друкується на кольоровому принтері.



*Степан Дропан. Витоки книгодрукування в Україні*

**II.** Як правильно казати: *заяву пишуть від руки чи заява пишеться від руки*? Обґрунтуйте відповідь.

**194. I.** Спишіть, обираючи з дужок потрібний присудок. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Твори (написано, писалися) на уроці. 2. Тексти (перекладаються, перекладають) українською мовою. 3. Протокол (підписаний, підписано) на звороті. 4. Довідки (видаються, видають) тричі на тиждень. 5. Боксерський поєдинок (зупинив, зупинено) рефері. 6. Траншеї (викопано, вкопуються) для заміни водогону. 7. Пиріг (нарізається, нарізають) тоненькими скибками.

**195.** Виберіть з поданих слів ті, якими можна заповнити пропуски в реченнях. Для кожного речення доцільним є лише одне із цих слів.

розробляв, розроблено, розроблявся

- Проект рішення \_\_\_\_\_ в міністерстві наприкінці жовтня.
- Проект рішення \_\_\_\_\_ прес-аташе дипломатичного відомства.

**196.** Прочитайте невдало побудовані речення. Які недоречності ви помітили? Запишіть речення правильно.

1. Передплата газет проводилася вчасно. 2. Дорогу заасфальтовано місцевими робітниками. 3. Відповідь надіслана заявнику електронною поштою. 4. Книги продаються реалізаторами на аукціоні. 5. Комісія затверджується в складі трьох осіб. 6. Причини пожежі встановлено урядовою комісією. 7. Усі зауваження архітектора враховані. 8. Працівники повідомляються про звільнення. 9. Документація повернена в конструкторський відділ. 10. Проект закону обговорюється в комітетах.

197. Виконайте тестові завдання.

1. Потрібно відредагувати речення

- А На галявині зібрано скошену траву.
- Б Стіни храму розмальовано художниками.
- В Термін реалізації продукції збільшено.
- Г Твір написано гарним почерком.

2. Граматично невдалими є всі речення, ОКРІМ

- А Двері зачиняються охоронником.
- Б Двері будинку зачинялися звечора.
- В Двері будинку зачинено зсередини.
- Г Двері будинку зачинено братом.

3. Граматично вдалою є синтаксична конструкція

- А Директор підписав наказ.                      В Наказ підписано заступником.
- Б Директором підписано наказ.            Г Наказ підписався вчасно.

4. Невдалою є синтаксична конструкція

- А книгу прочитано старшокласниками
- Б розпорядження підписав директор
- В посуд прибрали чергові
- Г автомобіль запровадено звечора

5. Найдоречніше на місці пропуску в реченні «Оцінки заздалегідь \_\_\_\_\_ журі» поставити дієслово

- А виставляються                      В виставило
- Б виставлено                            Г виставлені

## § 20. ПОРЯДОК СЛІВ У РЕЧЕННІ

*Про логічну послідовність порядку слів, а також про смислові структурні зв'язки*

**ПРИГАДАЙМО.** Які є другорядні члени речення?



198. А. Прочитайте текст.

Одинадцятикласник Назар Глушко прочитав газетну статтю про завод, на якому працює його батько, і здивовано запитав:

– Тату, невже ти крадеш на своєму заводі метал? Тепер з тобою буде боротися весь колектив!

Батько зиркнув на сина:

– Що за жарти? Навпаки, це я маю дати відсіч крадіям.

– Я не жартую! Ось почитай, – відповів Назар і подав батькові газету, у якій чорним по білому було написано: «На зборах трудового колективу заводу «Горизонт» обрано групу працівників для боротьби з розкрадачами кольорових металів на чолі з Глушком М. П.».

Батько обурився, зателефонував до редакції та зажадав спростування інформації.

Б. Поясніть, чому газетна публікація викликала гнів у тата Назара. Якої помилки припустився автор замітки?

В. Зробіть висновок, у чому полягає логічність мовлення.



## Прямий порядок

В українській мові порядок слів у реченні вільний (слова не обов'язково мають стояти в наперед визначеному місці). Виділяють прямий і непрямий (зворотний) порядок слів.

**Прямий** порядок слів домінує в мові та вважається нейтральним. За прямого порядку слів маємо таке розташування членів речення:

- ✓ узгоджене означення стоїть перед означуваним словом;
  - ✓ неузгоджене – одразу після означуваного слова;
  - ✓ додаток – після слів, від яких залежить;
  - ✓ підмет – перед присудком;
  - ✓ обставина може стояти як після дієслова, так і перед ним.
- За наявності кількох однорідних означень на першому місці ставимо означення, виражене займенником. **НАПРИКЛАД:** *у кожному конкретному випадку; ці традиційні концерти.*

## Непрямий порядок

Якщо названий вище порядок слів порушено, то маємо **непрямий** порядок слів, який здебільшого використовують у художньому та розмовному стилях.

Зміна порядку слів дає змогу виділити в реченні найважливіше, унести додаткові смислові відтінки, підсилити виразність слів, емоційність, поетичність, збагачує мовлення експресивними відтінками. **НАПРИКЛАД:** *Росла в гаю конвалія під дубом високим, захищалась від негоди під віттям широким (Леся Українка).*

У конструкціях з кількісними числівниками іменник розташовують після числівника. Якщо змінити такий порядок слів, то матимемо приблизність. **НАПРИКЛАД:** *п'ять кілометрів – кілометрів п'ять; дві-три години – години дві-три.*

**199.** Змініть порядок слів у поданих реченнях так, щоб надати цим реченням більшої експресивності, піднесеності.

1. Кобзарі прославляли походи козаків.
2. Бажаємо вам чесних доріг.
3. Володимир Гордійчук у 2019 році вступив до військового училища.
4. Концертна програма триватиме чотири години.

**200. I.** Спишіть речення, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання. Підкресліть члени речення.

1. Між зелено(синіми) полями, звиваючись, висвічує водами на сонці лагідна тиха ріка (Олесь Гончар). 2. Я тобі зимові дні сріблясті запл(е,и)ту в сивіючу косу; тільки зорі, викупані в щасті, з моря я назад не прин(е,и)су (Д. Павличко). 3. Біда забрала в мене щастя радіти теплому дощу (Г. Чубач). 4. Подекуди по жовто(зеленій) скат(е,и)рті розкидані темно(зелені) кущі верболозу (І. Нечуй-Левицький).

**II.** Прямий чи зворотний порядок слів домінує в кожному реченні? Спробуйте надати більшій виразності та експресивності першому реченню, змінивши в ньому порядок слів.

## Зверніть увагу!

Неправильний порядок слів може призвести до неточного, двозначного тлумачення змісту речення. **ПОРІВНЯЙМО:**

## Правильно

*Великий інтерес у батьків викликала лекція про комп'ютерну залежність.*

## Неправильно

*Великий інтерес викликала лекція про комп'ютерну залежність у батьків.*

**201. І.** Знайдіть серед поданих речень ті, зміст яких можна тлумачити двозначно. У чому причина такої помилки? Свою відповідь звірте з міркуванням, поданим нижче.

1. Право на житлову площу особи виникає з часу поселення. 2. Із двох будинків виселено мешканців у зв'язку з їхнім аварійним станом. 3. У продажу є солодкі апельсини й лимони. 4. Дівчата зацікавилися два тижні тому надрукованим словником. 5. Нам подарували квитки на циркову виставу з дітьми. 6. Наказали повісити разом з інженером плакати з охорони праці. 7. Прошу стягнути з Петрівського О. А. матеріальну шкоду, завдану залиттям квартири на мою користь. 8. Батькам заборонено залишати вдома без нагляду маленьких дітей і не дозволяти їм гратися сірниками.

II. Запишіть речення правильно.

**Міркуймо.** У першому реченні слово *особи* стоїть у невідповідному місці, а тому речення можна тлумачити по-різному: «право на площу (чий?) особи» або ж «право на площу (чий?) особи». Тому найкраще було б сказати «Право особи на ...»



**202. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Поясніть, як ви розумієте думку оратора Цицерона: «Треба надати краси самому мовленню не лише відбором, а й розташуванням слів».

## Родина

**203. І.** Прочитайте текст. Про які «три найсильніші слова» в ньому йдеться? Поясніть, як ви розумієте висловлене у виділеному реченні. Чи згодні ви з автором?

## ТРИ ЗВИЧНІ СЛОВА

Час від часу в кожній сім'ї відбуваються непорозуміння. Хтось для своїх близьких стає джерелом неприємностей, і, якщо ви стали потерпілою стороною, гнів є цілком природною реакцією. Можливо, ви навіть кажете: «Я ніколи не пробачу тобі цього». Так робити не треба. Потрібно заспокоїтися, з думками зібратися й картину того, що трапилось, у пам'яті відновити.



Чи можемо ми змінити ту ситуацію? Звичайно, ні. Тому намагайтеся більше не казати: «Я ніколи тобі не пробачу». Це щасливим вас не зробить, користі жодної не принесе. Спробуйте просто зрозуміти іншу людину.

**Щоб відчувати себе щасливим у колі сім'ї, старайтеся концентрувати свою увагу на позитивних сторонах.** На дратівливих звичках членів родини не надто зациклюйтеся. Долайте своє роздратування. Негативні емоції у своїй свідомості замініть позитивними. Це складно, але дуже, дуже важливо. Дуже важливо, коли ви кажете: «Я люблю тебе». Три найсильніші слова, які може сказати одна людина іншій. Більшість просто забуває про них, особливого значення їм не надає. Та все ж сила цих слів незаперечна (*Із газети*).

- II. Знайдіть у тексті приклади речень з непрямым (зворотним) порядком слів, який ускладнює сприйняття прочитаного й не доцільний у текстах публіцистичного стилю.
- III. Перебудуйте декілька знайдених речень, замінивши в них непрямий порядок слів прямим.



**204. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Чи згодні ви з тим, що саме в сім'ї формується почуття відповідальності старшого й молодшого поколінь одне перед одним? Поясніть свою відповідь. У чому, на вашу думку, полягає відповідальність молодшого покоління перед старшим?

**205.** Прочитайте речення. Поясніть помилки, причиною яких є порушення порядку слів. Запишіть речення, уникаючи помилок.

1. Рішенням районної ради виділено землі під забудову хлівів для городян. 2. Це повідомлення було зроблено від імені в договорі названої особи. 3. Адміністрація школи книжки, які можна використовувати на уроках, закупила в достатній кількості. 4. Бібліотека придбала в травні випущений довідник для архітекторів. 5. Зобов'язання як належить не було продумано. 6. Жодний доповідач, на жаль, скільки-небудь конкретних рекомендацій не дав. 7. Комісія розглянула два тижні тому висунуті пропозиції. 8. Ремонт холодильників здійснюють у при заводі відкритій майстерні (За Б. Рогозою).

**206.** Виконайте тестові завдання.

1. Поширеним є речення

- А Презентація була надзвичайна.  
 Б Хлопчаки били байдики.  
 В Кілька водіїв почали сперечатися.  
 Г Зустрінемося у квітні.

2. Редагування НЕ потребує речення

- А Ми купили квитки на концерт з дітьми.  
 Б Для випікання короваїв у січні закупили 100 кілограм борошна.  
 В Вишивку можна використовувати для прикрашання побутових речей.  
 Г Колезі побажали не знати хвороб і довгих років життя.

3. Редагування потребує речення

- А Нарешті настали найзаповітніші для кожного випускника дні.  
 Б Атмосферу не тільки забруднюють автомобілі, а й електростанції.  
 В Ми залюбки подорожуємо як улітку, так і взимку.  
 Г Як кажуть у народі, життя прожити – не поле перейти.

4. Редагування потребує речення

- А Потрібно цікавитися не тільки комп'ютером, а й займатися спортом.  
 Б Найважливіші відкриття людства, як не дивно, є найменш очікуваними.  
 В Хто б міг собі уявити, що грибок стане джерелом пеніциліну.  
 Г Якість питної води залежить як від очищення, так і від транспортування.

5. З'ясуйте, яким членом речення є виділені слова (цифра позначає наступне слово).

І я виходжу в гомін (1) *трав* і припадаю до сліда, бо, значить, (2) *хтось* (3) *мене* чекав, а може, й (4) *зараз* вигляда (А. Малишко).

- А підмет                      Г означення  
Б присудок                  Д обставина  
В додаток

## § 21. ОДНОСКЛАДНІ Й НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

*Про види односкладних речень та особливості використання їх, а також про вживання неповних речень у мовленні*

**ПРИГАДАЙМО.** Чим односкладне речення відрізняється від двоскладного?

**207. А.** Прочитайте й порівняйте два діалоги.

*Дідусь:* Світланко, ти коли при-  
їдеш до мене?  
*Світлана:* У суботу.  
*Дідусь:* З нетерпінням чекатиму!

*Дідусь:* Світланко, ти коли при-  
їдеш до мене?  
*Світлана:* Я приїду в суботу.  
*Дідусь:* Я з нетерпінням чекатиму!

Б. З'ясуйте, у якому з діалогів окремі репліки є односкладними чи неповними реченнями.

В. Зробіть висновок про роль односкладних і неповних речень у мовленні, зокрема в діалозі.

**Односкладне** Речення, граматична основа якого має один головний член речення, називають **односкладним**. **НАПРИКЛАД:** 1. Нема краси в завзятості безсилій (Л. Костенко). 2. Чудесна кийвська осінь (Остап Вишня).

**Синоніми** Двоскладні й односкладні речення можуть бути синонімічними. **НАПРИКЛАД:** 1. Пахне скошеною травою. – Пахне скошена трава. 2. Чекаю на тебе. – Я чекаю на тебе.

### Види односкладних речень

Вид (значення головних членів речення)	Способи вираження головних членів	Приклади
<b>Означено-особові</b> (означають дію, яку виконує конкретна особа ( <i>я, ти, ми, ви</i> ))	дієслово у формі: – 1-ї та 2-ї особи однини й множини теперішнього чи майбутнього часу; – наказового способу	<u>Іду</u> до школи. <u>Піду</u> до школи. <u>Ідіть</u> до школи.
<b>Неозначено-особові</b> (означають дію, яку виконують невизначені особи)	дієслово у формі: – 3-ї особи множини теперішнього чи майбутнього часу; – множини минулого часу; – множини умовного способу	<u>Ідуть</u> до школи. <u>Прийшли</u> до школи. <u>Ішли</u> б до школи.

<p><b>Узагальнено-особові</b> (означають дію, що може стосуватися будь-якої особи в будь-який момент часу)</p>	<p>дієслово у формі 2-ї особи однини теперішнього чи майбутнього часу або наказового способу. Рідше – інші форми</p>	<p><i>Друга <u>пізнають</u> у біді.</i></p>
<p><b>Безособові</b> (називають дію або стан, які не мають виконавця чи носія або реалізуються незалежно від них)</p>	<p>– безособове дієслово; – особове дієслово в безособовому значенні; – прислівник з допоміжним дієсловом або без нього; – неозначена форма дієслова (можливо, в поєднанні з прислівником чи присудковими словами <i>треба, можна, слід, жаль</i>); – слова <i>нема, не було, не буде</i>; – дієслівні форми на <i>-но, -то</i></p>	<p><i>Уже <u>світає</u>.</i> <i><u>Пахне</u> хлібом.</i> <i>Мені <u>страшно</u>.</i> <i><u>Можна побачити</u> все.</i> <i>У мене <u>немає</u> часу.</i> <i>Траву <u>скошено</u>.</i></p>
<p><b>Називні</b> (стверджують наявність предметів чи явищ у реальній дійсності)</p>	<p>іменник або займенник у називному відмінку або іменне словосполучення</p>	<p><i>Чудесна <u>осінь</u>.</i></p>

### Зверніть увагу!

Речення, у яких присудки виражено дієсловом у формі 3-ї особи однини або у формі однини минулого часу й однини умовного способу, не є **означено-особовими** чи **неозначено-особовими**. **НАПРИКЛАД:** 1. *Дивиться цікавий фільм.* 2. *Дивився цікавий фільм.* Із цих речень не зрозуміло, хто саме виконує дію (*він, вона, я, ти*), а тому вони потребують підмета. Це двоскладні неповні речення з **пропущеним підметом**, який відновлюємо з контексту.

### Зверніть увагу!

В односкладному **називному** реченні не може бути **обставини** й **дodatка**, оскільки ці другорядні члени входять до групи присудка. Якщо ж у реченні є обставина або додаток і немає дієслова-присудка, то це – двоскладне неповне речення з **пропущеним присудком**. **ПОРІВНЯЙМО:**

<p><i><u>Дрімучий ліс.</u></i> (Односкладне називне речення)</p>	<p><i><u>Навколо дрімучий ліс.</u></i> (Двоскладне речення з пропущеним присудком)</p>
--	--

**208. І.** Доведіть, що подані речення односкладні. Визначте вид односкладного речення та спосіб вираження головного члена речення.

1. Люблю в'язку рілля, паруючу і сиву, і пісню орачів – далеку, переливну (*О. Максимейко*). 2. Голкою криниці не викопаєш (*Нар. творчість*).

3. Для лікування різних захворювань застосовують бджолиний мед (*З довідника*). 4. Заморосило осінь у сльозу (*Л. Костенко*). 5. Розлогі верби. Затишок і тіні (*В. Симоненко*).

II. Складіть і запишіть п'ять односкладних речень різних видів.

**209. I.** Випишіть лише односкладні речення. Підкресліть у них головні члени. Визначте вид кожного односкладного речення.

1. Не бий на сполох в невідлтий дзвін (*Л. Костенко*). 2. Ніжний шепіт і зітхання – моя Україна (*В. Сосюра*). 3. Майстрами не народжуються (*Нар. творчість*). 4. Не радій чужій біді (*Нар. творчість*). 5. Людей порівняв би з птицями (*Є. Летюк*). 6. Околиця міста. Горіховий гай (*В. Базилевський*). 7. А вже в Полтаві набирали сотні (*Л. Костенко*). 8. На небі – сонце (*М. Коцюбинський*). 9. Нам вічно треба небом жити... (*М. Вінграновський*). 10. Без праці немає справжньої людини (*В. Сухомлинський*).

II. Запишіть виділені слова фонетичною транскрипцією.

### ситуація

**210.** Уявіть, що вам потрібно провести майстер-клас для тих, хто хоче навчитися робити гарне селфі. Підготуйте висловлення (4–6 речень), використавши декілька односкладних речень. Ви можете скористатися поданими порадами.

- Робіть автопортрет при ранковому чи вечірньому освітленні.
- Тримайте камеру вище рівня очей.
- Не повертайтеся до джерела світла боком.
- Виберіть привабливе місце.
- Не полінуйтеся підготувати фон для зйомки.
- Не ставайте спиною до сонця.
- Щиро усміхайтеся.



**211.** Знайдіть і випишіть лише односкладні безособові речення. Підкресліть грама-тичні основи та визначте спосіб вираження в них головного члена.

1. Діалогу не відбулося (*Т. Севернюк*). 2. Не блукай по планетах і зорях (*Г. Сковорода*). 3. Нас тепер нікому не скорити... (*М. Рильський*). 4. У садку сутеніє... (*Леся Українка*). 5. Навколо було надзвичайно тихо (*С. Скляр-ренко*). 6. Яка земля! Яка велика доля! (*М. Нагнибіда*). 7. Сну вже не було до ранку (*Р. Іванченко*). 8. Вуглем полотна не білять (*Нар. творчість*). 9. Нам, брате, треба ще рости й рости (*В. Бровченко*).

### два – чотири – усі разом

**212.** З'ясуйте, яке з поданих односкладних речень узагальнено-особове. Відповідь обґрунтуйте.

1. Подаруй мені зустріч ясну... (*К. Дрок*).
2. Від совісті не втечеш (*Нар. творчість*).
3. Чого ж так серце жалем пройняло? (*Т. Севернюк*).
4. Робити з мухи слона (*Нар. творчість*).

## попрацюйте в парах

**213.** Один (одна) з вас має виписати означено-особові речення, а другий (друга) – неозначено-особові. Перевірте одне в одного правильність виконання. Які два речення залишилися невиписаними? Чому?

1. Шукай в телефоні мій слід, цілуй у вікно мої губи (*С. Вакарчук*).
2. У палітрі щастя любові колір не так вже й часто розпізнають (*Т. Севернюк*).
3. Танцюють, співають, веселяться на вулицях (*О. Довженко*).
4. Без гордості за свою працю немає справжньої людини (*В. Сухомлинський*).
5. І раптом, не добігши, спиняюсь (*М. Коцюбинський*).
6. Лиш з державним народом рахуються у світі... (*В. Василяшко*).
7. Не мудрий багато, а працею завзято (*Нар. творчість*).
8. Стою. Дивлюся на дні-провські схили (*Л. Костенко*).

**214. I.** Порівняйте записані парами речення. Визначте смислові відтінки синонімічних односкладних і двоскладних речень.

1. У хаті пахне фарбою та клеєм. – У хаті пахне фарба й клей. 2. Що сльозами поможеш? – Що ти сльозами поможеш? 3. Я не хочу. – Мені не хочеться. 4. Тарасе, вийди та не барися! – Тарасе, ти вийди й не барися!

**II.** Перебудуйте подане нижче речення на синонімічне односкладне.

Нащодавно на території городища Дикий Сад знайшли п'ятнадцять бронзових предметів (*Із газети*).

**215.** Спишіть. Підкресліть члени речення. Які частини цього речення є односкладними?

Грозою вмито перші ніжні трави, в квітневий сад розчинено вікно, і серце позбувається печалі: весні тайти смуток не дано! (*В. Кузьменко*).

## Неповне речення

**Неповним** називають речення, у якому пропущено один або кілька членів речення, потрібних для цілісної граматичної структури. Найчастіше пропущеним може бути присудок.  
**НАПРИКЛАД:** 1. *На душі – пізній сніг* (О. Гаран). 2. *Бджола жалить жалом, а людина – словами* (Нар. творчість).  
Неповні речення переважають у розмовно-побутовому й художньому стилях мовлення (зокрема, у діалогах).

## КОЛО ДУМОК

**216.** Поміркуйте, чому перше речення вважаємо односкладним повним, а друге й третє – двоскладними неповними.

1. Мені тоді полегшало.
2. Хмари над степами.
3. Вибрав дорогу нелегку.

**217. I.** Перебудуйте речення й запишіть, уникнувши невиправданого повторення тих самих слів і надавши висловленням стислості й енергійності.

1. За все в житті – ціна сповна. За кожную мить ціна сповна. За кожен подих ціна сповна! (За *А. Демиденком*). 2. Росте дитина в сні, а геній росте після смерті (За *О. Підсухою*). 3. Бережімо людство, але матір бережімо перш за все на світі (За *І. Гнатюк*). 4. Несу вину. Не винна. Та несу вину

(За Т. Севернюком). 5. Злий плаче від зависті, а добрий плаче від радості (Нар. творчість). 6. Пташка радіє весні, а дитя радіє матері (Нар. творчість).

II. Які з перебудованих речень чи їхніх частин стали неповними?

ЖИТТЯ

218. I. Прочитайте текст. Знайдіть неповні речення, використані в діалогах.

### ЧОРНОБРИВЦІ

Наша бабуся сидить на лавці біля тину, дивиться на захід сонця. Я питаю:

– Бабусю, скажіть, для чого людина живе на світі?

– Для краси.

– Як це?

– Ходімо в сад.

Пішли ми до саду. Там доцвітали чорнобривці. Бабуся збрала жменьку сухого насіння квітів, зав'язала у вузлик.

– Почекай до весни – зрозумієш, – сказала вона й поклала вузлик із насінням чорнобривців у сухий куточок.

Настала весна. Ми з бабусею посіяли на грядці насіння. Зійшло, піднялося, зацвіло. Які вони красиві, ці чорнобривці. Кращі, ніж восени.

– Ось і людина живе, щоб вічно жила її краса, – сказала бабуся. – Батьки живуть, щоб виховувати дітей. А діти потім народжують своїх дітей, щоб вічно жив людський рід.

– А для чого живе людський рід? – знову питаю я.

– Для щастя (За В. Сухомлинським).

II. Поміркуйте, чи доцільно було б у поданому тексті неповні речення замінити повними. Відповідь обґрунтуйте.



219. Виконайте тестові завдання.

1. Односкладним означено-особовим є речення

А Було дуже образливо, боляче, гірко.

Б Презентацію підготую завтра.

В З гармат по горобцях не стріляють.

Г Треба полити гарбузи, кавуни, огірки, помідори.

2. Односкладним узагальнено-особовим є речення

А Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє (О. Довженко).

Б Не навчиш вовка орати (Нар. творчість).

В За пустослів'ям дня не перейти (Г. Овсієнко).

Г Усіх зустрічали хлібом-сіллю (А. Таран).

3. Доберіть приклад до кожного виду односкладного речення.

Вид речення

Приклад

1 означено-особове

А З полови хліба не спечеш.

2 неозначено-особове

Б Велике дерево поволі росте.

3 узагальнено-особове

В Буду хлібом і цвітом ділитись.

4 безособове

Г У лісі пахло листям, грибами та ожиною.

Д Кругом гомоніли, вешталися.



4. Односкладним називним є речення

А Надішліть, будь ласка, перелік завдань до іспиту.

Б Природа – це наше життя.

В Погода стояла тепла й сонячна.

Г Зелене плесо нескошених трав.

5. Двоскладним неповним є речення

А Озався співом день грядущий.

Б Чудес в природі не буває.

В Кілька днів мрячило.

Г Любов у наших серцях.

## РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

### § 22. ВСЕ ПРО ЦІННІСНЕ СТАВЛЕННЯ ДО ЖИТТЯ

220. Прочитайте висловлення. Поясніть, як ви їх розумієте.

Дивіться на своє життя як на подорож, можливість здійснити яку випадає всього один раз.

*Стівен М. Шапіро*

Життя занадто коротке, щоби можна було дозволити собі розкіш прожити його так кепсько.

*Пауло Коельо*

Якщо ви бажаєте, щоб життя посміхалося вам, то подаруйте йому спочатку свій хороший настрій.

*Б. Спіноза*

Наука навчила нас продовжувати життя. Тепер ми повинні навчитися робити це довге життя гідним.

*Хелен Хейес*

221. І. Прочитайте текст. Визначте тему й основну думку прочитаного.

#### ЖИТТЯ НА ХВИЛІ ПОЗИТИВУ

Таємниця життя... Вона хвилювала людей з того часу, як вони усвідомили себе живими істотами. Чи має життя якусь мету й сенс і в чому вони? Хто керує людським життям? Чи можна зробити його кращим і щасливішим? Чи має людина право піти з життя або позбавити його іншу людину?

У кожного свої цінності: для одного важливі матеріальні – нерухомість, гроші, кар'єра, а для другого духовні – творчий пошук, розвиток духовно-моральних якостей, любов до ближнього, життя по совісті.



Цінності

У кожного в житті бувають моменти, коли руки опускаються або просто стоїш на роздоріжжі. Близькі не завжди можуть знайти потрібні слова підтримки, і залишається тільки сумувати. Але не впадай у відчай! Людина може спланувати своє життя, визначивши мету існування, вибрати шлях її реалізації. Усе залежить від характеру, вольових зусиль.

Зберігай гармонію та живи на хвилі позитиву! (Із журналу).

II. Знайдіть у тексті спонукальні речення. До чого закликає автор? Чи згодні ви з ним? Відповідь поясніть.

III. Складіть за текстом прочитаного одне запитання й поставте його однокласникам.



**222. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Як ви розумієте таке висловлення Альберта Ейнштейна: «Прагни не до того, щоб досягти успіху, а до того, щоб твоє життя мало сенс»?



**223.** Напишіть есе на одну з поданих тем.

1. Життя як найбільша цінність.
2. Здорове довкілля – сенс життя.
3. Життя прекрасне, коли створюєш його сам (Софі Марсо).
4. Наповнюйте життя Любов'ю.
5. Люди не живуть, а збираються жити (Сенека (молодший)).



## § 23. ПРОСТІ РЕЧЕННЯ, УСКЛАДНЕНІ ЗВЕРТАННЯМИ, ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ (СПОЛУЧЕННЯМИ СЛІВ) ТА ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ

Про функцію звертань, можливості вставних слів, а також про типові порушення норм уживання однорідних членів речення



**224. А.** З'ясуйте, чи відрізняються подані речення за змістом. Обґрунтуйте свою думку.

1. Соломія знала це напевно.

2. Соломія, напевно, це знала.

**Б.** Доповніть речення «Ми колись ще зустрінемося» почергово такими вставними словами (сполученнями слів): *безперечно, чого доброго, по-моєму, між іншим, майте на увазі*. Як це впливає на зміст речення?

**В.** Поміркуйте, яку роль відіграють вставні слова (сполучення) у мовленні.

**Звертання**

**Звертання** – це слово або група слів, що називають особу, а іноді – неживий предмет, до яких звертається мовець. **НА-ПРИКЛАД:** 1. *Приїжджайте, чорноброві, ждуть вас зорі у діброві* (І. Нехода). 2. *Люблю тебе, моя ти пісне, тобі я дякую за все* (В. Сосюра).

Звертання виражаємо іменником у **кличному відмінку**, рідше – іншою частиною мови в значенні іменника.

**Складене звертання**

У звертаннях, що складаються з двох власних назв (імені та по батькові) або із загальної назви та імені, обидва слова мають форму кличного відмінка. **НАПРИКЛАД:** *Ірино Петрівно, друже Іване.*

У звертаннях, де є загальна назва та прізвище, у формі кличного відмінка виступає перше слово, а друге в називному. **НАПРИКЛАД:** *кореспонденте Левчук.*

У звертаннях, що складаються з двох загальних назв, форму кличного відмінка обов'язково має перше слово, друге слово може виступати у формі як називного, так і кличного відмінка. **НАПРИКЛАД:** *пане лейтенанте й пане лейтенант.*

**Вставні слова**

**Вставними** є слова (сполучення слів, речення), які граматично не пов'язані з членами речення й виражають ставлення мовця до висловленого, його оцінку, характеризують спосіб оформлення думки тощо. **НАПРИКЛАД:** *Ти на мене пилинці не дозволила б, мабуть, упасти* (Є. Летюк).

**Групи вставних слів (сполучень слів)**

Виражають упевненість, невпевненість, сумнів	<i>безперечно, без сумніву, певна річ, правда, може, здається, видно, мабуть, очевидно, либонь, щоправда</i>
Виражають задоволення, радість, жаль, подив	<i>на щастя, на диво, слава богу, на жаль, як на зло, на сором, чого доброго, як навмисне, як на біду, дивна річ</i>
Указують на джерело повідомлення	<i>по-моєму, по-твоєму, кажуть, як кажуть, мовляв, на мою думку, бачу, по-вашому, як відомо, на думку..., за словами...</i>
Указують на послідовність викладу	<i>по-перше, по-друге, нарешті, до речі, між іншим, крім того, навпаки, отже, наприклад, інакше кажучи</i>
Привертають увагу співрозмовника	<i>чуєте, бачиш, уяви, зверніть увагу, майте на увазі, між нами кажучи, зрозумійте, даруйте</i>

**225. I.** Спишіть спочатку речення, ускладнені звертаннями, а потім – вставними словами (сполученнями). Які два речення залишилися невивисаними? Чому?

1. Весно красна! Любі мрії! Сни мої щасливі! Я люблю вас! (*Леся Українка*). 2. Мабуть, передчуття розлуки властиве людині (*І. Цюпа*). 3. Співай же, Десно, в весняних просторах... (*М. Рильський*). 4. Я, зима, не сива, я, зима, красива (*В. Василяшко*). 5. Привіт тобі, зелена Буковино (*В. Самійленко*). 6. Минув рік, а може, й більше (*Олесь Гончар*). 7. Волинь моя! Мріє, веснянко щаслива! Привіт тобі, рідна, привіт (*Р. Братунь*). 8. Степан мав готову відповідь — через тиждень він вибереться. Дістане стипендію, це напевно, і вибереться (*В. Підмогильний*). 9. В цьому, напевно, правда пташина (*Л. Костенко*).

**II.** У реченнях зі звертаннями підкресліть члени речення. У яких із речень є поширені звертання?

**III.** Поміркуйте, якого значення надають вивисаним реченням вставні слова (сполучення).

**226. I.** Прочитайте етикетні форми звертань, які використовують під час судових засідань. Які з них є традиційними в західних країнах, а які репрезентують власне українську народно-побутову мораль?

1. Шановний суд! 2. Шановний головуючий!  
3. Пане (пані) суддя! 4. Ваша честь! 5. Високий суд!  
6. Шановні добродіі! 7. Слуги Феміди!



**II.** Оберіть звертання, які, на вашу думку, є найбільш доречними в сучасній судовій практиці, і складіть з ними спонукальні речення.

**Особистість**

**227. I.** Прочитайте текст, обираючи з дужок найбільш вдале (на вашу думку) вставне слово, сполучення. Які із вставних слів, сполучень допомагають поєднати речення в тексті?

### ТВОЯ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

(Як вважають психологи, на думку психологів, як думають психологі), найбільючіша проблема багатьох підлітків – це прагнення бути самостійними й незалежними.

Хто така незалежна людина? (Можливо, мабуть, либонь), це людина, яка не залежить ні від кого, не підкоряється нікому й нічому? А можливо, це самостійна й рішуча в поведінці людина?

Що вибираєш ти? (Напевне, безперечно), перше – не підкорятися нікому. А близькі тобі дорослі люди, (очевидно, напевне, певна річ), чекатимуть від тебе іншого – самостійності й рішучості в поведінці.

А чи можливо для підлітка й справді не залежати ні від кого й ні від чого? Погодьтеся: багато в чому ти все-таки залежиш... Одяг, харчування, розваги, користування Інтернетом і ще багато чого іншого. А проблеми з твоєю освітою і здоров'ям, роздуми про твоє майбутнє? Це теж лягає на плечі батьків. (Звичайно, без сумніву, безперечно), ти – особистість. За тебе ніхто не має права вирішувати, який одяг тобі носити, яку музику слухати, яку професію тобі обрати.

(Отже, таким чином), у всьому цьому і тобі, і батькам доведеться бути залежними одне від одного. Тобі – рахуватися з їхньою думкою, а їм – із твоєю (Із журналу).

**II.** Поміркуйте, яку проблему порушує автор. Чи погоджуєтеся ви з висловленим у двох останніх реченнях? Відповідь поясніть.



**228. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Що, на вашу думку, означає бути незалежним? Від кого (чого) насамперед хочуть бути незалежними підлітки? Чи вважаєте ви себе незалежною людиною?

**229.** Прочитайте речення. Поясніть суть допущених помилок. Запишіть речення правильно.

1. Дмитро, зустрінемося завтра в 10 годин біля метро. 2. Олена Петрівна, який чудовий краєвид відчиняється з Тарасової гори! 3. Ваш виступ на конференції, пан президент, був самим цікавим. 4. Юля, ти прийматимеш

участь у шкільній спартакиаді? 5. Шановний професор Івашкевич, маю честь запросити Вас на святкове міроприємство. 6. Дідусь Сергій і бабуся Марина! Дякую Вам за турботу. 7. Тітка Катерина, повертайтеся швидше на Україну.

## ситуація



**230.** Уявіть, що ви берете участь у міжнародному симпозиумі щодо забруднення навколишнього середовища та перспектив розвитку екологічно чистого транспорту. Сформулюйте й запишіть за поданими початками речень декілька своїх пропозицій, міркувань із цього питання.

- Шановні учасники й учасниці симпозиуму, на мою думку, ...
- Високоповажне товариство, я, зверніть увагу, упевнений (упевнена) ...
- Дякую, пане професоре, за відповідь, але, між іншим, хочу уточнити ...
- Пані й панове! Через декілька років, за інформацією екологів, ...
- Вельмишановне зібрання! Отже, ...



## попрацюйте в парах

**231. I.** Один (одна) з вас має доповнити подані речення вставними словами (сполученнями, реченнями), які виражають упевненість, сумнів, а другий (друга) – які вказують на джерело повідомлення. Запишіть перебудовані речення. Перевірте одне в одного правильність виконання.

1. Майбутнє залежатиме від рівня духовності людини, від рівня її моральності. 2. За війну страшніші деякі речі: боягузтво, зрадництво, егоїзм, **мародерство**. 3. Усім відомі риси українського **менталітету**: людяність, співчутливість, товарицькість, гуманність, совість.

II. З'ясуйте за тлумачним словником лексичні значення виділених слів.

## Однорідні члени

**Однорідними** є такі члени речення, які залежать від того самого слова в реченні, відповідають на одне й те саме питання, виконують однакову синтаксичну роль. **НАПРИКЛАД:** *Ми маємо право на сум і любов, на щастя, на сонце і трави* (В. Симоненко).

## Особливості побудови речень з однорідними членами

Норми	Правильно	НЕправильно
Частини парних сполучників <i>як ... так і, не лише ... а й, не тільки ... але й</i> тощо мають стояти безпосередньо перед однорідними членами речення	<i>Умільці створюють із лози не лише кошики, а й меблі. Дізналися як про моря, так і про океани.</i>	<i>Умільці не лише створюють із лози кошики, а й меблі. Як дізналися про моря, так і про океани.</i>

Не можна вживати один додаток, який стосується кількох однорідних членів речення, якщо вони вимагають різного відмінка залежного слова	<i>Ми цінуємо наших <u>перемо</u>жців і пишаємося <u>ни</u>ми.</i>	<i>Ми цінуємо й пишаємося нашими <u>перемо</u>жцями.</i>
Різні прийменники при однорідних членах речення не випускаємо	<i>Дерева висадили на площах і в парках.</i>	<i>Дерева висадили на площах і парках.</i>
Однорідні члени узгоджуємо у відмінку з узагальнювальним словом	<i>Посадили такі дерева: яблуню, грушу, вишню.</i>	<i>Посадили такі дерева: яблуня, груша, вишня.</i>

## КОЛО ДУМОК

**232.** Поміркуйте, чому перше речення з однорідними членами вважаємо синтаксично правильним, а друге – ні.

1. Прилад негативно впливає не тільки на психіку людини, а й на її зір.
2. Прилад не тільки негативно впливає на психіку людини, а й на її зір.

**233. I.** Прочитайте речення. Поясніть суть допущених у них помилок, пов'язаних з неправильним уживанням однорідних членів речення.

1. Рада акціонерного товариства регулює й здійснює контроль за діяльністю правління. 2. Трудова угода повинна містити такі реквізити: дата й місце складання, назва підприємства. 3. Сьогодні дуже важливо цікавитися не тільки комп'ютером, а й займатися спортом. 4. Людину можна не тільки образити словом, але й дією. 5. Законодавством передбачено покарання за порушення правил громадського порядку на вулицях, парках, гуртожитках, житлових будинках. 6. Під час експедиції ми не тільки пливли на байдарках, а й плотах. 7. Він не тільки нашкодив собі, а й усьому колективу.

II. Запишіть речення, уникаючи помилок.

**234.** Прочитайте речення. Які помилки ви помітили? Запишіть речення правильно.

1. У гідропарку діти відпочивали не лише біля річки, а й каталися на каруселях. 2. Автотранспортне підприємство займається перевезенням пасажирів і школярів. 3. На будівництві та проектному центрі працюють досвідчені інженери. 4. Людину не тільки можна образити словом, а й дією. 5. Усі вболівали й вірили в перемогу наших спортсменів. 6. З дитинства він любив і демонстрував неабиякі здібності в спорті. 7. Сім'я з трьох осіб і бабусі шукає тимчасове житло. 8. Підприємство запрошує на роботу бухгалтерів, водіїв, мешканців міста.



**235.** Виконайте завдання одного з варіантів.

**A** Складіть і запишіть невеликий текст (4–5 речень) про вашу улюблену пору року. Висловте своє захоплення красою природи в улюблену пору року. Використайте звертання, вставні слова, однорідні члени речення. Дотримуйтеся синтаксичних норм.

**Б** Складіть і запишіть невеликий текст (4–5 речень) про корисні й безглузді вчинки. Висловіть свої міркування про те, які вчинки є небезпечними. Використайте звертання, вставні слова, однорідні члени речення. Дотримуйтеся синтаксичних норм.

**236.** Виконайте тестові завдання.

**1.** Виділене слово є вставним у реченні (речення подано без розділових знаків)

**А** Сині дзвіночки **навіть** сіяли холод на трави (*М. Коцюбинський*).

**Б** Це саяво **здається** нев'янучим (*Є. Гуцало*).

**В** Тварини **нібито** передчувають зміни погоди (*В. Сабунаєв*).

**Г** У калині **кажуть** материнська любов і мудрість (*В. Скуратівський*).

**2.** Не можна замінити поданим у дужках синонімом виділене вставне слово в реченні

**А** Зранку, **як навмисне** (*як на зло*), пройшов сильний дощ.

**Б** Ми, **до речі** (*між іншим*), не хотіли брати участь у цих змаганнях.

**В** За високими дубами, **кажуть** (*між нами кажучи*), сильно гриміло.

**Г** Мандрівники, **здається** (*мабуть*), відійшли далеко від домівки.

**3.** Для привернення уваги співрозмовника використовують вставні слова

**А** зрозумійте, даруйте      **В** безперечно, без сумніву

**Б** на жаль, як на зло      **Г** інакше кажучи, таким чином

**4.** Неправильну форму звертання обрано в реченні

**А** Ірино Петрівно, зачиніть, будь ласка, двері.

**Б** Вельмишановне зібрання, погляньте на екран.

**В** Пан Президенте, прошу дати відповідь.

**Г** Колега Дмитре, принесіть звіт за березень.

**5.** Правильно побудовано речення

**А** Ще на початку квітня я разом із сестрою посіяв на дачі квіти, овочі, кріп, помідори та огірки.

**Б** Усі українці щиро вболівали та чекали повернення з перемогою наших спортсменів.

**В** Обладнання не поступається імпортному ні за якістю, ні за технічними характеристиками.

**Г** Невдовзі більшість словників не тільки виходитиме в друкованому вигляді, а й в електронному.

## § 24. ПРОСТІ РЕЧЕННЯ, УСКЛАДНЕНІ ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ

*Про синтаксичні помилки, спричинені неправильним уживанням відокремлених означень, обставин, додатків*

**ПРИГАДАЙМО.** Чим дієприкметникові звороти відрізняються від дієприслівникових?



**237. А.** Прочитайте й порівняйте за будовою речення.

1. Вирушивши в дорогу, став накрапати дрібний дощ.

2. Коли ми вирушили в дорогу, став накрапати дрібний дощ.

**Б.** Поміркуйте, хто «вирушив у дорогу» в першому реченні, а хто – у другому. Яке з речень побудовано неправильно?

**В.** Зробіть висновок, що стає причиною подібних помилок.

*Відокремлення*

**Відокремлення** – це виділення одного із членів речення (одиночного або з пояснювальними словами) за допомогою інтонації з метою надання йому певної синтаксичної самостійності.

Утворюючи речення з **відокремленими другорядними членами**, потрібно врахувати певні особливості.

### Зверніть увагу!

Дієприслівник позначає додаткову дію предмета чи особи. Порушенням норми є речення, у яких дія, виражена **дієприслівником**, і дія, виражена дієсловом-присудком, стосуються різних виконавців. **НАПРИКЛАД:**

Правильно	НЕправильно
<i>Коли я приїхав у село, раптово пішов сніг. Коли я вийшов з машини, несподівано пішов дощ.</i>	<i>Приїхавши в село, раптово пішов сніг. Вийшовши з машини, несподівано пішов дощ.</i>

**238. I.** Перебудуйте речення на синонімічні з відокремленими членами речення. Перебудовані речення запишіть.

1. Коли ти граєш у шахи, намагайся не відволікатися. 2. Якщо ти запізнився на автобус, то ти не встигнеш на літак. 3. Ялинку прикрасили іграшками, які зробили своїми руками. 4. Будинок буде здано в терміни, які обумовлено договором. 5. Після закінчення зміни кухар прибирає робоче місце.

**II.** Підкресліть відокремлені другорядні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

**239.** Заповніть усно вільні місця в реченнях поданими словами, відновлюючи відокремлені додатки. Ви можете використати кожне слово лише один раз.

на відміну від, замість, за винятком

1. Склали екзамени з усіх предметів, \_\_\_\_\_ української мови.
2. У Борисполі, \_\_\_\_\_ Славутича, є міжнародний аеропорт.
3. На клумбі, \_\_\_\_\_ квітів, вирости бур'яни.

**240. I.** Прочитайте речення. Які помилки ви помітили? Запропонуйте різні варіанти редагування речень.

1. Повернувшись додому, у нас виникли нові проблеми. 2. Це повідомлення було зроблено від імені в договорі названої особи. 3. Працюючи на заводі, проблем ніяких не було. 4. Читаючи книжку, Сергію пригадалася давня розповідь дідуся. 5. Зберігшийся примірник підручника треба обов'язково передати в бібліотеку. 6. Біля води ростуть, нахилившись до неї, верби. 7. Додивившись цікавий фільм, настав вечір. 8. Озираючись назад, у пам'яті зринають незабутні зустрічі. 9. Студент, відповідаючий на запитання, процитував вірш Івана Франка. 10. Закінчивши гру, музи-



кантам аплодували глядачі. 11. Не можна байдуже ставитися до людей, потребуючих допомоги.

II. Запишіть речення правильно.

**два – чотири – усі разом**

**241.** Доберіть із запропонованих фрагментів один граматично правильний, щоб закінчити речення «*Читаючи твори Івана Нечуя-Левицького, ...*». Відповідь поясніть.

1. ...збагачується ваше мовлення.
2. ...ви збагачуєте своє мовлення.
3. ...звертається увага на багатство мови.
4. ...вас зацікавлять багато епізодів.
5. ...перед нами постає світ дитинства.

**242. I.** Доповніть речення відокремленими членами й запишіть.

1. Будівельна компанія запрошує на роботу дизайнерів. 2. Головне в колективній роботі – узгодження дій. 3. Полювання для мисливців завжди неповторна подія. 4. Наша історія – це історія віковичної боротьби українського народу за своє місце під сонцем. 5. День був сонячним, і небо здавалося ще світлішим. 6. Виставку відкрито в краєзнавчому музеї. 7. Твори переможців конкурсу будуть розміщені на сайті.

II. Випишіть три слова з префіксами й розберіть за будовою.

**ситуація**



**243.** Уявіть, що ви тележурналіст (тележурналістка) і в прямому ефірі коментуєте футбольний поєдинок між командами «Динамо» (Київ) і «Манчестер Юнайтед». Складіть усно декілька речень із запропонованими обставинами.

- зазнавши першої поразки
- заручившись підтримкою трибун
- вийшовши віч-на-віч з голкіпером
- перехопивши ініціативу
- отримавши жовту картку
- випередивши суперника
- провівши декілька гострих атак
- маючи гарні шанси на перемогу



**244. I.** Виберіть речення, у яких підрядні частини можна замінити відокремленими обставинами чи означеннями. Перебудуйте ці речення й запишіть.

1. Коли водій сідає за кермо, він має пристебнути ремінь безпеки. 2. Водій, що виконує поворот ліворуч, повинен дати дорогу зустрічним автомобілям. 3. Дорожні знаки, які встановлено обабіч дороги, повинні бути видимими на відстані не менше як 100 м. 4. Пішоходам заборонено виходити на проїжджу частину, якщо вони не впевнились у відсутності небезпеки. 5. Коли водій під'їжджає до залізничного переїзду, він повинен бути особливо уважним. 6. Пішоходи, які рухаються узбіччям, повинні йти назустріч руху транспорту. 7. Щойно водій відчув утому, він має зупинитися й перепочити (*Із Правил дорожнього руху*).

II. Підкресліть відокремлені члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі. Визначте частини мови слів першого й третього речень.

**245.** Знайдіть речення, у яких порушено синтаксичні норми. Поясніть причини помилок. Відредагуйте й запишіть.

1. Підійшовши до озера, раптово налетів вітер. 2. Прагнучи етнографічної точності, письменниця заглиблюється в історію козацтва. 3. Радують око різнобарвні квіти, ростучі на клумбі. 4. Граючи в спортлото, мені часто таланить. 5. Згадуючи улюблені пісні, ноги самі пускаються в танок. 6. Вийшовши на сцену, дівчину зустріли бурхливими оплесками. 7. Ще будучи зовсім маленькою, мама читала мені вірші й співала колискові. 8. Працюючи над твором, автор переглянув багато архівних матеріалів. 9. Читаючи історичну повість, виразно вимальовується постать гетьмана Мазепи. 10. Вивчаючи географію, у нас не було жодних проблем. 11. Почувши знайомий голос у слухавці, смуток відразу зник.



**246.** Напишіть невеликий текст-розповідь (6–8 речень), розкривши в ньому зміст одного з поданих крилатих висловів. Використайте в структурі тексту речення з відокремленими членами.

З краси не пити роси; де сила панує, там правда мовчить; дурість і пиха – сестри з однієї хати; задля друга правди не зрікайся; честь не товар, у крамниці її не купиш; тяжко щастя знайти, а легко його загубити; хто літом працює до поту, зимою поїсть в охоту.

**247.** Виконайте тестові завдання.

1. Граматичну помилку допущено в реченні

- А Коли ми проходили повз вежу, годинник пробив шосту.
- Б Проходячи повз вежу, ми почули бій годинника.
- В Годинник пробив шосту, а ми тільки проходили повз вежу.
- Г Проходячи повз вежу, годинник пробив шосту годину.

2. Граматично правильне продовження речення «Купуючи телевізор, ...» наведено в рядку

- А ...нам запропонували різні моделі.
- Б ...важливе значення має ціна.
- В ...у мене з'явилася цікава ідея.
- Г ...обов'язково уточніть гарантійний термін.

3. Правильно побудовано речення

- А Виходячи з вагона, у моєї сумки відірвалася ручка.
- Б Розв'язуючи задачу, спочатку вона здалася мені складною.
- В Вийшовши з машини, несподівано пішов дощ.
- Г Довідавшись про щось першим, поділюся з друзями.

4. Відокремленим означенням можна замінити підрядну частину в реченні

- А Олесь, який плив поруч, допоміг мені вийти на берег.
- Б Подвір'я затінює крислата яблуня, що росте під хатою.
- В Огірок, що пожовк на сонці, годиться лише на корм худобі.
- Г Бабуся дала скуштувати меду, який пахнув липою.

5. Доберіть приклад речення до кожної синтаксичної конструкції.

*Синтаксична конструкція*

- 1 відокремлена обставина
- 2 відокремлений додаток
- 3 відокремлене означення

*Речення*

- А Там, замість житечка, у теплеє літчко враз терен зацвів.
- Б Щасливий і веселий, я дивився на високе бездонне небо.
- В Надішліть, будь ласка, перелік завдань до іспиту.
- Г Попрощавшись, ми довго проводжали одне одного поглядами.

## РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

### § 25. ПИСЬМОВИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ІЗ ТВОРЧИМ ЗАВДАННЯМ

- 248. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Що означає відповідати за свої вчинки? Чи погоджуєтесь ви, що кожне покоління має піклуватися про екологічну безпеку, здорове довкілля не стільки заради себе, скільки заради майбутніх поколінь?

**Безпека**

**249. І.** Прочитайте або прослухайте з голосу вчителя текст. Визначте тему й основну думку тексту. Чому стан з водними ресурсами викликає тривогу?

#### ГІДРОСФЕРА – УЧОРА, СЬОГОДНІ, ЗАВТРА



Стан водних ресурсів у світі викликає занепокоєння. Згідно з останніми дослідженнями загальна кількість води на планеті практично не зменшилася, але різко погіршилася її якість. Крім того, усе швидше зменшуються ресурси прісної води.

У найдавніший період, який тривав майже 2 мільйони років, людина, використовуючи природні води для пиття й побутових потреб, ще не впливала на цілком закономірний хід природних явищ. Цей найдавніший період змі-

нився допромисловим. Розвивається землеробство, ремесла, виникають міста. Людина використовує значно ширше коло природних ресурсів, активніше й у більших масштабах залучає води підземної гідросфери для пиття, зрошення. Найважливішою особливістю обох періодів було те, що запаси водних ресурсів і їхнє природне відтворення залишалися більшими, ніж їхнє споживання.

Наступний період, який можна назвати промисловим, триває й зараз. Для нього є характерним удосконалення виробництва, будівництво фабрик, заводів тощо. Науково-технічний прогрес дав людині засоби перетворення природи, і людство почало активно впливати на хід природних процесів. Зросли темпи забруднення водних ресурсів.

Найважливішими заходами щодо балансу водопостачання нашої планети є економія води, **запобігання забрудненню**, удосконалення технології очищення, повторне використання вод, а також пошуки нових джерел водопостачання, перерозподіл водних ресурсів із районів з надмірною вологістю в посушливі райони. Важливе завдання майбутнього – збереження прісної води для забезпечення основи життя.

**Незважаючи на труднощі** у вирішенні водної проблеми, учені з оптимізмом дивляться в майбутнє, вони прагнуть **поєднати зусилля** спеціалістів багатьох країн світу, щоб зберегти для прийдешніх поколінь найдорогоціннішу корисну копалину – воду (*Із журналу*).



## II. Виконайте завдання до тексту.

1. Складіть і запишіть план тексту. Випишіть слова й сполучення слів, які необхідні для розкриття окремих пунктів плану й основної думки.
2. Зверніть увагу на граматичну правильність виділених словосполучень.
3. Прочитайте текст удруге. Стисло письмово перекажіть прочитане, доповнивши переказ роздумами про відповідальне ставлення до довкілля. Ви можете скористатися поданою нижче довідкою.

### ДОВІДКА

Лексичний матеріал для оформлення висловлень: *на мою думку...; по-моєму...; я вважаю...; я передбачаю, що...; я переконаний (-а)...; я можу з упевненістю сказати...; деякі сумніви в мене виникають, коли...; я поділяю погляди...; вважаю за доцільне...; таке твердження є хибним, бо...; я поділяю (не поділяю) погляди автора (героїв)...*

## § 26. ПРАВИЛА ПОБУДОВИ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ. ЛОГІЧНІ ПОМИЛКИ В СКЛАДНИХ РЕЧЕННЯХ

*Про те, як правильно поєднати частини складного речення, а також про помилки, спричинені порушенням законів логіки*

**ПРИГАДАЙМО.** Які є види складних речень?



**250. А.** Прочитайте фрагмент листа. Чи чітко зрозуміло, про що йдеться?

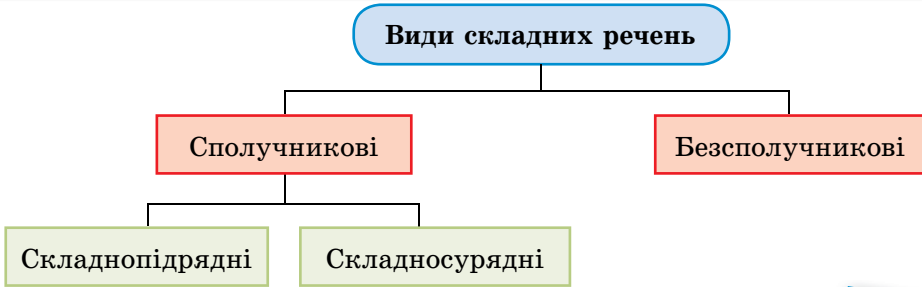
За неправильні дії працівників банку просимо вибачення, які надалі повторюватися не будуть.

**Б.** Яке з поданих речень побудовано неправильно?

1. Найважливіше, на чому наполягав доповідач, це на необхідності захисту прав споживачів.

2. Найважливіше, на чому наполягав доповідач, — це необхідність захисту прав споживачів.

**В.** Поміркуйте, на що потрібно звертати увагу, будуючи складні речення.



Талант

**251. І.** Прочитайте текст. Поясніть, як ви розумієте сказане в останньому реченні.

### КРАСА У ФАРБАХ

Нас завжди оточують речі. Ми звикаємо до них, іноді навіть перестаємо помічати. А в художника бачення особливе: у звичайному він бачить незвичайне, прекрасне й відтворює це на картині.

У Стародавній Греції жив художник на ймення Апеллес. Якось намалював виноград. Сам пішов, а картину залишив на терасі. Повернувшись, побачив незвичайну картину: пташки намагалися клювати ягоди.

З такою самою вірогідністю намалювала яблука талановита українська художниця Катерина Білокур. Погляньте-но на картину «Богданівські яблука». Жовті з рожевими смужечками на боках яблука. Здається, їх щойно зірвали й вони дихають ранковою прохолодою.

Ми дивимося на яблука, а вони аж сміються й розповідають про прекрасний сад, де зацвітали навесні...

Отож, якщо будеш уважно придивлятися до всього, що навколо тебе, можливо, і тобі відкриється краса, якої раніше не помічав (*Із журналу*).

**ІІ.** Знайдіть складні речення, поясніть їхню роль у тексті. Визначте вид кожного складного речення та побудуйте його схему.



*К. Білокур. Богданівські яблука*

### два – чотири – усі разом

**252.** Доберіть із запропонованих фрагментів одне закінчення речення «*Падав легкий папаний сніг...*» так, щоб утворилося складносурядне речення.

- ...а потім небеса потемніли.
- ...якого так довго чекали діти.
- ...і запрошував дівчату надвір.
- ...засипаючи все довкола.

## Правила побудови складних речень

1. Не потрібно надмірно ускладнювати речення підрядними частинами. Складну конструкцію можна поділити на кілька речень або замінити підрядну частину зворотом. **ПОРІВНЯЙМО:**

Правильно	НЕправильно
<p><i>В указі роз'яснюється, що до зовнішньої реклами належить будь-яка реклама, розміщена на окремих щитах, екранах, які розташовуються просто неба, на фасадах будинків і споруд тощо.</i></p> <p><i>Указ роз'яснює: до зовнішньої реклами належить будь-яка реклама, яку розміщено на окремих щитах, екранах, розташованих просто неба, на фасадах будинків і споруд тощо.</i></p>	<p><i>В указі роз'яснюється, що до зовнішньої реклами належить будь-яка реклама, що розміщується на окремих щитах, екранах, що розташовуються просто неба, на фасадах будинків і споруд тощо.</i></p>

2. Не можна використовувати як однорідні конструкції підрядну частину й член речення. **ПОРІВНЯЙМО:**

Правильно	НЕправильно
<p><i>Ви повинні з'ясувати, чи є вільні місця в потязі та чи поінформовані працівники про дату від'їзду.</i></p> <p><i>Ви повинні з'ясувати наявність вільних місць у потязі та поінформованість працівників про дату від'їзду.</i></p>	<p><i>Ви повинні з'ясувати наявність вільних місць у потязі та чи поінформовані працівники про дату від'їзду.</i></p>

3. Потрібно правильно визначати місце підрядної частини, перевіряти, чи не виникає двозначності. **ПОРІВНЯЙМО:**

Правильно	НЕправильно
<p><i>Міжнародна виставка, яка підсумує досягнення людства в галузі наукових досліджень, відбудеться в Ганновері під гаслом «Людина. Природа. Техніка».</i></p>	<p><i>Міжнародна виставка відбудеться в Ганновері під гаслом «Людина. Природа. Техніка», яка підсумує досягнення людства в галузі наукових досліджень.</i></p>

4. Не можна використовувати підрядну частину як присудок двоскладного речення. **ПОРІВНЯЙМО:**

Правильно	НЕправильно
<p><i>Самовільне підключення до електромережі – це споживання електричної енергії без укладення договору.</i></p>	<p><i>Самовільне підключення до електромережі – це коли електрична енергія споживається без укладення договору.</i></p>

5. Не потрібно безпідставно повторювати слова в другій частині складного речення. **ПОРІВНЯЙМО:**

Правильно	НЕправильно
<i>На нараді розглянуто три питання, а рішення прийнято лише з одного.</i>	<i>На нараді розглянуто три питання, а рішення прийнято лише з одного питання.</i>

6. При розміщенні підрядної частини в середині головної в останній іноді спостерігається зміщення конструкції, тобто неузгодження окремих форм.

Правильно	НЕправильно
<i>Головне, на що потрібно звернути увагу, – це підвищення якості продукції.</i>	<i>Головне, на що потрібно звернути увагу, це на підвищення якості продукції.</i>

253. I. Прочитайте речення. Поясніть суть допущених у них помилок. Запишіть речення правильно.

1. Вийшов черговий номер журналу, який підписав до друку А. Волинець, який виконує обов'язки редактора. 2. Жодний доповідач, на жаль, скільки-небудь конкретних рекомендацій, які можна було б з користю застосувати в повсякденній практиці, не дав. 3. Найважливіше, на чому наголошував оратор, це на необхідності захисту довкілля. 4. Насамперед потрібно визначити справність автомобіля і чи проведено інструктаж з техніки безпеки для водіїв. 5. Публікація присвячена режисеру, якому світове визнання принесли фільми, які були зняті в Україні. 6. Дефекти на банкнотах – це коли зміщені графічні зображення, неправильно розміщений водяний знак. 7. Загальна Декларація прав людини визнана у світі, що проголосила основні права і свободи громадян. 8. Спортсмен довго не тренувався, і він не зміг узяти участь у змаганнях.

II. Випишіть три слова з префіксами. Розберіть ці слова за будовою, доберіть до них спільнокореневі.

### попрацюйте в парах



254. Розподіліть між собою групи речень. Знайдіть у реченнях своєї групи випадки порушення граматичного зв'язку між частинами. Відредагуйте й запишіть. Перевірте одне в одного правильність виконання.

**Група I.** 1. Головний бухгалтер відповідає за вчасну виплату заробітної плати і щоб звітність подавалась у встановлені терміни. 2. Головою обрано Віктора Семенчука, у котрого знаннях і досвіді ніхто не сумнівається.

**Група II.** 1. Головою правління може бути особа, обрана загальними зборами правління або яку призначив власник підприємства. 2. Дозволено перепланування приміщення, якщо це не шкодить іншим мешканцям і при відповідному погодженні.

**255.** До кожного з поданих фрагментів речень придумайте й запишіть по три варіанти продовження, щоб утворилися такі види складних речень: 1) складносурядне; 2) складно-підрядне; 3) безсполучникове складне.

1. Продукти в холодильнику треба зберігати за певними правилами... .
2. Двори прикрашено квітами... .

**256.** Перебудуйте прості речення на складнопідрядні, які виражали б зазначені смислові відношення. Які речення точніше передають думку – прості чи складнопідрядні?

1. Після рясних дощів усе одразу вкрилося молодою травою (*М. Кибальчич*).

*Відношення:* а) причини; б) наслідку; в) умови.

2. Під час грози і блискавиці Уляна довго дивилася на зелену альтанку й згадувала княжий теремок (*М. Хвильовий*).

*Відношення:* а) часу; б) допусту.

## ситуація



**257.** Прочитайте витяг з Правил дорожнього руху. Уявіть, що вам треба дати пораду другові (подрузі) щодо стоянки автомобіля. Завершіть подані речення, використовуючи наведену інформацію так, щоб її було сприйнято однозначно.

### Стоянку транспортних засобів заборонено:

- на тротуарах, за винятком легкових автомобілів та мотоциклів, які можуть бути поставлені на краю тротуарів, де для руху пішоходів залишається щонайменше 2 м;
- у місцях, де транспортний засіб, що стоїть, зробить неможливим рух інших транспортних засобів або створить перешкоду для руху пішоходів;
- на газонах.

- Автомобіль треба поставити так, щоб...
- Якщо поставити автомобіль..., то...
- Тут можемо поставити автомобіль, адже...
- Треба вибрати інше місце для стоянки, тому що...



**258. I.** Напишіть невеликий текст-роздум (10–12 речень) за однією з поданих тез, використавши різні види складних речень. Проаналізуйте написаний текст щодо дотримання синтаксичних норм.

1. Для того щоб створити щось красиве, треба нести красу в душі (*Юрій Мушкетик*).

2. Музика – це краса, що гріє й підносить серця (*М. Рильський*).

3. Спорт – це насамперед загартування організму, удосконалення фізичних можливостей.



**259.** Складіть і запишіть складні речення з одним сполучником кожного рядка (на вибір), використавши їх як засоби зв'язку частин складного речення. Визначте вид утворених речень.

1. Не тільки... а й; не лише... а й; не те щоб... але.
2. Незважаючи на те що; дарма що... а; хоч... але.
3. Для того щоб; замість того щоб; якщо... то.
4. Ледве, як тільки, щойно.

**260. I.** Знайдіть і поясніть логічні помилки в побудові складних речень.



1. Адміністрація направляє С. Ковальчук на медичну комісію, яка працюватиме вихователем. 2. За виявлені недоліки в оформленні платіжного доручення просимо вибачення, які надалі повторюватися не будуть. 3. Через те, що нас підтримували вболівальники, ми виграли важливий матч. 4. Минулого року розкрито багато злочинів, у яких активну участь брав дільничний, за що його відзначено подяками. 5. Розсадником бур'янів став парк відпочинку для дітей, які досягають уже півтора метра висоти. 6. Довідка видана О. Петренку, що в нього є корова і бере активну участь у заготівлі молока. 7. Староста гуртожитку підготував звернення до мера, під яким підписалися всі мешканці.

**II.** Запишіть відредаговані речення. Побудуйте структурні схеми двох з них (на вибір).

**261.** Виконайте тестові завдання.

1. Установіть відповідність між видом підрядної частини та фрагментом складного речення.

*Вид підрядної частини*

- 1 означальна
- 2 з'ясувальна
- 3 наслідку
- 4 допусту

*Фрагмент речення*

- А Ще не зійшли сніги, хоч ...
- Б Дорога вела до села, де ...
- В Я не хочу розповідати, що ...
- Г Як гарно в саду восени, коли ...
- Д У хаті було тихо, так що ...

2. Приєднайте усно до частини «*Ранок був теплим...*» запропоновані варіанти завершення речення. Визначте вид утворених речень.

*Варіант завершення речення*

- 1 ...сонячним і бадьорим.
- 2 ...хоча пройшов дощ.
- 3 ...але накрапав дощ.
- 4 ...пахло дощем.

*Вид речення*

- А просте односкладне
- Б просте двоскладне
- В складносурядне
- Г складнопірядне
- Д безсполучникове складне

3. Правильно побудовано складне речення

- А Найперше, на що ми дивимося, гуляючи садом, це на квіти.
- Б Картини митців, які були показані на виставці, вражали багатством кольорів.
- В Ми знали, що довго не буде дощу, що негативно вплине на врожайність.
- Г Коли предметом застави є нерухоме майно, договір має засвідчити нотаріус.

4. Складним із сурядним і підрядним зв'язком є речення

- А Простелилась пам'яті ожина по горбах, куди малим ходив, і озвалась мамина стежина кущиком блідої лободи (*М. Ільницький*).
- Б А земля лежить медова, а поля пожаті мріють, на городах достигають гарбузи зеленоребрі... (*М. Рильський*).
- В Уперше в житті, за весь вік, за це літо уперше в роду, де не знали страху, я вижити мушу, я мушу вціліти, я мушу об'їхати смерть на шляху (*Л. Костенко*).
- Г Кладе на обрій сонце свій малюнок, неначе у колиску малюка стелилась жінки лагідна рука й тривожна, ніби перший поцілунок (*П. Галич*).

5. Логічну помилку допущено в реченні

- А Якщо приїдете вчасно, зможемо сходити в парк, що на тому березі.
- Б Бери стільки, скільки можеш підняти, інакше надірвешся й утратиш усе, що маєш.
- В Мисливці взяли мене на полювання, які багато чого бачили на своєму віку.
- Г Люди, які споживають хоча б одне яблуко на день, лікарів не знають.

### ситуація

262. Уявіть, що ви хочете заспокоїти, утішити людину, яка вчинила неправильно, але визнає свою провину. Складіть і розіграйте за особами діалог (7–10 реплік), можливий у цій ситуації, використовуючи вставні слова та звертання. Скористайтеся кількома опорними сполученнями слів.

- знаю, що тобі важко
- не варто про це думати
- більше не повториться
- я впевнений (-а)
- з кожним може статися
- я згоден (-а) з тобою



### Запитання і завдання для самоперевірки

1. Що таке синтаксична норма? Чи актуальними є синтаксичні норми для усного мовлення?
2. Розкажіть про складні випадки синтаксичного узгодження. Наведіть приклади.
3. Наведіть приклади складних випадків синтаксичного керування.
4. Розкажіть про особливості узгодження підмета й складеного присудка. Наведіть приклади.
5. У чому особливість синтаксичних конструкцій з формою на *-но*, *-то*? Чи вдалою є синтаксична конструкція «*Вірш написано Андрієм Малишком*»?
6. Який порядок слів в українській мові є прямим, а який – непрямым? Наведіть приклади логічних помилок, пов'язаних з порушенням порядку слів.

7. Які є види односкладних речень? Наведіть приклади.  
 8. Що потрібно пам'ятати, будуючи речення з відокремленими членами речення, щоб не допустити синтаксичної помилки?  
 9. Назвіть основні правила побудови складних речень.  
 10. Наведіть приклади порушення синтаксичних норм у текстах реклам чи оголошень.

## Проект

Об'єднайтеся в групи. Підготуйте колективну **розповідь-презентацію** для іноземців про уявну (віртуальну) мандрівку Україною. Використайте звертання, вставні слова, односкладні речення.

- ✓ Поділіться враженнями від міста чи села, у якому ви побували.
- ✓ Розкажіть, чим вас приваблює те чи те місто, село, що цікавого можна там побачити, чи хотіли б ви там мешкати, навчатися.
- ✓ Які річки, озера, гори можуть привабити мандрівників?

Кожен учасник групи має підготувати фрагмент розповіді-презентації (наприклад, розповісти про одне місто, село або про одну архітектурну, історичну чи мистецьку пам'ятку певного міста, села тощо).

Розповідь можете супроводжувати мультимедійною презентацією. Час виступу – 3–4 хвилини.



Річка  
Південний Буг



Місто Дніпро



Чернівецький  
університет

## Готуємося до тематичного оцінювання

*Виконайте завдання. Перевірте правильність виконання за допомогою відповідей у додатку*

1. Правильно утворено всі словосполучення, ОКРІМ  
 А відгук про роботу                      В зроблено по наших розрахунках  
 Б потреба в підручниках              Г близько десятої години
2. Граматичну помилку допущено в рядку  
 А знатися на класичній музиці  
 Б опанувати складний інструмент  
 В вибачити йому невдале виконання  
 Г дякувати великого піаніста

3. Граматично невдалим є речення

- А Хліб нарізався гострим ножем.
- Б Хліб нарізають гострим ножем.
- В Хліб нарізано гострим ножем.
- Г Хліб нарізали гострим ножем.

4. Граматичну помилку допущено в словосполученні

- А завдати збитків
- Б навчатися малювання
- В відповідно до закону
- Г потребувати підтримку

5. Прийменник *по* правильно використано в усіх словосполученнях рядка

- А по дорученню директора, наказ по армії
- Б побігти по лікаря, видно по очах
- В орієнтуватися по компасу, автобус по замовленню
- Г фахівець по історії, родич по матері

6. Граматично правильне продовження речення «Відповідаючи на запитання вчителя...» наведено в рядку

- А у класі панувала тиша.
- Б з моїх рук випав олівець.
- В наводьте цікаві приклади з історії.
- Г мене уважно слухали однолітки.

7. З'ясуйте, яким членом речення є виділений фрагмент у реченнях.

*Член речення*

*Речення*

- 1 підмет
- 2 присудок
- 3 обставина
- 4 додаток

- А Жити на повну, без обмежень і страху – ось *мета* успішної особистості.
- Б За перським прислів'ям, *доброзичливість* – це коштовність.
- В Балка, вкрита садками, вилась *попід горою*.
- Г *Усіяна* колосками земля пахне літом.
- Д *Мені* було байдуже, де вони отримують інформацію.

8. Правильно узгоджено підмет з присудком в усіх реченнях, ОКРІМ

- А Більшість учнів прийшла на змагання.
- Б Частина педагогів поїхала на курси.
- В П'ять років минули з того часу.
- Г Чотири берези росли на галявині.

9. Синтаксичну норму НЕ порушено в реченні

- А Народні майстри не лише роблять із соломи брилі, а й взуття.
- Б За високими осоками почало світліти небо.
- В Хлопчик, біжучий дорогою, раптово зупинився.
- Г Нами вчора викопано всю картоплю на городі.

10. Замініть, де можливо, підрядну частину відокремленим членом речення.

1. Рекламні щити, які прикріпили на фасади будинків, нагадували про свято. 2. Адвокат, який раніше розглядав цю справу, відмовився від свого підзахисного. 3. Коли ми підійшли до воріт, із-за хати височив великий собака. 4. Якщо скористатися Інтернетом, можна швидко знайти потрібну інформацію.

## У(В) ЧИ ДО?

Прийменник **до** вживаємо, коли йдеться про рух у напрямі міста, села тощо (*вилетів до Львова, поїхав до Києва*).

Прийменник **у(в)** вживаємо:

- ✓ коли йдеться про дію чи перебування в чомусь (*у Києві на ринку*);
- ✓ якщо мета руху в певному напрямі супроводжується ще й додатковими поясненнями (*їздили на ярмарок у Львів*);
- ✓ якщо рух або дію скеровано до предметів, середовищ або мовиться про абстрактні поняття (*закрадається в серце страх, пішов у сад*).

Рух до приміщення позначається дієсловами з прийменником **у(в)** або **до** (*зайшов до хати і зайшов у хату*).

## Намотай на вус

НАРОД – ГРЕЦЬКИЙ, А ГОРІХ – ВОЛОСЬКИЙ

Слово **грецький** дуже поширене в українській мові: грецький народ, грецька мова, грецька культура. Що ж до ботанічного терміна, то російському **грецький орех** у нашій мові відповідає **волоський горіх**: *Кругом хати росли старі велетенські волоські горіхи* (І. Нечуй-Левицький). Український термін пов'язаний зі словом **волохи**, уживаним як загальна назва середньовічного населення Придунав'я й Трансильванії (*За Б. Рогозою*).



## Говорімо правильно

### ХТО ТАМ ХОДИТЬ ПО ПОЛЯХ

Скільки мовлено про отой прийменник **по**. Чомусь не допомагають поради з культури української мови. Депутати й далі *їздять по округам*, бізнесові люди бувають *по закордонам*, фермери *ходять по полям*... Таж український прийменник **по** в цьому значенні поєднується тільки з місцевим відмінком! **НАПРИКЛАД**: 1. *По полях ми з Вишнею бродили восени* (М. Рильський). 2. *Художнику, ти пілігрим віків. Йдеш по святих місяцях людського духу* (Л. Костенко). Тому правильно так: *по округах, по закордонах, по полях* (І. Вихованець).

## Розрізняймо

звертання	звернення	людський	людяний	людний
батька до сина риторичне займенникове	до учасників з'їзду до освітян до першоджерел	рід щастя тіло	закон гасло натура	шлях місце зібрання

Правильно	Неправильно	Правильно	Неправильно
з вашої вини у справах чемпіонат з тенісу	по вашій вині по справах чемпіонат по тенісу	сталося за життя зроблю за умови однією мовою	сталося при житті зроблю при умові на одній мові

### НЕЗВИЧАЙНЕ СПІЛКУВАННЯ

Досить своєрідний спосіб передачі інформації створили жителі Канарських островів – свист, який можна почути на віддалі 14 км. Народи Центральної й Південної Америки, Тропічної Африки, Південно-Східної Азії виробили особливу «мову барабанів». Майже в кожній сім'ї є свій барабан для «телефонних розмов» із сусідами й найближчими селами. Веди, жителі о. Цейлон, та пігмеї, мешканці лісів Центральної Африки, створили «мову шепоту». Це своєрідний монотонний шепіт, подібний до поривчастого дихання великої собачої зграї. Така мова дуже зручна: під час нічного полювання необхідно вести переговори тихо, щоб чутливе вухо слона чи антилопи не вловило ніякого шуму. Ці та багато інших засобів спілкування умовно можна назвати мовою, але всі вони виступають тільки як допоміжні до єдиного універсального засобу – мови словами (Г. Передрій, Г. Смолянінова).

### Цікаво знати

➤ В Україні є понад 50 назв населених пунктів з коренем *город* (Самгородок, Вишгород, Звенигородка). У період Київської Русі це слово означало *обгороджене поселення, укріплене товстими стінами і вежами*.

➤ Суфікс *-ів* у назвах міст Харків, Фастів, Бердичів та інших свідчить про те, що ці слова, ймовірно, утворено від чоловічих імен (прізвищ).

➤ До індивідуальних неологізмів свого часу належали такі слова: *детектив* (створив письменник Жюль Верн); *алло* (Ш. Бівор, від французького «*alors*» – «ну»); *йод* (хімік Гей-Люссак); *мрія* (Олена Пчілка або Михайло Старицький, утворено від дієслова *мріти* «виднітися, мерехтіти»); *чинник* (Іван Франко); *енциклопедія* (Ф. Рабле).

➤ Найбільш повний словник китайської мови містить понад 87 тисяч ієрогліфів, кожний з яких означає свій склад. Найскладнішим вважається архаїчний ієрогліф *се* – «говірливий», який складається з 64 рисок, а з тих, що використовуються в наш час, – ієрогліф *нан*, який складається з 36 рисок й означає «закладений ніс».

### На дозвіллі

#### НАГОЛОС

Наведені нижче постери допоможуть запам'ятати правильне наголошування слів. Спробуйте створити подібні роботи, скориставшись за потреби словником наголосів, поданим у додатках. Відтак ви зможете провести в класі виставку постерів чи поділитися ними в соціальних мережах.

**бАЙдуже  
посУха**



– Дощу нема! – радіє Муха.  
Дзижчить, кружляє цокотуха:  
Йй БАЙдуже, що скрізь – посУха.

**ведмедИця**



Мед, горіхи та кориця –  
Торт пектиме ведмедИця.

Аліна Заболотна

*У нашого народу немає скарбу більшого, як його мова.  
І коли є загроза хоч децицю цього скарбу втратити,  
нас проймає тривога. Як матір за рідну дитину,  
як дбайливого господаря за чистий лан.*

Юрій Мушкетик

# ПУНКТУАЦІЙНА НОРМА

**Пунктуація** (від лат. *punctum* – крапка) – це розділ мовознавства, який вивчає правила вживання розділових знаків. Систему правил уживання розділових знаків фіксують **пунктуаційні норми**.

## § 27. ПУНКТУАЦІЙНА ПОМИЛКА. ТИРЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ ТА В НЕПОВНОМУ РЕЧЕННІ

*Про умови, за яких тире між підметом і присудком ставимо обов'язково, а також про тире на місці пропущеного члена речення*

**ПРИГАДАЙМО.** Чим може бути виражено підмет? Яке речення називають неповним?

**263. А.** Прочитайте виразно поезію. Визначте її основний мотив.

Вдумайтеся, хто ми врешті-решт  
без пісень і золотого слова,  
без карпатських смерекових веж,  
без Десни, без Києва, без Львова!  
Все нам треба ревно берегти.  
Все! До краплі! Все, що нас єднає!  
А єднали завжди нас – мости,  
праця, братство, сяйво короваю,  
ця ріка, що з давнини-давен  
поїть нас від роду і до роду!  
Ця ріка нас вивела з племен,  
ця ріка нас нарекла народом!

*В. Женченко*

**Б.** Чи допомогли вам розділові знаки зрозуміти авторський задум? Поміркуйте, чи вдалося б автору передати свої почуття, а також експресивність твору без розділових знаків.

**В.** Поясніть, для чого потрібні розділові знаки. Чи обов'язково треба знати правила пунктуації?



<b>Помилка</b>	<b>Пунктуаційна помилка</b> – це порушення пунктуаційних норм. Причиною пунктуаційних помилок є незнання мовцями правил уживання розділових знаків.
<b>Тире</b>	Між групою підмета й групою присудка на місці пропущеної дієслівної зв'язки є у вимові робимо паузу, а на письмі ставимо <b>тире</b> .

## ТИРЕ

ставимо обов'язково, якщо:	НЕ ставимо або ставимо за бажання автора (на підмет падає логічний наголос), якщо:
підмет і присудок виражено іменниками в називному відмінку: <i>Ваша <u>усмішка</u> – це <u>посланець</u> вашої доброї волі</i> (Д. Карнегі).	підмет виражено особовим займенником або словами <i>це, то</i> : <i><u>Ми</u> <u>українці</u>. <u>Ми</u> – українці!</i>
підмет і присудок (або один з них) виражено неозначеною формою дієслова: <i>Вік <u>звікувати</u> – не в гостях <u>по</u> <u>бувати</u></i> (Нар. творчість). <i><u>Працювати</u> – <u>насолада</u> для душі</i> (Г. Сковорода).	присудок виражено прикметником, дієприкметником, порядковим числівником: <i>Найдорожча <u>пісня</u> <u>недоспівана</u>.</i> <i>Найдорожча <u>пісня</u> – <u>недоспівана</u>.</i>
підмет і присудок виражено числівниками: <i><u>П'ять</u> <u>плюс</u> <u>два</u> – <u>сім</u>.</i>	перед іменником-присудком є заперечна частка не: <i><u>Серце</u> <u>не</u> <u>камінь</u>.</i> <i><u>Серце</u> – <u>не</u> <u>камінь</u>.</i>
перед присудком є слова <i>це, то, ось, значить</i> : <i><u>День</u> – <u>це</u> <u>крок</u> <u>життя</u>...</i> (Сенека).	присудок має порівняльне значення: <i>Новорічна <u>ніч</u> <u>як</u> <u>казка</u>.</i> <i>Новорічна <u>ніч</u> – <u>як</u> <u>казка</u>.</i>

**264.** Прочитайте виразно текст уголос. Поясніть правилом кожен випадок уживання тире в реченнях тексту.

Користування сумішшю з двох мов – одне з найтривожніших явищ загальнопедагогічного характеру. Говорити такою скаліченою мовою – це все одно, що грати на розладнаній скрипці. Усе одно, що з дерева красуню різьбити тупою щербатою сокирою. Скалічена мова отуплює, облуплює людину, зводить її мислення до примітиву, бо мова – це лад мислення, це віконця, через які людина бачить світ (*В. Сухомлинський*).

**265. І.** Спишіть речення, ставлячи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте вживання тире.

1. Музика це краса що гріє й підносить серця (*М. Рильський*). 2. Весна дівчисько в ластовинні, ще не ціловане в уста (*Л. Костенко*). 3. І така благодать чути мамину мову (*А. Коляновський*). 4. Розпізнати талант означає відкрити в собі щось важливе (*О. Босак*). 5. Душа єдина на землі держава де є свобода чиста як озон (*Л. Костенко*). 6. Упертість у супе-



речці найвірніша ознака дурості (*М. де Монтень*). 7. Не гнів а ніжність наша вічна сила (*О. Теліга*). 8. Кожна людина неповторний цвіт доброго й злого мудрого й недалекого ніжного й грубого (*О. Довгий*). 9. Жити це значить дихати це значить діяти (*Ж.-Ж. Руссо*). 10. Усе життя це вічність а вічність це хвилина (*П. Сингаївський*).

II. Підкресліть граматичні основи.

### коло думок

**266.** Поясніть, чому в першому реченні тире ставимо обов'язково, а в другому – за бажання автора.

1. Рідна мова – не степ, не хата, а народу мого душа (*В. Гончаренко*).
2. Ти – наш Едем на українській землі (*О. Довгон'ят*).

**267.** Складіть і запишіть три речення, у яких: 1) тире ставимо між двома іменниками; 2) тире ставимо між двома дієсловами в неозначеній формі; 3) тире ставимо між двома числівниками.

**268. I.** Відновіть і запишіть прислів'я, поєднавши частини речень правої та лівої колонок. Розставте розділові знаки.

Книжкова полиця...	...розуму набирати.
Говорити...	...то найкраща сходинка вгору.
Слабий та малий...	...то найстарші в хаті.
Орати...	...не поле перейти.
Книжку читати...	...не руками махати.
Життя прожити...	...не горох молотити.



II. Змоделюйте життєву ситуацію, за якої можна було б використати одне з прислів'їв (на вибір).

**269. I.** Визначте граматичні основи й розставте усно розділові знаки.

1. Місцевий референдум це форма прийняття територіальною громадою рішень шляхом прямого голосування. 2. Пересадження органів і тканин **ахіллесова п'ята** сучасної медицини (*З підручника*). 3. Європейські цінності це свобода, відповідальність, самореалізація, толерантність, взаємодопомога (*Є. Головаха*). 4. Час великий мастак розрубувати **гордієві вузли** людських стосунків (*О. Писемський*). 5. Писемність, література це розмова людини із собою, зі своєю суттю, зі світом (*М. Сингаївський*).

II. Поясніть лексичні значення виділених фразеологізмів.

### попрацюйте в парах

**270.** Один (одна) із вас має виписати речення, у яких тире ставимо обов'язково, а другий (друга) – у яких тире можна поставити за бажання автора. Поставте розділові знаки. Перевірте одне з одного правильність виконання.

1. Ні, війна це не жарти, це пекельний вогонь (*О. Довгон'ят*). 2. О мово! Ти перлина із перлин. Ти спраглому жадана прохолода... (*Л. Мазур*). 3. Найбільша на землі ганьба миритись з долею раба (*М. Луків*). 4. Я осокір срібний у задумі на березі своєї річки (*О. Довгон'ят*). 5. Найбільше щастя бути добрим (*Б.-І. Антонич*). 6. Вулиця як довга казка, яку можна оповідати без кінця (*Н. Бічуя*).

**Неповне речення**

Якщо в неповному реченні на місці пропущеного члена речення у вимові робимо **паузу**, то на письмі ставимо **тире**. Тире **не ставимо**, якщо пропущений член речення не потребує логічного або інтонаційного виділення. **ПОРІВНЯЙМО:**

- ✓ *Бджола жалить жалом, а людина – словами* (Нар. творчість).
- ✓ *На душі – пізній сніг* (О. Гаран).
- ✓ *Без тебе світ не був би світом, зима – зимою, літо – літом* (Р. Братунь).
- ✓ *Ранок. Туман. Між дерев силуети* (Ю. Шешуряк).

**271. І.** Перебудуйте й запишіть речення, уникаючи невиправданого повторення слів та розкриваючи дужки. Поставте необхідні розділові знаки.

**ЗРАЗОК.** *Людина створила культуру, а культура створила людину. Людина створила культуру, а культура – людину* (В. Русанівський).

1. Добрі діти доброго слова послухають, а лихі діти й дрючка не бояться. 2. У всякої Домашки свої замашки, одна Домашка любить ло(ш,ж)ки та чашки, а інша Домашка сере(ш,ж)ки та пря(ж,ш)ки. 3. Не давай зайцеві моркву бере(х,г)ти, а лисиці не давай курей стере(х,г)ти (*Нар. творчість*). 4. Льоньці дід подарував два гнучких вудилища з ліщини, а Галі дід подарував маленького кошика із червоного та жовтого верболозу (За В. Кучером).

II. Виконайте синтаксичний розбір першого речення.

**ситуація**

**272. І.** Уявіть, що ви братимете участь у засіданні молодіжного дискусійного клубу й маєте підготувати виступ про **моральні чесноти українців**. Продовжте кілька запропонованих речень. За потреби скористайтеся тлумачним словником.

Демагогія – це ...

Бюрократизм – це ...

Егоїзм – це ...

Користолюбство – це ...

Міщанство – це ...



Милосердя – це ...

Гуманізм – це ...

Гідність – це ...

Толерантність – це ...

Справедливість – це ...

II. Визначте, які з наведених вище понять (дефініцій) ілюструють аморальні стилі поведінки. Як, на вашу думку, уберегти суспільство від поширення таких стилів поведінки?





**273. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Чи буває вдаване милосердя? Як його розпізнати?

**274. I.** Випишіть спочатку речення, у яких потрібно поставити тире між підметом і присудком, а потім – у яких потрібно поставити тире на місці пропущеного члена речення. Підкресліть граматичні основи.

1. Добре діло утіха, коли ділу не поміха. 2. Багатому у двір котиться, а бідному з двору (*Нар. творчість*). 3. Час іде вперед, зиму віщує, а там знову весна (*Г. Кривда*). 4. І така благодать чути мамину мову (*А. Коляновський*). 5. Поле має вуха, а ліс очі (*Нар. творчість*). 6. Може зламати-ся тіло, але ніколи дух (*За О. Стефановичем*). 7. Крізь шибку виднілися білі колони тераси, а за ними квітник (*За М. Коцюбинським*). 8. Математика панівна наука нашого часу, її завоювання зростають день у день, хоч і без галасу (*Й. Герbart*). 9. Бути людиною це відчувати свою відповідальність (*А. де Сент-Екзюпері*).



**II.** Напишіть есе (5–6 речень) на основі останнього речення.

**275.** Виконайте тестові завдання.

1. Тире між підметом і присудком потрібно поставити в реченні

- А Я був найменшим у нашій сім'ї.
- Б Кабінет Міністрів є органом виконавчої влади.
- В Біля самої хати росли жоржини й бузок.
- Г Літописці посланці з далекого минулого.

2. Тире НЕ ставимо в реченні

- А Запорізька Січ виникла як грізна військова база (*В. Скуратівський*).
- Б Дерево міцне корінням, а людина друзями (*Нар. творчість*).
- В Без витоку нема ріки, а без коріння крони (*П. Осадчук*).
- Г Додому ворота широкі, а з дому вузькі (*Нар. творчість*).

3. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

- А Красне слово – золотий ключик.
- Б Без діла жити – тільки небо коптити.
- В Кожна пригода – до мудрості дорога.
- Г Без води – борщу не зварити.

4. Прочитайте речення.

*Цвях (1) збереже підкову, підкова (2) коня, кінь (3) сміливця, сміливець (4) Вітчизну* (*Нар. творчість*).

Тире треба ставити на місці всіх цифр, ОКРІМ

- А 1            В 3
- Б 2            Г 4

5. Тире **ОБОВ'ЯЗКОВО** ставимо в реченні

- А Наше село красиве.
- Б Мистецтво найкращий педагог.
- В Ти моє перше натхнення.
- Г Дівчина як червона калина.

## § 28. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В ПРОСТИХ РЕЧЕННЯХ, УСКЛАДНЕНИХ ЗВЕРТАННЯМИ ТА ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ (СЛОВОСПОЛУЧЕННЯМИ, РЕЧЕННЯМИ)

Про кому й знак оклику при звертанні та про те, як розпізнати вставні конструкції

**ПРИГАДАЙМО.** Які є групи вставних слів (словосполучень) за значенням?

**276. А.** Прочитайте виразно речення вголос. Чим їх ускладнено?

1. Оксано! У тебе великий потяг до літератури.

2. Оксано, у тебе великий потяг до літератури.

**Б.** У якому з речень виражено додаткові емоційно-експресивні відтінки? Які саме?

**В.** Поміркуйте, від чого залежить вибір розділового знака для виділення звертання на письмі.

**Кома**

На письмі **звертання** виділяємо комами. **НАПРИКЛАД:** 1. *Заведіть мене, дорожи, у моє кохане місто* (Л. Костенко). 2. *Старі дуби, спасибі вам за осінь* (Л. Костенко).

Слова **о, ой**, коли вони інтонаційно тісно зв'язані з дальшим звертанням (тобто після них немає паузи), комою **не відокремлюємо**. **НАПРИКЛАД:** *Ой Дніпре, мій Дніпре, широкий та дужий* (Т. Шевченко).

**Знак оклику**

Якщо ж звертання вимовляємо з окличною інтонацією, то після нього ставимо **знак оклику**, а наступне слово в такому разі пишемо з великої букви. **НАПРИКЛАД:** *Життя моє! Дозволь тебе любити. Защити щастям зроблені дірки* (А. Стеценко).

### Зверніть увагу!

Особові займенники **ти, ви** в будь-якому відмінку до групи звертання не входять. **НАПРИКЛАД:** 1. *Ти, вітре, дерев не займай, не будь таким злим і сердитим* (Л. Компанієць). 2. *Добре тобі, брате* (Т. Шевченко).

**277. І.** Спишіть речення, розставляючи розділові знаки. У яких реченнях є поширені звертання?

1. Дозволь мені мій вечоровий світе упасти зерням в рідній стороні (В. Стус).

2. Найкраще місто на землі для мене ти мій Львове (А. Канич).

3. Добридень квітню повелитель квіту, заходь в мій сад, – він же тебе завжди (М. Боровко).

4. Здрастуй сонячний килиме ще не кошених трав (М. Рильський).

5. Спасибі Вам мамо за вічну любов і всю неоплачену ласку (Д. Луценко).

6. Це ти моя зоряна батьківська хато зринаєш сьогодні вві сні (Д. Білоус).



долини і села сповнені краси (*О. Підсуха*). 8. Ой ти дівчино з горіха зерня... (*І. Франко*). 9. Тобі кохана й пролісків не треба. Вони цвітуть під віями у тебе (*К. Дрок*). 10. О материнське слово рідні очі мені ви ніжність і любов вливали (*В. Грінчак*).

II. Поясніть, чому виділене слово з *не* в четвертому реченні пишемо окремо, а в п'ятому – разом.

**278. I.** Спишіть речення, ставлячи подані в дужках іменники у формі кличного відмінка. Виділіть звертання комами або знаком оклику.

1. Ні, дякую (Іван) ви прекрасно й тонко висловили свою думку (*О. Довженко*). 2. Без мови рідної (юнак) й народу нашого нема (*В. Сосюра*). 3. Може (земля моя кохана) і над твоєю долею засяє ясна зоря свободи (*У. Самчук*). 4. О (річка) люблю твій тихий спів (*О. Квітневий*). 5. (Край мій) Люблю я тебе вдень і вночі вранці і ввечері і не знаю край своєї любові! (*Панас Мирний*). 6. Яке чудове твоє вологе повітря (березнева ніч)! (*М. Стельмах*). 7. Йди, йди (Маруся) та хутко повертайся (*Марко Вовчок*). 8. Добридень Вам (друг добрий)! (*А. Малишко*).

II. Підкресліть члени речення в перших двох реченнях.

*Вставне слово*

**Вставні слова** (словосполучення, речення) на письмі виділяємо комами. **НАПРИКЛАД:** 1. *Сьогодні, на щастя, буде сонячно.* 2. *За даними синоптиків, завтра буде дощ.* 3. *Здається, скоро будуть сильні снігопади.*

*Проте, однак*

Слова **проте** й **однак (одначе)** виступають вставними тільки в середині речення, а на початку речення чи підрядної частини вони є сполучниками. **ПОРІВНЯЙМО:** 1. *Юля, проте, нічого не знала.* 2. *Проте Жанна нічого не знала.* 3. *Про це давно говорили, проте Богдан нічого не знав.*

*Сполучник а*

Сполучник **а** здебільшого належить до вставного слова, і після цього сполучника кому **не ставимо** (*а може, а власне, а втім* тощо). **НАПРИКЛАД:** *Не знаю, чи побачу вас, чи ні, а може, власне, і не в тому справа...* (*Л. Костенко*).

*Відокремлені члени*

Вставні слова не виділяємо комами окремо, якщо вони належать до відокремлених членів речення. **ПОРІВНЯЙМО:** 1. *Сергій, очевидно поспішаючи, не поспідав.* 2. *Сергій, поспішаючи, очевидно, не поспідав.*

### Зверніть увагу!

Не бувають вставними такі слова: *навіть, майже, приблизно, принаймні, усе-таки, усе ж таки, мовби, наче, неначе, немов, ніби, нібито, адже, отож.*

**279. I.** Спишіть речення, виділяючи вставні слова (словосполучення) комами. У якому реченні немає вставної конструкції?

1. І мовчала струнка дорога, що здавалося в небо вела (*Л. Костенко*). 2. На думку античних мислителів досконалим ораторське мистецтво може бути лише в руках хорошої людини (*Г. Сагач*). 3. Увійшли в ліс, у якому

навіть повітря здавалося зеленим (*І. Вільде*). 4. Старенька груша дихає на пальці, їй певно сняться повні жмені груш (*Л. Костенко*). 5. А втім відповіді на це питання поки що немає (*З журналу*). 6. Я не гірший за інших на щастя і за інших не кращий на жаль (*В. Забаштанський*). 7. Зустріч була несподіваною але безумовно дуже цікавою (*З журналу*). 8. У товаристві запорожців понад усе цінувалися сміливість, кмітливість, добре серце і звичайно ж почуття гумору... (*М. Слабошпицький*). 9. Уже стемніло, а отже продовжувати пошуки було марно (*З журналу*).

II. Поміркуйте, які з використаних вставних слів (словосполучень) надають висловленню щирості, переконливості, а які – допомагають активізувати увагу слухачів чи вказують на джерело повідомлення.

### два – чотири – усі разом

280. З'ясуйте, у якому реченні на місці пропуску потрібно ставити кому.

1. Насамперед \_\_\_ треба знати правила дорожнього руху.
2. Принаймні \_\_\_ я добре знаю правила дорожнього руху.
3. Кажуть \_\_\_ ви добре знаєте правила дорожнього руху.
4. Усе ж таки \_\_\_ правила дорожнього руху ви знаєте непогано.

### ситуація



281. Уявіть, що у вашого друга (вашої подруги) сталося непорозуміння з батьками. Складіть і запишіть декілька речень, за допомогою яких можна було б підтримати друга (подругу), висловити пораду, як порозумітися з рідними. Використайте окремі подані вставні слова (словосполучення), а також опорні слова.



як завжди

по-моєму

на жаль

наприклад

можливо

без сумніву

між нами кажучи

**ОПОРНІ СЛОВА:** попросити вибачення, говорити правду, спілкуватися, спокійний тон, допомагати, телефонувати, бути відвертим, любити, заощаджувати, прибирати, добрі справи, знервованість, турбота одне про одного.

282. Перебудуйте (усно) подані речення на речення із вставними словами (словосполученнями, реченнями), які вказували б на джерело повідомлення.

1. Математика – то одна наука, без якої неможлива ніяка інша (*С. Соболев*). 2. Тим, хто не знає математики, важко збагнути справжню глибокку красу природи (*Р. Фейнман*). 3. Математика – це те, за допомогою чого люди керують природою і собою (*А. Колмогоров*). 4. Математика приводить у порядок непорядковане, викорчовує безглуздість, фільтрує брудне й дає ясність (*Ж. Фабр*).

## РОЗРІЗНЯЙМО:

Вставне слово	НЕ вставне слово
Він, <b>проте</b> , так нічого й не зрозумів. Я хотів, <b>власне</b> , тільки побачити їх. <b>Взагалі</b> , я не хотів би цього робити. Прийшли ми, <b>видно</b> , невчасно.	<b>Проте</b> я з вами не згоден. Пишемо <b>власне</b> висловлення. Тепер <b>взагалі</b> нічого не розумію. Над лісом <b>видно</b> було легкі хмарки. Він усе робить <b>навпаки</b> . Роби рівно й ходи <b>певно</b> .
Вона, <b>навпаки</b> , нічого не хоче робити. Поїдемо, <b>певно</b> , експресом. Минаємо ліс, лани. І ось, <b>нарешті</b> , видно село.	<b>Нарешті</b> дійшли згоди.

**283. I.** Випишіть лише ті речення, у яких виділені слова є вставними. Розставте пропущені розділові знаки.

1. Їй здається, що то глумить колосом нива і серп черкає по стеблу (*М. Коцюбинський*). 2. Тихе, блідо-блакитне море здається спить (*М. Коцюбинський*). 3. Ці слова до речі викликають сумнів. 4. Ці слова сказано до речі. 5. І ось **нарешті** вершина (*Олесь Гончар*). 6. Злива три дні лютувала на полонинах та **нарешті** вщухла (*П. Загребельний*). 7. Нам з тобою **видно** по дорозі (*Л. Костенко*). 8. **Видно** місто, далі поле у моєму у вікні (*М. Рильський*). 9. Усяке трапитися **може** на довгім віку (*О. Підсуха*). 10. **Може** я міг би вам допомогти? – довірливо запитав незнайомий (*Олесь Гончар*).

II. Складіть і запишіть по два речення зі словами **значить, на щастя, кажуть** так, щоб у першому реченні вони були членами речення, а в другому – вставними словами.



**284.** Спишіть, розставляючи, де потрібно, пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте пунктограми.

1. Надвечір мабуть годині о шостій почався дощ. 2. Я буду у вас мабуть надвечір, годині о шостій. 3. Дмитро довго супився, мовчав, роздивлявся і нарешті усміхнувся. 4. Їхали довго, години зо три, аж біля Харкова нарешті зупинилися. 5. Нарешті хлопцеві пощастило вхопитися за гілку. 6. Сергій мабуть утомившись переплутав номер. 7. Сергій утомившись мабуть переплутав номер. 8. Насамперед треба перевірити зарядний пристрій. 9. Сарказму він однак не приховував. 10. Однак за два дні все змінилося.

**285. I.** Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Ой ви вітри вітри буйнесенькі чи далеко бували? (*П. Чубинський*). 2. Сумніви як правило крадуть у нашої думки сили (*Т. Мостова*). 3. Не покидай мене моя дитино і отчого подвір'я джерело (*В. Бровченко*). 4. По-перше проблема лише щойно виникла а по-друге ми безперечно можемо вирішити її самостійно (*З журналу*). 5. Та й зрештою причин до сварки не знаходилося (*Н. Бічуя*). 6. І може в ту годину в ту хвилину вродилась пісня (*М. Рильський*). 7. Хотів би я мамо веселі пісні співати й сміятись як діти (*С. Черкасенко*). 8. І я виходжу в гомін трав і припадаю до сліда бо значить хтось мене чекав а може й зараз вигляда (*А. Малишко*). 9. **Сняться** мабуть хлопцям сни погожі певно десь літають біля зір (*С. Крижанівський*).

II. Запишіть виділені слова фонетичною транскрипцією.



**286.** Напишіть есе (7–8 речень) на тему «Читання робить нас кращими». Використайте в реченнях тексту щонайменше два вставних слова (словосполучення, речення) та одне звертання. Скористайтеся кількома висловленнями з довідки.



### Довідка

1. Коли людина перестає читати, вона перестає мислити (Дідро).
2. Люди, які читають книжки, завжди будуть керувати тими, хто дивиться телевизор (Ф. Жанліс).
3. Щоб підготувати людину духовно до самостійного життя, треба ввести її у світ книжок (В. Сухомлинський).
4. У книжках ми жадібно читаємо про те, на що не звертаємо уваги в житті (Еміль Кроткий).
5. Довіряй книжкам: вони найближчі. Вони мовчать, коли треба, і говорять, відкриваючи перед тобою світ, у разі потреби (Е. Хемінгуей).

**287.** Виконайте тестові завдання.

1. Правильно розставлено розділові знаки в реченні

А Сватай мене козаченьку, люблю тебе дуже (*Нар. творчість*).

Б Яка чудодійна ти, водо студена (*М. Стельмах*).

В Дівчино, рибчино не плач, не ридай! (*С. Руданський*).

Г На добраніч, вам ниви (*М. Коцюбинський*).

2. Виділене слово є вставним і його треба виділити комами в реченні

А Сині дзвіночки **навіть** сяяли холод на трави (*М. Коцюбинський*).

Б У калині **кажуть** материнська любов і мудрість (*В. Скуратівський*).

В Тварини **нібито** передчувають зміни погоди (*В. Сабунаєв*).

Г Це сляво здається нев'янучим (*Є. Гуцало*).

3. Правильно розставлено розділові знаки в реченні

А Доброго кажуть дождити треба, а лихе само прийде (*Панас Мирний*).

Б Відступати нам, по-перше пізно, а по-друге, немає підстав (*В. Собко*).

В Що ж можливо, у всіх цих історіях є певне перебільшення (*М. Слабошпицький*).

Г Тварини, безумовно, передчувають зміни погоди (*В. Сабунаєв*).

4. Прочитайте речення.

*Отже (1) чужоземні монархи трактували Україну (2) незважаючи на договір 1654 року (3) як окрему від Москви державу, а гетьмана (4) як самостійного керівника (О. Апанович).*

Кому треба ставити на місці всіх цифр, ОКРІМ

А 1      Б 2      В 3      Г 4



5. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

- А Таким чином, точки Б і В рівновіддалені від осей координат і точки А (З підручника).  
 Б Спасибі, Вам мамо, за вічну любов і всю неоплачену ласку (Д. Луценко).  
 В Місяць хоче, мабуть, погрітися, суне в шибку свій блідий диск (В. Симоненко).  
 Г Дійсно, лоза зразу кінчилась, і ми вийшли на чистий піщаний висип (О. Довженко).

## § 29. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В РЕЧЕННЯХ, УСКЛАДНЕНИХ ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ

Про тире й двокрапку при узагальнювальних словах, а також про те, як відрізнити однорідні означення від неоднорідних

**ПРИГАДАЙМО.** Що таке узагальнювальне слово?

**288. А.** У яких реченнях є узагальнювальні слова?

- Усе змішалось в одну мить і злилося до купи: і земля, і море (І. Нечуй-Левицький).
- На Колимі запахло чебрецем, і руто-м'ятою, і ковилою (В. Стус).
- Стежка, озеро, стіжок – усе в падолисті (В. Скомаровський).

Б. Перебудуйте останнє речення так, щоб у ньому була двокрапка.

В. Визначте, у яких випадках при однорідних членах речення ставимо двокрапку.

Між однорідними членами речення ставимо кому, якщо:	Приклади
однорідні члени речення поєднано без сполучника <b>О, О, О</b>	<i>Сяяло сонце, гралося з росою в блискітки</i> (Г. Тютюнник).
однорідні члени речення поєднано протиставним сполучником ( <i>а, але, та, зате, проте, однак, хоч, хоча</i> ) <b>О, але О</b>	<i>Тече вода в синє море, та не витікає</i> (Т. Шевченко).
однорідні члени речення поєднано повторюваним сполучником <b>О, і О, і О і О, і О</b>	<i>Теплий краплистий дощ застав і птахів, і людей серед поля</i> (В. Земляк).
однорідні члени речення поєднано парним сполучником ( <i>не тільки... а й; як... так і; не так... як; хоч... але; не стільки... скільки</i> ) <b>як О, так і О</b>	<i>Україна будує як пасажирські, так і вантажні літаки.</i>

Між однорідними членами речення кому НЕ ставимо, якщо:	Приклад
<p>однорідні члени речення поєднано одиничним сполучником <i>і (ї), та</i> (у значенні <i>і</i>), <i>чи</i>, або</p> <p style="text-align: center;">○, ○ і ○ ○ і ○</p>	<p><i>Над Россю, Дніпром і Сулою в задумі шепочуть гаї</i> (В. Симоненко).</p>

<i>Пари</i>	<p>Якщо однорідні члени речення з'єднано <b>попарно</b>, то кому ставимо між парами. <b>НАПРИКЛАД:</b> <i>Нашому організму дуже потрібні <b>фрукти</b> й <b>овочі</b>, <b>м'ясо</b> й <b>молоко</b>.</i></p>
<i>Фразеологізм</i>	<p><b>Не ставимо</b> кому між словами, які становлять <b>фразеологізм</b>: <i>і сміх і гріх; ні світ ні зоря; і так і сяк; ні туди ні сюди</i> тощо. <b>НАПРИКЛАД:</b> <i>Побажайте нам <b>ні пуху ні пера</b>.</i></p>
<i>Узагальнювальне слово</i>	<p>При узагальнювальних словах уживаємо такі розділові знаки:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>✓ <b>двокрапку</b>, якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами речення;</li> <li>✓ <b>тире</b>, якщо узагальнювальне слово стоїть після однорідних членів речення;</li> <li>✓ <b>двокрапку й тире</b>, якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами, а після них речення продовжується.</li> </ul> <p>Якщо перед однорідними членами речення стоять слова <b>як-от, а саме, наприклад</b>, то перед цими словами ставимо кому, а після них – двокрапку. <b>НАПРИКЛАД:</b> <i>Весільний обряд складається з трьох частин, <b>як-от:</b> <b>заручин, сватання, весілля</b>.</i></p> <div style="border: 1px dashed black; padding: 5px; width: fit-content; margin: 10px auto;"> <p>△: ○, ○, ○ ○, ○, ○ – △ △: ○, ○, ○ – ... △, <b>як-от:</b> ○, ○, ○</p> </div>

### Зверніть увагу!

Перед одиничним сполучником *і (ї), чи, або, та* (у значенні *і*) кому не ставимо, якщо поєднуємо однорідні члени речення. Якщо ж цими сполучниками поєднуємо частини складносурядного речення, то кому ставимо.

**289.** Прочитайте. Обґрунтуйте правилом кожен випадок уживання розділових знаків при виділених однорідних членах речення.

1. Я ж разом з вами **підвівся** і **виріс** із однієї землі (В. Симоненко).
2. Чи **піснею**, чи, може, **казкою**, чи **відгуком** далеких чар війнуло... (Є. Летюк).
3. Є в коханні і **будні**, і **свята**... (В. Симоненко).
4. У лісі не було нічого: ані **грибів**, ані **ягід**, ані **черешень** (І. Франко).
5. Я **полем** ішов, і **зеленим узліссям**, і **лугом**... (Л. Первомайський).
6. **Луки, гори**, **пишні сади** – усе зелене й **принишкле** (Олесь Гончар).
7. Співають дзвінко сонячного дня **птахи** і **листя**, **вітер** і **хмарини** (О. Ольжич).
8. Не було спочинку ні **вдень** ні **вночі** (Панас Мирний).

**290. I.** Спишіть речення, розставте пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте пунктограми.

1. А дощ вишумовує гасить звуки й наганяє нові хвилі глибокого суму (М. Слабошпицький). 2. Не зобидь ні старця ні дитину поділись останнім сухарем (М. Луків). 3. Уміє ранок хмарку витре обрій розвісить рушники свої рожеві (Г. Дудка). 4. У кожному українському обійсті має рости ружа й шавлія любисток і м'ята чорнобривці й нагідки (Т. Островська). 5. Наснились мальви рута-м'ята і скрип криничний журавля і смерекова отча хата котру давно покинув я (П. Дворський). 6. Тихі води Дніпрові я стрічав у дорозі сині хмари діброви спілі ранки та грози (А. Малишко). 7. У товаристві запорожців понад усе цінувались сміливість кмітливість добре серце і звичайно ж почуття гумору... (М. Слабошпицький). 8. Літописи й пам'ятки музеї й монументи це ліки від людського безпам'ятства (З підручника). 9. Замітає день свої сліди і завісу темну опускає зачерпне у пригорщі води і росою трави повмиває (Г. Дудка).

II. Підкресліть однорідні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

### КОЛО ДУМОК

**291.** Поясніть, чому перед першими двома сполучниками *і* коми не ставимо, а перед третім – ставимо.

Ми маємо право на сум і любов,  
На щастя, на сонце і трави,  
І навіть на булькання зайвих розмов  
Ми іноді маємо право (В. Симоненко).

### РОЗВИТОК

**292. I.** Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть однорідні члени речення.

#### ПІДПРИЄМНИЦТВО: ЧИ ЦЕ ДЛЯ ТЕБЕ?

Підприємець – це людина що організовує господарську діяльність ризикуючи й беручи на себе відповідальність. На думку менеджерів серед якостей і навичок **успішного** підприємця можна виокремити такі, як ініціативність і творчість лідерство й відповідальність цілеспрямованість і мотивація уміння спілкуватися й працювати в колективі. Ці якості й навички **безсумнівно** ти повинен розвивати в собі, адже вони знадобляться і в бізнесі і в процесі навчання і в розвитку кар'єри і в реалізації громадських ініціатив (З журналу).



II. Доберіть синоніми до виділених слів.



**293. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Поміркуйте, як започаткувати власну справу. Чи важливо при цьому бути ініціативним?

**294. I.** Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте пунктограми.

1. У драмі людській небагато дій дитинство юність молодість і старість (*Л. Костенко*). 2. Багато чого бачили мисливці на своєму віку і звірів усіляких і птахів і різні пригоди (*І. Вихованець*). 3. Волошка синя і хмаринка сива і господиня добра і дбайлива усі гуртом чекають, наче дива, народження рясного колоска (*В. Скомаровський*). 4. Ні розвага ні просьба ні грізба ніщо не помагало (*М. Коцюбинський*). 5. Усе живе а саме бджоли джмелі оси мурахи метелики зібралося пити п'янкий сонячний нектар (*З календаря*). 6. А мені так хочеться бути водночас усюди і на березі Амазонки і на Чорному морі і на Байкалі (*Н. Бічуя*). 7. Скрізь у кузні у вовниці на складах і в церкві Ярослава зустрічав староста або тисяцький (*П. Загребельний*). 8. На Херсонщині вирощують теплолюбні культури як-от кукурудзу соняшник баклажани перець кавуни (*З журналу*). 9. Усе це воду очерет блакитне небо й розпечене сонце ніби вперше побачив Михайлик (*І. Сенченко*).

**II.** Підкресліть узагальнювальні слова відповідно до їхньої синтаксичної ролі. Накресліть схеми розташування однорідних членів речення й узагальнювальних слів у трьох реченнях (на вибір).

**295.** Заповніть вільні місця в реченнях поданими словами й запишіть, розставляючи розділові знаки. Ви можете використати кожне слово лише один раз.

**наприклад як-от а саме**

1. Усе знову квітне \_\_\_\_\_ бузкова герань, жовті кульбабки, білосніжні ромашки.

2. Небеса схиляються до різних квітів \_\_\_\_\_ жоржин, чорнобривців, сальвій.

3. Крім дерев \_\_\_\_\_ черешень і вишень, яблунь і слив навкруги немає нічого.

### ОЗНАЧЕННЯ

однорідні, якщо:	НЕоднорідні, якщо:
характеризують предмет в одному плані (при переліку особливостей або якостей предмета): <i>білі, червоні й жовті троянди</i> (характеристика за кольором)	характеризують предмет у різних планах, з різних боків: <i>великі червоні яблука</i> (характеристика за розміром і кольором)
вказують на споріднені ознаки предмета (позитивні чи негативні риси, емоції, колір, розмір, матеріал тощо): <i>світле, безхмарне небо</i> <i>теплі, ніжні слова матері</i>	<i>високий дерев'яний паркан</i> <i>пологий дніпровський берег</i> <i>улюблена мамина пісня</i>
стоять після означуваного слова: <i>степ тривожний, темний</i>	стоять перед означуваним словом: <i>тривожний темний степ</i>
з двох означень першим стоїть непоширене, а другим – поширене: <i>рівний, залитий сонцем степ</i>	з двох означень першим стоїть поширене, а другим – непоширене: <i>залитий сонцем рівний степ</i>

**Зверніть увагу!**

Між однорідними означеннями **ставимо кому** відповідно до правил уживання розділових знаків при однорідних членах речення. Між неоднорідними означеннями **кому не ставимо**.

**два – чотири – усі разом**

**296.** З'ясуйте, у якому реченні між означеннями на місці пропуску ставимо кому.

1. Розцяцькована безліччю барв \_\_ жовтогаряча осінь уже їде на рудому коні.
2. Весна дарує нам особливий \_\_ сповнений сподівань час.
3. Присипана снігом \_\_ покірна земля прислухається, сподіваючись почути звуки весни.

**297. I.** Прочитайте й поясніть, чому між підкресленими означеннями кому не ставимо.

1. Пожовклий натомлений вересень покvapно спливає за обрій (*Д. Луценко*). 2. Охоплені багрянцем ясні гори стояли до самого небокраю (*Олесь Гончар*). 3. Берег Південного Бугу заповнили виряджені в карнавальні костюми галасливі школярі (*П. Щегловський*). 4. З луків пахли звечора скошені зів'ялі трави... (*В. Чемерис*). 5. З кленового пагона зірвався широкий жовтий лист (*Г. Тютюнник*).

**II.** Перебудуйте речення так, щоб означення стали однорідними. Перебудовані речення запишіть.

**БРАЗОК.** 1. Згори сіялося розкішне літнє сонце. – Згори сіялося сонце розкішне, літнє.

2. Під побитою громом старою вербою тулиться хата. – Під старою, побитою громом вербою тулиться хата.

**298. I.** Випишіть лише речення з однорідними означеннями. Свій вибір поясніть. Розставте пропущені розділові знаки.

1. Гарячі пожовклі від болю, стелились листки восени (*Д. Павличко*).
2. А тепер хлопець став свідком важкої серйозної розмови дорослих людей (*Н. Бічуя*).
3. Ніч розкинула над селом своє темне всипане зорями шатро (*І. Цюпа*).
4. Вклоняється зовсім додолу береза струнка молода (*Дніпрова Чайка*).
5. П'янкий вологий свіжий вітер огорне подихом тебе (*В. Дегтярьов*).
6. Гірська сувора панорама вражала схвильовані серця (*Д. Луценко*).
7. Дуби плечисті бородаті похмуро дивляться з-під брів (*Л. Левіцький*).
8. Великими блакитними очима дивлюся я довірливо на світ (*В. Симоненко*).
9. Велика грізна тиша висить над степом... (*Олесь Гончар*).

**II.** Складіть і запишіть два речення з однорідними означеннями.

**299.** Складіть речення за схемами й запишіть. Підкресліть члени речення.

1.  $\Delta : 0, 0, 0.$

3.  $\Delta : 0, 0, 0 - \dots$

2.  $0, 0 \text{ і } 0 - \Delta.$

4.  $\Delta, \text{ наприклад: } 0, 0, 0.$



**300. I.** Прочитайте рядки з поезії Ліни Костенко. Поміркуйте, про що в них ідеться.

Які слова страхітливі – дволикість,  
дворушництво\*, двозначність\*, двоєдушність\*!  
Двомовність – як роздвоєне жало.  
Віки духовної руйнації.  
Змія вжалила серце нації.

II. Поясніть, як ви розумієте значення виділених слів. Чому, на вашу думку, поетеса вважає ці слова «страшними»?

III. Складіть і запишіть два речення з однорідними членами, використавши одне чи кілька виділених слів.

\* *Дворушник* – підступна людина, яка на словах віддана кому-, чому-небудь, а таємно діє проти.

*Двозначний* – який має двояке значення.

*Двоєдушний* – лицемірний.



*Дволик Янус.*  
*(Староримський бог, який має два обличчя. Символізує підступну людину, дворушника)*

**301. I.** Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки та розкриваючи дужки.

1. Найяскравішим виявом безсмертя народного духу є поєднання двох стихій сліз і сміху трагічного й комічного болю й надії (П. Загребельний).  
2. День вечір ніч ранок усе біле все тьмяне (Леся Українка).  
3. Природа має вітер і дощ холод і жар. Чоловік теж може брати і віддавати гніватися й радіти (М. Дочинець).  
4. У другій половині свого життя Іван Айвазовський створив найкращі картини як-от «Чорне море» і «Серед хвиль» (О. Довженко).  
5. Я полюбив усе що суще і ліс і хмиз і хвилі плин і звірів таємниці в пущі і комахину і полин (В. Підпалій).  
6. От якби щодня обідати морозивом і снідати морозивом і вечеряти! (В. Нестайко).  
7. Усе в чеканні краплі роси земля і місяць вишні й тополі (Б. Олійник).  
8. Та всі голоси і зяблика і вівсянки і зеленушки і навіть одуда заглушувало кування зозулі (О. Донченко).  
9. Верхній шар чорнозему змінився твердою віками спресованою глиною (Д. Бедзик).  
10. У поле виходжу і здається бачу і цвіт очей і посмішку гарячу (А. Малишко).

II. Підкресліть однорідні члени речення та узагальнювальні слова відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

**302.** Виконайте тестові завдання.

1. Кому перед виділеним сполучником треба поставити в реченні

A І на вулицях і на стадіонах ростуть тополі.

B Підійшов до огорожі й глянув удалечінь.

B Спить земля і місяць, вишні й тополі.

Г Сказав із почуттям радості й незрозумілої тривоги.

2. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

A Нахилися вербою над річкою і нап'юся води холодної (О. Довгоп'ят).

B Синій вечір тихо бродить, квіти колихає, і навшпиньки в хату входить, вікна затуляє (Г. Дудка).

B Схилились вишні в розпачі німім і ронять цвіт весільний у калюжу (Л. Гудзь).

Г В тій пісні чулися гудки заводів, і рев машин, і шепоти пшениці (П. Тичина).

3. ТИРЕ треба поставити в реченні

- А Перлами, рососою, сонцем, долиною вмивається земля (*В. Сосюра*).
- Б Ні розвага, ні просьба, ні грізьба ніщо не помагало (*М. Коцюбинський*).
- В Усе знайоме і рідне до болю в душі і криниця в саду, і червона калина (*М. Луків*).
- Г У лісі не було нічого ані грибів, ані ягід, ані черешень (*Ю. Яновський*).

4. Правильно розставлено розділові знаки в усіх реченнях, ОКРІМ

- А Пам'ятайте, що і в рослин, і у тварин немає депутатів (*Д. Даррелл*).
- Б Гаррі не почувався тепер ані відважним, ані мудрим (*Дж. Роулінг*).
- В А світ такий мінливий і бентежний! (*О. Довгон'ят*).
- Г Співають дзвінко сонячного дня птахи і листя, вітер, і хмарини (*О. Ольжич*).

5. Однорідні означення, між якими треба поставити кому, є в реченні

- А Похилена вітрами стара яблуня росла коло хати.
- Б Діти гралися на широкому порослому травою подвір'ї.
- В Чай заварили з молодого липового цвіту.
- Г Доріжку в парку встелило жовте кленове листя.

**РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ**

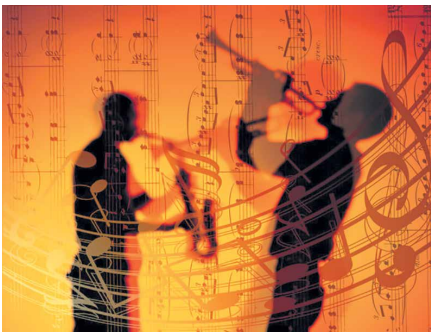
**§ 30. ЕСЕ НА ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНУ ТЕМУ**

*Без МУЗИКИ життя було б поМилкою.*

Ф. Ніцше

**303. І.** Прочитайте текст про музичний фестиваль. Що нового для себе ви дізналися? На фестивалі якого стилю музики ви хотіли б побувати?

**ЗВУКИ ДОБРОГО ДЖАЗУ**



Львівський Jazz Bez – один з найвідоміших міжнародних фестивалів України. Він не лише зумів успішно прожити понад 15 років, але й щоразу розширює свою аудиторію, запрошує титулованих виконавців з усього світу й приєднує до джазового руху нові міста. Це **транскордонний** джазовий марафон, який поєднує десятки міст, сотні музикантів, тисячі меломанів, безліч кілометрів та ще більше відтінків джазу.

Розпочавшись у 2001 році з виступів декількох джазових колективів у Львові й Перемишлі, тепер Jazz Bez поширився на основні культурні центри України й Польщі. У ньому беруть участь джазмени із США, Канади, Західної Європи – Італії, Німеччини, Норвегії тощо. Київ і Варшава, Харків і Познань, Рівне і Белосток, Тернопіль і Перемишль,

Ужгород і Вроцлав... Але серцем фестивалю став Львів – місто, у якому збираються музиканти, щоб потім роз'їхатися з концертами по різних локаціях.

У місті Лева джаз виконують у філармонії, а вечірні джем-сейшени традиційно проходять у галереї «Дзига». Під час фестивалю також проходять майстер-класи й наукові конференції, присвячені джазу. Родзинкою заходу є презентація максимальної кількості джазових стилів: свінг, ф'южн, бі-боп, джаз-рок, ясс, фанк, кул, фрі-джаз тощо (З журналу).

II. З'ясуйте за тлумачним словником чи словником іншомовних слів значення виділених слів.



**304. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Поміркуйте над висловленням співака, композитора, гітариста, актора, лауреата Нобелівської премії в галузі літератури (2016 р.) Боба Ділана. Чи згодні ви з автором? Відповідь поясніть.

*Коли ДИВЛЯЮСЯ новини, я розумію:  
світом правлять ті, хто ніколи НЕ слухає МУЗИКУ.*

**305.** Прочитайте висловлення про музику. Яке з них найбільше спонукає вас до роздумів? Поясніть чому.

1. Музика – це ліки для розуму (Д. Логан). 2. Музика – посередниця між життям розуму та життям почуттів (Л. Бетховен). 3. Більшість людей використовують музику як диван, вони хочуть, щоб вона була м'якою подушкою, утішала від стресу в повсякденному житті. Але серйозна музика ніколи не повинна викликати сон (А. Копленд). 4. Пізнання світу почуттів неможливе без розуміння й переживання музики, без глибокої духовної потреби слухати музику й діставати насолоду від неї (В. Сухомлинський). 5. Музика – це мова, яку розуміє лише душа, але душа ніколи не зможе її перекласти іншою мовою (А. Беннет). 6. Музика впевнено посідає друге місце після мовчання, коли йдеться про те, щоб висловити невимовне (О. Гакслі). 7. Музика спонукає нас красномовно мислити (Р. Уолдо). 8. Таємниця музики в тому, що вона знаходить невичерпне джерело там, де мова замовкає (Е. Гофман). 9. Музика може змінити світ хоча б тому, що вона може змінити людину (Б'ono).



**306.** Напишіть есе на одну із запропонованих тем. Використайте в тексті одне з висловлень, поданих у попередній вправі.

1. Ця музика спонукає до думок.
2. Музика, що звучатиме вічно.
3. Музика говорить мовою нашого часу.
4. Допоки звучить музика.



## § 31. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В РЕЧЕННЯХ, УСКЛАДНЕНИХ ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ОЗНАЧЕННЯМИ ТА ПРИКЛАДКАМИ

*Про те, за яких умов відокремлюємо на письмі поширені й непоширені означення та прикладки*

**ПРИГАДАЙМО.** Чим може бути виражене означення? Що таке прикладка?

**307. А.** Порівняйте подані парами речення. Чи різняться вони за змістом? А за експресивним забарвленням?

1. Розмістили селфі, зроблене в парку.

2. На річці, скутій кригою, вудили рибу.

Розмістили зроблене в парку селфі.

На скутій кригою річці вудили рибу.

- Б.** Що вплинуло на відокремлення означень у реченнях, записаних ліворуч?  
**В.** Зробіть висновок про одну з умов відокремлення означень.

*Означення*

На письмі відокремлені означення зазвичай виділяємо **комами**. **Тире** використовуємо тоді, коли означення стоять у кінці речення та мають виразне експресивне значення або виражені інфінітивом. **НАПРИКЛАД:** 1. *На місто насувалася хмара – важка, чорна, схожа на велетня.* 2. *Є в людини непереможне бажання – жити.*

Означення відокремлюємо, якщо:	Приклади
означення стосується <b>особового займенника</b> (як поширене, так і непоширене)	<i>Як я, <u>бідна</u>, тут горюю, прийди, подивися</i> (І. Котляревський).
означення <b>відділено</b> від означуваного слова іншими членами речення	<i>Чоловік сидів за столом, <u>високий, плечистий</u>.</i>
<b>поширене</b> означення ( <i>дієприкметниковий</i> чи <i>прикметниковий зворот</i> ) стоїть <b>після</b> означуваного слова	<i>Слово, <u>випущене з уст</u>, не повернеш</i> (Нар. творчість).
означення стоїть перед означуваним словом і має додаткове <b>обставинне значення</b> (умови, причини та ін.)	<i><u>Наляканий громуницею</u>, кінь ти хенько заіржав</i> (М. Стельмах).
два або більше <b>непоширених</b> означень стоять <b>після</b> означуваного слова, перед яким уже є залежне від нього означення. Якщо перед означуваним словом <b>немає</b> означення, то два й більше непоширених означень, що стоять після нього, можуть відокремлюватися	1. <i>Ідуть <u>теплі дощі</u>, <u>легкі</u> й <u>прозорі</u>.</i> 2. <i>Ідуть дощі <u>легкі</u> й <u>прозорі</u>.</i> 3. <i>Ідуть дощі, <u>легкі</u> й <u>прозорі</u>.</i>

або не відокремлюватися – за бажанням автора

означення виражене **інфінітивом**, перед яким можна поставити слова **а саме** (для відокремлення використовуємо **тире**)

*Тренер поставив завдання – виграти перший матч.*

### Зверніть увагу!

Поширене означення (дієприкметниковий чи прикметниковий зворот), яке стоїть **безпосередньо перед** означуваним **іменником** і не має додаткового **обставинного значення** (умови, причини та ін.), не відокремлюємо. **НАПРИКЛАД:** На прикритих снігом ланах де-не-де бовваніє почорнілий бур'ян (Панас Мирний).

**308.** Прочитайте речення. Обґрунтуйте правилом кожен з випадків відокремлення чи невідокремлення виділених означень.

1. Вона ж, **замислена**, крізь сльози все журно дивиться кудись... (Олександр Олесь). 2. І наша земля, **засніжена й біла**, кличе в простори свої (В. Сосюра). 3. Встає гілля, **налите синім соком**, і ярина, і яблуневий плід (А. Малишко). 4. **Покинута людьми на довгі дні**, дорога помирає в бур'яні (Д. Павличко). 5. Теплом дихала **настоянна на травах та квітах** земля (Ю. Збанацький). 6. Незабаром і день настає, **похмурий, невеселий**... (Панас Мирний). 7. Долину заповнював **м'який передвечірній** настрій (В. Шевчук).

**309. I.** Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте пунктограми.

1. В мілкій траві ворухатся сліди веселих ніг сполоханих дощем (Д. Іванов). 2. І з літечком я не прощався обкупаний його теплом... (Д. Іванов). 3. Поступово його руки звиклі в дитинстві тримати косу привчаються бити молотком (Л. Мартович). 4. Я не соромлюся свого рядка наївного й немудрого, але правдивого (Д. Павличко). 5. Туман сполоханий сонцем тікає за хату (А. Корінь). 6. З лісів потяг легенький вітерець свіжіший і мокріший (Х. Алчевська). 7. Місячним сяйвом залиті мріють сади (В. Сосюра).

**II.** Підкресліть відокремлені означення.

### два – чотири – усі разом

**310.** З'ясуйте, у якому реченні на місці пропуску НЕ потрібно ставити кому.

1. Скуті кригою страшною \_\_ сплять озера і гаї (Олександр Олесь).
2. Збентежені \_\_ туристи не одразу змогли знайти дорогу (З журналу).
3. Ткану зорями \_\_ теплу хустину ніч на тихе село одягла (Т. Матенко).
4. Любові сповнений до дна \_\_ я вам щедрю, добрі люди (Д. Луценко)

**311.** Перебудуйте речення так, щоб невідокремлені означення стали відокремленими й навпаки. Перебудовані речення запишіть, розставте розділові знаки.

**БРАЗОК.** *Спійманий у ставку короп заважив два кілограми. – Короп, спійманий у ставку, заважив два кілограми.*

1. Така всеосяжна, всеперемагаюча весна ще ніколи не йшла над землею (*Олесь Гончар*). 2. У далечині широка, налита повінню смуга Дніпра ледве видніла в імлістому мороку (*В. Підмогильний*). 3. На доброму шматку виноградника, оголеному від зрубаних кущів, стирчали невисокі пні, порубані та поранені немилосердною сокирою (*М. Коцюбинський*). 4. Посаджені при дорозі вербички викидали жовтаві бруньки (*С. Скляренко*). 5. Знайшов я в лісі дуба зеленого, гіллястого, старого (*І. Нечуй-Левицький*).

**312. І.** Відновіть усно прислів'я, дібравши до кожного речення відповідний дієприкметниковий зворот.

1. Слово не повернеш.
2. Камінь м'якший від дарованого бублика.
3. Хліб не смачний.
4. Добро до тебе повернеться.

здобутий працею

комусь зроблене

випущене з уст

чужим ножем крайний

**II.** Запишіть два прислів'я (на вибір) двічі: 1) так, щоб означення було відокремленим; 2) так, щоб означення не було відокремленим.

### попрацюйте в парах

**313.** Один (одна) з вас має виписати номери речень, у яких є відокремлені означення, а другий (друга) – у яких немає відокремлених означень (розділові знаки пропущено). Перевірте одне в одного правильність виконання. Яке речення може бути спільним для вас обох?

1. Прийшла гарна пора святá, благословенна (*М. Луків*).
2. Славко лежав на вигрітій сонцем траві (*В. Кучер*).
3. Хто це там оповитий в туман заховався за сиві каштани? (*М. Луків*).
4. В долині хвилюється хліб налитий снагою землі (*М. Упеник*).
5. Посаджені при дорозі вербички викидали жовтаві бруньки (*С. Скляренко*).
6. Пройшла гроза прозора і висока... (*А. Малишко*).
7. Димок від розкладених на землі вогнищ прозорими струмками здіймався до блакитного неба (*Петро Панч*).



**314.** Розгляньте фотоілюстрації. Складіть за ними чотири речення з відокремленими означеннями й запишіть. Скористайтесь опорними словами (словосполученнями).



*Хотинська фортеця*



*Національний дендрологічний парк «Софіївка»*

**ОПОРНІ СЛОВА (словосполучення):** культурний спадок, велич, шедевр, прогулянка, архітектурна пам'ятка, свідок подій, подих віків, твердиня на Дністрі, садово-паркове мистецтво, туристична перлина, ландшафтне мистецтво, перлина України.



**315. I.** Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. У яких реченнях означення доцільніше виділити за допомогою тире?

1. Польова дорога з пилюкою прибитою легким дощем м'яко стелиться під ногами (*Р. Дідула*). 2. Батько сидів з веслом на кормі веселий і дужий (*О. Довженко*). 3. Її маленька постать облита м'якою зеленуватою тінню акацій була незвичайно граціозна (*І. Нечуй-Левицький*). 4. Узагалі він мав дивну властивість зникати при очах ставати зовсім **непомітним...** (*Олесь Гончар*). 5. До їхнього слуху десь з-під гори **доносився** спів урочистий повільний грізний... (*Олесь Гончар*). 6. Не відомий нікому сідаю на лавку слухаю і дивлюся (*М. Коцюбинський*). 7. Пік мороз в ту сніжну зиму довгу і сувору (*Д. Луценко*). 8. **Зачарований** могутнім плином річки Андрій не одразу відреагував на пропозицію брата (*З журналу*). 9. Срібним маревом повиті коло сіл стоять тополі (*Леся Українка*).

II. Розберіть за будовою виділені слова.

**316. I.** Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Вартість усіх видів послуг пов'язаних з участю у виставці подає організатор в умовних одиницях. 2. Предметом місцевого референдуму може бути будь-яке питання віднесене Конституцією України до відання органів державної влади. 3. Рішення прийняті місцевим референдумом є обов'язковими для виконання на відповідній території. 4. Видатки місцевих бюджетів поділяють на дві частини: видатки пов'язані з виконанням власних повноважень і видатки пов'язані з виконанням делегованих повноважень.

II. З'ясуйте, для якого стилю мовлення характерні пропоновані речення. Складіть і запишіть два речення в цьому ж стилі з відокремленими означеннями.

### Прикладка

Різновидом означення є **прикладка**. Прикладка вказує на ознаку предмета та водночас дає йому іншу назву.

Прикладку відокремлюємо, якщо:	Приклади
прикладка стосується <b>особового займенника</b>	<i>І ось він, <u>Київ</u>, за валами він!..</i> (Л. Костенко).
прикладка <b>поширена</b> й стоїть <b>після</b> означуваного іменника (часто власної назви)	<i>Завершенням їхньої подорожі була <b>Нова Каховка</b> – <u>славетне молоде місто</u></i> (О. Гончар).
одинична прикладка стоїть <b>після</b> означуваного слова й має <b>додаткове самостійне значення</b>	<i>Золотими куполами ще здалеку вітає нас <b>славетна столиця</b> – <u>Київ</u></i> (О. Довгий).
прикладка приєднується до означуваного іменника <b>словами</b> <i>тобто, на ім'я, наприклад, або (= тобто), чи (= тобто), навіть, зокрема, як-от, а саме, так званий</i> та ін.	<i><b>Борисфен</b>, <u>тобто Дніпро</u>, згадано в багатьох давніх творах</i> (З підручника).
прикладка приєднується до означуваного слова за допомогою сполучника <b>як</b> і має <b>додатковий відтінок причини</b>	<i><b>Івась</b>, <u>як менший</u>, завжди терпів від Карпа</i> (Панас Мирний).

Розділові  
знаки

На письмі відокремлені прикладки виділяємо **комами**, рідше – **тире**.

**Тире** ставимо, якщо:

- ✓ прикладка стоїть у кінці речення (щоб відрізнити прикладку від однорідних членів речення);
- ✓ автор хоче підкреслити значення прикладки.

**НАПРИКЛАД:** *Урочисто вишикувалася проспектами зелена варта каштанів – почесна варта весни* (Олесь Гончар).

В інших випадках прикладку відокремлюємо **комою**.

## Зверніть увагу!

Не відокремлюємо прикладку, яка разом зі словом **як** має значення «у ролі кого (чого) виступає предмет чи особа». **НАПРИКЛАД:** *Ліс зустрів мене як друга...* (М. Рильський).

**317. I.** Прочитайте речення. Знайдіть у них прикладки. Спишіть, виділяючи прикладки **комами** або **тире**.

1. У Каневі стародавньому місті й фортеці постійно стоїть один козацький полк (*Боплан*). 2. На Великдень печуть особливий хліб паску (*З довідника*). 3. Йому досвідченому інженеру хочеться глянути на нове, юне покоління (*А. Шиян*). 4. Десять там жила Наталка Розумиха Грицькова жінка (*Л. Костенко*). 5. Нема без кореня рослини, а нас людей без батьківщини (*М. Чернявський*). 6. Ми селяни усі потроху філософи (*М. Стельмах*). 7. Гризуни наприклад ховрахи завдають багато шкоди полям (*З довідника*). 8. Цю благородну птицю називають вальдшнепом або лісовим куликом (*З довідника*). 9. Батьківщиною слов'янської абетки, як відомо, стала одна з найдавніших європейських держав Болгарія (*М. Сингаївський*).

II. Складіть і запишіть два речення з прикладками.

**318.** Знайдіть серед речень ті, у яких прикладку потрібно виділити **комою** (комами). Відповідь поясніть.

1. Як досвідчений учитель Антон Макаренко вмів передбачати будь-яку несподіванку (*В. Сухомлинський*). 2. Ім'я Івана Сірка як ватажка оточене було ореолом\* нездоланності... (*І. Шаповал*). 3. Як рибалка я повинен бути людиною поважною й розсудливою (*П. Загребельний*). 4. Як фольклорист Франко з палким інтересом ставився до народної творчості (*М. Рильський*). 5. Пергамент високо цінували як матеріал для письма (*А. Матвієнко*). 6. Як творець Шевченко може бути для нас взірцем в усьому (*Олесь Гончар*).

\* *Ореол* – 1. Променисте коло, сяйво навкруг голови Бога, святого на іконах, культових картинах. 2. (*перен.*) Атмосфера слави, успіху, пошани й т. ін. навколо кого-небудь.

**319. I.** Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте пунктограми.

1. Ліси стоять обшарпані й кошлаті (*М. Луків*). 2. Морозний сніг блискучий та легкий падає на серце прямо (*М. Рильський*). 3. Ще неначебно вчора грали білі завірюхи оркестри зими (*Є. Гуцало*). 4. У лісі бродив туман підзолочений сонячним промінням (*Гр. Тютюнник*). 5. Портрет Мони Лізи пов'язаний із чудовою порою в історії людства епохою Відро-

дження (П. Нестеренко). 6. Як сірничок припалений від сонця день спалахнув обвуглився погас (Л. Костенко). 7. Дивлюсь на вас щасливу у задумі у музиці у молодому сумі (М. Луків). 8. І засина коло її чола сповита в ніжність доброту і ласку (М. Луків). 9. Іду в простори я чулий тривожний (П. Тичина). 10. Стояла темна ніч холодна вітряна... (Є. Гуцало). 11. Вишию внуку сорочку світлу стежину у світ (О. Довгоп'ят).

II. Підкресліть члени речення та визначте частини мови слів в останньому реченні.

### два – чотири – усі разом

**320.** Оберіть лише одне із запропонованих слів, яке можна поставити на місці пропуску в реченні. Обґрунтуйте свій вибір.

глядачі, футболісти, тренери, ми

Задоволені й радісні, \_\_\_\_\_ поверталися зі стадіону додому.

**321.** Виконайте тестові завдання.

1. Виділене означення потрібно відокремити комами в реченні

А Прочитав надіслане вранці повідомлення.

Б Подарував вирощені власноруч квіти.

В Берізка напоєна дощем зазеленіла

Г Розв'язали записану на дошці задачу.

2. Поширене означення НЕ відокремлюємо в реченні

А Ніколи я співати не покину про землю повну щастя і краси.

Б Удалинні виднілися облиті сонячним багрянцем верхівки сосен.

В Акації стояли саме в цвіту завітчані безліччю білих китиць.

Г Розтривожений думками він до самого ранку не міг заснути.

3. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А Скидає Київ животворний сон з плечей своїх туманами укритих (М. Рильський).

Б Зачарований даллю, я про все забуваю в цю мить (Д. Луценко).

В Озвучене піснями, бринить моє перо (П. Перебийніс).

Г Зимовий вітер хилить вільху на скуту кригою ріку (Д. Кремінь).

4. Прикладку зі словом як потрібно відокремити в реченні

А Олег як індивідуаліст сидів окремо.

Б Растреллі широко відомий як архітектор.

В Максима знали як гарного майстра.

Г У класі мене зустріли як друга.

5. Розділові знаки розставлено правильно в усіх реченнях, ОКРІМ

А Щасливий і веселий, він глянув на високе небо (Олесь Гончар).

Б З луків пахли зів'ялі, звечора скошені, трави... (В. Чемерис).

В Люблю Дніпро – ріку свого народу (І. Савич).

Г Голови повік не схилить Київ – слави богатир (П. Усенко).

## § 32. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В РЕЧЕННЯХ, УСКЛАДНЕНИХ ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ ТА ДОДАТКАМИ

Про умови, за яких дієприслівникові звороти й одиничні дієприслівники не відокремлюємо, і про те, як розпізнати відокремлений додаток

**ПРИГАДАЙМО.** Що таке дієприслівниковий зворот? Чим може бути виражена відокремлена обставина?

**322. А.** Порівняйте речення обох колонок. Що вплинуло на використання розділових знаків у реченнях другої колонки?

Поодинокі рибалки плавали на своїх маленьких човниках і вибирали місце для ловів.

Поодинокі рибалки плавали на своїх маленьких човниках, вибираючи місце для ловів.

Поодинокі рибалки, вибираючи місце для ловів, плавали на своїх маленьких човниках.

**Б.** Перебудуйте речення так, щоб у ньому була відокремлена обставина.

Олень обережно поглянув довкола й вийшов на сизу піщану косу.

**В.** Зробіть висновок про роль відокремленої обставини та особливості її виділення на письмі.

**Обставина**

Обставини, виражені одиничними дієприслівниками або дієприслівниковими зворотами, на письмі здебільшого **відокремлюємо** комами.

### ОБСТАВИНУ

**відокремлюємо, якщо:**

обставина виражена **одиничним дієприслівником**:

*Акорди бабиного літа, зітхнувши, падають в траву* (Д. Горішний).

обставина виражена **дієприслівниковим зворотом**:

*Блакитний час, прикинувшись водою, тече в піщаних, чистих берегах* (Є. Гуцало).

обставина виражена **іменником з прийменниками незважаючи на... закінчуючи..., починаючи з...:**  
*Незважаючи на погану погоду, біля освітленого під'їзду театру панувало пожвавлення* (В. Собко).

**НЕ відокремлюємо, якщо:**

обставина виражена **одиничним дієприслівником, який стоїть безпосередньо після дієслова-присудка й вказує на спосіб виконання дії**:  
*Сонце заходило не поспішаючи* (М. Стельмах).

обставина виражена **дієприслівниковим зворотом фразеологічного типу**:  
*Годі вже сидіти склавши руки*.

обставина виражена **дієприслівниковим зворотом, на початку якого стоять частки лише, тільки** або підсилювальна **частка і (й)**:

1. *Можна робити добрі справи і не чекаючи похвали*.

2. *Результату можна досягти тільки багато працюючи*.

## Продовження таблиці

обставина, виражена дієприслівником чи дієприслівниковим зворотом, поєднується з іншими прислівниками єднальними сполучниками: *Автобус їхав швидко й не зупиняючись.*

**За бажання автора** можна відокремлювати обставину з прийменниками *всупереч, наперекір, попри, на випадок, на відміну від, у зв'язку з, за відсутності, унаслідок, завдяки, згідно з, відповідно до, подібно до тощо.*

## Зверніть увагу!

У виділений комами дієприслівник або дієприслівниковий зворот не потрібно включати сполучники, які їх не стосуються. **НАПРИКЛАД:** *Тарас підвівся і, не попросившись, вийшов з хати.* У цьому реченні одиничний сполучник *і* з'єднує однорідні присудки (*підвівся і вийшов*).

## Доля

**323. I.** Прочитайте текст. Чи доводилося вам чути про подібні малоймовірні факти?

## ПО ДОПОМОГУ ДО ЛЮДИНИ

Стародавній Рим. Колізей ущерть набитий людом, який нетерпляче чекає кривавого видовища. Цього разу хижі звірі мали шматувати раба Андроклеса, приреченого до страти за втечу від господаря. Ще мить – і з'явилися хижакі. Між ними справжній цар звірів: велетенського зросту й величезної статури лев. Ось він став наближатися до Андроклеса. Раб із жаху заплющив очі і, притулившись спиною до стіни, покірно чекав смерті. Та замість того, щоб роздерти на шматки сердегу, хижак почав лащитися до нього, мов собака. Чоловік розплющив очі й, придивившись до лева, скрикнув від радощів й обняв його... Раба помилували, і він розповів цікаву історію.



*В. Матвеев. Рим. Колізей*

Це трапилося, коли Андроклес був рабом у проконсула\* в Африці й утік від нього через жорстокість. Якось у печеру, у якій переховувався втікач, забрів величезний лев. Звір жалібно стогнав, піднімаючи закривавлену лапу. Опам'ятавшись, чоловік помітив у лева між пазурами велику скалку. І тут раб виявив неабияку мужність. Він рішуче наблизився до скаліченого і, обережно взявши його поранену лапу, витягнув шпичака. Невдовзі раб вийшов зі свого сховища, і його схопили римські солдати. Сталося так, що згодом спіямили й лева. І от доля звела їх... (За *О. Губком*).

\* *Проконсул* – намісник провінції.

**II.** Знайдіть речення, ускладнені відокремленими обставинами. Обґрунтуйте розділові знаки.



**324. I.** Спишіть речення, виділяючи комами відокремлені обставини. Обґрунтуйте розділові знаки. Підкресліть обставини.

1. Так я брів навмання **коли-не-коли** зупиняючись аж поки не натрапив на лісосмугу (*К. Наріжний*). 2. Осінь схожа на теплі долоні жінки, що лежать притомившись на колінах (*Г. Світлична*). 3. У мене таке відчуття, неначе я – птах, мовби я лечу розпластавши крила... (*П. Загребельний*). 4. День біля колодязя спинився і відвівши **сплутане** гілля тиші вересневої напився із відра у дзьобі журавля (*Д. Іванов*). 5. Усохлий дуб насупившись рогом червоний обрій настромив на ріг (*Л. Костенко*). 6. Єсть дивні лілеї, що вранці родившись надвечір уже умирають... (*Олександр Олесь*). 7. Осінь **на відміну від** зими не краде барви в дерев а одягає їх у золоте червоне жовтогаряче (*І. Манько*).

II. Визначте частини мови виділених слів. Поясніть написання.

### два – чотири – усі разом

**325.** Чому лише в одному з речень на місці пропуску потрібно ставити ко́му?

1. З вечірнього лісу я виходив \_\_ не озираючись.
2. Зупинившись \_\_ вовк припав до землі.
3. Хлопці працювали \_\_ не покладаючи рук.
4. Відповів упевнено \_\_ й не чекаючи підказок.

### попрацюйте в парах

**326.** Один (одна) із вас має вписати номери речень, у яких є відокремлені обставини, а другий (друга) – у яких немає відокремлених обставин (розділові знаки пропущено). Перевірте одне в одного правильність виконання. Яке речення може бути спільним для вас обох?

1. Міст перегорівши з гуркотом повалився у воду (*Олесь Гончар*).
2. Можна робити добрі справи і не чекаючи похвали (*О. Добровольський*).
3. Ліпше вмерти біжучи, ніж жити гниючи (*Іван Багряний*).
4. Зоря покотилася черкнувши вишневим гарячим крилом надію дівочу... (*Д. Іванов*).
5. Діти слухали розповідь затамувавши подих (*О. Квітневий*).
6. У плавнях затривожилося дика птиця і крикаючи не могла заспокоїтися (*М. Стельмах*).
7. Погода всупереч нашим побоюванням була сонячна.

**327. I.** Випишіть речення з відокремленими обставинами, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть обставини.

1. Із вирію летять курличучи ключі (*М. Зеров*). 2. Годинами працювати над математикою засукавши рукава не кожен зможе (*В. Дрозд*). 3. І місяць падає у руки спинивши на секунду біг (*О. Довгоп'ят*). 4. Князь приймає тільки почавши од дванадцятої години (*І. Нечуй-Левицький*). 5. Захід погас не розгорівшись (*О. Донченко*). 6. Вишні зацвівши в росах заплачуть (*М. Ткач*). 7. Дівчина все ще стоїть заломивши руки (*З журналу*). 8. Старі верби стоять похнюпившись (*І. Кочерга*). 9. Упало яблуко звітуючи про осінь (*В. Голобородько*). 10. Вітер бив сильно й проймаючи до кісток (*З журналу*).

II. Складіть і запишіть два речення з відокремленими обставинами.



**328.** Уявіть, що ви хочете з батьками чи друзями помандрувати Україною. Складіть і запишіть чотири речення про майбутню мандрівку, використавши обставини, які починалися б поданими прийменниками (на вибір). Чи будете ви ці обставини відокремлювати комами?

- |                  |                  |
|------------------|------------------|
| ➤ всупереч       | ➤ за відсутності |
| ➤ наперекір      | ➤ внаслідок      |
| ➤ попри          | ➤ завдяки        |
| ➤ на випадок     | ➤ згідно з       |
| ➤ на відміну від | ➤ відповідно до  |
| ➤ у зв'язку з    | ➤ подібно до     |



Національний заповідник  
«Батьківщина Тараса  
Шевченка», с. Моринці

### Додатки

**Відокремлюємо** комами додатки із значенням виключення, виокремлення, обмеження, які виражені іменниками чи займенниками з прийменниками *крім, окрім, опріч, за винятком, замість, зокрема, особливо, у тому числі, на відміну від* та ін. **НАПРИКЛАД:** 1. *Сварог, окрім плуга, навчив наших предків виготовляти ще й борони* (В. Войтович). 2. *Наші сучасники, на відміну від далеких пращурів, не вірять у мавок* (Н. Степенко).

### Прийменник *замість*

Додаток з прийменником *замість* відокремлюємо, якщо він має значення вибору. Якщо ж він має значення заміщення (прийменник *замість* у цьому випадку можна замінити прийменником *за*), то не відокремлюємо. **ПОРІВНЯЙМО:** 1. *Край шляху, замість тополь, посадили каштани*. 2. *Я це зроблю замість тебе (Я це зроблю за тебе)*.

**329.** З кожної пари речень відновіть прислів'я, ускладнене відокремленим додатком. Використайте подані прийменники. Ви можете використати кожен прийменник лише два рази.

**крім за винятком зокрема**

1. Не бійся нікого. Бійся підступного друга.
2. Можна доточити все. Не можна доточити розуму.
3. І з нулів можна дещо зробити. З нулів можна зробити ланцюг.
4. На світі все знайдеш. На світі не знайдеш рідної матері.
5. Працьовитість – основа життя. Працьовитість – основа добробуту.
6. У всьому знай міру. Не треба знати міри в добрих справах.

**330. 1.** Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте пунктограми.

1. Нічого не слід страшитися крім страху (*М. Дочинець*). 2. Усі за винятком Бойчука здивовано дивилися на свого шкіпера (*М. Трублаїні*).
3. Не маю іншого тепла окрім тепла отчого краю (*В. Баранов*). 4. На відміну від безплідних кучугур земля тут така що могла б усе родити (*Олесь Гон-*

чар). 5. Ні птиць ані людей опріч ясної зірки в високості (*А. Малишко*). 6. Замість робитися майстрами часу ми стали його бранцями (*О. Забужко*). 7. Творчість це завжди самоспалення. На все інше навіть на любов творцеві залишаються крихти (*Т. Севернюк*).

II. Складіть і запишіть речення з відокремленим додатком. Підкресліть члени речення.



**331.** I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки та розкриваючи дужки.

1. Крім кур(и,е)нів була в коші паланка житло кошового та старшин (*В. Чайченко*). 2. Бувало лелека сторожуючи засинав на одній нозі й падаючи котився по стрісі (*Є. Гуцало*). 3. Андрій мчав (не)переводячи подиху як знетямлений (*Б. Козаченко*). 4. Ліс на хвилину примовк ані ш(е,и)лесне завмерши (*І. Кочерга*). 5. Денис почепив рушницю на плече й (не)сказавши нікому й слова кудись пішов (*Г. Тютюнник*). 6. Замість тополь край шляху вирости металеві щогли (*Олесь Гончар*). 7. Доручили роботу виконавши яку відчува(є,ї)ш радість (*О. Квітневий*). 8. Щасливий той хто і зазнавши мук життя прожив прозоро і натхне(н,нн)о (*М. Вінграновський*). 9. Хрипко крикаючи прол(є,и)тів грак мало (не)черкаючи вершечків сонних дубів (*О. Копиленко*).

II. Визначте частини мови слів першого речення.

**332.** Поширте речення обставинами чи додатками, поданими в довідці. Утворені речення запишіть, розставте розділові знаки.

1. Густі комиші чорніють таємничо, повіті сріблястим туманом (*За М. Коцюбинським*). 2. Ніч, тиха тепла літня ніч стояла над землею (*За Панасом Мирним*). 3. Дідусь та рибалки почали вибирати з моря сітку (*За Ю. Збанацьким*). 4. А тепер Тоня й Віталій бачать удалині посеред затоки темну непорушну гору якусь (*За Олесем Гончаром*). 5. Важко кидати землю (*За І. Цюпою*). 6. Ласкаво слухало небо простосердечну молитву, добродушно хмурився Бескид, а вітер старанно вичісував трави на полонині... (*За М. Коцюбинським*). 7. Журавлі змахнули крилами, покружляли, полетіли (*За К. Мотрич*).

### довідка

1. Укривши долину. 2. Поблискуючи зорями, мліючи у своїй розкоші. 3. Перехилившись через борт баркаса. 4. Замість крила парусника. 5. Не залишивши на ній ніякого доброго сліду. 6. Пролітаючи далі. 7. Немов сполохавшись того плачу.

**333.** Виконайте тестові завдання.

1. Відокремлений додаток є в реченні

А За добро віддячують добром, а не злом (*Нар. творчість*).

Б Степе мій, любов моя дитяча, я тобі складаю нині звіт (*С. Крижанівський*).

В Жовті калюжниці – квіти дитинства – знов нагадали щасливі літа (*Л. Гудзь*).

Г У всьому, крім добрих справ, знай міру і час (*Нар. творчість*).

2. Потрібно відокремити виділену обставину в реченні

**А** І я заплакавши назад поїхав знову на чужину (*Т. Шевченко*).

**Б** Із вірію летять курличучи ключі (*М. Зеров*).

**В** Не звикли сидіти склавши руки (*Із газети*).

**Г** Завдання виконали легко й не роздумуючи (*З журналу*).

3. Правильно розставлено розділові знаки в реченні

**А** Край прогнутаго вечорового неба, урізаючись у зоряну імлу й досі трудиться старий нагорблений вітряк (*М. Стельмах*).

**Б** Сплітаючись гіллям стоять дуби зелені, свіжолисті (*М. Рильський*).

**В** Трави, встигнувши вигнатись на зимовій волозі, котились зі степу (*Олесь Гончар*).

**Г** Батько мій обпершись об одвірок, проводить в небо журавлів (*В. Кулик*).

4. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

**А** Хвилюючись, Тимко розповідав про свої перші успіхи (*Ю. Збанацький*).

**Б** Бриніли зірки, і моргнувши зоряним світлом, гасилися (*І. Ле*).

**В** На чужу роботу дивлячись, ситим не будеш (*Нар. творчість*).

**Г** Незважаючи на малюсінський вітер, парило й робилося душно (*Г. Тютюнник*).

5. Правильно розставлено розділові знаки в реченні

**А** Троянці, в човни посадавши, і швидко їх поодпихавши, по вітру гарно поплили.

**Б** Троянці в човни посадавши і швидко їх поодпихавши, по вітру гарно поплили.

**В** Троянці в човни посадавши, і швидко їх поодпихавши по вітру гарно поплили.

**Г** Троянці, в човни посадавши і швидко їх поодпихавши, по вітру гарно поплили.

## § 33. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В СКЛАДНОСУРЯДНОМУ РЕЧЕННІ

*Про те, коли між частинами складносурядного речення ставимо кому, крапку з комою та тире й коли не ставимо розділового знака*

**ПРИГАДАЙМО.** Яке речення називають складносурядним? Які є сполучники сурядності?

**334. А.** Прочитайте виразно речення вголос. Доведіть, що вони складносурядні. Як з'єднано їхні частини?

Сонце заходило за небокрай,  
і пташки затихали в лісі.

Сонце зайшло за небокрай –  
і все покрила темрява.

**Б.** У якому реченні друга частина виражає наслідок того, про що йдеться в першій?  
**В.** Зробіть висновок, чи залежить розділовий знак між частинами складносурядного речення від змісту. Відповідь обґрунтуйте.

<b>Кома</b>	Між частинами складносурядного речення перед сурядним сполучником найчастіше ставимо <b>кому</b> . При цьому частини речення виражають одночасність, послідовність подій або протиставляються чи зіставляються. <b>НАПРИКЛАД:</b> <i>Джмелями літаки собі гудуть, і джміль до них гуде собі спросоння</i> (І. Драч).
<b>Крапка з комою</b>	Якщо ж частини складносурядного речення далекі за змістом, мають значний обсяг або в середині них уже є розділові знаки, то ставимо <b>крапку з комою</b> . <b>НАПРИКЛАД:</b> <i>Усе зраділо, стрічаючи день; і день зрадів, розцвітаючи, ясний, теплий, погожий</i> (Панас Мирний).
<b>Тире</b>	В окремих випадках між частинами складносурядного речення ставимо <b>тире</b> .

<b>ТИРЕ між частинами складносурядного речення ставимо, якщо:</b>	<b>Приклади</b>
друга частина виражає наслідок, висновок з того, про що йдеться в першій	<i>Доц пройшов – і Київ зеленіє</i> (М. Рильський).
друга частина виражає швидко (раптово) зміну подій	<i>Грім розколов небо – і вдарила блискавка.</i>

<b>Без знака</b>	<p><b>НЕ ставимо</b> розділовий знак між двома частинами складносурядного речення, з'єднаними <b>одиничними</b> сполучниками <b>чи, або, та (= і), і (й)</b>, якщо:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>✓ обидві частини мають <b>спільне слово</b> (додаток, обставину, вставне слово або частку <i>лише, тільки, ще, навіть</i>). <b>НАПРИКЛАД:</b> <i>Вдалині хиталися дерева і синів задуманий прибій</i> (В. Сосюра);</li> <li>✓ речення є питальним, спонукальним чи окличним. <b>НАПРИКЛАД:</b> <i>Хай наше слово не вмирає і наша правда хай живе!</i> (М. Рильський);</li> <li>✓ обидві частини за структурою є односкладними – безособовими або називними. <b>НАПРИКЛАД:</b> 1. <i>Морозить і замітає снігом.</i> 2. <i>Грім і злива.</i></li> </ul>
------------------	---

### Зверніть увагу!

Перед **одиничними** сполучниками *чи, або, та (= і), і (й)*, що з'єднують **однорідні** члени речення, кому не ставимо. Якщо ж ці сполучники з'єднують частини **складносурядного** речення, то кому здебільшого ставимо (крім окремих випадків).

**335.** Прочитайте. Обґрунтуйте правилом кожен випадок уживання розділового знака чи його відсутності між частинами речень.

1. Випав сніг – і все навкруги повеселішало (*Г. Тютюнник*). 2. І знов земля кипить у боротьбі, і знову я належу не собі (*Л. Костенко*). 3. До-

щило і в повітрі віяло прохолодою (*З журналу*). 4. Таке розкішне над нами небо і такі ми до безмежності молоді! (*В. Шевчук*). 5. Мороз прилине, синьо і прозоро розвісить скрізь інею сивий дим; і на шибках невидані узорі він намалює генієм своїм (*В. Сосюра*). 6. Зараз тільки сухе бадилля стовбурчилося на городі та стриміло соняшничиння (*О. Довженко*).

**336. І.** Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки й розкриваючи дужки. Обґрунтуйте пунктограми.

1. В моїй душі мелодія осіння та в ній я чую ноти весняні (*В. Сосюра*). 2. (Пів)кроку (в)бік і все це піде прахом (*Л. Костенко*). 3. Десь пливуть дощі по шибках і бр(и,е)дуть сніги в полях (*Є. Саранулова*). 4. Був уже вечір і над хащами парку (с,з)ходив великий повний місяць (*Ю. Смолич*). 5. Скільки людей і які вони різні! (*Олесь Гончар*). 6. Несподіваний ривок і ми відрива(є,ї)мося від землі (*А. Шиян*). 7. Нове століття вже на видноколі і час новітню створює красу (*Л. Костенко*). 8. Довго-довго ходило сонце і цвіло надвечір(')я червоне (*М. Луків*). 9. Все у спочинку тільки дихають повно л(и,е)гені неба та височить над селищем собор (*Олесь Гончар*).

**II.** Підкресліть граматичні основи.

### КОЛО ДУМОК

**337.** Поміркуйте, чому лише в останньому реченні перед сполучником *і* ставимо кому.

1. Не можна брати істину в оренду і сіяти на ній чортополох (*Л. Костенко*).
2. Я знав міста, ліси і гори і в морі бачив кораблі (*А. Малишко*).
3. Кажуть, літо буде холодним і врожай не порадує нас (*О. Гринько*).
4. Пахне степ навкруги полинно, і в хлібах половіють поля (*Д. Луценко*).

### ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ

**338.** Один (одна) з вас має виписати речення, між частинами яких потрібно поставити кому, а другий (друга) – між частинами яких потрібно поставити тире. Перевірте одне в одного правильність виконання. Які речення залишилися невиписаними? Чому?

1. Хвилина ще і схід розпише в сліпучі барви небосхил (*М. Масло*).
2. Чого світання так ясніє в полі і ген сріблиться пісенька дзвінка? (*М. Стельмах*).
3. Земля покрита білою габою і вітер під вікном, жебрак-скрипаль (*Д. Павличко*).
4. А квітки пахне літа теплий день і я спиняюсь у задумі (*О. Довгон'ят*).
5. Десь пливуть дощі по шибках і бредуть сніги в полях (*Є. Саранулова*).
6. Ударив грім і зразу шкереберть пішло життя (*В. Стус*).
7. Відберіть у людини мову і вона здичавіє (*І. Цюпа*).
8. Горобці зірвалися при моему наближенні з копиці сіна та ще й неподалік застрекотала сорока (*Є. Гуцало*).

**339. І.** Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте пунктограми.

1. І приходять світанки щоденних турбот адвокати і несуть під пахвою тисячі різних справ (*Л. Костенко*). 2. Дощик перестав і все навколо запахло посвіжішало (*Гр. Тютюнник*). 3. І видзвонює жайвір у полі і

цвіте зачарований світ... (І. Гончаренко). 4. Сонце вже сіло і вода в ставу поглибшала бездонною стала (Є. Гуцало). 5. І дзвеніли гаї на тугих на вітрах наструнені і котилося сонце червоною кулею і хилився на обрій вечір (В. Мордань). 6. Чарівне море та наймиліша серцю таки земля (О. Іваненко). 7. Сонце вже схилилося на захід і не пекло вже так дошкульно як раніше (Гр. Тютюнник). 8. Пізнайте істину і вона порятує нас (Нар. творчість). 9. Пройшла гроза і ніч промчала і знову день шумить кругом (М. Рильський).

II. Підкресліть граматичні основи. Які з речень складносурядні?

**340.** Складіть і запишіть речення за схемами, використовуючи опорні слова. Обґрунтуйте розділові знаки.

1. [ ], і [ ].
2. Не тільки [ ], а й [ ].
3. [ ] і [ ].
4. Чи [ ], чи [ ].
5. [ ] – і [ ].



**ОПОРНІ СЛОВА:** вирубка, рятуйте, нехайно, природа, руйнування, повітря, екологія, байдужість, небезпека, майбутнє.

**341. I.** Установіть відповідність між реченнями (розділові знаки пропущено) і схемами.

- |  |                |
|--|----------------|
| 1 Тільки б хвороба не мучила тіло і туга минала душу (М. Зеров). | A [ ], і [ ].  |
| 2 Серпневий день зорів над Києвом і зорі висіяла ніч (В. Дрозд). | B [ ] і [ ].   |
| 3 Ще мить і сад загубить пишну вроду (Д. Луценко).               | B [ ] – і [ ]. |

II. Складіть і запишіть речення за кожною схемою.

**342.** Складіть (усно) з кожним простим реченням два складносурядні: 1) між частинами якого ставимо кому; 2) між частинами якого не ставимо кому. Ви можете скористатися словами з довідки.

1. М'яч перелетів лінію поля. 2. Пахне холодом трава. 3. Над водою вставав туман. 4. Дарина замріяно співає. 5. Стукає дощ у шибки. 6. Легко дихати в рідному селі.

### ДОВІДКА

Уже давно, щойно, здавалося, довкола, тільки, навкруги мене, подекуди, коли-не-коли.

**343. I.** Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Із поля дорога завернула до лісу і ми опинилися під темним склепінням високих дубів (П. Панч). 2. Восени розумнішою стає людина і ще м'якшим – трави прим'ятої шовк (М. Рильський). 3. Задер носа й кочергою не дістанеш (Нар. творчість). 4. Грайливий вітер штовхає мене в плече і

я затуляючи руками обличчя мимоволі роблю крок, потім другий... (К. Наріжний). 5. На річці бухикнуло весло та злякано крикнув кулик (М. Стельмах). 6. Колихнулося золоте море хлібів і жайворонка не стало чути (Панас Мирний). 7. Нас роз'єднав життя розбурханий потік і ми два береги не зійдемося ніколи (М. Орест). 8. Настане час і піде все в архів (Л. Костенко). 9. Зрідка пробіжить тут заєць або спиниться на кручі вовк (А. Шиян). 10. І зорі як пелюстки трепетали і світ увесь по вінця голу-бів... (Б. Олійник).

II. Знайдіть і підкресліть прислівники як члени речення.

**344.** Виконайте тестові завдання.

**1.** Розділовий знак НЕ ставимо між частинами речення

**A** Сосни зашелестіли і стало тихо-тихо... (М. Зарудний).

**Б** Стоїть в задумі сива мати а листя пада золоте (М. Томенко).

**В** Мабуть, батько ще дужче посивів і мати ще дужче зігнулася (А. Голловко).

**Г** Гаснуть у плавнях летючі комети і тихо вмирає на заході ніч (А. Малишко).

**2.** Тире ставимо між частинами складносурядного речення

**A** Із саду спілі пахнуть абрикоси і хата хлібом дихає гарячим (О. Орач).

**Б** Було ясне надвечір'я і сонце ще не сіло за ліс (В. Малик).

**В** Ані шелесту не було чути ані колихання не було помітно (Марко Вовчок).

**Г** Сулима подав знак і війська приготувалися до штурму (М. Слабошпицький).

**3.** Кому перед виділеним сполучником потрібно поставити в кожному реченні, ОКРІМ

**A** Мене водило в безвісті життя **та** я вертався на свої пороги (Д. Павличко).

**Б** Веселий день давно вже одгорів і даль доносить пісню журавлину... (В. Сосюра).

**В** То вітерець дихне по ниві **то** коник в житі засюрчить... (Л. Глібов).

**Г** Удалині хиталися дерева і синів задуманий прибій (В. Сосюра).

**4.** Кому ставимо між частинами речення

**A** Уже давно стояла ніч і виблискували на небі зорі.

**Б** Я іду осіннім парком і лагідно шелестить опале листя.

**В** Скільки людей і які вони різні!

**Г** Довкола хати цвів бузок і росли величезні яблуні.

**5.** Пунктуаційну помилку допущено в реченні

**A** Довго-довго ходило сонце і цвіло надвечір'я червоне (М. Луків).

**Б** І видзвонює жайвір у полі, і цвіте зачарований світ... (І. Гончаренко).

**В** Ще над Дніпром клубочиться задуха, і пахне степом сизий деревій (Л. Костенко).

**Г** Блискавка блисне – і камінь трісне (Нар. творчість).



## § 34. ВІДГУК ПРО ТВІР МИСТЕЦТВА

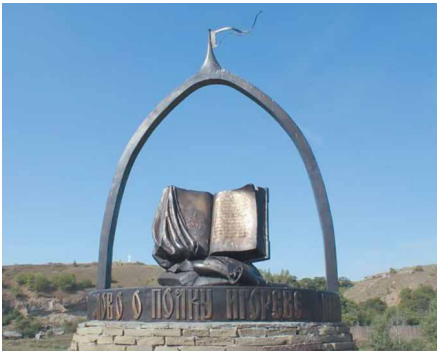
## Відгук

**Відгук** – це текст, у якому дано оцінку прочитаному, почутому, побаченому, висловлено ставлення до нього. Відгук складається з **двох частин**. У першій висловлюємо думку про те, сподобалося чи не сподобалося побачене (почуте, прочитане), а в другій – обґрунтовуємо цю думку.

Спадок

345. І. Прочитайте текст, визначте його тему й основну думку.

## МЕМОРІАЛ «СЛОВО ПРО ПОХІД ІГОРІВ»



«Слово про похід Ігорів» – поетична перлина, яка надихає митців на створення художніх полотен, графічних творів, книжних ілюстрацій. У 1989 році до 800-річчя цієї пам'ятки в місті Новгороді-Сіверському на Чернігівщині споруджено меморіал «Слова...», до складу якого увійшли скульптури «Боян», «Князь Ігор» і «Ярославна». Знайомство із цим меморіалом залишає найкращі враження.

Ансамбль скульптурних композицій розпочинається на Замковій горі, де у XII столітті був княжий двір Ігоря Святославовича. На вершині гори, оточений залишками оборонних валів, встановлено бронзову скульптуру Бояна. Він здіймається з кам'яного пагорба, немовби з глибини віків. Могутня фігура Бояна символізує сили народу давньоруської дружини. На Боянові військові обладунки, через плече – гуслі, права рука піднята над струнами. Боян співає пісні про Ігоря Святославовича, який вирушив у нелегкий похід на половців.

Від Замкової гори живописні тихі вулички ведуть до центральної історичної площі міста, де встановлено головну скульптуру. На п'єдесталі із сірого граніту – бронзова скульптура князя Ігоря на бойовому коні. У руці князя – меч, що грізно попереджає ворогів. Над князем здіймається в повітря куля-сонце, прикрита земною кулею. Ця композиція відображає затемнення сонця. У пластичному образі князя втілено риси мужнього воїна, патріота землі руської, який закликає в далекий і трудний похід.

Особливо вражає скульптура «Ярославна». Вона – біля східної стіни Спасо-Преображенського монастиря, на крутому схилі, що опускається до Десни. Звідси відкриваються прекрасні краєвиди на манливі луки й задеснянські далі. Ярославну зображено за своїм чоловіком, який виступив на захист Вітчизни. Як у «Слово» поет порівнює свою героїню з птахом, так і скульптор знайшов пластичні форми, які асоціюються з порівнянням поета. Творча фантазія та велике вміння митця

перетворили жіночу шаль у крила. Здається, ще мить – і Ярославна злетить у повітря.

Спорудження комплексу в Новгороді-Сіверському дало змогу не тільки вшанувати видатну історичну подію, а й сприяти відновленню історичного середовища центральної частини міста.

Скульптури, виконані заслуженим художником України А. Куцем, вражають глибоким психологізмом, знанням деталей, костюмів, зброї, без чого не можна відтворити в усій повноті історичні образи (*З журналу «Київська старовина»*).

II. Розкажіть, що нового для себе ви дізналися з тексту. Чи з'явилося у вас бажання побувати на Чернігівщині в Новгороді-Сіверському?

III. Як автор обґрунтовує свою думку про побачене? У яких реченнях висловлено враження автора, викликані архітектурним ансамблем, а в яких – зосереджено увагу на художній цінності скульптурних композицій?

**346. I.** Пригадайте твір мистецтва (картину, скульптуру, кінофільм, виставу тощо), з яким ви ознайомилися останнім часом. Які враження й думки він у вас викликав?

II. Розгляньте фотоілюстрації пам'яток історії та культури України. Поділіться з однокласниками (однокласницями) своїми враженнями від цих творів мистецтва. Що ви можете розповісти про ці шедеври?



*Андріївська церква, м. Київ*



*Львівський оперний театр*



*Заповідник «Кам'янець»*



*Пам'ятник Дюку де Рішельє, м. Одеса*



**347.** Напишіть відгук про твір мистецтва (архітектурну споруду, скульптуру, картину, кінофільм, виставу тощо). Доберіть заголовок.

Мета відгуку – поділитися враженнями від твору мистецтва з однокласниками (однокласницями), коротко розповісти про нього, спонукати інших ознайомитися із цим твором.

Форма відгуку – лист, повідомлення в соціальній мережі, запис у щоденнику, стаття в засобах масової інформації, виступ.

Скористайтеся поданими нижче пам'ятками.

пам'ятки

**Конструкції, які можна використати у відгуку**

Дуже вразило ...; особливо вражає ...; ми захоплюємося ...; твір цікавий тим, що ...; запам'ятався момент ...; увагу привертає...; у творі порушено питання ...; автор яскраво (вдало, захоплююче) ...; самотуння мистецька особистість ...; багатогранність таланту ...; творчий діапазон ...; майстер чудово подає ...; відчувається талант митця ...; автор вдало поєднує ...; дає підстави стверджувати ...; зверніться до доробку ... .

**Орієнтовний план відгуку про твір мистецтва**

- Тема та ідея твору.
- Стислий переказ побаченого чи почутого (з елементами оцінки).
- Враження від твору.
- Підсумкова оцінка.
- Висновки, побажання, рекомендації тим, хто не бачив (не чув) твору.



**Для вас, допитливі**

Багато цікавого й нового можуть розповісти пам'ятки історії та культури. Скориставшись мережею Інтернет, здійсніть віртуальну екскурсію шляхами України, ознайомтеся з відомими храмами, замками та іншими архітектурними пам'ятками.

Допоможуть вам у цьому такі сайти: [www.ukrmandry.com.ua](http://www.ukrmandry.com.ua) («Мандруємо Україною»), [www.castles.com.ua](http://www.castles.com.ua) («Замки та храми України»), [www.heritage.com.ua](http://www.heritage.com.ua) («Пам'ятки України»).

Поділіться своїми враженнями з однокласниками.

**§ 35. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ  
В СКЛАДНОПІРЯДНОМУ РЕЧЕННІ**

*Про те, коли між однорідними пір'ядними частинами, а також між двома сполучниками пір'ядності ставимо кому*

**ПРИГАДАЙМО.** Які є види складнопірядних речень?



**348. А.** Зіставте вживання розділових знаків у поданих реченнях. Як з'єднано виділену пір'ядну частину з головною?

1. Через той битий шлях Корсунь зазнав багато лиха, бо **як тільки вороги набігали на Київщину або Білу Русь**, то вже вони не минали Корсуня...

2. Через той битий шлях Корсунь зазнав багато лиха, бо, як тільки вороги набігали на Київщину або Білу Русь, уже вони не минали Корсуня... (А. Кащенко).

**Б.** Поміркуйте, у якому реченні виділену підрядну частину можна випустити без шкоди для будови всього речення.

**В.** Зробіть висновок, коли між двома підрядними сполучниками ставимо кому.

Кома	На письмі підрядну частину складнопідрядного речення відокремлюємо <b>комою</b> , а в усному мовленні – <b>паузою</b> . Якщо ж підрядна частина стоїть у середині головної, то коми ставимо з обох боків. <b>НАПРИКЛАД:</b> 1. <i>Ніколи другому не бажай того, чого собі не хочеш</i> (Нар. творчість). 2. <i>Той, хто угору йде, не оглядається на скелі і на терни</i> (М. Подолян).
Частка <i>не</i>	Якщо перед сполучником підрядності (сполучним словом) стоїть частка <b>не</b> або <b>ні</b> , то кому перед цим сполучником (сполучним словом) <b>не ставимо</b> . <b>НАПРИКЛАД:</b> <i>Мене цікавить не як це сталося, а які можливі наслідки цього факту</i> .
Збіг сполучників	Між двома сполучниками підрядності на зразок <b>що якщо, що якби, що коли, бо як</b> і под. <b>кому не ставимо</b> , якщо частину речення, уведену другим сполучником, не можна пропустити, не порушуючи будови всього речення (у наступній частині є співвідносне слово <b>то</b> ). <b>ПОРІВНЯЙМО:</b> 1. <i>Отут, серед цвіту, здається, що якби людина навчилася мудрості в дерев, то не була б ворогом самій собі й природі</i> (Є. Гуцало). 2. <i>На болоті росли кумедні кактуси й ніжні мімози, що, коли до них приторкнутися, звертали своє листячко</i> (О. Ольжич).
Складений сполучник	При складених сполучниках ( <i>тому що, через те що, для того щоб, незважаючи на те що, замість того щоб, після того як</i> та ін.) залежно від змісту та інтонації <b>кому ставимо</b> один раз: або перед усім сполучником, або в середині нього. Якщо підрядна частина зі складеним сполучником стоїть <b>перед головною</b> , то в середині сполучника <b>кому не ставимо</b> . <b>НАПРИКЛАД:</b> 1. <i>Я прокинувся через те, що поїзд пішов швидше</i> . 2. <i>Після того як пройшов дощ, стало холодніше</i> .

### Зверніть увагу!

У складнопідрядному реченні з метою інтонаційного відокремлення головної й підрядної частини іноді ставлять тире. **НАПРИКЛАД:** 1. *Коли їм сумно – хай вони сумують* (Л. Костенко). 2. *Щоб жити – ні в кого права не питаюся* (П. Тичина).

**349.** Прочитайте речення та визначте межі підрядних частин. Розставте усно розділові знаки й поясніть їх уживання.

1. Проймається серце теплотою яку одвічно бережуть в селі (О. Довгий).  
2. Де діти перестають любити й поважати батьків там кінець усьому (В. Су-

хомлинський). 3. Скільки б у лісі не було солов'їв у кожного своя доля (Р. Дідула). 4. Той хто не знає меж своїм бажанням ніколи не стане справжнім громадянином (В. Сухомлинський). 5. Дружба потрібна нам не для того щоб яось заповнити час а для того щоб утверджувати в людині й насамперед у собі самому добро (В. Сухомлинський). 6. Для того щоб бути щасливим треба мріяти завжди (М. Сом). 7. Мама каже що коли уві сні літається, значить, росте він, росте! (М. Стельмах).

**350.** I. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Побудуйте схему першого речення.

1. Той хто по-справжньому любить Батьківщину в усіх відношеннях справжня людина (В. Сухомлинський). 2. І де б я не був за далекою даллю тебе Україно завжди пізнаю... (А. Малишко). 3. Щоб зірвати одну квітку треба виростити десять (В. Сухомлинський). 4. Там де була твоя вуличка листям вітер мої замітає сліди (І. Давидков). 5. Надію в хаті поважайте її на видному тримайте бо де у хаті вона є туди і щастя забреде (С. Горlach). 6. Навіть тоді як людина згорить совість людини продовжує жити (М. Вінграновський). 7. Останній місяць року налаштує кожного з нас на оптимістичну хвилю бо хоч зима і повертає на мороз сонце вже йде на літо (В. Скуратівський). 8. Якщо хочеш мати дозвілля не витрачай марно часу (Нар. творчість).

II. Запишіть виділені іменники в кличному відмінку однини.

**351.** Доповніть подані речення підрядними частинами, поданими праворуч, і запишіть. Розставте й обгрунтуйте розділові знаки.

1. Там над водою гнуться явори (За А. Малишком).
2. В ніч високогоного притулку ти до плеча мене притулиш безсмертним рухом скрипаля (За Л. Костенко).
3. Музика стає її частинкою й ніколи не вмирає (За Г. Лейбніцем).
4. У світі злomu і холодному чи ми пробачим одне одному цю несподівану печаль? (За Л. Костенко).
5. Синам наш Київ золотий розкрилює ворота (За М. Рильським).

- де зорі сяють з-за гори
- коли йде обертом земля
- яка одного разу ввірвалася у вашу душу
- де щастя зіткане з прощань
- що віддають життя за отчий дім, що волю принесли крізь непроглядний дим

Успіх

**352.** I. Виразно прочитайте текст уголос. Про яку важливу проблему в ньому йдеться? Визначте комунікативне призначення тексту.

### ПРАВИЛЬНИЙ РОЗПОДІЛ ЧАСУ

Час – унікальний ресурс людини. Той, хто зміг досягти чималих успіхів, добре знає, що таке раціональний розподіл часу.

Необхідно вміти планувати свій день, тиждень, місяць, дотримуватися режиму дня, який передбачає виділення достатнього часу на відпочинок, навчання (роботу), фізичну активність, домашні справи та дозвілля.

Природою закладено стадії активності й пасивності організму, які пов'язані зі зміною дня й ночі. Кажуть, що люди, які хочуть більше зробити у своєму житті, повинні спати недовго. Однак для повного відновлення сил дорослій людині потрібно спати близько 7–8 годин на добу.

Розумову діяльність треба чергувати з фізичною та проведенням часу на свіжому повітрі. Змінюючи види діяльності, ви зможете подолати відчуття втоми й зробити більше. Неприпустимо більшу частину вільного часу просиджувати біля телевізора чи за комп'ютером.

Тож кожна людина повинна сказати: «Я не хочу більше марнувати час і хочу всюди встигати». Це буде першим кроком на шляху до організованого життя (*З журналу*).

II. Знайдіть складнопідрядні речення з кількома підрядними. Побудуйте їхні схеми, визначте вид підрядності.



**353.** Спишіть, виділяючи підрядні частини комами. Поясніть, як ви розумієте сказане у двох перших реченнях.

1. Розум якщо навіть нехтують ним у кінцевому рахунку завжди перемагає бо без нього жити неможливо (*А. Франс*). 2. Аби втратити віру до людини не потрібно щоб вона двічі обдурила вас (*Ірина Вільде*). 3. Коли людина щось мусить зробити вона ні в кого не питає дозволу і робить те що мусить зробити (*Ю. Андрухович*). 4. І хоч криницю накривають дерев'яною покривкою у витягнутому відрі води плавають пелюстки бо ж вишня стоїть над самою криницею (*М. Коцюбинський*). 5. Коли підносять до небес дивись щоб не впустили (*Л. Сухоруков*). 6. Коли ти хочеш щоб твої настанови справді благотворно впливали на твоїх учнів застерігай їх від непотрібних знань і помилкових правил тому що позбутися непотрібного дуже важко (*Й.-В. Гете*). 7. Ті хто займається наукою повинні дивитися на знання як на довірену скарбницю що становить власність усього народу (*К. Тимірязєв*).

Однорідні частини

Між двома однорідними підрядними частинами, які з'єднано одиничним сурядним сполучником *чи, або, та* (= *i*), *і* (*й*), *кому не ставимо*. **НАПРИКЛАД:** *Коли землероби обсіювались і наставало більше вільного часу, слов'яни справляли свято на честь Лади* (*Я. Головацький*).

**354. I.** Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Чи між усіма частинами, з'єднаними сполучником *і*, потрібно ставити *кому*? Відповідь поясніть.

1. Колисав мою колиску звук підгірської трембіти що від неї зорі меркнуть і росою плачуть квіти (*Б. Лепкий*). 2. Сонце поволі спускалося за темний ліс і з Дніпра війнуло вечірньою прохолодою (*В. Малик*). 3. Верхів'я дерев так тісно спліталися над нею що сонячні промені не досягали землі і внизу стояли прохолодні зеленкуваті сутінки (*В. Малик*). 4. Коли

ти йдеш крізь сад і тінь тремтить на сукні я квітувати рад мов сад сповитий в сутінь (М. Луків). 5. Верби сплакували листям і золоті сльози гнало за водою (Г. Тютюнник). 6. У природі ніч існує для того щоб у тиші росло усяке зілля і відпочивала людина (М. Стельмах).

II. Підкресліть граматичні основи. Побудуйте схеми трьох перших речень.

### КОЛО ДУМОК

**355.** Поміркуйте, чому лише в першому реченні перед виділеним сполучником ставимо кому.

1. Соняшник вигнався під стріху, і кручені паничі по ньому в'ються (Олесь Гончар).

2. Удосвіта знов загули на морозі сосни і закричали півні на горищах (Г. Тютюнник).

3. Я схилив голову на коліна, відчуваючи, що омиваюся дощем і що немає ані сухої нитки на мені (Іван Багряний).

### СИТУАЦІЯ



**356.** Уявіть, що друг (подруга) запропонував (запропонувала) вам відвідати наступної суботи аквапарк. Проте цього дня ви будете зайняті. Подякуйте за пропозицію, обґрунтуйте відмову та запропонуйте іншу дату спільного відпочинку. Скористайтеся двома поданими сполучниками (на вибір). Утворені речення запишіть.

- для того щоб
- через те що
- незважаючи на те що
- після того як
- замість того щоб



**357. I.** Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. І хоч ти не сказала нічого бо не слухала вітрових слів він забувши солодку знемогу розганяти хмарки полетів (В. Симоненко). 2. Неподалеку грайливо дзюрчав гірський потік з гір де смереки і ялини зводили свої шпильасті верхівки до синяви чистого безхмарного неба повівся свіжий лагідний вітерець але червнєве опівденне сонце досить-таки припікало й учні охоче розташувались у затінку коло каменя (Б. Антоненко-Давидович). 3. Мені здається друже що голови навіть наймудріших людей тупіють коли ці люди зберуться разом і що там де найбільше мудреців найменше мудрості (Ш. Монтеск'є). 4. Нема тих грошей якими можна б заплатити за людський розум і людське серце навіть тоді коли хтось думає що у світі все купується і все продається (І. Чендей). 5. Щасливий той хто і зазнавши мук життя прожив прозоро і натхненно (М. Вінграновський).

II. Побудуйте схеми та визначте види речень.

**358.** Складіть і запишіть речення за схемами, розставте розділові знаки.

1. (хоча ... ) [ ] (коли ... ).
2. [ (що ... ) ] (хоча ... ).
3. [ ] (щоб ... ) (бо ... ).
4. [ (який ... ) ] (де ... ).

**359.** Побудуйте з кожної групи простих речень одне складнопідрядне з кількома підрядними частинами. Використайте відповідні сполучники чи сполучні слова. Речення запишіть.

**ЗРАЗОК.** *Людина перестала вчитися. Людина не повинна дивуватися. Вона блукає в п'яті небезпечних часів. – Людина, яка перестала вчитися, не повинна дивуватися тому, що вона блукає в п'яті небезпечних часів (Генрі Форд).*

1. Найпростішим є атом Гідрогену. Ядро атома Гідрогену складається з одного протона. Навколо протона рухається один електрон.

2. Груша стара не може вночі заснути. Груша згадує пісню. Пісню колись приносить вітер.

3. Треба краще зрозуміти сутність державних підприємств. Потрібно проаналізувати чинне законодавство. Чинне законодавство регулює різні аспекти створення й діяльності державних підприємств.

**360. I.** Спишіть текст, розкриваючи дужки й розставляючи пропущені розділові знаки.

### ID-КАРТКА

Українці можуть поміняти звичайні паспорти на пластикову ID-картку. Черг за документом нового зразка (не)має. І як прогнозують у Державній міграційній службі не буде оскільки внутрішня ID-картка (не)дає жодних привілеїв. Її головна перевага бе(з,с)пека документ (не)можливо підробити. Інформація яка записана на чіпі захищена.

Зчитати інформацію можна за допомогою спеціальних рідерів\* якими обладнано всі необхідні установи. Але якщо ви хочете (с,з)читувати інформацію з ID-картки за допомогою свого смартфон(у,а) можете бе(з,с)коштовно скачати відповідне програмне забезпечення із сайт(у,а) поліграфкомбінат(у,а) «Україна».

Першу ID-картку видають тільки за місцем реєстрації (З Інтернету).

\* Рідер (з англ. reader) – пристосування або прилад для зчитування певних даних.

II. На основі прочитаного складіть і запишіть складнопідрядне речення з двома підрядними частинами.



Прогрес

**361.** Виконайте тестові завдання.

1. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А Якби композитор хотів сказати щось словами, він тоді не писав би музику (С. Ріхтер).

Б Музика може змінювати світ хоча б тому, що вона може змінити людину (Ж. Барзун).

В Якби я турбувався лиш про себе, вже б онімів давно від самоти (Д. Павличко).

Г Вечірнє сонце, дякую за всіх котрі нічим не осквернили душу (Л. Костенко).



2. Правильно розставлено розділові знаки в усіх реченнях, ОКРІМ
- А Коли людина знає свої справжні достоїнства й вади, їй легше домогтися успіху в будь-якій роботі (*Н. Скоромовська*).
- Б Я з тих країв де над Дніпром цвітуть, шумлять гаї, де з дня народження мені співали солов'ї (*М. Нагнибіда*).
- В Над світом стояла така благословенна тиша, що було чути, як кущики жита ронили краплі роси (*М. Стельмах*).
- Г Незважаючи на те, що часу було досить, майже всі пасажери кинулися бігти до своїх вагонів (*М. Трублаїні*).
3. Кому перед виділеним сполучником потрібно поставити в реченні
- А Маланка заплющує очі – і їй здається, що то шумить колосом нива і серп черкає по стеблу (*М. Коцюбинський*).
- Б Усі події, які трапляються з тобою і всі люди, які тебе оточують, з'являються у твоєму житті тому, що ти притягнув їх туди (*Річард Бах*).
- В Коли зграя залетить далеко й у тумані стане тихо, я зупиняюся й наслухаю, що робиться попереду (*Г. Тютюнник*).
- Г Я ладен стати й грудкою земною, аби шуміла поруч десь ріка і небо голубіло наді мною (*Д. Луценко*).
4. Правильно розставлено розділові знаки в реченні
- А Там де у росах стелиться трава, ти ходиш над рікою таємниче (*В. Грінчак*).
- Б Скажи, з якого краю до тебе, сонце, підійти? (*С. Вакарчук*).
- В Бо народу, що втратив мову більше нічого вже втрачати (*В. Гончаренко*).
- Г В цьому саду я виросла, і він мене впізнав хоч довго придивлявся (*Л. Костенко*).
5. Прочитайте речення.
- Ті (1) що вийшли з тьми (2) у п'ятьму й кануть (3) бо (4) коли сходить світило дня, то тьмяніють світила ночі (Я. Галан).*
- Кому потрібно поставити на місці всіх цифр, ОКРІМ
- А 1      Б 2      В 3      Г 4

## § 36. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В БЕЗСПОЛУЧНИКОВОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

*Про умови, коли між частинами безсполучникового речення ставимо кому, коли – тире, а коли – двокрапку*

**ПРИГАДАЙМО.** Чим безсполучникове речення відрізняється від складносурядного й складнопідрядного?

**362. А.** Прочитайте виразно речення вголос.

1. Біля озера стало тихо, відлетіли останні качки.
2. Відлетіли останні качки – біля озера стало тихо.
3. Біля озера стало тихо: відлетіли останні качки.

**Б.** Які синтаксичні відношення передано між частинами першого речення, які – між частинами другого, а які – між частинами третього?

**В.** Поміркуйте, від чого залежить уживання розділових знаків між частинами безсполучникового складного речення.

Між частинами складного безсполучникового речення ставимо:	Приклади
<p><b>КОМУ</b>, якщо</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• частини рівноправні (між ними можна поставити єднальний сполучник), ними виражаємо <b>одночасність</b> або часову <b>послідовність</b> подій чи явищ</li> </ul>	<p><i>Нас кличе у мандри дорога, нам грає чарівна струна</i> (С. Фоменко).</p>
<p><b>КРАПКУ З КОМОЮ</b>, якщо:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• частини мають значний обсяг або в середині їх уже є свої розділові знаки;</li> <li>• частини далекі за змістом</li> </ul>	<p><i>Ми просто йшли; у нас нема зерна неправди за собою</i> (Т. Шевченко).</p>
<p><b>ДВОКРАПКУ</b>, якщо:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• друга частина виражає <b>причину</b> того, про що йдеться в першій (частини можна з'єднати сполучниками <b>бо, тому що</b>);</li> <li>• друга частина <b>доповнює, пояснює</b> або <b>розкриває</b> зміст першої (частини можна з'єднати сполучниками <b>що, а саме</b> або вжити між ними сполучення <b>і побачив, що</b>)</li> </ul>	<p><i>Не кидай іскри в соломку: і сама згорить, і село спалить</i> (Нар. творчість). <i>Мені страшно признатися: я щаслива</i> (Л. Костенко).</p>
<p><b>ТИРЕ</b>, якщо:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• частини <b>зіставляються</b> або <b>протиставляються</b> (їх можна з'єднати сполучниками <b>а, але</b>);</li> <li>• друга частина виражає <b>наслідок, висновок</b> з того, про що йдеться в першій (їх можна з'єднати сполучником <b>так що</b>; можна поставити питання <b>який наслідок?</b>);</li> <li>• частини виражають <b>раптовість, швидку зміну подій</b> (частини можна з'єднати сполучником <b>і</b>);</li> <li>• перша частина виражає <b>час</b> або <b>умову</b> того, про що йдеться у другій (у першій частині можна поставити сполучники <b>коли, якщо, хоч</b>);</li> <li>• друга частина містить <b>порівняння</b> з тим, про що йдеться в першій (їх можна з'єднати сполучниками <b>наче, ніби, як</b>)</li> </ul>	<p><i>Щасливими не народжуються – щасливими стають</i> (Нар. творчість). <i>Ластівки літають низько – завтра буде дощ</i> (Нар. творчість). <i>Захочеш пити – підеш до струмка</i> (Нар. творчість).</p>

**363.** Прочитайте виразно речення вголос. Поясніть правилом кожен випадок уживання розділового знака між частинами безсполучникового складного речення.

1. Грім гримить – хліб буде родить (*Нар. творчість*). 2. Дружба – як дзеркало: розіб'єш – не складеш (*Нар. творчість*). 3. Прокотився грім з роз-

гоном, грають блискавок шаблі... (М. Рильський). 4. Рада б зірка зійти – чорна хмара заступає (Нар. творчість). 5. Зникає мова – зникає нація (Олесь Гончар). 6. Можна сказати б так: розкоші – короткочасні, гідність – вічна (П. Загребельний). 7. Обернувся – місто на обрії стояло в бузковому серпанку (Є. Гуцало).

**364. I.** Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте вживання розділових знаків між частинами безсполучникового складного речення.

1. Чайки сідають на воду буде на морі погода (Ю. Смолич). 2. І плаче коник серед трав нема мелодій (Л. Костенко). 3. Поглянь у себе море там вирує, міниться і грає (Л. Горлач). 4. Загорнула з ляскотом книгу повіявся від неї сірий пил (П. Загребельний). 5. І добре синові в нього є мати і добре матері в неї є син (А. Малишко). 6. На небі ні хмариночки ні плямочки високе та сине воно дедалі починає жовтіти (Панас Мирний). 7. Я знаю слабкість це одна з диверсій (Л. Костенко). 8. Людина без імені що сонце без світла світло погасло і сонця нема (А. Дімаров).

II. Запишіть виділені слова в кличному відмінку однини.

### два – чотири – усі разом

**365.** Оберіть розділовий знак, який можна поставити на місці пропуску в реченні. Ви можете використати кожен знак лише один раз. Обґрунтуйте свій вибір.

кома      тире      двокрапка

1. Жінка розплющила очі \_\_\_\_ велика тиша стояла навкруги (В. Шевчук).
2. Менше розкоші \_\_\_\_ більше свободи (П. Загребельний).
3. Була весна \_\_\_\_ море було спокійне й сине (М. Коцюбинський).

### попрацюйте в парах

**366.** Один (одна) з вас має виписати номери речень, у яких між частинами потрібно поставити тире, а другий (друга) – у яких потрібно поставити двокрапку. Переверте одне в одного правильність виконання.

1. Буде правда прийде й віра (М. Стельмах).
2. Я пам'ятаю на Дніпрі од берегів тих пахли трави (В. Сосюра).
3. Дуже тішиться бджола дика груша розцвіла (В. Паронова).
4. Посієш вчасно вродить пшениця рясно (Нар. творчість).
5. Дерево міцне корінням людина трудовим горінням (Нар. творчість).
6. Усі вже звикли геніїв немає (Л. Костенко).

**367. I.** Перебудуйте складнопідрядні речення на синонімічні безсполучникові й запишіть. Розставте розділові знаки.

1. Якщо ти байдужий до страждань інших, ти не заслуговуєш назви людини (Сааді). 2. Досвідчений грибникар добре знає, що найкраще опеньки ростуть за теплою погоди (В. Скуратівський). 3. Якщо хочеш зробити добро, то не відкладай його на той світ (Нар. творчість). 4. Коли здобудеш освіту, то побачиш більше світу (Нар. творчість). 5. Як зів'яне правди цвіт, то загине цілий світ (Нар. творчість).

II. Складіть і запишіть два безсполучникових речення: 1) між частинами якого ставимо тире; 2) між частинами якого ставимо двокрапку.

**368.** Уявіть, що ваш молодший брат (ваша молодша сестра) уперше збирається піти до однокласника (однокласниці) на день народження. Сформулюйте й запишіть у формі складносурядних речень (відповідно до поданих схем) кілька порад, застережень, побажань. Використайте за потреби опорні слова (сполучення слів).

1. [ ], [ ].                      3. [ ]; [ ].  
2. [ ] – [ ].                      4. [ ] : [ ].



**ОПОРНІ СЛОВА:** чемність, привітання, запізнення, усмішка, веселощі, комплімент, подякувати, подарувати.

**369. I.** Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки та розкриваючи дужки.

1. Не сотвори собі кумира кумир витворює раба (*В. Забаштанський*).
2. Уже весна відсв( )яткувала свої вишневі весілля уже до літнього причал(а,у) плыве заплідн(е,и)на земля (*М. Рильський*).
3. Я знав вперед пл(и,е)вти колись було (не)легко й Магеллану (*Д. Луценко*).
4. Стріну ж я калину небо те бе(с,з)крає цілий день сопілка в моїм серці грає (*А. Малишко*).
5. Нехай підождуть (не)відкладні справи я надивлюсь на сонце і на трави (*Л. Костенко*).
6. Іти йому з лісу (не)хочеться звик тут за літо (*Гр. Тютюнник*).
7. А підходиш бли(щ,жч)е нема нікого (*Л. Костенко*).
8. Зимове сонце як мачушине серце світить та не гріє (*Нар. творчість*).
9. Сьогодні день пр(и,е)красний я в Карпатах (*С. Галябарда*).
10. Життя прожито друзів (не)нажито (*Нар. творчість*).

**II.** Перебудуйте третє речення на сполучникове й підкресліть члени речення.



**370.** Виконайте завдання одного з варіантів.

**А** Напишіть твір-мініатюру (6–8 речень) на одну з поданих тем: «А осінь в шибку загляда»; «Плаче небо важкими дощами»; «Сумує річка за літом». Використайте два речення, які відповідали б таким схемам:

- 1) [ ], [ ]. 2) [ ] – [ ].

**Б** Складіть і запишіть гумористичну розповідь (6–8 речень) на одну з поданих тем: «Узимку літа не доженеш»; «Зима невелика, та в неї рот великий»; «Такий мороз, аж зорі скачуть». Використайте два речення, які відповідали б таким схемам:

- 1) [ ], [ ]. 2) [ ] : [ ].

**371.** Виконайте тестові завдання.

**1.** Двокрапку треба поставити в реченні

**А** Уже зовсім завесніло вже жайворонки виспівували в полі (*Ю. Збанацький*).

**Б** І я збагнув світ добрий і великий (*І. Складаний*).

**В** Діла добрих оновляться діла злих загинуть (*Т. Шевченко*).

**Г** Ліс рубають тріски летять (*Нар. творчість*).

2. Тире треба поставити в реченні (розділові знаки пропущено)

А Вітри піснями захлинались ліси шуміли навкруги (Олена Журлива).

Б Я пам'ятаю сніг на землю падав і припадав до мерзлої землі (Г. Дудка).

В Висохне криниця узнаєш ціну водиці (Нар. творчість).

Г Сумує хата вже не йдуть до неї (Г. Дудка).

3. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А Трапиться слово зрадливе – геть його, сину, гони! (Б. Олійник).

Б Я до моря вийшов рано – море спить (Д. Павличко).

В Погляну на березограй – аж серце завмирає (Д. Луценко).

Г Не плюй у криницю – пригодиться води напиться (Нар. творчість).

4. Тире між частинами складного речення ставимо в усіх реченнях, ОКРІМ

А Я знаю кожній дитині потрібна ласкава увага батьків (В. Сухомлинський).

Б Є мудра книжка не жалій годин (В. Василяшко).

В Зійде сонце утру сльози, ніхто не побачить (Т. Шевченко).

Г Вітер війнув листя з клена жовте, жовтаво-золоте полетіло (П. Тичина).

5. Після частини «Защобетав соловейко...» треба поставити ТИРЕ, якщо серед варіантів продовження речення вибрати фрагмент

А ...закувала зозуля.                      В ...прилетівши до віконця.

Б ...пішла луна гаєм.                      Г ...затріпотів крильцями.

## § 37. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В РЕЧЕННІ З ПРЯМОЮ МОВОЮ

Про те, як виділяємо на письмі пряму мову, передану в рядок і передану з абзацу

**ПРИГАДАЙМО.** Чим відрізняється пряма мова від непрямої?



**372. А.** Прочитайте речення з прямою та непрямою мовою, порівняйте їхню будову.

1. «Я завтра їду у відрядження», – повідомив директор.

2. «М'ята, – прошепотіла Леся. – Зійшла холодна м'ята».

1. Директор повідомив, що завтра їде у відрядження.

2. Леся прошепотіла, що зійшла холодна м'ята.

**Б.** У якому з речень заміна прямої мови непрямою призвела до втрат емоційно-експресивних рис мовлення?

**В.** Зробіть висновок, чи завжди доцільно замінювати пряму мову непрямою. Відповідь поясніть.

**Пряма мова** – це чуже мовлення, передане дослівно. Для виділення прямої мови використовуємо **лапки** або **тире**.

Розділові  
знаки

Якщо в тексті пряму мову передаємо в рядок (без абзацу), то її беремо в лапки.

Місце прямої мови в реченні	Схеми
після слів автора	А: «П». А: «П!?»
перед словами автора	«П», – а. «П!?» – а.
у середині слів автора	А: «П», – а. А: «П!?» – а.
перед словами автора й після них	«П, – а, – п». «П, – а, – п!?» «П, – а. – П». «П!? – а. – П». «П, – а: – П». «П, – а: – П!?»

*Примітка:* А, а – слова автора; П, п – пряма мова.

Якщо пряму мову передаємо з абзацу, то її в лапки не беремо, а ставимо перед нею **тире**. Інші розділові знаки зберігаємо.  
**НАПРИКЛАД:** *Ось він поглянув у засніжену далечінь, що горбилася за селом, і тихо покликав Мороза:  
– Морозе, Морозе, іди до нас кутю їсти!* (М. Стельмах).

## Зверніть увагу!

Знак оклику, знак питання, три крапки беремо в лапки разом із прямою мовою. Крапку й кому виносимо за лапки.

**373. І.** Прочитайте виразно речення з прямою мовою. Знайдіть у них слова автора. Поясніть уживання розділових знаків.

1. «До речі, – зазирнув до купе провідник, – мені здається, що зараз ваша станція, молоді люди» (*Я. Стельмах*). 2. «Заповідник далеко звідси, – відповів дядько. – Сюди із заповідника лосі не бігають» (*Є. Гуцало*). 3. «Слово коханої людини лікує краще, ніж усі лікарі світу, – якось сказав Аль Пачіно, а потім додав: – І вбиває швидше за всіх катів» (*Із журналу*). 4. Отож Маленький Принц подумав: «З такої високої гори я зразу побачу всю планету й усіх людей» (*А. де Сент-Екзюпері*). 5. «Це ж хто сказав, що одна ластівка не робить весни?» – переможно вигукнув Таран... (*Г. Білоус*).

II. Побудуйте схеми двох речень (на вибір).

**374. І.** Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Побудуйте схеми речень з прямою мовою.

1. Бабуся усміхаючись каже Сонце на ялинці а ми ще в перинці (*А. Григорук*). 2. Яка ти розкішна земле думала Маланка Весело засівати тебе хлібом прикрашати зелом завітчати квітами (*М. Коцюбинський*). 3. І просилася і молилася Пустити мене старий діду на вулицю погулять (*Нар. пісня*). 4. Еге подумав Остап так ось воно що! (*М. Коцюбинський*).

5. Раненько встали докірливо кидає бабуся й додає Та на порозі задрімали (А. Григорук). 6. Читай менше газет каже дружина Або хоча б по діагоналі (Л. Костенко). 7. Будь здоров діду! усміхнувся вслід йому Кіндрат (Г. Білоус). 8. Чого не забороняє закон писав філософ Сенека те забороняє сором.

II. Знайдіть речення, ускладнені звертаннями чи вставними словами.

ЖИТТЯ

375. I. Прочитайте текст і подані біля нього вислови. Чим співзвучні вислови й текст?

### ЗДОРОВ'Я – У ТВОЇХ РУКАХ

Сучасна людина особлива, бо живе в поганих екологічних умовах, дихає забрудненим повітрям, п'є нечисту воду, ще й привчилася зловживати медикаментами хімічного походження. Вона недостатньо звертає уваги на своє здоров'я, часто курить, вживає алкоголь.

Здоров'я, опірність до несприятливих умов навколишнього середовища, довголіття значною мірою залежать від харчування.

Проте більшість людей ставляться до раціонального харчування, як і до здоров'я в цілому, зневажливо. Їм варто було б прочитати книжки відомого українського лікаря Миколи Амосова та визнаного у світі австралійського лікаря-дієтолога Кантера Джефрі (За О. Ганич).

II. Складіть і запишіть речення з прямою мовою, використавши наведені вислови й самостійно дібравши слова автора.

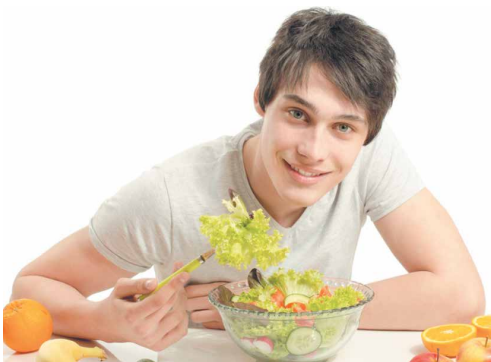
III. Перекажіть усно текст, доповнивши його складеними реченнями з прямою мовою.



1. «Ми живемо не для того, щоб їсти, а їмо для того, щоб жити» (Сократ).

2. «Не сподівайся на медицину. Вона непогано лікує багато захворювань, але не може зробити людину здоровою» (М. Амосов).

3. «Немає хвороб, які не можна вилікувати, а є люди, яких не можна вилікувати, у яких немає сили волі, щоб себе дисциплінувати, немає достатнього розуму, щоб зрозуміти закони природи» (К. Джефрі).



376. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Поясніть, як ви розумієте такі слова Сократа: «Здоров'я – перша сходинка до щастя».

**377.** Перебудуйте речення з непрямою мовою на речення з прямою мовою та запишіть.

1. Переписувач книг Іван Томашевський радив не шкодувати часу на читання, бо його цим обернеш на добрі речі. 2. Софійка просила брата не засмучуватися. 3. Дивлячись на зорі, дідусь говорить, що день завтра буде як золото, і йде зі мною до воріт. 4. Сергій сказав, що йому треба знати, о котрій годині він зможе звільнитися.

**378. I.** Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Мені легко було вийти на літературний шлях зазначала Леся Українка бо я з літературної родини походжу але від того не менше кололи мене поетичні терни. 2. Весною дише від цих віршів... писав Іван Франко про твори Олександра Олеся Майже кожний віршик так і проситься під ноти має в собі мелодію. 3. А колегам моїм, письменникам і митцям, перекажіть що немає вищої цікавішої теми для їхніх творів як щастя просив Володимир Винниченко. 4. Музика, спів згадувала Ольга Кобилянська були одинокою насолодою для нас у маленькому гірському містечку. 5. Іван Тобілевич зізнавався Сцена мій кумир, театр священний храм для мене. 6. Григорій Сковорода здивував його такими словами Скажіть матінці-цариці що мені моя сопілка й вівця дорожчі царського вінця. 7. Я ще можу не противитись коли ображають мене як людину говорив Михайло Коцюбинський але коли ображають мій народ мою мову мою культуру як же я можу не реагувати на це?

**II.** Визначте частини мови слів останнього речення й побудуйте його схему. Чи потрібно в цьому реченні ставити кому між виділеними сполучниками?

**379.** Виконайте тестові завдання.

1. Установіть відповідність між реченням з прямою мовою і схемою до нього (окремі розділові знаки пропущено).

<i>Речення</i>	<i>Схема</i>
1 «Насуплю я брови – говорить зима – і вітер з морозом повіє» (С. Черкасенко).	А «П», – а. Б А: «П».
2 «Ну, я пішов по живицю» – сказав Тимоха, повертаючи в бір (Г. Тютюнник).	В «П, – а, – п». Г А: «П», – а.
3 «Чого ти звідтіля вернувся – пита його голова – Хіба там недобре стало жити» (Панас Мирний).	Д «П? – а. – П?»
4 Полковник відповів «Іван у город подався, ті ж два ще в Петербурзі» (Р. Іваничук).	
2. Помилку в оформленні прямої мови допущено в реченні	
А «Це дуже талановитий хлопець. Працює в мене інженером» – сказав Андрій (Р. Іваничук).	
Б У грудях б'ються вдячності акорди, вуста шепчуть: «Дякую, Господь!» (Ю. Вавринюк).	
В «Не барися, мій синочку, швидше повертайся!..» – старий сказав та й заплакав (Т. Шевченко).	
Г Я взяв мікрофон і наказав: «Усім приготуватися до зйомки!» (М. Вінграновський).	



3. Правильно оформлено речення з прямою мовою в рядку

- А «Кості ломить», – бабуня каже й додає: «Буде дощ завтра».
- Б «Кості ломить, – бабуня каже й додає, – Буде дощ завтра».
- В «Кості ломить, – бабуня каже й додає: – Буде дощ завтра».
- Г «Кості ломить, – бабуня каже й додає: – буде дощ завтра».

4. Помилку в оформленні прямої мови допущено в реченні

- А «Це моя наречена. Погуляєте взимку на нашому весіллі, якщо будемо живі й здорові», – усміхнувся до них Сагайдачний (*З. Тулуб*).
- Б «Не біда, – поет відмовив, – як ти й сам з дороги звернеш, бо, як рими повтікають, ти мені їх не завернеш» (*Леся Українка*).
- В «Так далеко? – подивувалася Роксолана. – Хіба можна простежити свої корені аж у таку далеч?» (*П. Загребельний*).
- Г «Сідай, пане полковнику», – промовив чернець. – «Прости мене сам і проси простити все наше славне товариство» (*М. Старицький*).

5. Прочитайте речення.

«*Моє невеличке серце ще змалечку пестила любов до тебе, бездолений краю*», – писав Панас Мирний.

Пряму мову в цьому реченні правильно передано непрямою в рядку

- А Панас Мирний писав, що моє невеличке серце ще змалечку пестила любов до тебе, бездолений краю.
- Б Панас Мирний писав, що його невеличке серце ще змалечку пестила любов до тебе, бездолений краю.
- В Панас Мирний писав, що його невеличке серце ще змалечку пестила любов до бездоленого краю.
- Г Любов до бездоленого краю ще змалечку пестила невеличке серце Панаса Мирного.



## Проект

### Граматичний брейн-ринг

Підготуйте та проведіть у класі гру «Граматичний брейн-ринг» на тему «У світі пунктуації».

Визначте режисерську групу, двох ведучих, 3–4 експертів-мовознавців, 3–4 команди гравців.

Обов'язки *режисерської групи* – розробити правила гри, написати оголошення про гру й розмістити його на інформаційному стенді школи та в соціальних мережах, підготувати студію, підготувати короткі цікаві повідомлення на лінгвістичну тематику й виголосити їх під час перепочинку команд, продумати текст дипломів для нагородження переможців тощо.

Обов'язки *експертів-мовознавців* – підготувати на картках 30–40 завдань з пунктуації для учасників гри, визначати правильність відповідей під час гри.

Обов'язки *гравців* – об'єднатися в команди, добре опрацювати тему «Пунктуація», бути уважними під час гри, дотримуватися правил, розроблених режисерами.

Проведіть гру у вільний від уроків час. Запросіть глядачів (учителів, класного керівника, батьків, учнів інших класів).

## Запитання і завдання для самоперевірки

1. Що таке пунктуаційна помилка?
2. Коли між підметом і присудком ставимо тире? Наведіть приклади.
3. Розкажіть про розділові знаки в реченнях з однорідними членами та узагальнювальними словами.
4. Як на письмі виділяємо звертання та вставні слова? У яких випадках після звертання ставимо знак оклику?
5. За яких умов відокремлюємо означення? Наведіть зразки двох речень з відокремленими прикладками.
6. Яке значення мають відокремлені додатки? Якими прийменниками їх приєднуємо? Наведіть приклад речення з відокремленим додатком.
7. Що спільного й відмінного у відокремленні обставин, виражених дієприслівниковими зворотами, та означень, виражених дієприкметниковими зворотами?
8. За яких умов між частинами складного речення не ставимо розділовий знак? Наведіть приклади.
9. Коли між частинами складного речення ставимо тире, а коли – двокрапку? Наведіть приклади.
10. Розкажіть про особливості вживання розділових знаків у реченні з прямою мовою.

## Готуємося до тематичного оцінювання

*Виконайте завдання. Перевірте правильність виконання за допомогою відповідей у додатку*

1. Тире між підметом і присудком потрібно поставити в усіх реченнях, **ОКРІМ**
  - А Людська душа то тихе море сліз... (Л. Костенко).
  - Б Меценатство давня традиція в Україні (І. Малишевський).
  - В Людина залишає по собі пам'ять (Д. Лихачов).
  - Г Любов це насамперед відповідальність (В. Сухомлинський).
2. Комами потрібно відокремити вставне слово в реченні
  - А У системі виховання він звичайно нічого не тямить (Гр. Тютюнник).
  - Б Виганяти треба насамперед ганебні факти з життя (М. Рильський).
  - В Канапа мала мовбито штучний вигляд з тою дерев'яною спинкою (Олена Пчілка).
  - Г Ой жаль мені, ой жаль мені тої дівчиноньки (Нар. творчість).
3. Пунктуаційну помилку допущено в реченні
  - А Ні спека дня, ні бурі, ні морози – ніщо не вб'є любов мою живу (В. Сосюра).
  - Б Усе його цікавило, а саме: дорога, ліс, окопи під лісом (Ю. Збанацький).
  - В Усе здавалося прекрасним і простим: вітер, хвилі і сонце над нами (І. Савич).
  - Г Та всі голоси: і зяблика, і вівсянки, і зеленушки, і навіть одуда заглушало кування зозулі (О. Донченко).

4. Виділене означення НЕ відокремлюємо комами в реченні

А Невідомий нікому я сідаю на лавку, слухаю.

Б Усіяна колосками земля пахне літом.

В Виднівся гай пронизаний пасмами світла.

Г Злякані громовицею птахи позатихали в лісі.

5. Обставину потрібно відокремити комами в усіх реченнях, ОКРІМ

А Не спитавши броду не лізь у воду.

Б Не піднявшись на гору не побачиш долини.

В Чоловіки деякий час стояли задумавшись.

Г Хлопці прокинувшись одразу взялися до роботи.

6. Правильно розставлено розділові знаки в реченні

А Сива пелена заслала поле, й ця пелена схожа на м'якенький, розсіяний у повітрі попіл (Є. Гуцало).

Б «Дивна дівчина, – думалось йому раз по разу, – Такої я ще й не видав ніколи!» (І. Франко).

В Не знатимеш що таке туга за рідною землею, коли ти не покидав її (Грина Вільде).

Г Тече вода в синє море та не витікає; шука козак свою долю, а долі немає (Т. Шевченко).

7. Двокрапку між частинами складного речення ставимо в реченні

А В душі моїй печаль стоїть неждана в проміннях пам'яті – обличчя дороги (М. Вінграновський).

Б І вже коли ти похитнувся у слові, вважай що похитнувся у собі (Б. Олійник).

В А вітер хмари позганяв ось-ось шугне на землю злива (Т. Угрин).

Г І є таке дивне щастя днини ясної ради соколом з неба впасти (В. Симоненко).

8. Кому перед виділеним сполучником ставимо в реченні

А Десь пливуть дощі по шибках і бредуть сніги в полях (Є. Саранулова).

Б Достигла нива колосиста і зріють яблука в саду (М. Терещенко).

В Кажуть, літо буде холодним і врожай не порадує нас (О. Гринько).

Г Несподіваний ривок і ми відриваємося від землі (А. Шиян).

9. Доберіть приклад до кожного випадку вживання тире.

*Випадок уживання тире*

*Приклад*

1 між підметом і присудком

А Жито, пшениця й овес – усе разом поспіло (І. Нечуй-Левицький).

2 у неповному реченні на місці пропущеного слова

Б Чужих два слова в пісні буде – і пісня вся тоді чужа (Л. Костенко).

3 між частинами складно-сурядного речення

В Грім гримить – хліб буде родить (Нар. творчість).

4 між частинами безсполучникового речення

Г Вовка ноги годують, а мисливця – рятують (Нар. творчість).

Д Усмішка – винятково важливий знак етикетного спілкування (Я. Радевич-Винницький).

10. Складіть складне речення з різними видами зв'язку.

## ДАТИ ВІДКОША

Що означає вислів *дати відкоша*? У тлумачному словнику знайдемо пояснення до нього – «*давати (діставати) відсіч*». Уже ясніше. Однак слово якесь дивне – *відкоша*. Ніби іменник, а такого немає в називному відмінку. Чи є в нього споріднені слова? Який у нього корінь? Тут може допомогти тільки знання історії слова. Воно дасть змогу з'ясувати, що цей вислів має два значення: первісне «*дати прочухана, відбити*» і вторинне «*дати гарбуза*» (тобто відмовити під час сватання). Виник він у середовищі запорізьких козаків. Вони стояли *кошем* і були в них свої кошові. Горе було тим, хто нападав на кіш. Вороги діставали відсіч, бо коша захищали всі. З ним, *кошем*, пов'язане й слово *окошитися*, тобто зробити зупинку, стати табором, отаборитися, оселитися постійно (За *Н. Клименко*).

## Корисно знати

### ПЕРЕГОВОРИ ЧИ ПЕРЕМОВИНИ?

Останнім часом актуалізувалося слово *перемовини*. Коли ж доцільно вживати *перемовини*, а коли – *переговори*?

Слова *перемова* та *перемовляти* існували на початку ХХ століття. Ці слова, похідним від яких стало *перемовини*, мали переважно негативний відтінок – «переманювання, порожня розмова, переказування, передражнювання».

Слово *перемовини* на сьогодні є нейтральним, позбавленим експресивного відтінку. Проте стилістично воно обмежується публіцистичним і розмовним стилями. Офіційно-ділова мова надає перевагу слову *переговори*, іноді вживається й синонім *перемовини*. Можемо припустити, що невдовзі слово *перемовини* ввійде до активного словника сучасного українця (З *посібника*).

## Розрізняймо

### ОЛІВЦІ ГУБИМО, А ЧАС МАРНУЄМО

Треба уникати	Говорімо правильно!	Котрий тут у нас школяр ГУБИТЬ олівці? (І. Франко). І тільки лози ГУБИЛИ сльози (Олександр Олесь). За десять днів без води верблюд ВТРАЧАЄ майже половину ваги (З журналу).
губити час губити розум губити природу губити пам'ять губити надії втратити свідомість	марнувати (гаяти) час втрачати розум знищувати природу втрачати пам'ять втрачати надії знепритомніти, зомліти	

відкривати	відмикати	відчиняти	розгорнути	розплющити
новий ресторан рахунок душу змагання очі на правду	замок кайдани двері ключем хату ключем	вікна квартирку двері ворота хату	книжку зошит газету блокнот	очі повіки

# МОЯ СТОРІНКА

## Як це було

### НАЗВИ МІСЯЦІВ

В українській мові й донині збереглися назви місяців з давньослов'янського календаря – січень (час вирубки лісу), лютий (люті морози), березень (починає цвісти береза; брали березовий сік; палили березу на вугілля), квітень (початок цвітіння берези), травень (зеленіє трава), червень (червоніють вишні), липень (початок цвітіння липи), серпень (від слова «серп», що вказує на час жнив), вересень (цвітіння вересу), жовтень (жовтіє листя), листопад (опадає листя з дерев), грудень (від слова «груда» – мерзла колія на дорозі).

### Цікаво знати

### УКРАЇНЬСКА МОВА І САНСКРИТ

Українська мова	Санскрит
Кохати	Гохаті
Гукати	Гука
Базікати	Базіка
Захист	Ватра
Тязар	Ваза
Отаман	Отаман
Той хто обдумує наступ	Гатіман
Гавда	Геаста
Пастух	Готпар
Світлий	Руса
Чарка	Чару
Хата	Кхада
Калюжа	Калюша
Кутюк	Кута
Худоба	Гудоба
Кінь	Кінь
Тур	Тор
Олень	Сарна
Бобер	Фібер
Вепр	Вепер
Корова	Каравя
Дерево	Даравя
Юшка, суп	Юшка, супа
Подрібнене зерно	Каша
Молоко	Молока
Власність	Свага, сватва
Збіжжя, зерно	Субіджя, біджя
Дозрілі посіви	Жин
Іхати...	Саня...

\*\*\*

Дослідники доводять, що чимало живаних сьогодні українських слів та мовних коренів були поширені ще в часи трипільської культури. Про це свідчать топографічні назви, народні пісні часів сонцепоклонників та багато слів, які майже ідентичні словам у санскриті (давньоіндійська мова), джерела якого дійшли до нас з давнини в 5 тисяч років.

\*\*\*

Учений В. Кобилюх у своїх роботах доводить, що українська мова сформувалася в X–IV тисячоліттях до нашої ери. Тому походження найважливіших українських слів потрібно шукати саме в санскриті, а не в російській, німецькій, турецькій, грецькій та інших мовах, які виникли значно пізніше.

## На дозвіллі

### Зорова поезія

#### КИЇВ УВЕЧЕРІ

100жарів нами100  
гу100,  
тлу100,  
чи100,  
промени100, –  
про100рово на100яне мі100.

*М. Мірошніченко*

### Тавтограма

#### ГАЗЕЛЬ

Сліпучо-срібна стрічка снігу...  
Сороки стрекіт стрішив стріху.  
Село селянські слуха сні.  
Сніг сіється-снується стиха...  
Спросоння скрикне сива сойка.  
Старезний стовбур –  
Скрушно сміхом...  
Сахнеться серце... стрепенеться  
Сказанням старовинним скіфа.

*А. Мойсієнко*

# СТИЛІСТИЧНА НОРМА

**Стилістика** (лат. *stilus, style*; від грец. *stylos* – паличка для письма) – це розділ науки про мову, що вивчає стилі мовлення та мовні засоби, що створюють їх особливості.

## § 38. СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСОБІВ ЛЕКСИКОЛОГІЇ

*Про вживання в різних стилях багатозначних слів та омонімів, синонімів, антонімів, паронімів, слів іншомовного походження, неологізмів і застарілих слів*

**ПРИГАДАЙМО.** Які є стилі мовлення? Чим офіційно-діловий стиль відрізняється від художнього?

**380. А.** З'ясуйте, з яким стилем мовлення співвідносне кожне речення. У якому реченні виділені антоніми є засобом творення образності?

Одна гора **високая**, а друга **низька**... Одна мила **далекая**, а друга **близька** (*Нар. творчість*).

Кожна людина має **право** на вільний розвиток своєї особистості та має **обов'язки** перед суспільством (*З Конституції*).

**Б.** З'ясуйте, з яким стилем мовлення співвідносне кожне речення. Які з виділених синонімів мають емоційно-експресивне забарвлення?

А вітер **ганяє**, а вітер **гасає** – шматує, ламає те бідне обшарпане дерево (*С. Васильченко*).

Гепард може **бігти** зі швидкістю 112 кілометрів за годину (*З посібника*).

**В.** Зробіть висновок про стилістичні функції антонімів і синонімів.

*Норми*

**Стилістичні норми** визначають доцільність використання мовних одиниць різних рівнів у тому чи тому стилі мовлення.

*Синоніми*

Важливим стилістичним засобом української мови є **синоніми**. У публіцистичному, художньому й розмовному мовленні вони допомагають підсилити зображуване, урізноманітнити мовлення, надати йому виразності, емоційності, створити колоритні образи. **НАПРИКЛАД:** «Вечір. Тиша. Примружився всесвіт. Ніч. Безмов'я. Задумався світ» (У. Самчук).

Яскраве емоційно-експресивне забарвлення мають **контекстуальні синоніми** (слова, що набувають синонімічності лише в певному контексті). **НАПРИКЛАД:** *Цілу ніч надворі виє хуга, плаче, деренчить в віконнім склі* (І. Драч).

Офіційно-діловий і науковий стилі використовують синоніми обмежено, бо ці слова майже завжди вносять у мовлення зміни відтінків значення.

**Антоніми**

У науковому й офіційно-діловому стилях з метою чіткого розрізнення понять, точного висловлення думки використовуємо **антоніми**. **НАПРИКЛАД:** *дзвінки та глухі приголосні; припливи й відпливи*.

У художньому й публіцистичному стилях антоніми, крім того, виступають ще й засобом створення образності, контрастної характеристики, увиразнення думки. **НАПРИКЛАД:** *Велика риба маленьку цілою ковтає* (Нар. творчість).

**Багато-значність**

З метою творення образності, емоційності, експресивності в художньому, розмовному й публіцистичному мовленні використовуємо **багатозначні** слова в **переносному** значенні. **НАПРИКЛАД:** *Все вище, вище й вище я здіймався на крилах мрії* (Леся Українка).

В офіційно-діловому й науковому стилях багатозначні слова вживаємо тільки в прямому значенні.

**Омоніми**

У науковому й офіційно-діловому стилях **омоніми** вживаємо лише для називання предметів, явищ дійсності. **НАПРИКЛАД:** *глава держави – глава кодексу*. У художньому, розмовному й публіцистичному стилях **омоніми** допомагають досягти жартівливого чи іронічного ефекту на основі каламбуру. **НАПРИКЛАД:** *Як тільки світанок настав, гусак чимчикує на став* (Г. Плотников).

**Пароніми**

Стилістичні можливості **паронімів** використовуємо в художній літературі, розмовному мовленні, публіцистиці. Зокрема, два близькозвучних слова дають змогу виразніше зіставити якісь риси людини, рельєфніше описати події, явища, змалювати яскравішу картину, насичену образами. **НАПРИКЛАД:** 1. *У графа профіль – як у грифа, а я бродячий менестрель* (Л. Костенко). 2. *Манери чи маневри?* (Заголовок у газеті). Крім того, пароніми є засобом творення гумору, іронії, сатири. **НАПРИКЛАД:** *На які інстанції він бігав до того, як стати чемпіоном у стометрівці?* («інстанція» – «дистанція»).

**Запозичені слова**

Слова **іншомовного походження** часто виступають як терміни й мають відтінок книжності, офіційності (*проекція, нітратна форма*).

Водночас за допомогою запозичених слів можна творити колорит офіційності, досягати урочистості, пафосності мовлення чи, навпаки, гумористичного або сатиричного ефекту. **НАПРИКЛАД:** *Життя – страшна кориди, на сотню міно-таврів – один тореадор* (Л. Костенко).

**Застарілі слова**

У стилістичній функції **застарілу лексику** (історизми, архаїзми) використовуємо в художніх творах і в публіцистиці – для надання викладові піднесеності, урочистості чи зневаги, іронії. **НАПРИКЛАД:** *Іду в захопленні й нестямі, весни розспіваної князь* (Б.-І. Антонич).

Текстам офіційно-ділового стилю за допомогою застарілих слів можна надати високої урочистості.

**Неологізми**

У мові художніх творів і публіцистиці **неологізми**, крім функції найменування понять, можуть відтворювати колорит певного періоду в розвитку суспільства (*гуглити, блогер, булінг*).

Для художніх і публіцистичних текстів характерні **авторські неологізми** (створені митцями). Автори створюють новотвори з метою увиразнити певне явище чи поняття, надати текстові урочистого, піднесеного звучання, викликати в читачів образно-естетичні асоціації. **НАПРИКЛАД:** *Садками бродить брунькоцвіт, а в небі – злотозор* (П. Тичина).

**381. І.** Спишіть речення, розкриваючи дужки, обґрунтуйте написання.

1. У присм(е,и)ркові доброї дібровості пшеничний присмак скош(е,и)-ного дня (*Л. Костенко*). 2. Я йшов (до)дому і відчував, як у мене горіли вуха (*М. Чабанівський*). 3. Десна – це квітуча гілка слов(’)янства, г(е,и)нетичного дерева нашої свідомості (*Із журналу*). 4. Думи мої, думи мої, квіти, мої діти. Виростав вас, доглядав вас. Де ж мені вас діти? (*Т. Шевченко*). 5. Хай в маленьких очах відбива(ї,є)ться світ од маленьких ромашок до стартів в(е,и)ликих (*В. Симоненко*). 6. Не знахо(д)жу в них нічого ні динамічного, ні демонічного (*Олесь Гончар*). 7. Ро(з,с)плелись, ро(з,с)сипались, ро(з,с)пались, наче коси, вер(е,и)сневі дні, ми з тобою ще не накупались, а вже грає осінь у вікні (*Д. Павличко*).

**II.** Підкресліть лексичні засоби стилістики (слова в переносному значенні, синоніми, антоніми, омоніми, пароніми, застарілі слова, авторські неологізми). Поясніть роль контекстуальних синонімів в останньому реченні.



**382. І.** Прочитайте текст. Які зорові та слухові образи постають у вашій уяві під час читання?

**МЕТЕЛИЦЯ**

Вітер, неначе парубок у танці, на всі боки обертав **метелицю**, і вона, широко розкинувши поли кожуха, то захлиналась жагучим потаємним шепотом, то лютилась мов звірина, і водночас розтрушувала, розметувала, розкублювала над землею холодну вовну. **Мовчали** закурені поля, **німувала** насічена рубцями-переметами дорога, тільки діброва, до якої він саме дійшов, пересварювалася з **хуртовиною** й вітром; не злинялі закучерявлені дуби, як війсьको шолом’яне, стояли плечем у плече проти них, надламували їхню силу, а самі по коліна вгрузали в сніг. І враз із діброви **неждано** обізвалась музика... З того дива навіть **хурделиця** крутнулась на одній нозі, присвиснула й **погнала** по дорозі відьмині клубки холоднечі.



У цей час із дубняку, подзвонюючи упряжжю, **виринули** коні й сани, на них **мальовничо** сиділи музики й весело міддю переважували **завію** (*М. Стельмах*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Знайдіть з-поміж виділених слів і запишіть синоніми. До решти виділених слів доберіть самостійно синоніми й запишіть слова парами. Поясніть роль синонімів у тексті.

2. Випишіть 2–3 словосполучення з багатозначними словами. Чи є в тексті слова в переносному значенні?

3. Знайдіть 3–4 слова, до яких можна дібрати антоніми. Доберіть антоніми й запишіть слова парами.

4. Обґрунтуйте належність тексту до художнього стилю мовлення.

## КОЛО ДУМОК

**383. I.** Поміркуйте, чому в першому реченні слово *сіяти* слугує засобом творення образності, а в другому є стилістично нейтральним.

1. Він, Іван, у «Суєті» **сіяв** мислі золоті про мистецтво для народу (*М. Рильський*).

2. Кріп можна **сіяти** періодично з березня по серпень (*З посібника*).

II. Поміркуйте, чому багатозначність – небажане явище в науковому й офіційно-діловому стилях мовлення.

**384. I.** Доберіть 5–7 застарілих слів, які стосуються боротьби українського народу за свою свободу або характеризують український національний одяг, речі домашнього вжитку. З 2–3 такими словами (на вибір) складіть речення.

II. Придумайте й запишіть кілька власних неологізмів для опису: а) шторму на морі; б) осіннього дощу; в) пшеничного поля; г) засніжених гір. Уведіть одне слово, яке ви придумали, у речення або складіть з ним вірш.

**385. I.** Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Угору по сходах що ведуть униз (*Б. Кауфман*). 2. Хто сіяв зло той пожинав скорботу (*Нар. творчість*). 3. Я із надій будую човен і вже не-мовби наяву з тобою, ніжний срібномовен по морю радості пливу (*В. Си-моненко*). 4. Не ремствував на час не скарживсь на добу узятого на горб не накидав нікому (*У. Самчук*). 5. Завірюха сміється і плаче стогне й шаленіє, вона співає весільної і водночас похоронної а в співі жура й ма-жор початку й кінця (*Б. Антоненко-Давидович*). 6. З кабінету доноситься глас нашого депутата (*З газети*). 7. Талан без таланту може обійтись але талантові без талану надзвичайно важко (*І. Вільде*). 8. Міністр порадив депутату погуглити аби зрозуміти визначення «гаазька конвенція» (*З ви-пуску новин*).

II. Підкресліть лексичні засоби стилістики (слова в переносному значенні, синоніми, антоніми, пароніми, застарілі слова, неологізми). Поясніть роль цих засобів у кожному реченні.

III. Поясніть, як ви розумієте зміст сьомого речення.



**386.** Виконайте завдання одного з варіантів.

**А** Складіть текст (6–8 речень) на довільну тему в художньо-му стилі на одну з тем: «Музика дощу», «А за вікнами плаче ніч», «Весь світ у крапельці дощу». Використайте стилістичні засоби лексикології. Також ви можете скористатися дієсловами-синонімами з довідки.

**Б** Уявіть, що вас запросили виступити на радіо на одну з тем: «Природа не пробачає насилля над нею», «Відпочинок і спокій – найкращі ліки», «Міцна родина – міцна країна». Напишіть текст імовірного публіцистичного виступу (6–8 речень). Використайте стилістичні засоби лексикології.

**ДОВІДКА.** *Шуміти, дзвеніти, іти, капати, переїзтити, сіятися, мрячити, мжичити, накрапати, крапотіти, лити, стукати, ринути, шурхотіти.*

## § 39. СТИЛІСТИЧНЕ ЗАБАРВЛЕННЯ ЛЕКСИКИ. КНИЖНА ТА РОЗМОВНА ЛЕКСИКА. ОЦІННА ЛЕКСИКА

**ПРИГАДАЙМО.** У яких сферах діяльності користуються науковим, офіційно-діловим і публіцистичним стилями мовлення?

**387. А.** Визначте, у яких стилях мовлення доречно вжити кожне з наведених речень. Обґрунтуйте свою думку.

Це легко зрозуміти.

Це легко втямити.

**Б.** Яке з виділених слів недоречно вживати в офіційно-діловому чи науковому стилі? А яке допустиме в усіх стилях?

**В.** Зробіть висновок про те, яку лексику відносять до стилістично забарвленої, та про особливості її вживання в мовленні.

*Групи лексики*

Зі стилістичного погляду лексику сучасної української мови поділяють на:

- ✓ **стилістично нейтральну**, яку вживають в усіх стилях мовлення (*яблуня, ходити, далеко*);
- ✓ **стилістично забарвлену**, яку співвідносять з одним чи кількома (але не з усіма) стилями мовлення (*кумекати, легітимний*). За допомогою стилістично забарвлених слів творимо певний колорит мовлення, досягаємо експресивності висловлення.

### Види стилістично забарвленої лексики

Вид лексики		Стилі, у яких переважно вживаємо слова	Приклади
Книжна	Суспільно-політична	Публіцистичний, офіційно-діловий	<i>парламентар, демократія, загальнодержавний</i>
	Офіційно-ділова	Офіційно-діловий, публіцистичний	<i>інструкція, ініціювати</i>
	Наукова	Науковий	<i>доданок, молекула, прислівник</i>
Розмовна		Розмовний, художній	<i>дітлахи, шкандибати</i>

**Розмовні слова**

Розмовні слова можуть мати різне **емоційне забарвлення** (позитивне, негативне, урочисто-піднесене, знижене, пестливе, жартівливе, грубе тощо). **НАПРИКЛАД:** *нюнити* (негативне).

**Синоніми**

Поширеними в мові є **стилістичні синоніми**, що характеризуються належністю до певних стилів мовлення та різним емоційно-експресивним забарвленням. **НАПРИКЛАД:**

<i>говорити</i>	<i>балакати</i>	<i>базікати</i>	<i>глаголити</i>
(нейтральне)	(розмовне)	(розмовне, негативне)	(урочисте)

**Оцінні слова**

Для вираження позитивних чи негативних оцінок, почуттів, емоцій, ставлення мовця до предмета служить **оцінна лексика**. **НАПРИКЛАД:** *славнозвісний, красуня, делікатес, блискучий, грубіян, здоровило, міцний горішок*.

### Зверніть увагу!

Розмовна лексика неприпустима в офіційно-діловому й науковому стилях. А слова, що створюють специфіку офіційно-ділового чи наукового стилю, не повинні фігурувати в розмовному мовленні.

**388. I.** Згрупуйте й запишіть слова залежно від стилістичного забарвлення:

1) суспільно-політична лексика	
2) офіційно-ділова лексика	
3) наукова лексика	
4) розмовна лексика	

Сьогодні, наказ, зубрити, косинус, демократія, рюмсати, постановити, самовідданість, громадськість, азот, ратифікація\*, напівпровідник, префікс.

**II.** Доберіть до розмовних слів стилістично нейтральні синоніми.

\* *Ратифікація* – затвердження верховним органом державної влади міжнародного договору.

Світ

**389. I.** Прочитайте текст і розгляньте ілюстрацію. Яким чином, на вашу думку, ці два джерела доповнюють одне одного? Над якими питаннями спонукають замислитися?

### КУДИ ПЛИВЕ МІСТО

У XIX столітті про катастрофічні наслідки глобального потепління ще й не чули, вважаючи його початком райського життя для землян. Тоді мріяли про різні способи поліпшення клімату.

Один зарозумілий учений, наприклад, запропонував розтопити льоди, посипавши чорним пилом арктичну кригу, адже темний колір добре притягує сонячну енергію. Понад 100 років тому не зважали на те, що рівень води підвищиться. Навпаки, сподівалися, що на узбережжі Північного Льодовитого океану стане значно тепліше. Тоді, мовляв, людство не знатиме біди, сіятиме на Півночі пшеницю та садитиме картоплю.



В. Рекуненко. Річка

Зараз науковці далекі від думки влаштувати з доброго дива новий Усесвітній потоп. Їх тривожить загроза танення крижаної шапки Землі. Тож найвидатніші уми планети розробляють свої проекти, як цього уникнути. По-перше, пропонують вивести на космічну орбіту величезні дзеркала, що відбиватимуть надлишки сонячної енергії, по-друге, розпилювати в атмосфері хімічні речовини, які б не пропускали частину сонячних променів, по-третє, вивести рослини з листям, що відбивало б сонячне проміння.

Поки вчені роблять свою справу, вправні **архітектори** обмірковують, як ми житимемо, коли вся поверхня Землі опиниться під водою. За прогнозами, протягом ХХІ століття рівень Світового океану підніметься на 20–90 см!

Нещодавно **зодчі** запропонували надцікавий проект плавучих міст-островів, що нагадують велетенські лілії. Такі міста триматимуться на воді, як поплавки, і вмістатимуть до 50 тисяч мешканців. Життя міст-островів забезпечать екологічно чисті види енергії – вітру, сонця, припливів і відпливів (*З посібника*).

## II. Виконайте завдання до тексту.

1. Визначте тему й основну думку тексту.
  2. З'ясуйте, який вид (які види) книжної лексики переважає (переважають) у тексті – суспільно-політична, офіційно-ділова чи наукова. Наведіть приклади.
  3. Знайдіть оцінні слова (сполучення) та поясніть їхню роль у тексті.
  4. Поясніть лексичне значення двох виділених слів. Чи є вони синонімічними?
- З якою метою в тексті використано обидва слова?
5. Визначте стиль мовлення тексту. Аргументуйте свою відповідь.



**390. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Як ви розумієте слова Й. Гете: «Природа – єдина книжка, кожна сторінка якої сповнена глибокого змісту»?

**391. I.** Завершіть п'ять поданих речень (на вибір) так, щоб вони були співзвучні з офіційно-діловим стилем мовлення. Утворені речення запишіть.

1. Я сподівався (-лася) почути від вас... 2. Ми просили б вас... 3. Мені здається, що... 4. Мені шкода, але... 5. Мені не подобається, що ви... 6. Вибачте, але я мушу... 7. Вважаємо за необхідне нагадати вам... 8. Ще раз дякую та висловлюю надію... 9. Вибачте, я не цілком упевнений (-а)...

**II.** Змодельуйте усно ситуацію ділового спілкування, у якій було б можна використати одне з ваших речень.

**392. I.** Прочитайте тексти й визначте стиль мовлення кожного з них. Укажіть стилістично забарвлені слова (сполучення слів). Чим відрізняються ці слова?

- **1.** Дуб звичайний – однодомна рослина родини букових. Дерево 20–50 м заввишки, із широкою неправильною кроною. Молоді гілки зеленувато-бурі або червонуваті, голі або ледве опушені. Кора на стовбурі й багаторічних гілках темно-сіра. Листки короткочерешкові, перистолопатеві, біля основи – з вушками. Цвіте протягом квітня – травня; плодоносить у вересні–жовтні. Утворює чисті насадження або росте в суміші з іншими породами майже по всій території України (*З довідника*).
- **2. Стаття 16.** Чоловіки і жінки, які досягли повноліття, мають право без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності або релігії одружуватися й засновувати сім'ю. Вони користуються однаковими правами щодо одруження під час шлюбу та під час його розірвання. Шлюб може укладатися тільки при вільній і повній згоді сторін, що одружуються. Сім'я є природним й основним осередком суспільства та має право на захист з боку суспільства й держави (*Загальна декларація прав людини*).

**II.** Схарактеризуйте мовленнєві ситуації, у яких може бути використано наведену інформацію.


### два – чотири – усі разом

**393.** Визначте, з яким стилем мовлення співвідносно кожне речення. Знайдіть слова, які надають реченням емоційно-експресивного забарвлення.

1. Двометровий здоровило Грицько був, як то кажуть, у гарячому купанні: слово йому скажи — він уже заводиться (*В. Нестайко*).

2. Перемогу в протистоянні з «Портсмутом», який за підсумками чемпіонату не лише вилетів із Прем'єр-ліги, а й збанкрутів, забезпечив точний удар зі штрафного Дідьє Дрогба (*З газети*).

### ситуація

 **394.** Уявіть, що ви – громадський активіст. Підготуйте усний виступ (6–8 речень) перед громадою щодо благоустрою населеного пункту. Використайте кілька з наведених опорних понять й оцінну лексику.

- облаштування парків, алей, набережних
- благоустрій прибудинкових територій
- велосипед як екологічно чистий вид транспорту
- сприятливі умови для життєдіяльності людей з інвалідністю



**395. I.** З'ясуйте, з якими стилями мовлення пов'язано використання синонімів.

Майбутній – прийдешній; розуміти – метикувати; байдужість – індіферентність; зустріч – рандеву; гарний – файний; владар – господар; учти – зубрячити; привітний – люб'язний.

**II.** Оберіть одну пару синонімів і складіть з кожним словом по одному реченню (письмово).



**396.** Розташуйте слова в порядку наростання додаткового емоційного відтінку або значення.

1. Радість, тріумф, торжество. 2. Розум, тямучість, мудрість.

**397.** Виберіть стилістично доцільне слово.

1. Мер міста розпорядився (*поінформувати, возвістити*) громадськість про проект забудови. 2. (*Погляди, думоньки*) мовознавця мали великий вплив на розвиток стилістики. 3. Поняття тексту в мовознавстві (*тлумачать, товкмачать*) по-різному. 4. Як на зло, саме на канікулах мій планшет перестав (*функціонувати, працювати*). 5. Діти раділи сонечку й прислухалися до (*звичного, ординарного*), але такого рідного шуму річки.

**398.** Відредагуйте речення та запишіть правильно. У яких реченнях помилки пов'язано з уживанням зайвих слів?

1. Учора ми здійснили посадку картоплі. 2. Ще в глибокій юності він почав писати музику, й ось тільки тепер на його голову звалилася слава. 3. Безпритульні тварини не можуть опікуватися самі собою, тому вони є джерелом інфекції. 4. Даринка і Ліда полюбляють здійснювати візит одна до одної в гості. 5. Зустріч із Мартою не належала до тих речей, що його радували. 6. Переможниця естафети кількома словами резюмувала те, що відчувала. 7. Необхідно реалістично й без ілюзій оцінити наші економічні шанси. 8. Князі не бажали зрозуміти, що об'єднати їхні війська в єдине військо конче необхідно.

## § 40. СТИЛІСТИЧНЕ ЗАБАРВЛЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

*Про книжні й розмовні фразеологізми, про можливості цих одиниць для вираження думки, а також про доречне вживання їх*

**ПРИГАДАЙМО.** Що спільного й відмінного між словом і фразеологізмом?



**399. А.** З'ясуйте, з яким стилем мовлення співвідносне кожне речення. У якому реченні виділений фразеологізм є засобом створення образності, а в якому – надає урочисто-піднесеного забарвлення?

Вона догадалась, що вже **наговорила сім мішків гречаної вовни...** (*І. Нечуй-Левицький*).

Євген Маланюк уславлений за межами Вітчизни, але, за **іронією долі**, донедавна майже не відомий загалові України (*П. Кононенко*).

**Б.** З'ясуйте, з яким стилем мовлення співвідносні фразеологізми в колонках.

ні сіло ні впало,  
гопки скакати

сформулювати правило,  
довести теорему

порушити питання,  
за згодою сторін

**В.** Зробіть висновок про стилістичне забарвлення фразеологізмів та їхню роль у мовленні.

<i>Книжне забарвлення</i>	У науковому й офіційно-діловому стилях уживають фразеологізми книжного характеру, які надають текстам чіткості, стислості, точності, конкретності. Такі фразеологізми позбавлені образності, емоційного забарвлення. <b>НАПРИКЛАД:</b> <i>сформулювати правило, брати участь, набирати чинності.</i>
<i>Розмовне забарвлення</i>	У розмовному й художньому стилях (рідше – у публіцистичному) широко вживають розмовні фразеологізми, які мають здебільшого зневажливо-знижене експресивне забарвлення, формують колорит простоти. <b>НАПРИКЛАД:</b> <i>розпусити язика, ні сіло ні впало, без задніх ніг.</i>
<i>Поетичне забарвлення</i>	Для публіцистичного й художнього стилів характерні також поетичні, часто урочисто-піднесені фразеологізми. <b>НАПРИКЛАД:</b> <i>лебедина пісня, іронія долі, золоті слова, сади Семіраміди, чаша терпіння.</i>

### Види стилістично забарвлених фразеологізмів

Види фразеологізмів		Стилі мовлення	Приклади
Книжні	Суспільно-політичні	Публіцистичний	<i>авгієві стайні, зазнати фіаско, терновий вінок, мати на думці, наріжний камінь, почесний обов'язок, обмінятися досвідом, покласти край</i>
	Офіційно-ділові	Офіційно-діловий	<i>порушити питання, вважати за потрібне, оголосити подяку, брати зобов'язання, згідно з інструкцією</i>
	Наукові	Науковий	<i>теоретичні положення, зробити аналіз, скласти бібліографію, довести теорему, навести приклади</i>
Розмовні		Розмовний, художній	<i>задирати ніс, закидати вудку, розбити глека, гопки скакати</i>

### Зверніть увагу!

Є фразеологізми, які наявні в різних стилях мовлення, бо не мають стилістичного забарвлення.

**400.** I. Розподіліть фразеологізми на групи залежно від їхнього стилістичного забарвлення:

Розмовний стиль

Науковий стиль

Офіційно-діловий стиль

Крутого замісу, чинне законодавство, поставити експеримент, клювати носом, згідно з наказом, прошу допустити, на основі отриманих даних, бити байдики, морочити голову, доводити до відома, надавати слово, довести теорему.

II. З одним фразеологізмом кожної групи складіть і запишіть речення. Підкресліть фразеологізми як члени речення.

**401. I.** Випишіть фразеологізми, які мають поетичне, урочисто-піднесене забарвлення. Для яких стилів мовлення вони характерні? Усно поясніть значення двох вписаних фразеологізмів (на вибір).

Лебедина пісня; аж за боки братися; іронія долі; сьоме небо; мати за честь; замилювати очі; нитка Аріадни; топтати ряст; олімпійський спокій; витрішки продавати; дістати відкоша; випити гірку чашу; варити воду; сіль землі; терновий вінок; чаша терпіння; без задніх ніг; вільна птаха; синій птах; за вовка промовка; бути на коні; крапля в морі; прикипіти очима; осідлати Пегаса; на ясні зорі, на тихі води.

**II.** З одним вписаним фразеологізмом (на вибір) складіть речення.

**попрацюйте в парах**

**402.** Розподіліть між собою подані фразеологізми. Користуючись електронними засобами, з'ясуйте значення та історію свого фразеологізму. Обміняйтеся інформацією, надіславши одне одному електронні повідомлення (2–3 невеликі речення).


Манна небесна, неопалима купина.

**403.** Відредагуйте фразеологізми й запишіть правильно. Для якого стилю мовлення вони характерні? Ви можете скористатися поданою нижче таблицею.

Постанова вступає в силу, прийняти участь у конкурсі, підвергнуто критиці, підвести підсумки олімпіади, пропозицію прийнято до уваги, сторони прийшли до згоди, затронуті питання будівництва.

Правильно	Неправильно
вжити заходів	прийняти міри
брати участь	приймати участь
брати до уваги	приймати до уваги
дійти згоди	прийти до згоди
порушити питання	затронуті питання
набувати чинності	вступати в силу
підбити підсумки	підвести підсумки
піддати критиці	підвергнути критиці
дотримувати слова	тримати слово

**ситуація**

 **404.** Уявіть, що вам треба організувати роботу колективу над проектом у галузі промисловості чи сільського господарства. Зверніться до колективу з нагоди початку роботи (3–5 речень), дотримуючись публіцистичного стилю мовлення. Використайте два з поданих опорних фразеологізмів.



- сізіфова праця
- гордіїв вузол
- ламати голову
- аж кипить у руках
- цифра кругленька
- знаходити спільну мову
- як по нотах
- білими нитками шито
- не покладати рук
- товктися у ступі



два – чотири – усі разом

**405.** З'ясуйте, які фразеологізми вжито в реченнях. З якими стилями мовлення співвідносні ці звороти?

1. Суднобудування поки що сидить на міліні.
2. Україна бере участь у міжнародному співробітництві з питань охорони дитинства та захисту законних прав дитини відповідно до норм міжнародного права.
3. На старого Сірка трохи напала балакучка, як часто після доброї вдачі, він був у доброму гуморі.

Право

**406. I.** Прочитайте уривок із Закону України «Про охорону дитинства». Визначте стиль мовлення тексту. Обґрунтуйте свою думку.

**Розділ VII. Міжнародне співробітництво**

**Стаття 36.** Участь України в міжнародному співробітництві з охорони дитинства

Україна бере участь у міжнародному співробітництві з питань охорони дитинства та захисту законних прав дитини відповідно до норм міжнародного права.

У порядку, встановленому законом, Україна укладає\* з іноземними державами договори про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах, з питань правового захисту дітей – громадян України, усиновлених іноземними громадянами, та здійснення контролю за умовами утримання й виховання таких дітей у сім'ях іноземних громадян.

**Стаття 37.** Міжнародні договори

Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що містяться в законодавстві України про охорону дитинства, застосовуються правила міжнародного договору.

**Розділ VIII. Прикінцеві положення**

Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

**II.** Випишіть фразеологізми, характерні для офіційно-ділового стилю мовлення. Поясніть їхню роль у тексті.

**407. I.** Спишіть речення, розкриваючи дужки.

1. Майдан весь заставлен(н)ий возами так, що й курці ніде клюнути (*Г. Нечуй-Левицький*). 2. (Не)має таких академій, щоб наб(е,и)рали без клепок, а випускали з клепками (*Олесь Гончар*). 3. Я б давно мав синицю в руках, а жадаю стягнуть журавля (*П. Карась*). 4. Не хочеш – не кажи. Я лізти в душу силоміць (не)звикла (*Леся Українка*). 5. З огляду на викладене просимо вирішити питання відшкодування збитків (*З листа*). 6. Обґрунтуйте роль калійних добрив, висловте суджен(н)я про біологічну роль металічних елементів (*З підручника*). 7. Треба негайно вжити заходів, щоб запобігти поширен(н)ю інфекції (*З виступу*).

**II.** Підкресліть фразеологізми відповідно до їхньої синтаксичної ролі. Поясніть стилістичну функцію цих мовних засобів у кожному реченні.

**408.** Прочитайте уривок з офіційного листа. Укажіть на порушення мовних норм (стилістичних, морфологічних, лексичних). Відредагуйте текст і запишіть правильно. Чи є в тексті фразеологізми?

Доводимо до Вашого відома, що згідно плану роботи нашої організації в жовтні місяці буде проведено семінар на тему «Впровадження системи управління якістю». Першим ділом ми дуже хочемо ознайомити присутніх з основними концепціями управління якістю. Слідуюче питання – надати рекомендації щодо впровадження систем управління якістю відповідно вимогам стандарту ДСТУ ISO 9001:2009.

Користуючись нагодою, запрошуємо Вас прийняти участь у роботі цього семінару. Будемо, чесно кажучи, дуже раді бачити Вас. Якщо захочете, то візьмете із собою свого заступника чи людей, які розбираються в цих питаннях.



**409.** Уявіть, що ви спеціаліст фінансового підрозділу підприємства. Вам доручили повідомити ділового партнера про перенесення дати розрахунку за виконане замовлення на десять днів з незалежних від підприємства причин. Виконайте це завдання так: 1) напишіть діловий лист відповідного змісту; 2) змоделюйте ділову телефонну розмову. Використайте фразеологізми книжного забарвлення.

## § 41. СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСОБІВ СЛОВОТВОРУ

*Про стилістичні функції слів, утворених за допомогою певних префіксів і суфіксів або способом складання*



**410. А.** Поміркуйте, речення в якій колонці більш експресивні, виразні.

1. Посіявся рясний дощ.
2. Здалося, що десь близько пролетіла сова.

1. Посіявся рясненький дощичок.
2. Здалося, що десь близько-близько пролетіла сова-нічниця.

**Б.** Завдяки яким словам досягнуто виразності, експресивності тих речень, які ви визначили? Як утворено ці слова?

**В.** Зробіть висновок про стилістичне застосування слівотворчих засобів.

*Суфікси*

Одним з найбільш стилістично виразних слівотворчих засобів є **суфікси**. **НАПРИКЛАД:** 1. *Ой у полі озеречко, там плавало відеречко* (Нар. творчість). 2. *Для виробництва біологічного світла потрібен молекулярний кисень* (З посібника).

### Стилістичне забарвлення суфіксів

Суфікси	Особливості суфіксів	Приклади
-ість, -ств(о), -цтв(о), -зтв(о), -от(а), -анн(я), -енн(я), -інн(я), -тт(я), -ізм (-ізм), -изм та ін.	Утворюють слова з абстрактним, узагальнювальним значенням, назви опредмеченої дії.	<i>громадськість, людство, збирання, реалізм</i>
-альн-, -увальн- (-ювальн-), -арн- (-ярн-), -ичн-, -ічн- (-ічн-)	Характерні для наукового, офіційно-ділового, публіцистичного стилів	<i>соціальний, гуманітарний, історичний</i>
-ист-, -уват-, -атист-		<i>азотистий, цукристий</i>

-к-, -ок-, -очок-, -ичок-,  
-очк-, -ик-, -оньк-, -еньк-,  
-есеньк-, -ісіньк-, -н-, -в-,  
-ищ-, -ущ- (-ющ-), -иськ-,  
-юх-, -ил-, -л-

Утворюють слова з емоційним, експресивним забарвленням.  
Характерні для художнього й розмовного стилів

рідненький,  
гайочок, котище,  
веселище

### Префікси

Стилістично виразнішими роблять слова і префікси. Особливої експресії набувають слова, у яких повторюють або комбінують з іншими префіксами префікс **по-**. **НАПРИКЛАД:** *пополохати, поповозити*. Префікси **па-, пра-, уз-** та інші надають словам відтінку урочистості. **НАПРИКЛАД:** *паморозь, прадавній, узлісся*. Книжний характер забезпечують запозичені префікси **анти-, архі-, екстра-, контр-, псевдо-, ультра-** й подібні. **НАПРИКЛАД:** *псевдонародний, ультразвуковий*.

### Складні слова

**Складні слова** виконують різні стилістичні функції:  
✓ уживаються як терміни в науковому, офіційно-діловому, публіцистичному стилях (*гідроканал, кіловат-година*);  
✓ виражають різноманітні емоційно-експресивні відтінки в художньому стилі (*гromовозвукій, смуток-жаль*).

## Зверніть увагу!

1. Суфікси можуть уносити додаткові відтінки здрібнілості, пестливості, ласкавості, ніжності, зневаги, згрубілості тощо.

2. Якщо слова зі зменшувально-пестливими суфіксами потрапляють до наукового стилю, то вони позбавляються емоційно-експресивних відтінків. **НАПРИКЛАД:** *илуночок* (анатомічний термін, що позначає частину порожнини серця).

**411. I.** Спишіть слова, позначте в них суфікси й префікси. Які із цих слів характерні для художнього мовлення, а які – для наукового?

Становлення, формулювання, архаїзм, архаїчний, посередництво, упертох, бурмило, тонісінький, ординарний, рівнесенький, гостинчик, порозходитись, прадавній, історизм, дійсність, пагіння, хлопчисько, хатиночка, звірятко, вовчище, водиця.

**II.** Складіть з одним словом (на вибір) речення, ускладнене однорідними членами речення.

**412. I.** Прочитайте тексти. Обґрунтуйте належність їх до певних стилів.

### ЗУСТРІЧ

За возами, спираючись на костур, тюпає жвавенька бабуся...

– Здрастуйте, – здороваються діти до бабусі й як одно низенько вклоняються.

Бабуся спинилась.

– Здорові, діточки. А чого ж це ви, голуб'ята, усі такі зелені?

Діти витерли рукавчатами носики й подивились на неї великими смутними очима: мовляв – хто ж його знає.


– Ну, а де ж ваша мама? – питає бабуся, приглядаючись до чорних тенет очок на дітях.  
 Дівчинка у бік показала очима.  
 – У хуторі – горниці панам прибирають.  
 Зорять усі на бабуся, чогось сподіваються. Побідкалася старенька, стала жалувати дітей.  
 – Гарні, любі діточки... А гостинчика немає, ластів'ята, – не купила (С. Васильченко).

### ЯК РИБИ ЗБЕРІГАЮТЬ РІВНОВАГУ

У тілі водяних тварин є плавальний міхур – порожнистий орган, що регулює середню щільність під час переміщення на ту чи ту глибину. За допомогою цього пристосування риби зберігають рівновагу у воді. Ідучи на глибину, риба підтримує в плавальному міхурі тиск, для чого безперервно підкачує кисень із крові. Під час спливання, навпаки, кров посилено вбирає кисень з міхура. Таке підкачування та вбирання – процеси досить повільні, тому, коли рибу швидко витягують з великої глибини, кисень не встигає розчинитись у крові й міхур, роздуваючись, розриває рибу (З посібника).

II. Випишіть з кожного тексту по 3–5 слів із суфіксами чи префіксами, які надають словам, мовленню стилістичного забарвлення.

### ситуація

 **413.** Уявіть, що ви перебуваєте на вечірці з нагоди дня народження когось із рідних, однокласників чи друзів. Складіть діалог (7–12 реплік), можливий у цій ситуації, використовуючи стилістичні засоби словотвору. Ви можете скористатися поданими словами (словосполученнями).



- рідненький (-а)
- дорогенький (-а)
- щастя-доля
- невеличкий сюрприз
- надзвичайно весело
- здоровенний торт
- смачнющий
- неперевершено
- суперкреативно
- екстравагантний
- величезне задоволення
- свіженькі круасанчики

### попрацюйте в парах

**414.** Утворіть кожен (кожна) самостійно від поданих слів нові за допомогою суфіксів позитивної чи негативної оцінки (письмово). Зіставте ваші слова зі словами однокласника (однокласниці). Чи є з-поміж них такі самі?

Малий, літо, пташка, здоровий, злий, страшний, сила, вовк.

**415. I.** Спишіть речення. Підкресліть стилістично забарвлені слова. Позначте суфікси й префікси, які надають такого забарвлення.

1. Ой у полі три криниченьки, любив козак три дівчиноньки (*Нар. творчість*). 2. Для виробництва біологічного світла потрібен молекулярний кисень (*З посібника*). 3. Ранок був ясний-найясний і теплий-найтеплій (*Марко Вовчок*). 4. Все те, що мало **згоріти**, згоріло, тільки сумно чорнів **обпалений** комин та осінній вітрисько барбався в попелі, **вишукуючи** поодинокі жарини (*А. Дімаров*). 5. Пристосувавшись до **сезонного** живлення і розмноження, кити утворили кілька біологічних груп (*З підручника*). 6. Все ніби в колі віковим: любов, розлука, весни, грім; все ніби вічності луна, прадавня тиха таїна (*А. Малишко*). 7. Притаїлося все, пополохалось перед з'явищем тучі грізної... (*М. Стельмах*).

II. Розберіть виділені слова за будовою.

## § 42. СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЧАСТИН МОВИ

*Про окремі форми прикметників, дієслів і займенників, що мають стилістичне забарвлення, а також про вибір прийменників і сполучників*

**ПРИГАДАЙМО.** Які є самостійні частини мови? Чим службові частини мови відрізняються від самостійних?

**416. А.** Визначте, у якій колонці наведено стилістично забарвлені варіанти слів.

червоная співа ходим	червона співає ходимо
----------------------------	-----------------------------

**Б.** Для яких стилів мовлення характерні варіанти, які ви щойно визначили?

**В.** Зробіть висновок про те, які саме варіантні форми прикметників і дієслів стилістично забарвлені.

<i>Іменники</i>	<p>Великі стилістичні можливості мають <b>власні назви</b>, перехід їх у загальні й навпаки. <b>НАПРИКЛАД:</b> <i>І постають великі імена Гомера, Данте, Шекспіра, Шевченка, що справді височать над світовою літературою.</i></p> <p>Для художніх творів, рідше для публіцистичних яскравим стилістичним засобом слугують <b>форми множини</b> окремих іменників. <b>НАПРИКЛАД:</b> <i>Гладжу рукою соболину шерсть ячменів, шовк колосистої хвилі</i> (М. Коцюбинський).</p>
<i>Прикметники</i>	<p>Стилістично забарвленими є <b>нестягнені варіанти</b> повних прикметників (<i>високая, веселії, далекеє</i>) і <b>короткі прикметники</b> (<i>дрібен, зелен, рад, срібен, здоров</i>), які вживаємо переважно у фольклорі, розмовному мовленні, у поезії. <b>НАПРИКЛАД:</b> <i>Ой і зійди, зійди ти, зірньоко та вечірняя! Ой вийди, вийди, дівчинонько моя вірняя!</i> (Нар. творчість).</p> <p>Проста форма вищого й найвищого <b>ступенів порівняння</b> прикметників (<i>досконаліший, найвищий, глибший</i>) переважає в публіцистичному, розмовному й художньому стилях. Складена форма ступенів порівняння прикметників</p>

має відтінок книжності, тому характерна для наукового й офіційно-ділового стилів (*мени досконалий, більш потужний, більш глибокий*).

**Займенники**

Для художнього стилю характерні нестягнені форми займенників. **НАПРИКЛАД:** *тая, тее, тії, цяя, такая*. У розмовному й художньому мовленні для підсилення думки використовують форми *отой, оцей, отакий, усяк*. Стилістично виразними є випадки досить частого використання множинних форм займенників *ми, ви, вони, нам, вам* замість *я, ти, він, вона, мені, тобі*. **НАПРИКЛАД:** 1. *Подумаєш, розкричався. Ми не таких бачили* (Г. Тютюнник). 2. *Я... Ми повелим! Я цар над божим народом!* (Т. Шевченко).

**Дієслова**

Стилістично забарвленими є такі варіантні форми дієслова:

- неозначена (інфінітив) на **-ть**: *шукать, співають, пишуть*;
- першої особи множини теперішнього часу на **-им, -ем**: *бачим, берем*;
- третьої особи однини теперішнього часу на **-а**: *співа, вигляда*.

Ці форми характерні для розмовного мовлення та художньої літератури.

**Стилістичне забарвлення прийменників і сполучників**

Стилі мовлення	Прийменники	Сполучники
Офіційно-діловий, науковий	унаслідок, у зв'язку з, згідно з, відповідно до, стосовно, залежно від, з метою, у питанні	зважаючи на те що, унаслідок того що, завдяки тому що, з того часу як
Розмовний, художній	проміж, побіч, щодо, насупроти, попри	аби, буцім, буцімто, одначе, отож, себто

**Вибір слова**

Стилістичні можливості частин мови криються також у співвіднесеності понять, що можуть з відповідними змінами передаватися різними частинами мови. **НАПРИКЛАД:** *читання – читати; успіх – успішно, ясний – ясність*. Це дає змогу шляхом добору частин мови урізноманітнювати текст, надавати йому певного забарвлення. **НАПРИКЛАД:** *ясні думки – ясність думок*.

417. I. Прочитайте речення. Поясніть стилістичні особливості виділених слів.

1. І в вагоні **легкім**, як Андріївська церква Растреллі, ми **поїдем** в диму **зеленавім** печерських дерев (*І. Малкович*). 2. В **старім** гнізді танцюють лелеча (*Л. Костенко*). 3. **Ото ж тая** дівчинонька, що сонна блудила (*Т. Шевченко*). 4. Гей, нові **Колумби** й **Магеллани**, напнемо вітрила наших мрій! (*В. Симоненко*). 5. Стоять сухі **кукурудзи**, сухе волоття **суше** просо (*М. Вінграновський*). 6. Не журись, коли осінь журлива, коли жар **застига** під дощем, коли листя **спада** шамотливе й невигадливым в небі ключем хтось вже пише автограф на згадку (*Г. Дудка*).

II. Укажіть метафори й епітети в останньому реченні.

**418. I.** Знайдіть у кожній парі слів стилістично забарвлений варіант і випишіть його.

Зелений – зелен, дрібен – дрібний, високая – висока, розлогіший – більш розлогий, такіі – такі, усякий – усяк, виглядає – вигляда, співа – співає, дієм – діємо, мрієм – мріємо, вирішувати – вирішувать, відклада-ти – відкладать, але – одначе, позаяк – бо.

**II.** З двома виписаними словами (на вибір) складіть і запишіть по одному реченню.

Почуття

**419. I.** Прочитайте виразно вірш.

Осінній день березами почавсь,  
Різьбить печаль свої дереворити.  
Я думаю про тебе весь свій час,  
Але про це не треба говорити.  
Ти прийдеш знов, ми будемо на «ви»,  
Чи ж неповторне можна повторити?  
В моїх очах свій сум перепливи,  
Але про це не треба говорити.  
Хай буде так, як я собі велю,  
Свій будень серця будемо творити.  
Я вас люблю, о, як я вас люблю,  
Але про це не треба говорити...



*Л. Костенко*

**II.** Поміркуйте, чому лірична героїня звертається до коханого то на «ти», то на «ви». Які почуття передають ці займенники? Як у творі виявляється внутрішня сутність людини, її ставлення до інших людей?



**420. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Як ви розумієте вислів «Вимовляйте слово *ви* голосно, а слово *я* пошепки»? Чи актуальне це правило сьогодні?

два – чотири – усі разом

**421.** З'ясуйте, у яких реченнях сполучники доцільно замінити синонімічними. Чому? Відредаговані речення запишіть.

1. Богдане, одягни теплішу куртку, зважаючи на те що сьогодні прохолодно. 2. Протокол зборів підписали всі члени комісії, одначе з окремими зауваженнями. 3. З 25 по 27 червня історичний музей не працюватиме, позаяк зачинається на ремонт.

**422.** Спишіть речення, уставляючи на місці пропуску один з поданих займенників. Ви можете використовувати один займенник кілька разів.

**всякий, кожний, будь-який**

1. Про що зараз \_\_\_\_\_ із вас думає? 2. Реконструкція аеродрому дасть змогу проводити техогляд літаків за \_\_\_\_\_ погодних умов. 3. \_\_\_\_\_ людина потребує уваги, тепла й любові. 4. Ти, Наталко, \_\_\_\_\_ відмовки вигадуєш, аби не прибирати. 5. Після навчання ви зможете ремонтувати авто \_\_\_\_\_ моделі. 6. \_\_\_\_\_ ранку я роблю гімнастику. 7. Думаю, що зможу відповісти на \_\_\_\_\_ запитання експертів.

**423. I.** Спишіть речення, уставляючи пропущені букви *е* або *и*. Підкресліть стилістично забарвлені слова.

1. Дощі ваші дрібненькії вб..руться в перли дрібні, поломляться ясененькії **блискавиці** ваші срібні (*Лесья Українка*). 2. І в кожному **колосі** тяжким в..сняне сонце й майський грім, і літній **дощ**, і **ночі** сині (*М. Рильський*). 3. Чом ти, **Дунаю**, став так смут..н, став так смут..н, каламут..н? (*Нар. творчість*). 4. У наших **раї** на землі нічого кращого немає, як тая мати молодая з своїм д..тяточком малим (*Т. Шевченко*). 5. Ми хліб до рук б..рем, як диво, в ньому – і сила, і снага (*С. Гордєєв*). 6. Мамо, **вечір** догоря, вигляда тебе роса (*Б. Олійник*).

**II.** Запишіть виділені слова в орудному відмінку однини, позначте закінчення.



**424.** Підготуйте невелике усне висловлення в офіційно-діловому стилі, яке б починалося так (на вибір): «З метою реалізації соціальних програм у проєкті бюджету передбачено...», «Пропоную розглянути питання щодо облаштування території...», «Пропоную внести зміни до Закону України...»

## § 43. УЖИВАННЯ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ У РІЗНИХ СТИЛЯХ

**ПРИГАДАЙМО.** Які є види односкладних речень? Чим складнопідрядне речення відрізняється від безсполучникового?



**425. А.** Визначте стиль мовлення текстів. Знайдіть односкладні називні речення. Які художні деталі виділено за допомогою їх?

1. Це сталося в сорок другому році. Зима. Завірюха. Іноді з левад долинають приглушені вибухи – то тріскається лід на річці (*Г. Тютюнник*).

2. Гроза пройшла. Утихла хижка злива, і втік за ліс холодний вітрюган. Пом'яті трави. Зламані дерева. Потоптаний дощами жовтий лан (*Ю. Ваврюк*).

**Б.** Як, на вашу думку, позначиться на текстах заміна односкладних називних речень двоскладними?

**В.** Зробіть висновок про роль односкладних називних речень у художньому стилі.

*Узагальнено-особові речення*

**Односкладні узагальнено-особові** речення особливого поширення набули в народній творчості. **НАПРИКЛАД:** *Голкою криниці не викопаєш* (Нар. творчість). Крім того, такі речення використовують в офіційно-діловому й науковому стилях для складання інструкцій, рецептів, позначення закономірностей. **НАПРИКЛАД:** *Для лікування різних захворювань застосовують бджолиний мед.*

*Безособові речення*

**Односкладні безособові** речення характерні для художнього стилю, де вони сприяють змалюванню психологічного стану людини, передають її настрої. Доречні безособові конструкції і в описах природи. **НАПРИКЛАД:** *Заморосило осінь у сльозу* (Л. Костенко). Безособові речення з інфінітивом у ролі головного члена речення використовують в офіційно-діловому та публіцистичному стилях для відтворення рішучості, категоричності, наказовості. **НАПРИКЛАД:** *Закон увести в дію з дня його опублікування.*



*Називні речення*

**Односкладні називні** речення широко використовують у художніх описах, щоб якнайвиразніше виділити кожную деталь. **НАПРИКЛАД:** *Розлогі верби. Затишок і тіні. Під ними тихо плещеться ріка, і дівчина замріяна й струнка стоїть на березі у сонячній промінні* (В. Симоненко).

*Неповні речення*

У розмовному мовленні та в художніх творах широко представлені **неповні речення**. Вони допомагають стисло й динамічно викласти інформацію, а також за потреби створити психологічне напруження висловлення. **НАПРИКЛАД:** *Нехай все буде так, як сталося, – не повертайся, не гукай. Зоря скотилась і розтала. На віях... На плечі... В руках...* (М. Боровко).

*Вставні слова*

У текстах художнього та розмовного стилів використовуємо **вставні слова (словосполучення)**, які надають мовленню емоційності, експресії, сприяють відтворенню різноманітних відтінків (припущень, сумнівів тощо). Для наукового, офіційно-ділового й публіцистичного стилів характерні речення зі вставними словами (словосполученнями), які:

- ✓ упорядковують виклад, указують на зв'язок між частинами тексту (*по-перше, наприклад, отже*);
- ✓ зазначають джерело повідомлення (*на думку доповідача, за даними перевірки*);
- ✓ деталізують інформацію (*зокрема, а саме, як відомо*).

*Складні речення*

У розмовному мовленні активніше вживаємо **прості** речення, а в науковому та офіційно-діловому – **складнопідрядні**. Останні дають змогу найкраще висловити й оформити складні логіко-поняттєві зв'язки. В офіційно-діловому стилі поряд зі складними значне місце посідають і **прості** речення, **ускладнені** однорідними й відокремленими членами. **Безсполучникові** складні речення більш поширені в розмовному, художньому та публіцистичному стилях, оскільки ці речення емоційніші, інтонаційно багатші, ніж складно-сурядні й складнопідрядні. Відсутність сполучників між частинами надає безсполучниковим складним реченням характерної легкості, безпосередності, невимушеності.

**426. І.** Прочитайте тексти й визначте стиль мовлення кожного з них.

\* \* \*

Ставало спекотно... Сонце вигрівало дужче й дужче, висмоктуючи із землі гарячу душну вологу. Василька розморило. Він поховав вудки в осоці, пригнув до землі густий верболозовий кущ і, підібгавши ноги, бочком приліг на гілля. Воно лагідно прийняло на себе легеньке тіло, погойдалося трохи, лоскочучи траву гарячим листом, і завмерло.

У полудень завітрило. Кущ почало гойдати. А Василькові снилося, що він лежить у колісці, підвішеній до сволюка чотирма линовками, і гойдається. Поруч стоїть мати, тримає в нього перед очима гілочку червоних порічок, сміється і щось каже йому (*Г. Тютюнник*).


\* \* \*

Механіка вивчає закони, яким підпорядковуються різні види рухів – від руху планет і космічних кораблів до руху газу та нафти трубопроводами. Усе це дуже важливе для практичної діяльності людей, тому механіка, що є найдавнішим розділом фізики, і нині інтенсивно розвивається. Потужного імпульсу розвитку механіки надала авіація, оскільки було потрібно визначити, якою має бути форма крила літака, щоб піднімальна сила була найбільшою, яким повинен бути корпус, щоб на надзвукових швидкостях опір його руху був найменшим. (*З підручника*).

II. Визначте, у якому тексті вжито кілька односкладних безособових речень. Випишіть ці речення та обґрунтуйте їхню стилістичну роль.


III. З'ясуйте, які речення – прості чи складні – переважають у кожному тексті. Як ви думаєте, чому? Які із цих двох видів речень допомагають більш повно й логічно висловити думку?

## ситуація

 **427.** Уявіть, що вам довелося звернутися до поліції у зв'язку з намаганням сторонніх осіб проникнути в помешкання. Складіть можливий у такій ситуації діалог, одним з учасників якого є поліцейський (поліцейська). Використайте вставні слова та неповні речення, а також кілька поданих опорних сполучень.



- проводити огляд
- підозрювана особа
- сліди правопорушення
- очевидці злочину
- скласти протокол огляду
- кримінальне правопорушення
- оперативно-розшукові заходи
- слідчі дії
- місце події
- речові докази
- перевірка версій

 **428.** Складіть і запишіть невелике висловлення (6–8 речень) у науковому чи публіцистичному стилі на одну з поданих тем. Використайте 2–3 вставні слова (словосполучення), характерні для цих стилів, та односкладні речення.

**Теми:** «Рухайся більше – проживеш довше», «Гімнастика – цілюща частина медицини», «Скарби, що визначають сенс життя», «Як не відцуратися свого», «Мова й безпека країни».

**429. I.** Випишіть спочатку складнопідрядні речення, а потім – безсполучникові. Визначте, з яким стилем мовлення співзвучне кожне речення.

1. При світлі волі всі краї хороші, всі води гідні відбивати небо, усі гаї подібні до Едему! (*Леся Українка*). 2. Перше слово, з якого хочеться почати, коли пишеш про Львів, – це любов (*Р. Лубківський*). 3. Трапиться слово зрадливе – геть його, сину, гони! (*Б. Олійник*). 4. Дослід показав, що ті студенти, які в процесі експерименту робили тривалі перерви, запам'ятовували інформацію краще (*З журналу*). 5. Якщо скасовано рі-

шення третейського суду, боржникові повертається все те, що з нього стягнуто на користь стягувача за вказаним рішенням (*З кодексу*). 6. Бери до серця і затаям: душа творця не перекувітне (*М. Сингаївський*).

II. Підкресліть сполучники між частинами складнопідрядних речень. Поясніть, як ці сполучники допомагають виразити смислові відношення, логічні зв'язки між частинами.

III. Прочитайте вголос безсполучникові речення. Простежте, як відсутність сполучників між частинами надає реченням характерної легкості, емоційності тощо.



## Проект

Підготуйте та проведіть у класі уявне телевізійне шоу на одну з поданих тем.

1. Контакт, ще контакт, або Як удосконалити свої мовленнєві навички.
2. Мистецтво слухати, або Будьмо уважними до співрозмовника.
3. А ось і я, або Чи готові ми до спілкування.
4. До побачення, або Спілкування закінчено, спілкування продовжується.

### Етапи підготовки проекту

1. Оберіть тему телешоу шляхом опитування (анкетування, голосування).

2. *Об'єднайтеся в групи*: авторська (режисерська) група, ведучі, кілька груп учасників або група учасників і група глядачів.

3. Розподіліть обов'язки між групами. Наприклад, авторська група має продумати формат передачі, оформлення студії, скласти сценарій та тісно співпрацювати з ведучими. Група глядачів має продумати запитання до учасників та підготуватися до обговорення проблемних питань. Учасники повинні підготувати невеликі виступи тощо.

## Запитання і завдання для самоперевірки

1. Чим книжна лексика відрізняється від розмовної? Які групи можна виділити в розряді книжної лексики? Наведіть приклади.

2. У чому полягають стилістичні можливості синонімів?

3. Розкажіть про стилістичне використання багатозначних слів та антонімів. Наведіть приклади.

4. Що таке застарілі слова й неологізми? У яких стилях мовлення та з якою метою вони функціонують?

5. Поясніть стилістичну роль фразеологізмів. Наведіть приклади книжних і розмовних фразеологізмів.

6. Розкажіть про стилістичні засоби словотвору (суфікси, префікси). Наведіть приклади.

7. Які варіантні форми прикметників, займенників, дієслів стилістично забарвлені?

8. Розкажіть про особливості вживання односкладних речень у різних стилях.

9. Розкажіть про стилістичні особливості різних видів складних речень.

10. Які мовні засоби характерні для художнього стилю, а які – для наукового?

## Готуємося до тематичного оцінювання

*Виконайте завдання. Перевірте правильність виконання за допомогою відповідей у додатку*

1. У реченні «Як вихор, як буря страшенна мчить, трощить і ломить усе по своєму сліду, так те весілля промчалось над Чіпчиним двором» (Панас Мирний) зі стилістичною метою використано

**А** синоніми      **Б** антоніми      **В** омоніми      **Г** пароніми

2. Застаріле слово зі стилістичною метою вжито в реченні

**А** Царства степовиків, царства скіфські, половецькі залишили після себе високі степові могили (*Олесь Гончар*).

**Б** І мчала по мені крізь марево густе орда іржача, буйна і розхристана (*І. Драч*).

**В** Міста, які одержували магдебурзьке право, звільнялись від управління князівських намісників (*З підручника*).

**Г** Сагайдачний гартував козацьке військо в боях та походах (*З. Тулуб*).

3. Стилістично забарвленими є обидва слова в рядку

**А** урочистий, фотосинтез      **В** боротьба, здоровило

**Б** ратифікація, мужній      **Г** легітимний, шкандибати

4. Однакове стилістичне забарвлення мають обидва фразеологізми в рядку

**А** задирати ніс, терновий вінок

**Б** почесний обов'язок, обмінятися досвідом

**В** довести теорему, бити байдики

**Г** порушити питання, морочити голову

5. Стилістичної виразності надають морфеми (суфікси, префікси) усім словам у рядку

**А** архіважливий, узголів'я, сонячний

**Б** возрадуйся, попоходив, хлопчисько

**В** яблучний, ріжечок, порозходилися

**Г** мозочок, воріженьки, вилітати

6. Стилістичні засоби словотвору використано в реченні

**А** Ріку тісні здавили береги, а їй би волі, щоб вода шуміла і до козацьких степових могил вологими вустами жебоніла (*Г. Дудка*).

**Б** Ось і сонце. Вся природа радіє йому: сміються поля, дзвенять у повітрі бджоли, птахи розпівалися в діброві (*Ю. Збанацький*).

**В** Дитинонька пресвята, така ясна, мов зоря, спочиває тихо, тихо в тихім сні (*Нар. творчість*).

**Г** І хочеться бути дужим, і хочеться так любити, щоб навіть каміння байдуже захтіло ожити і жити! (*В. Симоненко*).

7. Стилістичним забарвленням НЕ відрізняються варіанти в рядку

**А** вигядає – вигляда      **В** унести – внести

**Б** широкая – широка      **Г** діємо – дієм

8. Перебудуйте речення, доповнивши його стилістично забарвленими словами.

*Співак розповів про свій новий альбом.*

## РИБКА В СІТЦІ

Як перекласти українською мовою фразеологізм «дело в шляпе»? Він означає, що якусь справу вже зроблено, закінчено. У нас є і «капелюх», і «діло», але коли ми скажемо «діло чи справа в капелюсі», то це не буде фразеологізм, а просто два слова. Тому треба шукати український відповідник фразеологічного типу. А по-нашому це буде «рибка в сітці», тобто ми зробили те, до чого прагнули.

## ЩИРО ДЯКУЄМО

Один з радіослухачів каже «величезне дякую». Це груба калька з російського «огромное спасибо». А українською мовою кажемо: «велика або величезна подяка», «дуже дякую», «вельми вдячні», «щиро дякуємо» тощо.

## ФОТОГРАФІНЯ

«Продавчиня» звучить набагато краще, ніж «продавщиця». **ПОРІВНЯЙ-МО:** «кравчиня» від «кравець», як «продавчиня» від «продавець». «Фотографиня» – незвично, але відповідає законам українського словотвору, і до цього слова можна звикнути.

(За матеріалами блогу професора О. Пономарева)

## Антисуржик

Правильно	НЕправильно
Потрібно мати <b>виняткову</b> сміливість. Я запізнився, <b>тому що</b> пішов дощ. <b>Зрештою</b> він не витерпів. І квитки купили? <b>Який збіг!</b> Це була <b>фатальна</b> помилка. Я прийшов <b>попросити</b> вибачення. <b>Принаймні</b> я намагався.	Потрібно мати <b>виключну</b> сміливість. Я запізнився, <b>так як</b> пішов дощ. <b>У кінці кінців</b> він не витерпів. І квитки купили? <b>Яке співпадіння!</b> Це була <b>рокова</b> помилка. Я прийшов <b>принести</b> вибачення. <b>По крайній мірі</b> я намагався.

## Корисно знати

### ФРАЗЕОЛОГІЗМИ

Фразеологізм	Значення
небо прихилити	зробити для когось усе, навіть неможливе
попасти на слизьке	потрапити в неприємну ситуацію
розсипати кислиці	плакати
бісики пускати	кокетувати очима, загравати з кимось
пускатися берега	порушувати норми моралі, суспільної поведінки
як мокро горить	робити щось повільно
не в тім'я битий	розумний, кмітливий, здібний
ставити питання руба	запитувати про що-небудь чи заявляти щось категорично

## МОЯ СТОРІНКА

### Як це було

#### СПОРТИВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ

Основним «постачальником» **спортивних термінів** вважають англійську мову. Це пояснюється тим, що багато видів спорту зародилося саме в англійських країнах, а англійська є однією з найпоширеніших у світі. Пригадаймо, наприклад, спортивні терміни з **футболу** та **гандболу**: *тайм, матч, гол, раунд, пас, голкіпер, пенальті, аутсайдер, плеймейкер (розігрувач), плей-оф, форвард (нападник), овертайм (додатковий час), дискваліфікація*.

А ось **бейсбол** (англ. *base* – база, основа; *ball* – м'яч), який прийшов до нас не так давно, привніс в українську мову такі неологізми: *пітчер, бетер, кетчер, шорт-стоп* (назви гравців), *бант, дабл, сингл, хіт* (назви ударів) тощо. Можливо, з подальшим розвитком в Україні бейсболу будуть знайдені точні та влучні відповідники цим запозиченням (*3 посібника*).

#### Весела вікторина

Дайте відповіді на запитання, пригадавши фразеологізми.

1. Чим клацають, коли мерзнуть?
2. По чому б'ють, коли дійшли згоди, домовилися про щось?
3. Кого роблять з мухи, коли перебільшують?
4. Що ламають, коли виглядом виражають переживання, страждання, хвилювання?
5. Чим кидаються, коли обіцяють що-небудь необдуманно, безвідповідально?
6. Кого купують у мішку, не бачачи й не знаючи його суті, властивостей?
7. Скільки солі з'їдають, коли довго живуть з ким-небудь?
8. Куди ідуть, не вибираючи шляху, без певної мети?

*Відповіді* (не послідовно). Словами, світ за очі, слона, зубами, ката, пуд, по руках, руки.

### Усміхнімося

#### РОМАНТИКИ

Гарну книжечку нову читають хлоп'ята.

– Що це значить романтизм? – питають у тата.

– О, знайшли про що питать, – блимнув той спідлоба. –

Це коли кістки болять... Є така хвороба.

#### ДИВОВИЖНЕ СЛОВО

Десь на вулиці матусю запитав хлопчина:

– А чи може без бельзину їхати машина?

Мати вражена спинилась, вдарила в долоні:

– Звідки слово це взялося в твоїм силіконі?

(П. Глазовий)

#### На дозвіллі

#### СКОРОМОВКИ

Ой збирала Маргарита маргаритки на горі,  
Розгубила Маргарита маргаритки на дворі.

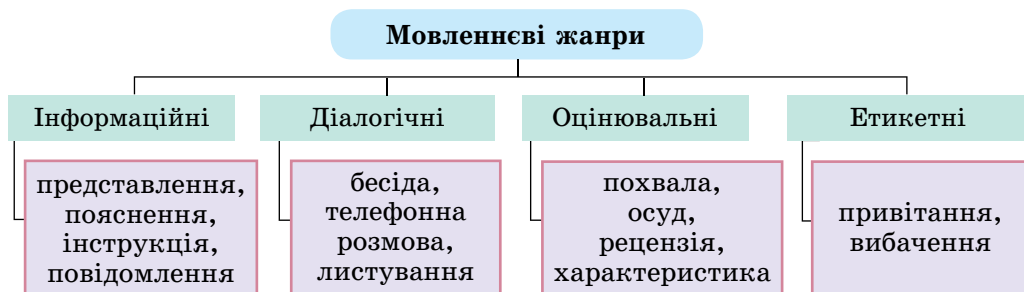
\* \* \*

У горішнику горішина горішками обвішана.  
Тимошко й Оришка струшують горішки.

# ПРАКТИЧНА РИТОРИКА

## § 44. ІНФОРМАЦІЙНІ МОВЛЕННЄВІ ЖАНРИ (ПРЕДСТАВЛЕННЯ, ПОЯСНЕННЯ, ІНСТРУКЦІЯ, ПОВІДОМЛЕННЯ)

**Мовленнєві жанри** – це тематично, композиційно й стилістично усталені типові способи побудови мовлення, моделі міжособистісного спілкування, прийняті в певних ситуаціях і призначені для передачі певного змісту.



Добираючи мовленнєві жанри, **потрібно враховувати**:

- ◆ ситуацію спілкування;
- ◆ комунікативну мету;
- ◆ характер комунікації (офіційна/неофіційна);
- ◆ сферу спілкування (побутова, громадська, наукова, ділова);
- ◆ адресата мовлення (активний/пасивний; чоловік/жінка; керівник/підлеглий; молодший/старший; освічений/неосвічений та ін.);
- ◆ кількість учасників спілкування.

*Представлення*

**Представлення** – це розповідь (усна або писемна) про когонебудь чи щонебудь. Представлення особи передбачає надання стислої інформації про неї (прізвище, ім'я, місце роботи чи навчання, захоплення тощо).

Під час представлення нового співробітника (співробітниці) треба вказати не тільки прізвище, ім'я, але й деякі біографічні дані, освіту, рівень кваліфікації; розказати про посадові обов'язки, які виконуватиме працівник; побажати новачкові успіхів на новому місці, висловити впевненість, що він (вона) працюватиме із задоволенням.

<i>Пояснення</i>	<b>Пояснення</b> – це набір тверджень, які розкривають причини, мотиви й наслідки чого-небудь. Пояснення має відповісти на питання <i>чому</i> і <i>як</i> щось є або буде.
<i>Інструкція</i>	<b>Інструкція</b> – це набір правил, детальних настанов, що регулюють спеціальні сторони діяльності підприємств, організацій, установ, їхніх працівників чи поведінку людей під час виконання певних дій. Текст інструкції має бути стислим, точним, зрозумілим, оскільки він призначений для постійного користування в обставинах, які можуть бути новими чи непередбачуваними для особи.
<i>Повідомлення</i>	<b>Повідомлення</b> – це невеликий публічний виступ на певну тему. Особливістю розгорнутого повідомлення є те, що до його складу входить не 1–3 речення, а цілий ланцюжок взаємно пов’язаних речень.

**430.** Продовжте у формі короткого представлення дві з поданих фраз (на вибір).

1. Колеги, хочу представити свого шкільного друга (шкільну подругу), який (яка) від сьогодні працюватиме в нашій фірмі. 2. На початку зустрічі маю нагоду розповісти про наш навчальний заклад. 3. Шановні туристи, бажаю, щоб у вас залишилися лише приємні враження, тому хочу представити цікаву інформацію про місто, у якому я народилася (народився). 4. Великоповажне журі й учасники змагань! Дозвольте представити вам окремих членів моєї родини, які допомагали мені готуватися до випробувань. 5. Привіт, друзі! Знайомтеся, це мій двоюрідний брат (двоюрідна сестра).

**431.** Прочитайте й порівняйте два представлення. Визначте призначення кожного з них. Проаналізуйте особливості подачі інформації, стиль викладу, лексику.

\* \* \*

1. Я, Петренко Петро, народився 15 червня 1991 року в м. Києві. Навчався в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за спеціальністю «Політологія». В університеті пройшов курс підготовки офіцерів запасу. Після закінчення навчання працював аналітиком в інформаційному агентстві. З 2015 року обіймаю посаду редактора відділу політики. Одружений, маю сина. Захоплююся фотомистецтвом і живописом, люблю подорожувати. Веду активний, здоровий спосіб життя.

\* \* \*

2. Дорогі друзі. Мое ім'я може здатися вигаданим, але, повірте, воно справжнє. Саме так назвали мене батьки й так написано в моєму паспорті. Отже, мене звать Петро, а прізвище моє – Петренко. Можете починати жаргувати. Зате так буде навіть легше запам'ятати мене.

Давно захоплююся фотографією й подорожами. На життя заробляю тим, що будую гіпотези й роблю прогнози щодо політичної ситуації в нашій країні та за її межами. Справа марудна й невдячна, але хтось же повинен нею займатися. Удома на мене завжди чекає майже дорослий син-першокласник і дружина. Вони, до речі, теж розуміються на красивих знімках. Буду радий стати членом інтернет-клубу фотокореспондентів-мандрівників. Усім киянам окремих привіт і запрошення на недільний велопробіг. Усім іншим – просто найкращі побажання.





**432.** Уявіть, що ви успішно пройшли конкурсний відбір і потрапили до міжнародної молодіжної команди волонтерів (спортсменів, дослідників космосу, знавців математики, захисників природи, журналістів, модельєрів тощо). Під час першої зустрічі ви маєте самопрезентувати себе.

Підготуйте невеликий виступ-представлення «Слово про себе».

Що скажуть про тебе інші, якщо ти сам про себе нічого сказати не можеш (*Козьма Прутков*).

**433. I.** Прочитайте текст. Визначте його комунікативне призначення. Про що, на думку автора, свідчать постійні запізнення?



### БІЛЬШЕ НІЯКИХ СПІЗНЕНЬ

Я маю чарівну таблетку, придбавши яку, ви зароблятимете більше грошей, будете щасливими, схуднете, а ваші стосунки наблизяться до ідеальних. Це новий революційний фармацевтичний препарат під назвою «Більше-ніяких-спізень». Одна таблетка в день допоможе вам приходити вчасно.

Ніяких жартів, адже спізнюватися неприпустимо... Ваша пунктуальність багато розповість про вас.

Мені так не подобається, коли хтось запізнюється, що лише від однієї думки про це мене починає нудити. Я теж інколи спізнююсь, і тоді починаю нервувати й потіти... Але дехто не звертає особливої уваги на точно встановлений час зустрічі й сприймає його як рекомендацію, яку можна брати або не брати до уваги.

Коли людина запізнюється, то зазвичай виправдовується фразою на зразок: «Вибачте, ви ж знаєте, як воно буває». А у відповідь чує: «Нічого, усе добре». Хоча насправді не так усе добре, бо постійні спізнення свідчать про неповагу до інших, нетактовність, несерйозність, неорганізованість, демонструють зверхність, байдужість, егоїзм. З такою людиною ніхто не хоче мати справу (*Брент Бешор, підприємець*).

**II.** Поміркуйте, чи можна поданий текст вважати поясненням авторської позиції. Відповідь обґрунтуйте.



**434.** Підготуйте текст усного виступу (до 2 хвилин) перед старшокласниками, обґрунтовано пояснивши, чому непунктуальна людина не може бути успішним підприємцем чи керівником. Використайте одне з висловлень.



Точність – ввічливість королів (*Людвиг XVIII*).

Відняти в людини годину часу, відібрати в людини життя – різниця тільки в масштабах (*Ф. Херберт*).

Коли приходиш на зустріч вчасно, шкода, якщо немає нікого, хто б це оцінив (*Ф. Джонс*).

Запам'ятай просте правило: робити все не в останню мить, а відразу, як є можливість (*М. Веллер*).



**435. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Чи можна людині, яка часто запізнюється на зустрічі, доручати складні й важливі завдання? Поясніть чому.

**436. I.** Прочитайте зразок інструкції для участі в інтернет-семінарі.

### *ІНСТРУКЦІЯ ДЛЯ УЧАСТІ в ІНТЕРНЕТ-СЕМІНАРІ*

1. Увійдіть до мережі Інтернет.
2. Відкрийте вікно Інтернет-браузера.
3. Зайдіть за посиланням перед початком семінару.
4. Уведіть своє ім'я, прізвище, а також укажіть регіон.
5. Натисніть «ОК».
6. Після підключення до кімнати зв'яжіться з модератором, використавши в чаті позначку «+» або «-».
7. Налаштуйте свій мікрофон або камеру, якщо Ви плануєте використовувати їх під час участі в інтернет-семінарі.
8. За потреби перегляньте ролик з налаштування та виконайте доступні дії.
9. Уважно читайте пояснення, що можуть з'являтися в момент підключення до кімнати. Можливо, Вам буде запропоновано оновити флеш-плеєр (FlashPlayer) або інше програмне забезпечення.



**II.** Складіть одну з поданих нижче інструкцій. За потреби скористайтеся довідниковими джерелами. Проведіть відповідний інструктаж для однолітків (усно).

**Перелік інструкцій:** 1) інструкція з безпечного користування електронною поштовою скринькою; 2) інструкція з використання вогнегасника; 3) інструкція з використання інтерактивної дошки; 4) інструкція для абітурієнтів щодо роботи з електронним кабінетом; 5) інструкція з безпечної поведінки в шкільній їдальні; 6) інструкція до однієї з рухливих ігор.

**437.** Прочитайте подані повідомлення. Визначте їхній стиль мовлення, тему й основну думку. Яке з повідомлень є розгорнутим? Чому ви так вважаєте?

1. Із 4 по 6 травня в Національному еколого-натуралістичному центрі учнівської молоді було проведено конкурс проектів озеленення інтер'єру та ландшафтного дизайну територій навчальних закладів. У цьому заході взяли участь вихованці позашкільних центрів еколого-натуралістичного спрямування, а також школярі, які відвідують творчі об'єднання відповідного напрямку та мають потрібні вміння й навички з квітництва й ландшафтного дизайну.

Головна мета конкурсу – формування екологічної культури особистості, активізації пізнавальної, творчої та просвітницької діяльності учнів, залучення молоді до роботи з поліпшення зовнішнього озеленення та ландшафтного дизайну.

Змагання складалося з двох етапів. Спочатку учасники представляли свої проекти озеленення інтер'єру та ландшафтного дизайну. Під час оцінювання цієї роботи враховували композиційну довершеність, стилістичну витриманість, колористичну культуру, економічність. Другий етап передбачав практичне втілення запропонованих проектів й оцінювався за такими критеріями: екологічний підхід, колективний підхід, творчі знахідки, загальне враження від проекту.

За підсумками двох етапів конкурсу переможцем стала команда клубу юних натуралістів «Мальва» з Рівного за проект «Сад пахощів». Усі учасники отримали грамоти й подарунки, а призери – ще й путівки до оздоровчого табору «Юннат».

2. Із 4 по 6 травня в Національному еколого-натуралістичному центрі учнівської молоді було проведено конкурс проектів озеленення інтер'єру та ландшафтного дизайну територій навчальних закладів. Змагання складалося з двох етапів. Переможцем конкурсу стала команда клубу юних натуралістів «Мальва» з Рівного за проект «Сад пахощів».

**438. І.** Прочитайте повідомлення. Зверніть увагу на його структуру. Чи все вам зрозуміло? Яку додаткову інформацію ви хотіли б отримати від організаторів заходу?

### *Освітній форум «Стратегія вступу на бюджет»*

9 грудня в Києві відбудеться Освітній форум для 11-класників та їхніх батьків «Стратегія вступу на бюджет».

У програмі: лекції щодо особливостей ЗНО; діагностичні тестування ЗНО; індивідуальні консультації експертів ЗНО; відкриті уроки.

#### **Тематика лекцій:**

- 1) стратегія вступу на бюджет;
- 2) особливості складання ЗНО та зміни в правилах вступу;
- 3) як обрати спеціальність та не шкодувати про це в майбутньому;
- 4) таємниці ЗНО з української мови і літератури;
- 5) як скласти ЗНО з історії України на 180+;
- 6) секрети успішного ЗНО з англійської;
- 7) набираємо максимум балів на ЗНО з математики.

Форум проходить у два часові проміжки:

10:00 – 13:00 та 14:30 – 17:30.

Під час реєстрації Ви зможете обрати зручний для Вас час.

Участь у форумі безплатна.

Попередня реєстрація за посиланням ...

Місце проведення – навчальний центр «ЯвКурсі», м. Київ, вул. Михайлівська, 12-Б.



**439. І.** Підготуйте інформаційне повідомлення про уявний захід, конкурс, фестиваль, форум тощо, який ви хотіли б організувати у вашому населеному пункті чи освітньому закладі. Виступіть з повідомленням. Скористайтеся пам'яткою.

### **пам'ятка**

#### **Як підготувати повідомлення**

1. Обдумати тему, визначити основну думку майбутнього повідомлення.
2. Дібрати матеріал для повідомлення.
3. Скласти план і відповідно до нього систематизувати матеріал.
4. Узагальнити основні положення.
5. Скласти усно текст повідомлення, намагаючись висловити й аргументувати власну думку.
6. За потреби записати текст повідомлення повністю або частково та переказати усно текст удома.

440. Відредагуйте повідомлення й запишіть правильно.

На італійському острові Сицилія в понеділок, 24 грудня, почалося виверження вулкана Етна, але постраждалих поки немає. Почав виходити дим і величезна кількість попелу з найбільш найактивнішого вулкану Європи. Завдяки виверженню довелося призупинити роботу аеропорту міста Катанія. Висота викидів з вулкану досягає більше 500 метрів, а площа поширення лави перевищує багато тисяч квадратних метрів. Це так інформують очевидці. Цікаво зазначити, що приблизно раз у 150 років виверження руйнує любе селище, розташоване на небезпечне наближення до підніжжя Етни, однак стійких сицилійців даний факт не зупиняє, і вони безстрашно продовжують населяти схили вулкану.

## § 45. ДІАЛОГІЧНІ МОВЛЕННЕВІ ЖАНРИ (БЕСІДА, ТЕЛЕФОННА РОЗМОВА)

441. I. Прочитайте виразно вірш Ліни Костенко, передаючи інтонацією почуття й настрій співрозмовників. Чи передає назва вірша основний мотив твору?

### ПІНГ-ПОНГ

- добридень –
- здрастуйте –
- як справи? –
- спасибі – добре – як у вас?
- робота – літо – спека – справа –
- а настрої? –
- добре –
- все гаразд –
- неправда – очі –
- вам здалося –
- ви зблідли –
- обережно – м'яч! –



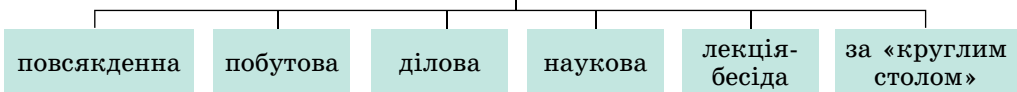
вогнем мовчання зайнялося –  
схрестились погляди – пробач –  
кажи слова легкі й порожні –  
кажи їх знов –  
кажи їх знов! –  
а так дивитися не можна  
в настільнім тенісі розмов.

II. Поміркуйте, яку основну думку висловлено у вірші. Від чого застерігає поетеса? Чи лише про випадкову бесіду на вулиці йдеться у творі?

*Бесіда*

**Бесіда** – це мовленнєвий жанр, під час якого відбувається обмін думками з певних проблем; обмін інформацією про особисті інтереси кожного з учасників; безцільний (розважальний) обмін думками, новинами, спостереженнями.

### Бесіда



Ділова  
бесіда

**Ділову бесіду** організують з метою вирішення певних завдань, виробничих питань і проблем. Така бесіда дає змогу на основі аналізу отриманої інформації зробити певні висновки, знайти оптимальне управлінське рішення, реалізувати його. Уміння вислухати людину, зрозуміти її – неабияке мистецтво, тому під час ділової бесіди надають перевагу тим співрозмовникам, які уважно сприймають висловлювані погляди й докази свого партнера та говорять лише по суті, стежачи при цьому за реакцією співрозмовника й відповідно коригуючи власні дії.

Успіх

Щоб **досягти успіху** під час бесіди, треба ретельно готуватися до неї, бути уважним, тактовним, постійно стимулювати в співбесідника зацікавленість розмовою, урахувати його погляди, висловлювати свої думки точно, логічно, переконливо. Під час бесіди треба говорити **чітко, переконливо, не поспішаючи**. Протягом бесіди варто змінювати інтонацію, акценти, щоб мова не була монотонною, невиразною. Важливо, щоб співбесідники до кінця вислуховували одне одного. На початку бесіди важливе значення мають невербальні форми взаємодії – вираз обличчя, поза, вітальний жест.

### Зверніть увагу!

Інколи для переконання співрозмовника під час бесіди застосовують мовні конструкції такого типу: «*Говорять, що...*», «*Вважають, що...*», «*Існує думка щодо...*» тощо. Якщо вас не влаштовує позиція співбесідника, яку він висловлює за допомогою таких вступних фраз, то запитайте його: «*Хто конкретно говорить?*», «*Хто вважає?*» і «*Хто саме висловив думку, яку підтримує ваш співрозмовник?*». Це достатньо ефективний прийом протистояння маніпулюванню.

**442. І.** Прочитайте текст. Проаналізуйте поведінку кожного учасника бесіди. Чи правильно, на вашу думку, учинив Френк Геммонд? Чи завжди можна вважати переможцем у суперечці (особливо з друзями) людину, яка довела свою виняткову правоту? Обґрунтуйте свої відповіді.

### УНИКАЙТЕ ГОСТРИХ КУТІВ

...Під час обіду один чоловік розповів цікаву історію, основою якої була така цитата: «...божество наміри наші довершує, хоча розум намітив і не так...».

Оповідач зазначив, що це цитата з Біблії. Він помилявся... Я точно знав це. Тут не могло бути жодних сумнівів. І тому, намагаючись виявити свою перевагу, я сам призначив себе небажаним арбітром і виправив чоловіка. Він твердо наполягав на своєму. Що? Із Шекспіра? Не може бути! Нісенітниця! Це цитата з Біблії. І це достеменно відомо!

Він сидів праворуч від мене, а ліворуч сидів мій давній приятель Френк Геммонд. Геммонд присвятив багато років вивченню Шекспіра. Тому ми з оповідачем вирішили запитати в Геммонда. Геммонд вислухав нас, штовхнув мене під столом ногою й сказав:

- Дейле, ви помиляєтеся. Цей добродій правій. Цитата дійсно з Біблії. Увечері, коли ми їхали з ним додому, я сказав Геммонду:
- Френку, адже ви знали, що це цитата із Шекспіра.

– Звісно, – відповів він, – «Гамлет», дія п'ята, сцена друга. Але ми з вами були гостями на святковій вечері, дорогогий Дейле. Навіщо ж доводити людині, що вона помиляється? Хіба вона стане після цього краще до вас ставитися? Чому б не дати їй можливість урятувати свій престиж? Чоловік не запитував вашої думки. Він не потребував її. Навіщо ж з ним сперечатися? Завжди уникайте гострих кутів (За Д. Карнегі).

II. Чи доводилося вам потрапляти в ситуацію, змальовану в тексті, або бути свідком подібної ситуації? Опишіть свої почуття. Чи можуть друзі через дріб'язкову суперечку посваритися або навіть стати ворогами?

443. Прочитайте висловлення. Про яку користь конструктивної бесіди в ньому йдеться?

Якщо у вас є яблуко й у мене є яблуко й ми обмінялися яблуками, то у вас і в мене залишається по одному яблуку. А якщо у вас є ідея й у мене є ідея й ми обміняємося цими ідеями, то в кожного з нас буде по дві ідеї (Б. Шоу).

444. I. Поясніть усно лексичні значення поданих іменників. За потреби скористайтеся тлумачним словником.

Миролюбність, сміливість,  
волелюбність, духовність,  
сентиментальність, сердечність,  
кмітливість, життєрадісність



II. Підготуйте й проведіть у класі бесіду за «круглим столом» на тему «Мозаїка української душі». Скористайтеся пам'яткою та поданими іменниками.

пам'ятка

### 10 кроків, які дадуть змогу провести бесіду успішно

- ✓ Продумати план бесіди.
- ✓ Сформулювати мету бесіди.
- ✓ Створити атмосферу довіри.
- ✓ Не підозрювати співрозмовника в ненадійності.
- ✓ Не змушувати співрозмовника постійно приймати рішення.
- ✓ Зосереджуватися на реальних потребах, а не на амбіціях.
- ✓ Уважно слухати співрозмовника.
- ✓ Ставити коректні запитання.
- ✓ Працювати на перспективу, а не на проміжні результати.
- ✓ Підсумувати результати бесіди.

Екологія

445. I. Прочитайте текст. Схарактеризуйте мовленнєву ситуацію, за якої відбувалася бесіда: мовець, слухач, предмет мовлення, мета, обставини.

### ГОЛОВНИЙ ЗАКОН – У ДУШІ

У блідо-синьому небі вставало понад стіною темно-зеленого лісу багряне сонце. Самоцвітні краплі роси заграли на траві.

Христина глянула на обрій, тривожно промовила, уперше порушивши мовчання:



– Спека буде. Вчора гриміло, гриміло, а дощу нема. Усе сухе довкола, мов трут. Кинь сірника – спалахне. Хоч би дощі пройшли.

Дорогу перебіг заєць. Зупинився, піднявши вуха. Не поспішаючи, пострибав далі. Сава засміявся.

– Приємно. Не боїться.

– І це лише за п'ятнадцять років. Раніше тут теж усе було знищено. Порожній ліс був. Мисливці в сезон полювання винищували все, навіть по

воронах стріляли.

– Лише п'ятнадцять років? – здивувався хлопець. – А великий у вас заповідник?

– Три тисячі гектарів. Крапля в морі. Кілька співробітників: я – еколог, є знавці флори, фауни. П'ять чоловік. Семеро єгерів. Але навіть за цю площу йде бій. Заготівельні організації кричать, що план у них горить, а в нас є, мовляв, багато дерева, котре можна безболісно реалізувати. Слово яке страшне – реалізувати!

– А до чого тут їхній план? У них – свої ліси, у вас – свої.

– Заздрісно, що добро пропадає, – гірко всміхнулася Христина. – Та нічого. Ми воюємо. Тепер стало легше, газети підхопили ідеї захисту природи. Інститут ботаніки нам помагає. Та браконьєри не сплять. Сам бачив, які «красунчики» ходять. І перед убивством не зупиняються.

– Дивно. Є закон про захист природи, а люди...

– Головний закон – у душі. Нам треба було формувати твердині краси, закону, любові. А ми ігнорували душу, усе дбали про тіло, про черево. От і стала природа для багатьох людей джерелом насолоди, споживання (*О. Бердник*).

\* *Єгер* – спеціаліст, що доглядає тварин, птахів у лісах; спеціаліст-мисливець, що керує полюванням.

II. Визначте тип спілкування: офіційне чи неофіційне, етикетне чи фамільярне, напружене, конфліктне чи спокійне, згаджене, дружнє. Чи досягнуто мети спілкування?



**446. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Які заходи з охорони довкілля ви ініціювали б, якби були міністром відповідного відомства?

*Телефонна розмова*

**Телефонна розмова** – один з різновидів усного мовлення, що характеризується специфічними ознаками, зумовленими позамовними причинами. Уміння вести телефонний діалог полягає в тому, щоб стисло передати суть питання, ситуації, дати конкретні відповіді.

### Складники телефонної розмови

момент налагодження контакту

викладення суті справи

завершення розмови

## Культура спілкування

Коли той, хто телефонує, не впевнений у правильності набраного номера, він послуговується формулами ввічливості: «*пробачте, це...*», «*перепрошую...*».

Ознакою особливої **ввічливості** вважають такі початкові фрази:

- *Чи можна попросити ...*
- *Чи не можна дізнатися ...*
- *Ви можете з'єднати з ...*
- *Чи не могли б ви повідомити ...*

**Під час телефонної розмови:**

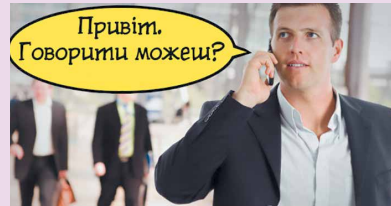
- ✓ розмовляйте тактовно, ввічливо, будьте доброзичливими;
- ✓ не забувайте про формули ввічливості;
- ✓ ставте запитання та уважно вислуховуйте відповіді на них;
- ✓ залишайтеся стриманим, навіть якщо розмова неприємна для вас;
- ✓ наголошуйте на найсуттєвішому;
- ✓ висловлюйтеся стисло й точно, стежте за логікою своїх думок;
- ✓ говоріть середнім за силою голосом.

## попрацюйте в парах



**447. I.** Складіть і розіграйте телефонну розмову відповідно до однієї з мовленевих ситуацій (на вибір). Якого стилю й типу мовлення ви будете дотримуватися? Використайте формули мовленнєвого етикету.

- **Ситуація 1.** Ви маєте через декілька днів поїхати на спортивні змагання до незнайомого міста. У вас є телефон організаторів змагання. Зателефонуйте й дізнайтеся, як вам дістатися до місця поселення, які умови проживання й харчування; поцікавтеся, яку екскурсійну програму вони можуть запропонувати; уточніть, на коли краще забронювати квиток для повернення додому.
- **Ситуація 2.** Ви хочете дібрати цікавий туристичний маршрут для організованого дозвілля з друзями (рідними, знайомими) на вихідні. Зателефонуйте до менеджера туристичної фірми й розкажіть про свої вподобання, дізнайтеся про їхні пропозиції, вартість екскурсії, місце зустрічі, речі, які потрібно мати із собою, тощо.



**II.** Проаналізуйте діалоги однокласників за такими критеріями: 1) чи було досягнуто мети спілкування; 2) що в діалозі вдалося найкраще; 3) які помилки допущено.





## І такє буває

- Українка Світлана поїхала на конференцію до Америки. У вільний час дівчина зайшла до крамниці. Продавець поцікавився, хто вона й чому приїхала до Америки.
- Я філолог, – відповіла дівчина англійською. – Приїхала на конференцію.
  - Що це значить – філолог? Це пов'язано з медициною? – зацікавлено запитав продавець.
  - Ну, це значить, – пробурмотіла Світлана, – це значить, що я люблю слова.
  - Ось воно що, – сказав той розчаровано. – Ви любите говорити, і за це вас відправили на конференцію.
- Дівчина засмутилася. І англійську знає, і всі артикли, і звуки вимовляє правильно, а спілкування не вийшло.
- Поміркуйте, чому учасники бесіди не змогли порозумітися. Виправте помилку. Як уникнути подібних помилок?*

## § 46. ДІАЛОГІЧНІ МОВЛЕННЄВІ ЖАНРИ (ЛИСТУВАННЯ)

Лист

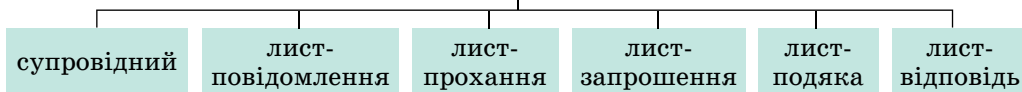
**Лист** – написаний чи надрукований текст, що звернений до певної фізичної чи юридичної особи (осіб). Листи можуть бути **приватними** або **офіційними**. Існують також так звані **відкриті листи** – письмові звернення до певної аудиторії чи групи осіб.

Листи потрібно розпочинати **ввічливими формами звертання** (*шановний, високошановний, високоповажний, вельмишановний* тощо), потрібно перевіряти значення слів, пунктуацію, орфографію, написання прізвищ, слів з великої літери, термінів, географічних назв тощо. **Офіційні листи** потрібно писати в доброзичливому, а не в наказовому тоні, не допускати виявлення роздратування, злої насмішки, грубощів тощо.

### Логічні елементи тексту офіційного листа

Назви елементів	Зміст елементів
Вступ	наведено причини, які викликали появу листа; посилання на рішення органів вищого рівня або одержаний документ
Основна частина	викладено історію питання, наведено факти, посилання на законодавство
Висновок	зроблено логічні висновки; викладено суть питання, основну думку документа, прохання, пропозицію, згоду, відмову та ін.
Заключення	висловлено готовність до подальшої співпраці

## Види офіційних листів



**448.** Прочитайте початкові фрази офіційних листів. Визначте, які види листів можуть починатися цими фразами.

1. Висловлюємо свою найщирішу вдячність за...
2. Офіційно підтверджуємо свою згоду на...
3. Згідно з нашою домовленістю надсилаємо Вам...
4. Будь ласка, повідомте нас про...
5. Просимо Вас терміново оплатити рахунок...
6. На жаль, ми не можемо прийняти Вашу пропозицію...
7. Раді повідомити Вам, що...

**449.** Оформіть (за допомогою редактора Microsoft Word) офіційний лист, розмістивши правильно подані реквізити на аркуші формату А4.

Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка, м. Київ, площа Івана Франка, 3, т. 0442795991. Директорові загальноосвітньої школи I-III ступенів № 34 м. Білої Церкви Дубовенко Галині Володимирівні. м. Біла Церква, вул. Шевченка, 31. Запрошуємо учнів 10 й 11 класів Вашого навчального закладу на безоплатний перегляд вистави «Моя професія – синьйор з вищого світу», яка відбудеться 14 травня 2020 року. Початок вистави о 19:00. Головний режисер театру Дмитро Богомазов.



**450.** Складіть і запишіть від імені керівника уявної приватної фірми офіційний лист діловим партнерам на самостійно обрану тему. Для побудови листа використайте подані мовленнєві формули.

### Мовленнєві формули для побудови офіційного листа

1. Варіанти побудови початку тексту листа.

*Ураховуючи необхідність; Згідно з попередньою домовленістю; У зв'язку з проведенням робіт; У відповідь на Ваше прохання; У відповідь на Ваш лист; Відповідно до укладеної угоди.*

2. Варіанти формулювання інформативної частини.

*Додатково повідомляємо; Крім того, потрібно додати; Проте повинні зазначити; Ми із задоволенням ознайомилися з Вашим листом і хочемо повідомити про своє рішення; Водночас просимо врахувати, що.*

3. Варіанти закінчення тексту листа.

*Дякуємо за допомогу; Хочемо ще раз висловити свою щирю вдячність; Сподіваємося, що наша пропозиція зацікавить Вас; Ми будемо раді співпрацювати з Вами та чекаємо Вашої відповіді; Просимо терміново вжити заходів.*

**451.** Виконайте завдання одного з варіантів.

**А** Уявіть ситуацію. Ви з поважної причини не прийшли на ділову зустріч із партнером, про яку давно домовилися, і вам потрібно попросити вибачення, перепросити за незручності, завдані адресатові. Як у такому разі розпочати листа? Оберіть типові мовні звороти. Напишіть електронного листа відповідно до запропонованої ситуації.

- Б** Напишіть лист, у якому ви запрошуєте адресата взяти участь у науковій конференції з нагоди річниці з дня народження Василя Симоненка.
- В** Уявіть, що ви керівник підприємства. Вам принесли на підпис лист. Відредагуйте його. Поясніть свої редакторські правки.

Петренко Сергію Івановичу

Адміністрація ТОВ «Аграрій» запрошує вас прийняти участь у виставці-продажу сільськогосподарської продукції що проходитьиме упродовж листопада місяця 2019 р. по адресу м. Київ, Броварський проспект, 15. Довідки по телефону: 0442687534.

Директор ТОВ «Аграрій»

Борис Цвіркуненко

**452.** Поміркуйте, як можна висловити протилежну думку. Запишіть можливі варіанти.

1. Ми маємо намір відкрити поточний рахунок у Вашому банку. 2. Ми змушені відхилити Вашу пропозицію, оскільки умови її нас не влаштовують. 3. Нам відомо, що Ви протягом кількох років співпрацюєте з компанією. 4. Три місяці тому ми розірвали ділові відносини з фірмою та не плануємо їх поновлювати. 5. Попереджаємо Вас про свій намір розірвати контракт.

**453.** Відредагуйте речення й запишіть.

1. Ми хочемо завітрити Вас, що нова фірма виконає Ваші замовлення. 2. По всім питанням просимо звертатися до директора фірми. 3. Ви можете задзвонити нам по номеру. 4. Ваша пропозиція стане нам у нагоді. 5. Просимо зазначити причину, чому наша пропозиція Вам не підходить. 6. Ми настоюємо на терміновому відвантаженні товарів. 7. Тези доповідів просимо надсилати за адресою. 8. Просимо оплати заборгованість на протязі десяти днів. 9. Автор листа підняв питання про постачання продукції. 10. Ми будемо настоювати на розторгненні контракту. 11. Вдячні, що ви настроєні на дальшу співпрацю.



**454.** Напишіть текст листа (рукописний чи електронний) відповідно до однієї запропонованої ситуації (на вибір).

**Ситуація 1.** Уявіть, що ви закладаєте «капсулу часу», яку відкриють нащадки через 50 років. Вам доручили написати лист від імені молоді, адресований підліткам майбутнього. Напишіть текст листа. Поміркуйте, яку важливу інформацію ви хотіли б передати, до чого закликати, на чому наголосити.

**Ситуація 2.** Уявіть, що вам потрібно написати лист своїм рідним, які живуть за кордоном. Поділіться з ними своїми планами на майбутнє, розкажіть про свої життєві пріоритети тощо.

**Ситуація 3.** Уявіть, що ви редактор молодіжного інтернет-сайту. Вам потрібно звернути увагу молоді на проблему поваги до родини та відповідальності за добробут батьків. Зверніться у формі відкритого електронного листа до відвідувачів сайту.

## § 47. ОЦІНЮВАЛЬНІ МОВЛЕННЄВІ ЖАНРИ (ПОХВАЛА, ОСУД, ХАРАКТЕРИСТИКА, РЕЦЕНЗІЯ)

455. I. Прочитайте байку Павла Глазового. Поясніть її мораль.

### ПОХВАЛА

– Ахи! – гукнув старий павук,  
Уздівши юну муху. –  
Ти так гудеш, що кожен звук,  
Як музика для слуху.  
За дивну талію твою  
І за гарненькі ніжки –  
Я все покинув би й пішов  
Хоч на край світу пішки.  
Ти – як перлина, як топаз,  
Ти – як іскрина синя.  
А муха – дзись!  
І тільки раз! –



Попала в павутиння.  
Ну й зрозуміло, що було  
І що робилось далі.  
Оскільки діло вже дійшло  
У байці до моралі,  
То я скажу, що не для мух  
Слова, звичайно, мовляться,  
Бо на солодку похвалу  
Не тільки мухи ловляться.

II. Поясніть, що означає фразеологізм *розсипатися в похвалах*.

#### Похвала

**Похвала** – це мовленнєвий жанр, основною метою якого є щире й об'єктивне, з точки зору адресанта, висловлення, схвалення особистості адресата, його якостей і/або діяльності. Вона функціонує майже винятково в ситуаціях співпраці. За допомогою висловлень похвали адресант може також передавати повагу, любов, симпатію, задоволення, прохання, побажання та інші позитивні почуття. Похвала, особливо дитині, повинна бути конкретною (аргументованою). **НАПРИКЛАД:** 1. *Ти молодець! Розв'язала два приклади!* 2. *Молодець, що нарешті вивчила віри.* Похвала може поєднуватися з іншими жанрами (відповіддю, поданням, вдячністю тощо). **НАПРИКЛАД:** *Оксано, спасибі тобі за чудовий виступ!*

#### Само- оцінка

Для висловлення похвали з метою **підвищення самооцінки** адресата рекомендовано використовувати так звані *Я-повідомлення*. **НАПРИКЛАД:** *Я пишаюся тобою, ти в мене такий розумний, сміливий!*

#### Осуд

**Осуд** – мовленнєвий жанр, основною метою якого є висловлення негативної думки про особу, дії, явища, процеси, несхвально-го ставлення до кого-небудь. Звертаючись до своєї аудиторії,

Елементи осуду

автор не тільки висловлює негативну оцінку, а й намагається привернути увагу громадськості до суспільно значущих проблем, висвітлити негативні сторони та спонукати до вирішення цих проблем.

Висловлення осуду може включати такі елементи:

- ✓ звертання до адресата;
  - ✓ зазначення вчинків, поведінки або слів адресата, що викликали осуд;
  - ✓ негативну оцінку;
  - ✓ власне осуд дій або, навпаки, бездіяльності адресата;
  - ✓ вираження негативних емоцій адресанта щодо вчинків адресата;
  - ✓ вимогу змінити неналежну поведінку на адекватну.
- Наявність усіх елементів і дотримання їх послідовності не обов'язкові.

**456. I.** Прочитайте тексти. Назвіть мовні засоби (лексичні компоненти), які передають позитивну оцінку адресата мовцем.

**1.** Учень звертається до репетитора під час заняття:

– Раніше я боявся вчителів. Остання моя репетитор постійно на мене кричала, я боявся сказати їй хоч слово, а з вами мені легко. Ви – чудовий учитель, гарно справляється зі своєю роботою.

– Спасибі, мені дуже приємно це чути.

**2.** Розмова двох жінок про ветеранів.

– Ти знаєш, скільки вони пережили!? Які біди, голод, страждання, смерть інших людей, але які в них були серця: відкриті, допомагали одне одному, підтримували, останню сорочку із себе знімали й давали тому, хто цього потребував.

– Правда, які ж вони дружні й щирі були!

**3.** Розмова брата й сестри (перший засмучений, не встигає вчасно зробити заплановану роботу).

– На тебе ніхто не тисне, ти можеш залишити цю справу хоч зараз. Можливо, тобі це зараз не потрібно. Але, з іншого боку, я не знаю жодної справи, яку б ти не довів до кінця, залишивши на півдорозі. Ти справишся з усім, чим захочеш... Цю справу тобі завершити буде просто.

**II.** У якому прикладі для підсилення позитивної оцінки адресант використовує антитезу? Який з текстів демонструє спробу адресанта поліпшити емоційний стан співрозмовника?

**457. I.** Прочитайте висловлення. До чого спонукає автор? Від якої помилки застерігає?

Невже я повинен мовчати, якщо хтось чинить зло, невже не повинен виправити грішника? Виправ, але не як ворог, не як недруг, тим самим наказуючи його, а як лікар, вилікуй його тими ліками, яких він потребує. Не треба принижувати, звинувачувати, але потрібно порадити (та не з гордістю) і з любов'ю виправляти (*св. Іван Золотоустий*).

**II.** Чи були ви свідком ситуації, коли хтось негативно висловлювався про іншого, осуджував його лише тому, що емоції панували над розумом? Як цього можна уникнути?



**458.** Напишіть невеликий текст-розповідь (12–15 речень) про свого друга (свою подругу) з елементами похвали за його (її) вчинки, дії, ставлення до рідних, знайомих, охайність, цілеспрямованість тощо. Обов'язково аргументуйте свою похвалу. Виголосіть свій текст у класі.



**459.** Знайдіть у друкованих чи електронних засобах масової інформації публікації, які містять похвалу або осуд. Визначте комунікативне призначення таких публікацій. Поміркуйте, що спонукало авторів використати ці мовленнєві жанри.

### Характеристика

**Характеристика** – мовленнєвий жанр, основна мета якого оцінити ділові й моральні якості особи. У характеристиці **вказуємо** прізвище, ім'я, по батькові; рік народження; громадянство; освіту; з якого часу працює чи навчається особа, як ставиться до виконання своїх посадових обов'язків чи до навчання, які має нагороди, заохочення, стягнення, як підвищує свій фаховий рівень, який авторитет має в колективі тощо.

**460. І.** Прочитайте зразок характеристики. Зверніть увагу, які частини в ній можна виділити і як їх розміщено.

*Зразок*

### ХАРАКТЕРИСТИКА Мартиненка Сергія Степановича

1990 року народження,  
освіта вища, інженер-програміст  
Васильківського заводу  
холодильних установок

Мартиненко Сергій Степанович працює на Васильківському заводі холодильних установок з 2012 року. За час роботи закінчив заочне відділення Вінницького національного технічного університету. З 2015 року працює інженером-програмістом заводу.

За результатами проведення щорічної оцінки у 2018 році рівень виконання обов'язків і завдань оцінено як «високий».

Мартиненко С. С. сумлінно ставиться до виконання своїх обов'язків, підвищує свій професійний рівень. Зарекомендував себе як здібний організатор під час виконання завдань керівництва. Має добру теоретичну підготовку.

Вимогливий до себе, має повагу серед співробітників і керівництва заводу. Вільно володіє англійською мовою, має добрі навички роботи на комп'ютері. Мартиненку С. С. властиві дисциплінованість, працелюбність, вихованість, почуття справедливості й людської гідності.

Директор заводу

(підпис)

Сергій ВЛАСЕНКО



**II.** Напишіть характеристику свого однокласника (однокласниці), когось із рідних або знайомих.

### Рецензія

**Рецензія** – це відгук, розбір, оцінка літературного чи наукового твору, театральної вистави, фільму, виставки тощо. Рецензія оприлюднюється в пресі, на радіо чи телебаченні.

**461.** Прочитайте рецензію на книжку «Вітер з-під сонця». Поміркуйте, чи вдалося авторці рецензії передати своє ставлення до твору. Чи спонукає рецензія прочитати твір Оксани Луцевської?

**Рецензія**  
**на книжку Оксани Луцевської «Вітер з-під сонця»**  
*(Київ: Фонтан казок, 2016)*



Книжка «Вітер з-під сонця» Оксани Луцевської – це повість про першу любов і біль від втрати. Усе це переживає головний герой – хлопчик Женька. Це його перше літо без тата. Він сумує за ним так, що мимоволі накочуються сльози, коли читаєш. Про його біль розказано дуже правдиво. Так само, як і про його любов до дівчинки Риськи, з якою вони зустрічаються в Затоці на літніх канікулах.

«У героях цієї книжки впізнає себе кожен підліток, який уже мав щастя закохатися», – сказано в анотації. І хоч я вже давно не підліток, книжка й на мене навіяла спогади про юнацьке кохання. Ніяковість, хвилювання, радість від зустрічі, нетерпляче чекання, коли калатає серце... Усе це

так уміло передала письменниця.

«Вітер з-під сонця» вже отримала відзнаку на одному з конкурсів дитячої літератури «за тонке психологічне змалювання підліткового характеру». Це справді те, чим вирізняється проза Оксани Луцевської. Авторка ніби стає пліч-о-пліч із героями своїх книжок. Вона не заграє з ними й не повчає. Вона їх уважно слухає й співпереживає. А головне – вона з ними серйозна.

Позитивно, що письменниця не вживає лайливих і жаргонних слів. Бо чомусь ті, хто пише для підлітків, вважають, що це обов'язково треба робити.

«Вітер з-під сонця» – це легка, сумна й світла книжка. Вона про почуття й людські стосунки. Про радість і складність спілкування. Обсяг, темп і тональність розповіді – усе здається правильним і доречним.

Книжка має сподобатись і хлопцям, і дівчатам. І допомогти їм (За *М. Шокало*).

**462. І.** Прочитайте рецензію на фільм «Світ Юрського періоду 2». На чому наголошує кінокритик? Зверніть увагу на початок та завершення рецензії.

**Рецензія на фільм «Світ Юрського періоду 2»**

У 2015 році перезапуск франшизи Стівена Спілберга «Світ Юрського періоду» повернув на великі екрани динозаврів і з розмахом продемонстрував, як потрібно вдихати нове життя в культові історії.

Події «Світу Юрського періоду 2», який отримав підзаголовок «Полегло королівство», розгортаються в наш час. Людство вже списало динозаврів з рахунків, і лише виверження вулкана на острові Нублар знову привернуло увагу громадськості до доісторичних істот. Вислухавши різних учених, держструктури дійшли висновку, що не варто витратити гроші й людей на порятунок гігантських хижаків, зате Клер Дірінг, яка заснувала благодійну організацію із захисту динозаврів, готова до останнього боротися за них. Вона знаходить спонсора в особі Бенджаміна Локвуда, з яким багато років тому Джон Хаммонд починав свої експерименти з воскресіння динозаврів, і повертається до Нублару.



Фінальна сцена на острові вийшла видовищною й зворушливою. Нам показали, що парки розваг залишилися позаду, а попереду – великий світ. Світ, у який відвезли десяток різних видів динозаврів.

Ця франшиза завжди трималася на динозаврах, і через багато років вони продовжують дивувати, розчулювати й лякати глядачів різного віку. У фільмі Клер називає першу зустріч з динозавром «дивом». «Світ Юрського періоду 2» продовжує переосмислювати роль динозаврів у людському світі й цього разу повністю перестає ставитися до них, як до монстрів, підкреслюючи, що головними монстрами в цій історії завжди були саме жадібні й жорстокі люди, які грають з генами доісторичних звірів, не замислюючись про наслідки.

Те, що відбувається в другій частині фільму, коли дія переноситься на материк, є чимось абсолютно новим – це чудовий мікс наукової фантастики з домішкою трилера й саспенса.

Усім, хто любить динозаврів, «Світ Юрського періоду 2» дивитись обов'язково. І краще за все на величезному екрані з об'ємним звуком, який створює враження, що до вас теж підкрадається динозавр... (За *О. Стрельбицькою*).

II. З'ясуйте за тлумачним словником чи за словником іншомовних слів значення незрозумілих вам слів.



**463.** Виконайте завдання одного з варіантів, скориставшись поданою нижче пам'яткою.

**А** Пригадайте свій улюблений фільм або фільм, який ви нещодавно дивилися. Що вам найбільше в ньому сподобалося? Кому зі своїх рідних, знайомих, друзів ви порадили б переглянути цей фільм? Чому? Про що ви зняли б свій перший фільм, якби були режисером?

Підготуйте невелику рецензію на улюблений кінофільм (театральну виставу). Озвучте текст рецензії в класі. Намагайтеся зацікавити однолітків.

**Б** Пригадайте, яку цікаву книжку (збірку творів) ви прочитали останнім часом. Про що в ній ідеться? Яку основну ідею намагаться донести до читача автор (авторка)? Кому зі своїх рідних, знайомих, друзів ви порадили б прочитати цю книжку? Чому?

Підготуйте невелику рецензію на прочитану книжку (збірку творів). Озвучте текст рецензії в класі. Намагайтеся зацікавити однолітків.

### Готуємося писати рецензію

### пам'ятка

1. Прочитайте книжку (перегляньте кінофільм, відвідайте виставу, концертну програму), на яку писатимете рецензію.
2. Визначте теми, що розвиває автор (авторка) твору.
3. Прокоментуйте назву твору.



4. Висловте свою думку про зміст твору, проблеми, які порушує автор (авторка), про ідею твору. У яких суперечностях розкриваються характери персонажів?
5. Напишіть, чи вважаєте ви порушені проблеми актуальними в наш час; чи поділяєте ви точку зору автора (авторки) на ці проблеми.
6. Розкажіть, у чому збігається чи не збігається ваше сприйняття предмета мовлення з авторським.
7. Укажіть мовленнєві засоби авторського стилю. Як ви оцінюєте художнє й музичне оформлення?
8. Що найбільше сподобалось у творі, а що викликало заперечення? Які думки й почуття викликав твір?

## § 48. ЕТИКЕТНІ МОВЛЕННЄВІ ЖАНРИ (ПРИВІТАННЯ, ВИБАЧЕННЯ)

<i>Привітання</i>	<b>Привітання</b> – це усно чи письмово передані слова, які виражають доброзичливе ставлення, дружні почуття тощо. Зазвичай привітання передує початку спілкування. Привітанням можна продемонструвати своє ставлення до того, кого вітають. Форми привітання залежать від культури, часу та моди.
<i>Вибачення</i>	<b>Вибачення</b> – це спеціальні вислови, які показують усвідомлення мовцем своєї провини й передають намагання мовця її спокутувати. Воно завжди супроводжується проханням вибачити, тобто виявити поблажливість, простити провину.
<i>Відкритість стосунків</i>	Жанр вибачення може означати, що мовець визнає власну неправоту, усвідомлює неввічливість, допущену помилку, сумує через завдану прикрість; засуджує свою поведінку, намагається виправити ситуацію; визнає помилковість власних дій і вчинків. Цей жанр <b>психологічно важкий</b> для мовця й водночас дуже важливий. Використання вибачення в практиці спілкування сприяє формуванню щирості й відкритості стосунків, вихованню сильних особистостей.

### Структурні особливості вибачення

Етап комунікації	Формули етикету	
Звертання	Софійко! Захаре! Ірино Іванівно!	
Власне вибачення	Пробач за... Вибачте за...  Прошу вибачення за... Прошу пробачення за...	...неуважність; ...те, що сказав учора неправду; ...недостатню увагу; ...те, що не змогла приділити вам достатньо уваги;

	Не гнівайтесь на мене за... Даруйте мені... Перепрошую за... Мені соромно за...	...те, що засмутила вас своїм учинком; ...грубість
Запевнення	Обіцяю, що таке більше не повториться. Запевняю, що це вперше й востаннє. Я зробила висновки й усвідомила власну провину.	

### Зверніть увагу!

Вислів «*Вибачаюсь!*» за формою не відповідає змістові вибачення, адже дія скерована на самого мовця. Дієслово «*вибачатися*» позначає дію, яка не може бути спрямована на предмет, є неперехідним і функціонує в українській мові в значенні «просити вибачення, усвідомлюючи свою провину» безвідносно до об'єкта дії.

Отже, потрібно уникати таких формул, як «*я вибачаюся*», «*вибачайте*». Правильно казати «*вибачте*».

**ЗНАЮ:** я зробив(зробила) щось, що було для тебе погано.  
**ДУМАЮ:** ти можеш почувати до мене щось погане із цієї причини.  
**ГОВОРЮ:** я шкодую, що я це зробив (зробила).

**Говорю це тому, що хочу,  
аби ти не мав (не мала) до мене поганих почуттів!**

**464.** Прочитайте речення. Назвіть використані в них форми привітання.

1. Добрий день, Когуте, ти, співуча птице! (І. Франко). 2. «Здрастуйте, Панасе Юхимовичу!» – привіталася Галя (Ю. Збанацький). 3. Вітаю вас, царівни... (Леся Українка). 4. «Доброго здоров'ячка, Аркадію Валеріановичу», – низько вклоняється Майборода (М. Стельмах). 5. Здоров, Тільки! (В. Винниченко). 6. «Здорові були, свате!» – «Здорові будьте й ви! Яким це побитом?» (М. Коцюбинський). 7. «Здрастуйте вам у хату», – привітався він, увійшовши (І. Микитенко). 8. Слова його були привітні й дружелюбні: «Доброго ранку, друже» (О. Бердник). «Добривечір, сусідонько!» – уклонила смиренно баба (Я. Качура).

**465.** Прочитайте текст. Розкажіть, що нового ви для себе дізналися. Які формули привітання чи прощання ви найчастіше використовуєте?

### ЗДОРОВЕНЬКІ БУЛИ!

Здавна в Україні, зокрема в сільській місцевості, існувала добра традиція: вітатися з людьми незалежно від їхньої близькості, знайомства. Це було ознакою вихованості та шляхетності.

Вибір вітального слова залежить від різних обставин. Уранці ми використовуємо такі слова, як «*Добрий ранок!*» або «*Доброго ранку!*». Нині набуває поширення остання форма, яка виражає побажання людині. Адже ми своїм привітанням під час зустрічі бажаємо одне одному добра, благополуччя. Крім того, вислів «*Доброго ранку!*» звучить набагато тепліше в ставленні до зустрічного, ніж «*Добрий ранок!*», хоча обидві форми є нор-



мативними для сучасної української мови.

У своєму привітанні ми висловлюємо людині не лише побажання добра, а й здоров'я. Для цього слугують такі вислови: «Доброго здоров'я!» та «Здращуйте!». Форма вітання «Здоровенькі були!» набула в українській мові національного мовленнєвого колориту. В українців є ще одне своєрідне привітання, яке вживають добре знайомі люди, – «Моє шанування!».

Люди різного віку можуть вітатися по-різному: молодь або добре знайомі колеги, ровесники часто вживають однослівне вітання: «Привіт!», люди старшого віку вживають більш урочисті вислови: «Моє вітання!», «Вітаю вас!», а також виражають своє ставлення до людини, радість від зустрічі: «Радий вас бачити!», «Як справи?», «Як здоров'я?». У святкові дні вітаються: «Зі святом будьте здорові!», «З Різдвам Христовим!», «З Новим роком!» тощо. Часом привітання може містити елемент запитання: «Ласкаво просимо!», «Просимо завітати!». У західних регіонах поширеним є вітання «Слава Ісусу!». До цього часу зберігається в нашій мові форма привітання людини, що зайнята якоюсь роботою: «Боже помози!», «Бог на поміч!»...

Різними й колоритними є формули прощання. Коли завершують зустріч добре знайомі люди, то вживають такі мовні звороти: «До побачення!», «До зустрічі!», «На добраніч!», «Прощайте!», а в колі найближчих друзів – «Бувай!», «Пока!». При цьому можуть використовувати різні побажання: «Усього найкращого!», «Гарного дня!», «Ходіть здорові!», «Хай щастить!», «З роси і води!», «Щасливої дороги!» тощо.

Як бачимо, є чимало різноманітних форм привітань та прощань у нашій мові, які свідчать про її багатство, про високу духовність її носіїв (О. Корніяка).

**466.** Прочитайте листи-вибачення. Поміркуйте, чи допомагають вибачення зняти напруження, що виникло між партнерами, залагодити неприємну для обох сторін ситуацію.

### Шановна пані Оксано!

Мені дуже шкода, що така довгоочікувана й важлива для мене зустріч не відбулася. Щиро прошу вибачення за те, що змусив Вас марно витратити свій дорогоцінний час, однак я був твердо переконаний, що наша зустріч повинна була відбутися двома днями пізніше.

Я дуже здивувався, коли Ви зателефонували й запитали, чому зустріч не відбулася. Я переглянув усі свої записи й переконався, що мій секретар зазначив дату 10 вересня.

Звичайно, моїм обов'язком було особисто зв'язатися з Вами й уточнити час та місце зустрічі, однак я не сподівався, що такий прикрий недогляд зможе перешкодити нашим планам.

Ще раз перепрошую за незручності й прошу, якщо це можливо, призначити зручний для Вас час і місце повторної зустрічі. Буду щиро вдячний, якщо ви погодитесь обговорити зі мною давно наболілі питання.

З повагою до Вас \_\_\_\_\_.

## Шановний Вадиме Сергійовичу!

Просимо вибачення за прикре непорозуміння, що сталося вчора. Ми глибоко поважаємо кожного нашого клієнта й намагаємося робити все можливе, щоб з нами було приємно мати справу. Ситуації, схожі на вчорашню, виникають у нас надзвичайно рідко, і тим більше шкода, що цей прикрий випадок стався саме з Вами – людиною, з якою ми радо співпрацюємо вже багато років. Прикро, що наш працівник дозволив собі нечемно поставитися до Вас. Однак зауважимо, що він визнає свою провину, щиро шкодує й має намір просити пробачення.

Сподіваємося, що це непорозуміння не вплине на наші подальші стосунки і Ви й надалі будете користуватися послугами нашої компанії.

З повагою \_\_\_\_\_ .

## ситуація

**467.** Уявіть, що ви працюєте юристом чи менеджером у великому супермаркеті. До адміністрації закладу звернувся відвідувач зі скаргою на неякісний товар, куплений у вашому магазині два дні тому. Напишіть текст-вибачення. За потреби скористайтеся поданими фразами.

- Просимо вибачення за...
- Просимо вибачення за створені Вам з нашої вини незручності...
- Хочемо попросити вибачення за завданий клопіт...
- Ще раз прошу вибачення за неувважність, яку ми допустили...
- Нам дуже неприємно за цей інцидент...
- Нам дуже прикро, що змусили Вас хвилюватися...
- Хочемо щиро перепросити Вас за прикру помилку, що виникла через неувважність продавця...



**468.** Складіть і запишіть до кожної ситуації міні-текст (3–4 речення), щоб привітатися, попросити вибачення за свій вчинок, висловити жаль стосовно того, що трапилося, та запевнити, що такого більше не буде.

## Ситуації

1. Ви невчасно повернули книжку однокласнику (однокласниці).
2. Ви не прийшли на день народження друга (подруги).
3. Ви розмістили недостовірну інформацію в соціальних мережах.
4. Через ваше запізнення однокласники змушені були 20 хвилин чекати, щоб їхати на екскурсію.

Правильно	Неправильно
депутатська недоторка́ність у будь-який час доби (пору року) виконавач обов'язків спричинив нову хвилю розпалу мати попит надсилати на адресу завдати удару стосуватися, мати стосунок	депутатська недото́рканість у будь-яку пору доби виконуючий обов'язки спричинив до нової хвилі розпалу користуватися попитом надсилати за адресою нанести удар мати відношення

### Антисуржик

Правильно	Неправильно
дитячий майданчик протягом (упродовж) години кінець кінцем, зрештою, урешті-решт Туреччина потрібні охоронці навчальна книжка, навчальний заклад великий пакунок добросовісний постачальник	дитяча площадка на протязі години в кінці кінців Турція потрібні охоронники учбова книга (заклад) велика упаковка добросовісний поставщик

### Як НЕ треба писати твори

1. Прийшли до нього діти з лопатами і граблями, з учителькою та заступником директора школи.
2. Почувши знайомий голос у слухавці, смуток відразу зник.
3. Підготовлено звернення до мера Анатолія Мироненка, під яким підписалася більша частина мешканців будинку.

ПЛЕОНАЗМИ (Зайві, надлишкові слова, які обтяжують вислів)

Правильно	Неправильно
встигли рік тому на сьогодні пріоритет прейскурант свої (або індивідуальні) альтернативи дублювати решта більшість важливість численний	встигли вчасно рік тому назад на сьогоднішній день головний пріоритет прейскурант цін свої індивідуальні дві альтернативи дублювати двічі усі решта переважна більшість величезна важливість багаточисельний

## ПОВТОРЕННЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

**469.** Відредагуйте й запишіть правильно спочатку словосполучення, у яких порушено лексичні норми, а потім – у яких порушено морфологічні норми.

У наступну неділю, найбільш ефективніший засіб, три тижня, слідуюче запитання, Світланів пароль, давайте працювати, знаходиться у відпустці, якісна шампунь, Південний Буг довший Десни, опавши листя, у якості консультанта, самий дотепний, на шестидесятому кілометрі, переганяючий автомобіль, приймати участь, шановний Аркадіє Григорович, директору Петренку, вісім годин, музикальна освіта, відповісиш пізніше, дев'яте люте, радіючі тенісистки, оточуюче середовище, хронічною нежиттю.

**470.** Прочитайте слова вголос, правильно їх наголошуючи.

Випадок, горошина, довідник, косий, добуток, донька, дочка, зручний, принести, загадка, камбала, мережа, металургія, подруга, показник, одноразовий, решето, русло, сантиметр, визвольний, свердло, середина, черговий, черствий, симетрія, спина, судно, феномен.

**471.** Запишіть слова фонетичною транскрипцією. У яких словах відбулося уподібнення приголосних?

Футбольний, Великдень, низько, сніг, молотба, дивуєшся, доріжка, у діжці, берегти, нігтик, донечці, отже, грядка, віднімається.

**472.** Спишіть словосполучення, добираючи правильний варіант закінчення.

1. Сильн(ий/а) нежить, прозор(ий/а) тюль, цьогорічн(е,ий) ЗНО, яскрав(ий,е) Тбілісі, нелегк(ий/а) путь, рожев(ий/а) фламінго, широк(ий/а) степ, холодн(ий/а) боржомі, надокучлив(ий/а) цеце, кумедн(ий/а) поні, правильн(ий/а) дріб.

2. Чотири з половиною банан(а,и), два киянин(а,и), півтора лимон(а,и), одна ціла й три десятих кілометр(а,и), двадцять два ящик(а,и), чотири болгарин(а,и), два тижн(я,і), півтора бутля(я,і), три з половиною мандарин(а,и).

**473.** Запишіть правильно слова. Підкресліть орфограми.

Ож(е,и)лець, др(е,и)жати, прил(е,и)тіти, між(')ярусний, св(')ященний, пів(')Європи, під(')їзний, годит(ь)ся, нян(ь)чити, Уман(ь)щина, перукар(ь)с(ь)кий, щас(т)ливий, зап'яс(т)ний, шален(н)ий, священ(н)ик, невблаган(н)ий, прол(л,')ється, анонсован(н)ий, Одіс(с)ей, кіно/фестиваль у Кан(н)ах, барок(к)о, ін(')екція, горщ(е,и)чок, пр(е,и)черствілий, сузір(')я (В,в)еликий (П,п)ес, (Д,д)овженкове слово, (А,а)зовське (М,м)оре, (Є,є)вропейська (п,П)лоща, військово/морський, суспільно/політичний, віце/прем'єр, запиш(е,и)ш, не/рекомендовано.

**474. І.** Прочитайте афоризми Ірини Вільде. Поясніть, як ви їх розумієте.

1. Очі – то душа людини, а душа не боїться ні холоду, ні морозу. 2. Не любити – справа серця. Зраджувати – справа честі. 3. Перша книга – одноразова, а не постійна перепустка в літературу. 4. Тисячі речей потрібні здоровій людині, й тільки здоров'я – хворій. 5. Вдячність з любові й любов з вдячності – зовсім інші речі. 6. Щоб здобути ім'я, потрібно довгої доро-

ги зусиль. Щоб утратити його – вистачить одного необачного кроку. 7. На вершину слави ведуть парадним ходом. Падає людина з нього – чорним (*Г. Вільде*).

II. Спишіть речення. Підкресліть граматичні основи. Обґрунтуйте вживання тире в кожному реченні.

**475.** Спишіть, виправляючи допущені пунктуаційні помилки. Підкресліть відокремлені члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

1. Узлісся наскрізь промите дощем та прочесане вітром, розгойдувалося ніби голови коней у степу (*В. Шевчук*). 2. Крізь вечір день тікає у п'тьму сховавши сум під кронами каштанів (*А. Багряна*). 3. Акорди бабиного літа, зітхнувши падають в траву (*Д. Горішній*). 4. Не докотившись застигали сльози, в сумне стогнання обертались речі (*П. Куліш*). 5. А ція землі нічого не забракло ні рік, ні моря, ні озер, ні трав (*Л. Костенко*).

**476. I.** Спишіть текст, розставляючи пропущені розділові знаки й розкриваючи дужки.

Японські художники середньовіч(ч)я коли досягали високої майстерності й гучної слави змінювали свої імена. Це для того щоб (не)засліпитися славою (не)піддатися принадам зовнішнього світу (не)витратити глибин(н)ого сприймання життя в такий спосіб зб(е,и)рігаючи своє мистецьке «я» свою внутрішню свободу. Оце мудрість! (*О. Гончар*).

II. Надпишіть над словами частини мови.

**477. I.** Спишіть речення. Розставте пропущені розділові знаки, обґрунтуйте їхнє вживання.

1. Хоч би як високо не оцінили вас, завжди майте мужність визнати себе неуком (*Г. Павлов*). 2. Коли згряя залетить далеко й у тумані стане тихо я зупиняюся й наслухаю що робиться попереду (*Г. Тютюнник*). 3. Заздрити таланту чи вроді нерозумно хоч би тому що їх не можна відняти в тих хто має ці дари природи і використати для себе (*Г. Вільде*). 4. І хоч не всякий долетить туди де на шпильях безсмертна слава сяє залишаться пісні немов сліди котрими дух нових доріг шукає (*Б. Лепкий*).

II. Побудуйте схеми речень, визначте вид.

**478.** Прочитайте уривок з вірша Андрія Демиденка. Яку думку доносить до нас поет?

### НАС ВИБРАВ ЧАС

Нас вибрав час.  
Не ми його обрали.  
Козацький дух в музеї не здали.  
Наш родовід і слава не вмирили,  
Щоб ми завжди вкраїнцями були!  
Тут наша воля й батьківські причали.  
І нас усіх об'єднує Дніпро.  
Нас вибрав час.  
Не ми його обрали.  
Живе Україна людям на добро!



**479. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Яким (якою) ви уявляєте себе в майбутньому? У якій сфері хочете працювати? Що побажаєте своїм однокласникам й однокласницям, педагогічному колективу освітнього закладу?

## МОЯ СТОРІНКА

### ДІЛОВА ГРА «ЗАХИСНИКИ ПЛАНЕТИ»

#### Хід і правила гри

1. Об'єднайтеся в групи по 2 особи.
2. Розподіліть між собою ролі: один представник групи є науковим співробітником фармацевтичного інституту, інший – спеціалістом з охорони рослин лісотехнічного інституту.
3. Прочитайте уважно один з поданих нижче текстів відповідно до вашої ролі. З'ясуйте для себе всі деталі описаної ситуації. Проведіть ділову бесіду з вашим опонентом відповідно до описаної ситуації. Намагайтеся з'ясувати інтереси співбесідника, ставити йому запитання, дібрати правильні аргументи, щоб переконувати опонента. Основне завдання – досягти компромісу під час ділової бесіди, знайти вихід із ситуації.
4. Після завершення бесіди кожна з груп представляє однокласникам свій варіант вирішення описаної ситуації. Чи дійшли ви згоди? Чи легко вам було досягти компромісу? Що заважало, а що допомагало? Чи завжди ваш опонент був толерантним до вас?

**УВАГА!** Не можна читати текст опонента. Інакше гра втратить сенс.

#### Текст для спеціаліста з охорони рослин лісотехнічного інституту

Упродовж останнього року з'явилася нова мутація комахи *iqlicum-punctatus*, яка дуже швидко розмножується та нищить ліси. Паразит поширюється так швидко, що протягом наступних трьох років може зникнути 50 % європейських лісів. Це призведе до ерозії ґрунту та розладу водного господарства.

Існує також реальна небезпека переходу паразита на оброблені поля. Єдиним виходом на сьогодні є обприскування лісів спеціальним розчином, який виготовляють на основі витягу з м'якоті плодів рідкісного дикорослого виду пальми ксу-ку, яка росте тільки в унікальному мікрокліматі приватного острова Галліно.

Щоб виростити пальму ксу-ку потрібно 5 років. Зараз щорічно збирають приблизно одну тону плодів. З такої кількості можна було б виготовити розчин, достатній для обприскування приблизно 50 % усіх лісів.

Вас відряджають на острів, щоб викупити виняткове право на повний урожай плодів, який дозріє наступного місяця. Ви можете витратити 5 мільйонів у. о. Ви чули, що врожаєм плодів пальми ксу-ку зацікавлені також представники фармацевтичного інституту.

Ви пливете на острів Галліно, до порту залишилося приблизно 15 хвилин. Виходите на палубу. Із сусідньої каюти також хтось виходить. Ви придивляється – це представник фармацевтичного інституту, якого ви бачили перед тим на фото.

**Переконайте співрозмовника, що саме вам потрібні ці плоди.**

Продовження на с. 224.



### Текст для наукового співробітника фармацевтичного інституту

Серед багатьох хвороб, які є небезпечними для людства, з'явилася ще одна. Це епідемія серед 3–5-річних дітей, яка поширюється в Європі. Симптоми захворювання нагадують грип, але відбуваються зміни, які пізніше призводять до повної фізичної та інтелектуальної нездатності. Захворювання поширюється так швидко, що протягом наступних трьох років може захворіти 50 % населення.

Дослідження виявили, що захворювання викликає вірус ВТХ7, мутант, стійкий до відомих на сьогодні ліків. Єдиним виходом є профілактичні щеплення. Вакцину виготовляють на основі витягу з кісточок плодів рідкісного дикорослого виду пальми ксу-ку, яка росте тільки в унікальному мікрокліматі приватного острова Галліно.

Щоб виростити пальму ксу-ку потрібно 5 років. Зараз щорічно збирають приблизно одну тону плодів. З такої кількості можна було б виготовити вакцину, достатню для щеплення приблизно 50 % дітей у віці від 3 до 5 років.

Вас відряджають на острів, щоб викупити виняткове право на повний урожай плодів, який дозріє наступного місяця. Ви можете витратити 5 мільйонів у. о. Ви чули, що врожаєм плодів пальми ксу-ку зацікавлені також представники лісотехнічного інституту.

Випливете на острів Галліно, до порту залишилося приблизно 15 хвилин. Виходите на палубу. Із сусідньої каюти також хтось виходить. Ви придивляєтеся – це представник лісотехнічного інституту, якого ви бачили перед тим на фото.

**Переконайте співрозмовника, що саме вам потрібні ці плоди.**

### Цікаво знати

#### ФАКТИ ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ

✓ У 448 році візантійський історик і дипломат Пріск Панійський, перебуваючи в таборі гунського імператора Аттіли (на території сучасної України), того самого Аттіли, який розгромив Римську імперію, записав слова *мед* і *страва*.

✓ Іменник у нашій мові має сім відмінків (один з них – кличний). Це вирізняє українську мову серед східнослов'янських. Сьомий, кличний, існує також у граматиках латині й грецької мови.

✓ У кінці XVI – на початку XVIII століття в Україні використовували особливу систему письма – козацький скоропис. Його часто вважають письмовим відображенням українського бароко. Начертання деяких букв відрізнялося від прийнятих у кирилиці.

✓ Тлумачний словник української мови, розміщений на порталі української мови та культури «Словник UA», містить понад 130 000 тлумачень зі Словника української мови в 11 томах і понад 21 000 тлумачень, доданих командою та користувачами цього порталу. Сервіс «Словоформи» (орфографічний словник) містить більше ніж 260 000 слів, а сервіс «Звертання» – понад 2600 імен та по батькові.

## ДОДАТКИ

## Додаток 1

## ВІДПОВІДІ ДО ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ

Тести на с. 61: 1 Г; 2 Б; 3 Б; 4 Г; 5 Б; 6 А; 7 В; 8 – 1Г, 2Д, 3А, 4В.

Тести на с. 114–115: 1 В; 2 Г; 3 А; 4 Г; 5 Б; 6 В; 7 – 1Б, 2А, 3В, 4Д; 8 В, 9 Б.

Тести на с. 169–170: 1 В; 2 А; 3 Г; 4 Б; 5 В; 6 А; 7 Г; 8 Б; 9 – 1Д, 2Г, 3Б, 4В.

Тести на с. 195: 1 А; 2 Б; 3 Г; 4 Б; 5 Б; 6 В; 7 В.

## Додаток 2

## УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНІ ТАБЛИЦІ

## ЗВУКИ

Голосні [a], [o], [y], [e], [и], [і]	Приголосні	
	Тверді // М'які	Дзвінки // Глухі

Тверді приголосні	М'які приголосні
[д], [д̂з], [т], [з], [с], [ц], [л], [н], [р]	[д'], [д̂з'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [р']
–	[й]
<i>Губні:</i> [б], [п], [в], [м], [ф]	–
<i>Шиплячі:</i> [ж], [ш], [ч], [дж̂]	–
[г], [к], [х], [ґ]	–

Дзвінки та глухі приголосні												
Дзвінки	[б]	[д]	[д']	[з]	[з']	[д̂з]	[д̂з']	[ж]	[дж̂]	[г]	[г]	–
Глухі	[п]	[т]	[т']	[с]	[с']	[ц]	[ц']	[ш]	[ч]	[к]	[х]	[ф]

## ВИМОВА ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Вимова приголосних звуків	
Глухі перед дзвінкими уподібнюються до парних дзвінких	<i>боротьба</i> [бород'ба́] <i>вокзал</i> [вогза́л]
Дзвінки приголосні переважно не оглушуються; їх вимовляємо чітко	<i>казка</i> [ка́зка] <i>ходьба</i> [ход'ба́] <i>могти</i> [могті́]
Дзвінкий [г] оглушується в словах <i>нігті</i> , <i>кігті</i> , <i>легко</i> , <i>вогко</i> , <i>двогтю</i> та похідних від них словах; його вимовляємо як [х]	<i>легко</i> [лэхко]
Префікс <i>з-</i> перед глухими оглушується	<i>зсунув</i> [с:у́нув]
Кінцевий приголосний у префіксах <i>роз-</i> , <i>без-</i> перед глухим вимовляємо або дзвінко (у повільному темпі мовлення), або глухо (у швидкому темпі)	<i>розписав</i> [розпи <sup>е</sup> са́в] і [роспи <sup>е</sup> са́в]
Тверді приголосні перед м'якими уподібнюються до парних м'яких. Приголосні [з], [с], [ц], [дз] можуть уподібнюватися до парних м'яких ще й перед напівпом'якшеними звуками	<i>пісня</i> [п'іс'н'а] <i>світло</i> [с'в'ітло]
Звуки [з], [ц], [с] перед шиплячими [ж], [ч], [ш] змінюються відповідно на [ж], [ч], [ш]	<i>приніси</i> [при <sup>е</sup> н'іш:и] <i>зжати</i> [ж:а́ти] <i>зшити</i> [ш:і́ти]
Шиплячі [ж], [ч], [ш] перед [з'], [ц'], [с'] змінюються відповідно на [з'], [ц'], [с']	<i>книжці</i> [кніз'ц'і] <i>білочці</i> [б'ілоц'і] <i>посмішці</i> [пос'м'іс'ц'і]

## Особливості вимови деяких груп приголосних

Пишемо	Вимовляємо	Приклад
-ться	[ц':а]	<i>пишуться</i> [пíшущ'а]
-шся	[с':а]	<i>дивишся</i> [дів'іс'а]
-тч-	[ч:]	<i>вітчизна</i> [в'іч:ійзна]
-тц-	[ц:]	<i>коритце</i> [корі́ц:е]

## РОЗРЯДИ ПРИСЛІВНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Розряди	Питання	Приклади
Якісно-означальні	як?	<i>спокійно, швидко, високо</i>
Кількісно-означальні	якою мірою? скільки? наскільки?	<i>дуже, трохи, двічі, напроє</i>
Способу дії	як? яким способом?	<i>уголос, навприсядки, напам'ять</i>
Місця	де? куди? звідки?	<i>вгорі, там, вниз, звідти</i>
Часу	коли? відколи? до якого часу? як довго?	<i>вдень, давно, донині, завжди</i>
Причини	чому? через що? з якої причини?	<i>зг'ярячу, спересердя, спросоння</i>
Меги	з якою метою? для чого? навіщо?	<i>навмісне, на злб, наперекір</i>

## ФОРМИ ДІЄСЛОВА

Форма	Значення; питання, на яке відповідає	Морфологічні ознаки	Синтаксична роль	Приклади
Неозначена (інфінітив)	Означає дію, стан предмета узагальнено ( <i>що робити? що зробити?</i> )	Незмінна форма	Будь-який член речення	<i>читати, здійснити</i>
Особова (власне дієслово)	Означає дію, стан предмета ( <i>що роблю? що зроблю? що зробив? що робитиму?</i> )	Змінюється за особами, числами, родами, часами, способами	Присудок	<i>читаю, здійснив</i>
Безособова форма на -но, -то	Означає відношення до будь-якої особи ( <i>що зроблено?</i> )	Незмінна форма	Присудок	<i>читано здійснено</i>
Дієприкметник	Означає ознаку предмета за дією ( <i>який? яка? яке? які?</i> )	Змінюється за родами, відмінками, числами	Означення, присудок	<i>читаний, здійснений</i>
Дієприслівник	Означає додаткову дію предмета ( <i>що роблячи? що зробивши?</i> )	Незмінна форма	Обставина	<i>читаючи, здійснивши</i>

## СКЛАДЕНИЙ ПІДМЕТ

Спосіб вираження	Приклади
Сполучення іменника чи займенника в називному відмінку й іменника чи займенника в орудному відмінку з прийменником <i>з</i>	<i><u>Серпень з вереснем</u> схрестили довгі шпаги не смертельні</i> (М. Рильський).
Сполучення з кількісним значенням (числівник у називному відмінку, займенник <i>скільки</i> чи прислівники <i>мало, чимало, багато</i> й іменник, займенник чи прикметник у родовому відмінку множини)	<i>На підлозі бавилося <u>двоє дітей</u></i> (Грина Вільде). <i><u>Багато громів</u> упало з неба</i> (А. Малишко).
Займенники <i>кожен, дехто, хтось</i> та ін. й іменник чи займенник у родовому відмінку множини з прийменником	<i><u>Ніхто з них</u> не був навіть військовозобов'язаним</i> (В. Козаченко).
Складні власні назви	<i>Багато незабутніх образів створила на оперній сцені <u>Оксана Петрунко</u></i> (В. Туркевич).
Фразеологізми	<i><u>Бити байдики</u> – улюблена справа ледарів</i> (Нар. творчість).
Інші сполучення, зокрема зі значенням сукупності	<i><u>Край неба жеврів</u> рожевими вогнями</i> (Панас Мирний). <i>Летіла <u>згря журавлів</u></i> .

## СКЛАДЕНИЙ ПРИСУДОК

Складений дієслівний присудок	
Складається з <b>неозначеної форми дієслова</b> (інфінітива) та <b>допоміжного дієслова</b> ( <i>почати, кинутися, стати, мусити, хотіти, треба, бажати, любити, радий, ладен, здатний</i> тощо)	<i><u>Я вірші став писати</u> під вечір золотий</i> (В. Сосюра). <i><u>Він художник і не хотів жертвувати</u> своїм покликанням</i> (І. Цюпа).
Складений іменний присудок	
Складається з <b>іменної частини</b> (іменника, прикметника, дієприкметника, займенника, числівника) та <b>дієслова-зв'язки</b> ( <i>бути, стати, становити, являти, називатися, вважатися, зватися, доводитися, лишатися, прикидатися</i> тощо)	<i><u>Ніч була ясна</u>, я стежками біг</i> (Д. Павличко). <i><u>Київ стає</u> не тільки духовним, а й освітнім <u>центром</u></i> (І. Гирич).

## ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Члени речення		Види	Питання
Головні	<u>Підмет</u>	простий	хто? що?
		складений	
	<u>Присудок</u>	простий	що робить підмет? що з ним робиться?
		складений іменний	який він є?
складений дієслівний		хто він є? що він є?	
Другорядні	<u>Означення</u>	узгоджене	який? чий?
		неузгоджене	котрий?
	<u>Обставина</u>	способу дії	як? яким способом?
		міри і ступеня	якою мірою? чи часто?
		місця	де? куди? звідки?
		часу	коли? з якого часу? доки?
		причини	чому? з якої причини?
		мети	навіщо? з якою метою?
		умови	за якої умови?
		допусту	незважаючи на що? усупереч чому?
	<u>Додаток</u>	прямий	кого? чого? кому? чому?
непрямий		кого? що? ким? чим? на/у кому? на/у чому?	

## ВИДИ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ

Вид речення		Вид і засоби зв'язку частин	Приклади
Сполучникове	Складно-сурядне	Сурядний зв'язок (сполучники сурядності + інтонація)	<i>Радіє весняне сонце, і вишні цвітуть рясно в саду.</i>
	Складно-підрядне	Підрядний зв'язок (сполучники підрядності або сполучні слова + інтонація)	<i>Радіє весняне сонце, бо вишні цвітуть рясно в саду.</i>
Безсполучникове		Безсполучниковий зв'язок (інтонація)	<i>Радіє весняне сонце, вишні цвітуть рясно в саду.</i>

## ВИДИ СКЛАДНОПІДРЯНИХ РЕЧЕНЬ

Вид	Засоби зв'язку	Питання, на які відповідає підрядна частина	
З означальними підрядними частинами	Сполучники: <i>щоб, як, ніби, мов, наче, ніби, мовбито.</i> Сполучні слова: <i>хто, що, який, чий, котрий, де, коли, куди, звідки</i> та ін.	який? котрий?	
Із з'ясувальними підрядними частинами	Сполучники: <i>що, щоб, аби, мов, як, чи, ніби, наче, неначе.</i> Сполучні слова: <i>хто, який, чий, котрий, де, куди, звідки, скільки, коли, як</i> та ін.	Питання непрямих відмінків: <i>кого? чого? кому? чому? кого? що? ким? чим?</i> (на/у/по) <i>кому? чому?</i>	
З обставинними підрядними частинами	Місця	Сполучні слова: <i>де, куди, звідки</i>	де? куди? звідки?
	Часу	Сполучники: <i>як, коли, відколи, поки, доки, відтоді як, після того як, з того часу як, як тільки, тільки що, скоро, ледве, щойно.</i> Сполучні слова: <i>коли, допоки, доки, відколи</i>	коли? доки? відколи? чи довго? з якого часу?
	Способу дії та ступеня	Сполучники: <i>що, щоб, як, мов, наче, неначе, ніби, ніж, чим... тим, що... то.</i> Сполучні слова: <i>як, скільки, наскільки</i>	як? якою мірою? наскільки? яким способом?
	Умови	Сполучники: <i>як, якщо, якби, коли, коли б, аби</i>	за якої умови?
	Причини	Сполучники: <i>бо, тому що, через те що, тим що, у зв'язку з тим що, оскільки</i> та ін.	чому? з якої причини? через що?
	Мети	Сполучники: <i>щоб, для того щоб, аби</i>	навіщо? з якою метою?
	Порівняння	Сполучники: <i>як, мов, наче, неначе, немовби</i>	як? як саме? подібно до чого?
	Допусту	Сполучники: <i>хоч, хоча, дарма що, незважаючи на те що, нехай, нащо.</i> Сполучні слова: <i>як не, куди не, хто не</i> та ін.	незважаючи на що? всупереч чому?
	Наслідку	Сполучник <i>так що</i>	На питання не відповідає

## СЛОВНИК НАГОЛОСІВ

## А

аграномія  
алфавіт  
асиметрія

## Б

багаторазовий  
беремо́, берете́  
бе́шкет  
благовіст  
близький  
болотистий  
борода́вка  
босо́нж  
борю́чись  
боя́зн  
буршти́новий  
бюлете́нь  
б'ю́чі

## В

ва́ги (*у множині*)  
вантажі́вка  
везти́, везете́, веземо́  
верба́  
верете́но  
вести́  
віга́дка  
віго́да (*користь*)  
виго́да (*зручність*)  
визво́льний  
визна́ння  
вимо́ва  
вимо́га  
вінагородити  
віпа́док  
віп'ря́гти  
вира́зний  
ві́сіти  
ві́трат  
ви́шіваний  
виче́рпний  
ві́двезти́  
ві́дгомін  
відо́мість (*список*)  
відо́мість (*повідомлення*)  
віршовий  
ві́тчим  
водно́час  
возз'є́днання  
всере́дині

## Г

гальмо́, гальма́  
гетьма́нський  
гляда́ч

гно́бити  
горо́біна  
гороши́на  
госпо́дарський (від  
*госпо́дар*)  
господа́рський (від  
*господа́рство*)  
груше́вий  
гурто́житок

## Ґ

грунто́вий

## Д

далечи́на  
дани́на  
да́но  
дворо́вий  
дециме́тр  
де́щиця  
дівлячи́сь  
ди́хання  
дича́вити  
діа́лог  
ді́дів  
ді́точкі  
дітьми́  
добовий  
добу́ток  
дове́рху  
дове́сті  
дові́дник  
до́гмат  
донести́  
до́нька  
допі́зна  
до́чка  
до́щечка  
дощовий

## Ж

жада́ний  
жа́лити  
жалю́зі  
жа́ркій  
живо́пис  
житло́  
житло́вий

## З

завда́ння  
завдо́вжки  
завезти́  
заверши́ти  
за́вжди́

завчасу́  
зага́дка  
задо́брїти  
заі́ржавілий  
заі́ржавіти  
заі́ннати́  
закі́нчити́  
за́кладка (*у книжці*)  
за́крутка  
зали́шити  
замі́жня  
за́понка  
запита́ння  
засла́ння  
за́ставка  
за́стібка  
засто́порити  
застре́лити  
звісо́ка  
зда́лека  
зібра́ння  
зле́гка  
зм'я́кшити  
зо́всім  
зобра́зити  
зо́зла  
зра́ння  
зру́чний  
зубо́жіння

## І

ідемо́, ідете́, ідучи́  
і́скра  
і́ндустрі́я

## Ї

і́стівний

## К

кажу́  
ка́жучи  
ка́мбала  
ката́лог  
квасоле́вий  
кі́дати  
кі́шка  
кіломе́тр  
кі́нчити́  
кладемо́, кладете́  
книжко́вий  
ко́взатися  
ко́лесо  
ко́сий  
котри́й  
крице́вий



крóбити  
кропивá  
куліна́рія  
ку́рятина

**Л**  
ла́те  
легкі́й  
листопа́д  
листяни́й  
літо́пис  
льодо́вий  
лялько́вий  
лю́стро

**М**  
ма́бу́ть  
магісте́рський (*вчен.  
ступінь*)  
ма́ркетинг  
медикаме́нт  
мере́жа  
мести́  
металу́ргія  
мі́й, мо́го  
міліме́тр  
морóчити

**Н**  
наві́ки  
навко́ло  
навча́ння  
надба́ння  
наро́дногосподáрський  
наса́мперед  
на́скрізний  
на́чинка  
нена́видіти  
нена́висть  
нести́, несемо́, несете́  
нові́й  
нудни́й

**О**  
оби́цянка  
обра́ння  
обру́ч (*іменник*)  
одина́дцять  
одна́ковий  
одноразо́вий  
озна́ка  
о́лень  
опто́вий  
осете́р  
ота́ман

**П**  
па́ртер

перéкис  
перéпад  
перéпис  
пíалá  
пíдданий (*дієприкм.*)  
пíдданий (*прикм.*)  
пíдліткови́й  
пíзнáння  
пíльгови́й  
пíтний  
пíцєрія  
поблизу́  
по́друга  
пока́зник  
полéжати  
по́мíлка  
помóвчати  
порядкови́й  
посере́дині  
посі́діти, посі́джу  
посла́ння  
посу́ха  
прийня́ти  
прія́зний  
промі́жок  
прóстий  
псевдо́нім

**Р**  
ра́зом  
ранко́вий  
ре́мінь (*пояс*)  
ре́шето  
ринкови́й  
різно́вид  
річкови́й  
ро́блю  
розв'язáння  
роздрі́бний  
руко́пис  
русло́

**С**  
са́дно  
са́нки  
сантими́тр  
све́рдло  
сере́дина  
сі́ча  
симетрі́я  
соломи́нка  
спі́на  
старáнність  
стові́дсоткови́й  
стриба́ти  
сто́ляр  
судно́  
су́тний

**Т**  
талані́ти  
текстови́й  
терпкі́й  
течі́я  
тігрови́й  
тисо́вий  
тім'яни́й  
травесті́я  
то́впитися  
товсти́й  
той, того́  
тонкі́й  
торф'яни́й  
тризу́б

**У**  
украї́нець  
украї́нський  
уподо́бання  
урочи́стий

**Ф**  
фарту́х  
фахови́й  
фенóмен  
фо́льга  
фо́рзац

**Х**  
ха́ос (*у міфології*)  
ха́ос (*безлад*)  
ходжу́  
ху́тро

**Ц**  
ца́рина  
це́нтнер  
ці́нник  
цукро́вий

**Ч**  
чарі́вний  
чергови́й  
черстві́й  
чита́ння  
чорно́зем  
чорно́слив  
чотирна́дцять

**Ш**  
швидкі́й  
шляхо́прові́д  
шовкови́й

**Я**  
ялі́новий  
ярмарко́вий

## ФРАЗЕОЛОГІЧНІ СИНОНІМИ

**БАГАТО**

і кури не клюють  
хоч греблю гати  
як піску морського

**МАЛО**

як кіт наплакав  
з горобину душу  
на заячий скік

**БЛИЗЬКО**

рукою дістати  
на кид стріли

**ДАЛЕКО**

де Макар телят пасе  
де козам роги правлять

**ГАРНИЙ**

хоч із лица воду пий  
хоч картину малюй

**ДУЖЕ ТЕМНО**

хоч оком світи  
хоч в око стрель  
хоч око виколи

**ПЛАКАТИ**

сміятися на кутні  
розсипати кислці

**СМІЯТИСЯ**

продавати зуби  
сушити зуби  
вибілювати зуби  
аж за живіт братися

**МОВЧАТИ**

язик держати за зубами  
прикусити язик

**ГОВОРИТИ БАГАТО**

чесати язик  
язик розв'язати  
язик без кісток

**БІГТИ, ТІКАТИ**

дати драла  
давати волю ногам  
брати ноги на плечі  
п'яти салом мазати

**СХОЖІ**

одним миром мазані  
одним ликом шиті  
два чоботи – пара  
під один гребінець  
одного поля ягода

**РОЗУМНИЙ**

макітра варить  
не в тім'я битий  
всі розуми поїв

**НЕРОЗУМНИЙ**

голова з вухами  
без царя в голові  
туман вісімнадцятий  
на цвіту прибитий

**ДОСВІДЧЕНИЙ**

був на коні і під конем  
бував у бувальцях  
тертий калач  
зуби з'їв  
стріляний горобець

**НЕДОСВІДЧЕНИЙ, МОЛОДИЙ**

молоко на губах не обсохло  
мало каші з'їв  
не бачив смаленого вовка

**УПЕРТИЙ**

гнути свою лінію  
хоч кіл на голові теши  
гопки стати

**ПОКІРНИЙ, ЛАГІДНИЙ**

хоч у вухо бгай  
хоч до рани прикладай  
як шовковий  
і води не замутиць  
серце з воску

**ЛЕДАРЮВАТИ**

не братися за холодну воду  
і кіт не валявся  
ганяти вітер  
клеїти дурня  
годувати баглаї  
і за косою мерзне

**СУМНИЙ**

як водою облитий  
як хмара  
мов у воду опущений

**БАЙДУЖИЙ**

хоч трава не рости  
хоч вовк траву їж

**ЛЯЯТИ, БИТИ**

дати на горіхи  
дати березової каші  
взяти в обмолот  
годувати бебехами  
намилити шию  
знімати стружку

**ФРАЗЕОЛОГІЧНІ АНТОНІМИ**

усе в руках горить – і за холодну воду не братися  
як кіт наплакав, із заячий хвіст – і кури не клюють; як піску морсько-  
го

очі так і світяться – мов у воду опущений  
з комарів носок – сила-силенна; хоч греблю гати  
як ерихонська труба – хоч мак сій (*тихо, хоч мак сій*)  
авгієві стайні – мов сльоза (*чистий, мов сльоза*)  
мало пасок з'їсти; не бачити смаленого вовка – бувати (побувати) в бу-  
вальцях

вільний птах; вільна птаха – водити на мотузці  
гнути спину – не братися за холодну воду  
говорити різними мовами – в одну дудку грати  
у вічі; в очі (*говорити в очі*) – поза очима; за спиною  
бити лихом об землю – опустити руки; опустити крила; занепадати  
духом

ходити второваними (протоптаними) стежками – ходити манівцями  
гірка (лиха, щербата) доля – випадає щастя; щастя ще деь завалялось  
з одної гіллі ягоди; з одного тіста – не з такого тіста; не з того тіста  
книш

куди вода несе; пливти за течією – піти проти води; пливти проти течії  
верхи їздити (*на комусь*); їздити на горбі – іти на поводі  
бачити далеко – не бачити далі свого носа  
брати близько до серця – хоч трава не рости  
попастися, як муха в окріп; попасти на слизьке – викрутитися з халепи  
крок за кроком; нога за ногою; як черепаха – з усіх ніг; як облечений  
дурити голову; замилювати очі; заговорити зуби – відкрити очі  
спускатися з неба на землю – відриватися від землі; витати в небесах  
іти своєю дорогою – куди нитка, туди й голка; куди корова, туди й  
теля

розводити теревені; язик розв'язати – проковтнути язик; прикусити  
язик

## ПОШИРЕНІ ПОМИЛКИ СЛОВОВЖИВАННЯ

Правильно	Неправильно
<b>вважати</b> за потрібне; вважаю правильним; вважати своїм обов'язком; я вважаю, що	<b>рахувати</b> за потрібне
<b>ставиться</b> з повагою	<b>відноситься</b> з повагою
<b>ставлення</b> до людей, ставлення до навчання, твоє ставлення до справи, недбало ставитися до справи	<b>відношення</b> до людей
виробничі <b>відносини</b> , суспільні відносини, дипломатичні відносини	<b>виробничі відношення</b>
<b>взаємини</b> в колективі, <b>стосунки</b> між колегами	<b>відношення</b> в колективі
<b>скасовувати</b> рішення (розпорядження, закон, указ, вирок, норму, заняття, рейс і т. ін.)	<b>відміняти</b> рішення
на <b>цьому</b> підприємстві, у цьому разі, порушити це питання	на <b>даному</b> підприємстві
<b>домовитися</b> про спільні дії, сторони домовилися	<b>договоритися</b> про спільні дії
<b>завдяки</b> допомозі, завдяки підтримці, завдяки турботі, завдяки сприятливим умовам	<b>дякуючи</b> допомозі
основне <b>завдання</b> мерії, першорядні завдання, виконати завдання, гуманне завдання, завдання на березень	основна <b>задача</b> мерії
ефективні <b>заходи</b> , реалізувати заходи щодо...; розробити план заходів; ужити заходів реагування на...	ефективні <b>міроприємства</b>
<b>нинішні</b> ціни, нинішні умови, <b>наявна</b> мережа, <b>теперішній</b> порядок, зафіксовані права	<b>існуючі</b> ціни
у <b>будь-який</b> час, будь-яке питання, з будь-якого місця, на будь-який смак, кожний держслужбовець, <b>кожний</b> документ	у <b>любий</b> час
<b>мати</b> значення, має значення	<b>відігравати</b> значення
ти мені <b>заважаєш</b> , не заважайте мені працювати	ти мені <b>мішаєш</b>
<b>мова йде</b> про злиття партій; <b>йдеться</b> про те, щоб...; йдеться про повідомлення з місць	<b>мова йдеться</b>
<b>протягом</b> одного місяця; протягом години	<b>на протязі</b> одного місяця

списки <b>подали</b> до місцевих органів влади, слід подати декларацію, відповідь <b>надіслали</b> за адресою	списки <b>направили</b> в місцеві органи влади
<b>завдавати</b> шкоди, завдати збитків, завдати страждань, завдати болю, завдати лиха	<b>нанести</b> шкоду
<b>оплачувати</b> проїзд, платити за проїзд, оплачувати послуги, <b>платити за</b> послуги, оплачувати рахунки	<b>оплачувати за</b> проїзд
<b>підбити</b> підсумки, підбивати підсумки, підбиття підсумків	<b>підвести</b> підсумки
<b>провідний</b> спеціаліст, провідна галузь, провідна роль	<b>ведучий</b> спеціаліст
<b>правильно</b> пояснив, правильно зробив, правильна відповідь, неправильне рішення, неправильне тлумачення	<b>вірно</b> пояснив
<b>сприяти</b> розвитку співробітництва, <b>привести</b> до перемоги, призводити до катастроф	<b>призводити</b> до розвитку співробітництва
<b>брати</b> участь, брати до уваги, брати до відома	<b>приймати</b> участь
<b>уживати</b> заходів	<b>приймати</b> міри
<b>порушити</b> питання, у доповіді порушено питання, треба порушити питання	<b>підняти</b> питання
<b>наступне</b> питання, наступного дня, наступна зупинка, <b>дальше</b> життя, <b>подальша</b> робота	<b>слідуюче</b> питання
прибуток <b>становить</b> 5 млн, частка становить 60 %	прибуток <b>складає</b> 5 млн
реформи в <b>галузі</b> освіти, галузі господарства, <b>сфера</b> діяльності	реформи в <b>області</b> освіти
у <b>разі</b> потреби, якщо буде потреба, у жодному разі; <b>здебільшого</b> , переважно	у <b>випадку</b> необхідності, у більшості <b>випадків</b>
<b>як</b> керівник (депутат, голова, мер, експерт); реєстрація особи як платника податку; брали участь як спостерігачі	у <b>якості</b> керівника
<b>чинний</b> закон, чинне законодавство, чинний договір, закон набирає чинності	<b>діючий</b> закон
Левченко є начальником; Левченко – начальник; парк – окраса міста	<b>являється</b> начальником

## ПОЯСНЕННЯ ЩОДО ВИКОНАННЯ ДЕЯКИХ ВИДІВ ЗАВДАНЬ

## попрацюйте в парах

**Порядок виконання:**

1. Уважно прочитайте завдання.
2. Визначте, хто говоритиме першим (першою).
3. По черзі висловте свої думки.
4. Дійдіть спільного висновку.

## два – чотири – усі разом

Ця вправа дає змогу спочатку обмінятися ідеями з партнерами й лише потім озвучити свої думки перед класом.

**Порядок виконання:**

1. Уважно ознайомтесь із завданням.
2. Обговоріть свої ідеї з однокласником (однокласницею). За змоги дійдіть спільної думки.
3. Об'єднайтеся в четвірку (наприклад, з учнями, що сидять за найближчою до вас партою). Обговоріть попередньо досягнуті рішення. За змоги дійдіть спільної думки, хоча в деяких випадках у групі може бути особлива думка, яка теж має право на існування. Визначте, хто з вас висловлюватиме думку групи.
4. Висловте думку групи.

## КОЛО ДУМОК

«Коло думок» допомагає знаходити рішення з конкретної проблеми шляхом вільного висловлення своїх думок усіма учасниками колективного обговорення.

**Порядок проведення:**

1. Уважно ознайомтесь з проблемою.
2. Усі учасники за бажання висувають свої ідеї щодо розв'язання проблеми. Що більше ідей – то краще!
3. Обговоріть запропоновані ідеї, оберіть ті, що допомагають дійти істини.

**Увага!** Забороняється обговорювати й оцінювати ідеї на етапі їх висловлення. Дозволяється повторювати або розширювати ідеї, запропоновані будь-ким. Пам'ятайте, що об'єднання кількох ідей часто веде до висунення нових.

## ПОСПІЛКУЙТЕСЯ

Ця вправа дає змогу кожному за бажання висловити думку швидко й лаконічно.

**Порядок проведення:**

1. Визначте, хто за ким буде висловлюватися.
2. По черзі висловте думку лаконічно й швидко.

**Увага!** У цій вправі висловлюються лише за бажання, а відповіді не коментують і не оцінюють. Також забороняється перебивати того, хто висловлюється, викрикувати з місця. Учитель може обмежити час для висловлення.

## ЗМІСТ

<i>Шановні одинадцятикласники й одинадцятикласниці!</i> .....	3
---	---

### ВСТУП

§ 1. Мовна стійкість як ключова риса національномовної особистості .....	4
--	---

### ПРАКТИЧНА РИТОРИКА

§ 2. Засоби мовного вираження промови. Метафора, метонімія, їхня роль у мовленні .....	6
§ 3. Риторичні фігури (антитеза, градація, повторення) .....	9
§ 4. Риторичні фігури (риторичне запитання, звернення, порівняння) .....	14

### МОРФОЛОГІЧНА НОРМА

§ 5. Прикметник. Відмінкові закінчення прикметників .....	23
§ 6. Ступені порівняння прикметників. Прикметникові суфікси та префікси зі значенням суб'єктивної оцінки .....	28
§ 7. Прислівник. Ступені порівняння .....	33
§ 8. Відмінювання числівників .....	36
§ 9. Узгодження числівника з іменником .....	40
§ 10. <i>Розвиток мовлення</i> . Усний переказ тексту із числівниками .....	45
§ 11. Дієслово, дієслівні форми .....	46
§ 12. Словозміна дієслів .....	51
§ 13. Активні й пасивні дієприкметники .....	55

### СИНТАКСИЧНА НОРМА

§ 14. Поняття синтаксичної норми. Складні випадки синтаксичного узгодження .....	64
§ 15. Складні випадки й варіанти синтаксичного керування .....	69
§ 16. Словосполучення з прийменниками .....	72
§ 17. <i>Розвиток мовлення</i> . Твір-розповідь про досягнення людини .....	79
§ 18. Граматичний зв'язок підмета й присудка .....	80
§ 19. Синтаксичні конструкції з формою на <i>-но, -то</i> . Пасивні конструкції з дієсловами на <i>-ся</i> .....	84
§ 20. Порядок слів у реченні .....	87
§ 21. Односкладні й неповні речення .....	91
§ 22. <i>Розвиток мовлення</i> . Все про ціннісне ставлення до життя ....	96
§ 23. Прості речення, ускладнені звертаннями, вставними словами (сполученнями слів) та однорідними членами речення .....	97
§ 24. Прості речення, ускладнені відокремленими членами .....	102
§ 25. <i>Розвиток мовлення</i> . Письмовий переказ тексту із творчим завданням .....	106
§ 26. Правила побудови складних речень. Логічні помилки в складних реченнях .....	107

## ПУНКТУАЦІЙНА НОРМА

§ 27. Пунктуаційна помилка. Тире між підметом і присудком та в неповному реченні .....	118
§ 28. Розділові знаки в простих реченнях, ускладнених звертаннями та вставними словами (словосполученнями, реченнями) .....	123
§ 29. Розділові знаки в реченнях, ускладнених однорідними членами речення .....	128
§ 30. <i>Розвиток мовлення</i> . Есе на художньо-естетичну тему .....	134
§ 31. Розділові знаки в реченнях, ускладнених відокремленими означеннями та прикладками .....	136
§ 32. Розділові знаки в реченнях, ускладнених відокремленими обставинами та додатками .....	142
§ 33. Розділові знаки в складносурядному реченні .....	147
§ 34. <i>Розвиток мовлення</i> . Відгук про твір мистецтва .....	152
§ 35. Розділові знаки в складнопідрядному реченні .....	154
§ 36. Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні .....	160
§ 37. Розділові знаки в реченні з прямою мовою .....	164

## СТИЛІСТИЧНА НОРМА

§ 38. Стилiстичнi особливостi засобiв лексикологiї .....	173
§ 39. Стилiстичне забарвлення лексики. Книжна та розмовна лексика. Оцiнна лексика .....	177
§ 40. Стилiстичне забарвлення фразеологiзмiв .....	181
§ 41. Стилiстичнi особливостi засобiв словотвору .....	185
§ 42. Стилiстичнi особливостi частин мови .....	188
§ 43. Уживання синтаксичних одиниць у рiзних стилях .....	191

## ПРАКТИЧНА РИТОРИКА

§ 44. Інформаційні мовленнєві жанри (представлення, пояснення, інструкція, повідомлення) .....	198
§ 45. Діалогічні мовленнєві жанри (бесіда, телефонна розмова) .....	203
§ 46. Діалогічні мовленнєві жанри (листування) .....	208
§ 47. Оцінювальні мовленнєві жанри (похвала, осуд, характеристика, рецензія) .....	211
§ 48. Етикетні мовленнєві жанри (привітання, вибачення) .....	216

ПОВТОРЕННЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО .....	221
---	-----

## ДОДАТКИ

<i>Додаток 1</i> . Відповіді до тестових завдань .....	225
<i>Додаток 2</i> . Узагальнювальні таблиці .....	225
<i>Додаток 3</i> . Словник наголосів .....	231
<i>Додаток 4</i> . Фразеологічні синоніми й антоніми .....	233
<i>Додаток 5</i> . Поширені помилки слововживання .....	235
<i>Додаток 6</i> . Пояснення щодо виконання деяких видів завдань ....	237



*Навчальне видання*

ЗАБОЛОТНИЙ Олександр Вікторович  
ЗАБОЛОТНИЙ Віктор Вікторович

## **УКРАЇНСЬКА МОВА**

*(рівень стандарту)*

**Підручник для 11 класу  
закладів загальної середньої освіти**

*Рекомендовано  
Міністерством освіти і науки України*

**Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено**

Головний редактор *Наталя Заблоцька*  
Редактор *Ольга Дубчак*  
Художній редактор *Олена Мамаєва*  
Технічний редактор *Цезарина Федосіхіна*  
Комп'ютерна верстка *Клари Шалигіної*  
Коректор *Любов Федоренко*

Формат 70×100/16.  
Ум. друк. арк. 19,5. Обл.-вид. арк. 13,97.  
Тираж 50 949 пр. Вид. № 2021.  
Зам. №

Видавництво «Гене́за», вул. Тимошенка, 2-л, м. Київ, 04212.  
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5088 від 27.04.2016.

Віддруковано у ТОВ «ПЕТ», вул. Ольмінського, 17, м. Харків, 61024.  
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4526 від 18.04.2013.

## ЧАСТИНИ МОВИ

Назва частини мови	Значення	Синтаксична роль	Питання
<b>Самостійні</b>			
<b>Іменник</b>	означає предмет	найчастіше – підмет, додаток обставина	хто? що?
<b>Прикметник</b>	означає ознаку предмета	означення, присудок	який? чий?
<b>Числівник</b>	означає число, кількість предметів, порядок їх при лічбі	найчастіше – підмет, означення, додаток	скільки? котрий?
<b>Займенник</b>	вказує на особу, предмет, ознаку, кількість	найчастіше – підмет, додаток, означення	хто? що? який? чий? скільки?
<b>Дієслово</b>	означає дію або стан предмета	найчастіше – присудок (дієприслівник – обставина; дієприкметник – означення)	що робити? що зробити? (дієприслівник – що роблячи?) (дієприкметник – який?)
<b>Прислівник</b>	означає ознаку дії, ознаку предмета чи ознаку іншої ознаки	обставина, означення, присудок	як? де? куди? коли? чому? яким способом? з якою метою?
<b>Службові</b>			
<b>Прийменник</b>	не мають	не є членами речення	не відповідають
<b>Сполучник</b>			
<b>Частка</b>			
<b>Особлива частина мови</b>			
<b>Вигук</b>	виражає почуття, емоції	не є членом речення	не відповідає

## ВИДИ РЕЧЕНЬ

Критерії	Види речень
<b>За метою висловлювання</b>	<b>Розповідні</b> Містять повідомлення про факти, події чи явища дійсності
	<b>Питальні</b> Містять запитання
	<b>Спонукальні</b> Виражають спонукування до дії
<b>За емоційним забарвленням</b>	<b>Окличні</b> Вимовляємо з підсиленою інтонацією
<b>За складом граматичної основи</b>	<b>Неокличні</b>
	<b>Двоскладні</b> Граматична основа складається з підмета й присудка
<b>За наявністю другорядних членів речення</b>	<b>Односкладні</b> Граматична основа складається з одного головного члена речення
	<b>Поширені</b> Мають другорядні члени речення
<b>За наявністю другорядних членів речення</b>	<b>Непоширені</b> Не мають другорядних членів речення
	<b>Повні</b> Є всі необхідні члени речення
<b>За наявністю (відсутністю) пропущених членів речення</b>	<b>Неповні</b> Пропущено необхідні члени речення
	<b>Прості</b> Мають одну граматичну основу
<b>За кількістю граматичних основ</b>	<b>Складні</b> Мають кілька граматичних основ

## СТИЛІ МОВЛЕННЯ

Назва стилю	Сфера використання	Основні види	Загальні ознаки	Мовні засоби
Розмовний	Побут, сімейні, дружні стосунки	Розмова на побутові теми, лист до близької людини	Невимушеність, жвавість бесіди; вияв авторського ставлення	Розмовна й просторічна лексика, фразеологізми, вигуки, модальні частки, звертання, прості речення, неповні речення, окличні речення
Науковий	Освіта, наука, техніка	Наукова стаття, лекція, відповідь на уроці	Чіткість, точність, послідовність	Нейтральна лексика, терміни, віддієслівні іменники, складнопідрядні речення
Художній	Художня література	Оповідання, повість, казка, вірш	Образність, емоційність	Емоційно забарвлені й нейтральні слова, діалектизми, тропи, вільний порядок слів у реченні
Офіційно-діловий	Службові стосунки, законодавство	Заява, оголошення, наказ, закон	Офіційність, конкретність, чіткість, стислість	Нейтральна лексика, офіційні слова і сполучення слів, мовленнєві штампи, складені сполучники, розповідні речення, повні речення, речення з рядами однорідних членів
Публіцистичний	Суспільне життя	Виступ на зборах і мітингу, газетна стаття, звернення	Точність, логічність, піднесеність, офіційність	Суспільно-політична лексика, емоційно забарвлені слова, тропи, фразеологізми, спонукальні речення, окличні речення, риторичні запитання

## КОМУНІКАТИВНО-СТИЛІСТИЧНІ ЯКОСТІ МОВЛЕННЯ

<b>Змістовність</b>	Висловлення підпорядковано заздалегідь визначеним темі й основній думці
<b>Точність</b>	Ужиті слова повністю відповідають своїм значенням і смислу висловленої думки
	Знання і вживання точних значень слів, словосполучень, речень
	Уміння виражати свої думки так, щоб вони були сприйняті адресатом однозначно
<b>Логічність</b>	Точність у вживанні слів і словосполучень
	Правильна побудова речень
	Смислова завершеність тексту
<b>Чистота</b>	Повна відповідність нормам літературної мови (орфоепічним, лексичним та іншим)
	Правильна літературна вимова
	Уживання слів, які відповідають літературній нормі
<b>Багатство</b>	Використання великої кількості мовних одиниць (слів, словосполучень, речень), які відрізняються за своїм смислом і будовою
	Використання мовних засобів, які в тексті не повторюються
	Вираження однієї і тієї самої думки різними мовними засобами
<b>Виразність</b>	Дібрані такі засоби, щоб якнайкраще передати думку й викликати інтерес людей до сказаного чи написаного
<b>Доречність та ефективність</b>	Відповідність темі й меті висловлення, його логічному змісту, емоційному забарвленню, стилю мовлення
	Урахування ситуації спілкування, складу мовців, форми мови (усної чи писемної)